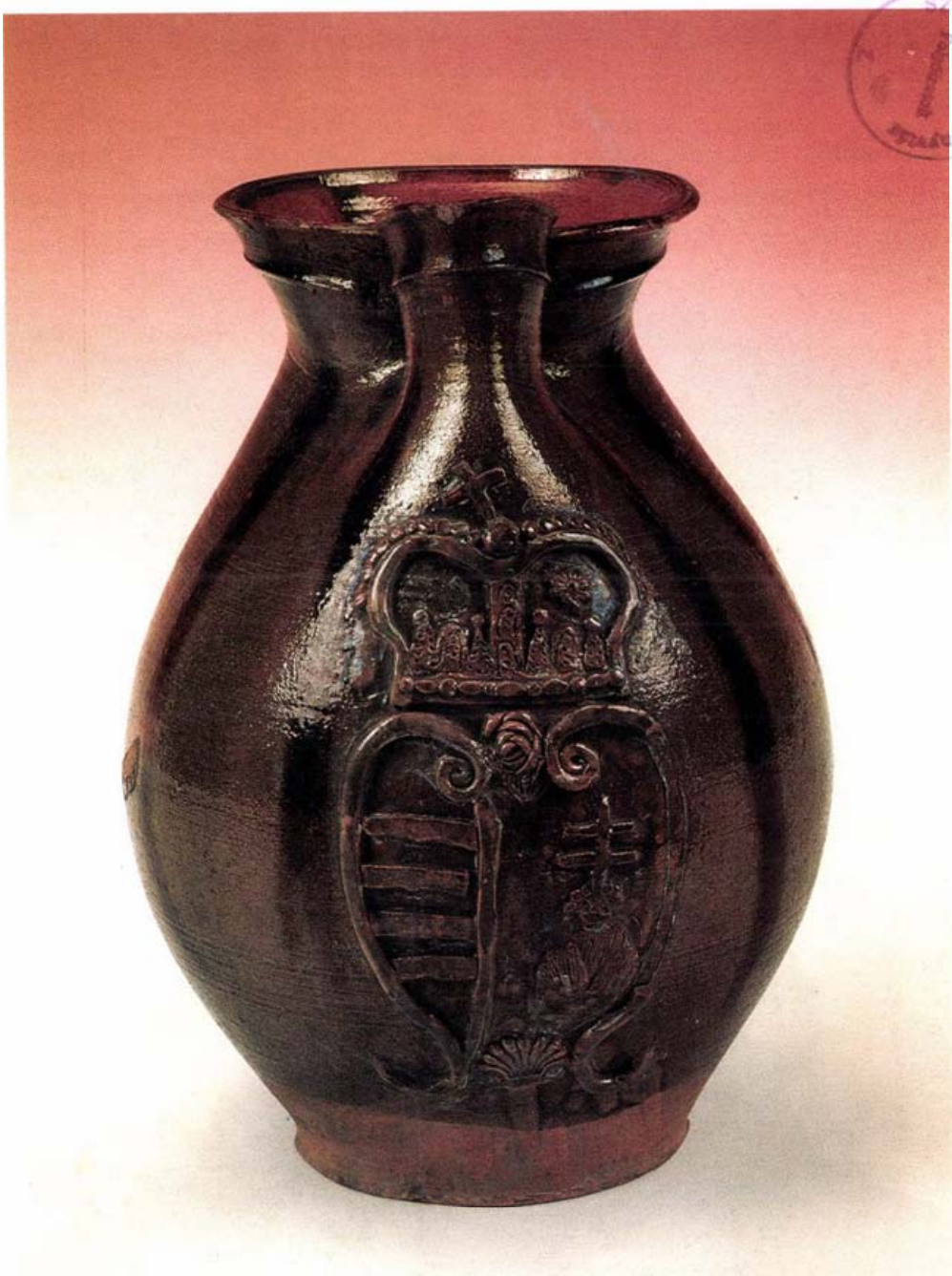
55983 / 375
2004 AUG 13.

2004/4

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA XXXII. ÉVFOLYAM

HONISMERET

XXXII. évfolyam • 4. szám
2004. augusztus

Kiadja a
HONISMERETI SZÖVETSÉG

Szerkesztőbizottság:
ANDRÁSFALVY BERTALAN
BARTHA ÉVA CSORBA CSABA
HAVASSY PÉTER KANYAR JÓZSEF
KOVÁTS DÁNIEL
SEBESTYÉN KÁLMÁN
SELMECZI KOVÁCS ATTILA
SZABÓ FERENC
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN
TOLNAY GÁBOR VIGA GYULA

Szerkeszti:
HALÁSZ PÉTER

•

Szerkesztőség:
Budapest I., Corvin tér 8.
Postacím: 1251 Budapest, Pf. 101
Levelezési cím:
1370 Budapest, Pf. 364
Tel/fax: 36–1-327-7761
Internetes elérési cím:
vjrktf.hu/honisme.htm
INDEX 25387
E-mail: bartha.eva@hnm.hu

Megjelenik a

Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma

és a

Nemzeti Kulturális Alapprogram

támogatásával, évente hatszor.

Előfizetési díj egy évre 1500 Ft,
fél évre 750 Ft,
az egyes számok ára 300 Ft.
Terjeszti a Levél- és Hírlapüzletági Igazgatóság,
valamint alternatív terjesztők.
Előfizethető postautalványon:
1900 Budapest, Orczy tér 1.,
valamint a Postabanknál
az 11991102-02102799 számlán.

•

Nyomdai előkészítés:
Geiger Annamária,
Halminé Bartó Anna, Kovács Gyula

•

Készült:
az ETO-Print Nyomdaipari Kft-ben
Felelős vezető: Balogh Mihály

ISSN 0324-7627 (nyomtatott)
ISSN 1588-0672 (online)

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Ágoston István György dr. egyháztörténész, Budapest
Bándi László ny. tanár, Veszprém
Beke György író, Budapest
Béla Pál szerkesztő, Budapest
Bodnár Gáspár igazgató, Nyíregyháza
Borbély Jolán néprajzkutató, Budapest
Csiszár Miklós dr. könyvtáros-tanár, Veszprém
Csorba Csaba dr. főiskolai docens, Budapest
Dánielisz Endre hely- és irodalomtörténész, Nagyszalonta
Dankó Imre dr. etnográfus, c. egyetemi tanár, Debrecen
Deák Ernő szerkesztő, Bécs
Dukrét Géza tanár, Nagyvárad
Forróné Virág Zsuzsa igazgató, Esztergom
Fülöp Lajos nyelvész, etnográfus, Karácsond
Gábriel Tibor egyesületi titkár, Budapest
Gazdag István dr. ny. levéltárigazgató, Debrecen
Gög Imre vízügyi munkatárs, Gyula
Győri Jánosné ny. tanár Jászkisér
Kanyar József dr. ny. levéltárigazgató, Budapest
Kerékgyártó Mihály ny. műszaki oktató, Ózd
Kiss Erika muzeológus, Jászberény
Kovalcsik András ny. tanár, Balassagyarmat
Kováts Dániel dr. ny. főiskolai tanár, Szeged
Köbölkúti Katalin dr. könyvtáros, Szombathely
Körmöczi Katalin dr. történész, Budapest
Krisztián Béla dr. tanszékvezető egyetemi docens, Pécs
Lőrincz Sándor újságíró, Kaposvár
Mák Ferenc osztályvezető, Budapest
Matyikó Sebestyén József múzeumigazgató, Siófok
Mezősi Kamilla történész, Budapest
Pacsuné Fodor Sára tanár, Várpalota
Pifkóné Zachar Anna tanár, Esztergom
Sebestyén Kálmán dr. történész, Budapest
Selmeczi Kovács Attila dr. etnográfus, Budapest
Somos Béla irodalomtörténész, Budapest
Szőcs János muzeológus, Csíkszereda
Szöllősy Tibor dr. orvos, Nyírmada
T. Molnár Gizella főiskolai tanár, Szeged
Takács András szerkesztő, Budapest
Taar Ferenc író, középiskolai tanár, Debrecen
Torma István dr. régész, Budapest
Udvarhelyi Nándor geológus, Miskolc
Veres László dr. múzeumigazgató, Miskolc
Voigt Vilmos dr. folklórkutató, Budapest

A Honismereti Szövetség köszönetet mond mindazon szerzőknek, akik Alapítványunk javára lemondtak tiszteletdíjukról.

Az első borítón csákvári boroskancsó látható, 1850-ből Néprajzi Múzeum, ltsz: sz. n. sárgamázas, datált Fejős – Lackner – Wilchelm (szerk.) 2001. 129.

TARTALOM

SZTE Egyetemi Könyvtár Folyóirat

ÉVFORDULÓK

A győztes „kenyérmezei csata" *(Góg Imre)* ... 3
Wosinsky Mór, Tolna megye régésze *(Dr. Torma István)* ... 5
Széchényi Ferenc gróf *(Körmöczi Katalin)* ... 9
Móricz Zsigmond Magyarországa *(Kováts Dániel)* ... 11
A magyar nép tudósa *(Selmeczi Kovács Attila)* ... 17
Berze Nagy János emlékezete *(Fülöp Lajos)* ... 21
„Fényből, szeretetből és hűségből szőtt ember"
Száz esztendeje született Keresztury Dezső *(Matyikó Sebestyén József)* ... 25

HONISMERET ÉS EURÓPA

„A magyar nyelv kiterjesztése" *(Voigt Vilmos)* ... 29

ISKOLA ÉS HONISMERET

Gunda Béla: Bevezetés a népi gazdálkodás emlékeinek gyűjtésébe ... 33
Élet a faluban.
Baksa Brigitta hon- és népismereti tankönyve 6. osztályosok számára *(K. D.)* ... 38
A hon- és népismeret tantárgy tanításának tapasztalatai
az esztergomi József Attila Általános Iskolában *(Forróné Virág Zsuzsa)* ... 39
A kalendáriumok és iskolai évkönyvek művelődés- és helytörténeti szerepe Nagyváradon *(Dukrét Géza)* ... 41

AZ ÉN FALUM – AZ ÉN VÁROSOM

Makó. Tóth Ferenc múzeumigazgatóval beszélget *Takács András* ... 47
Csákvár. Kenyéri Kornéliával, a Néprajzi Múzeum könyvtárának vezetőjével
beszélget *Béla Pál* ... 51

HAGYOMÁNY

A vallon szőlészet és borászat emlékei Észak-Magyarországon *(Veres László)* ... 57
Az alcsíki Monyasd faluvégzései *(Szőcs János)* ... 60
A jászkiséri Csete Balázs játszóház 25 éve *(Győri Jánosné)* ... 64

TERMÉS

Kölesér várától a szalontai Toldi-kúriáig *(Danielisz Endre)* ... 67
Deák Ferenc hagyatéka *(Deák Ernő)* ... 70
Körkép a vasi kalendáriumokról *(Dr. Köbölkúti Katalin)* ... 81
Torda magyar színjátszása a két világháború között *(Sebestyén Kálmán)* ... 84
Básti József levele Horthy István haláláról *(Kerékgyártó Mihály)* ... 86
A Fehér Kereszt Egyesület *(Pacsuné Fodor Sára)* ... 89

KRÓNIKA

XXXII. Országos Honismereti Akadémia
Kanyar József: Megnyitó ... 92
A Honismereti Akadémia kitüntetettjei ... 94
Varga Gyula nyolcvanéves *(Csorba Csaba)* ... 98
Megyei Honismereti Egyesületek vezetőinek kitüntetése ...
Székelyné Kőrösi Ilona,
a Bács-Kiskun Megyei Honismereti Egyesület elnöke Klebelsberg-díja
A Klebelsberg-díj *(Klebelsberg Éva)* ... 101
Laudáció Székelyné Kőrösi Ilona tiszteletére *(T. Molnár Gizella)* ... 101

Gálné Jáger Mártával, a Somogy Megyei Honismereti Egyesület elnökével, Mesztegnyő díszpolgárával beszélget *Lőrincz Sándor* 103
Rákóczi Emléküles Ónodon *(Dr. Ágoston István György)* 105
1848-as megemlékezése a csárdapusztai kápolnánál *(Bándi László)* 105
Katona Lajos néprajzi verseny Esztergomban *(Pifkóné Zachar Anna)* 106
Negyvennyolcas honvéd megmentett síremléke Bagamérban *(Taar Ferenc)* 106
A Felső-Tisza-vidéki Vízügyi Történeti Gyűjtemény avatása *(Bodnár Gáspár)* 107
Búcsúzunk Zórád Ernő grafikusművésztől (1991–2004) *(Kovalcsik András)* 108

KÖNYVESPOLC

A régi Magyarország képeslapokon *(Gábriel Tibor)* 110
Kristó Gyula: Fejezetek az Alföld középkori történetéből *(Csorba Csaba)* 112
Lábadi Károly: Szétszóratásban – A drávaszögi magyarság sorsüldözöttsége a háborúban 1991–1998. *(Mák Ferenc)* 113
Czébely Lajos: Visk története *(Szöllősy Tibor)* 115
Földre írt történelem *(Beke György)* 117
Legeza László: Burgenland – a Várvidék és az Őrség *(Udvarhelyi Nándor)* 118
Beke György: Makacs realizmus *(Somos Béla)* 119
A Hadtörténeti Intézet és Múzeum története, 1918–2003. *(Krisztián Béla)* 122
Balla Bálint – Szöllősy Pál (szerk.): Európa keresztútjain. Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem 33 éve *(Mezősi Kamilla)* 122
Hódmezővásárhely történeti kronológiája *(Gazdag István)* 123
Béres János két új könyvéről *(Dankó Imre)* 124
Tóth Dezső: Egy évszázad egyesületi mozgalmai Dákán *(Dr. Csiszár Miklós)* 125
Raj Rozália – Nagy István: Doroszlói népi textíliák *(Borbély Jolán)* 126
Vass Tibor: Az ózdi nyersanyaggyártás története 1906–1996. *(Kiss Erika)* 127

HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA 129

Tisztelt Szerzőink!

A Honismeret folyóirat nyomdai előállítása során könnyebbséget jelent, s a korrektúra megtakarításával esetenként gyorsíthatja a megjelenést, ha a közlésre szánt írásokat **hajlékony (flopy) lemezen** küldik el számunkra. Ezeket azonban csak WORD 6/95, WORD 97 formában, magyar ékezetekkel ellátva tudjuk használni. A szöveget kinyomtatva is kérjük. Ha képeket küldenek, azokat JPG-formában mentsék.

Köszönettel a
Szerkesztőbizottság

A Honismeret folyóirat megvásárolható:

„Kis Magiszter" Könyvesbolt, Balassi Kiadó
(1053 Bp. V., Magyar u. 40.)

Magyarok Háza (Bp. V., Semmelweis u. 1–3.)

Budapesti Teleki Téka, a Teleki László Alapítvány könyvesboltja
(1088 Bp. VIII., Baross u. 1.)

Unitárius Könyvesbolt (Bp. V., Alkotmány u. 12.)

ÉVFORDULÓK

A győztes „kenyérmezei csata"

Tizenhat évi hadakozás után, 1479. január 26-án, Velence, Konstantinápolyban békét kötött II. Mohamed török szultánnal. Ezzel Magyarország egyedül marradt a törökökkel szemben. Már augusztusban török portyázó csapatok hatoltak be Dél-Dunántúlra Zala és Vas megyék területére. De nemcsak ezen határrészen, hanem Erdély délkeleti kapujában Havasalföldön is jelentős hadmozgás volt észlelhető kora tavasztól. Erdélynek nem volt közvetlen határa a törökökkel. Közbeékelődött a magyar hűbéresnek tekintett Havasalföld, de a vajdaság a törököknek is fizetett adót. Részt vettek a törökök erdélyi betöréseiben, de bizonyos mértékben fékezték is a török támadásokat. Amikor magyar erőfölényt éreztek, fegyverrel szálltak szembe a törökökkel, a törökök felvonulásáról pedig rendszerint akkor is értesítették az erdélyieket, ha azoknak nem tudtak – vagy nem akartak – ellent állni. A törökök havasalföldi átvonulása általában is időt adott az erdélyi vajdáknak, hogy a tartomány védelmére felkészüljenek.

1479 júliusában Báthory István erdélyi vajda arról értesült, hogy nagy török sereg érkezett Havasalföldre és az ottani hadakkal együtt Fogaras vidékét készül megtámadni. Ezért Báthory az egész nyarat a veszélyeztetett területen töltötte. Készenlétbe helyezte Erdély védelmi erőit, gondoskodott Törcsvár megerősítéséről. Segítségért fordult a délkelet-magyarországi katonai parancsnokokhoz: Kinizsi Pál temesi ispánhoz és alsó-magyarországi főkapitányhoz, a szerb despotához és a Jaksics-testvérekhez, akik évi zsoldot kaptak, és ezért kétezer huszárt kellett fegyverben tartaniuk. Időhiány miatt viszonylag kevés embert tudott összetoborozni Báthory, de a meglévőkkel a törökök ellen fordult.

A Szendrőn gyülekezett török sereg október 9-én a Lator folyó forrásvidékén nyíló hágón át zúdult Erdély területére. A kelneki vár alatt vezető úton érték el a Szászföld déli részét. A török csapatok vezetője Haszán – ogen Isza bég – a birodalom második legnagyobb hatalmassága volt. Vele tartott a legendás hírű Mikhál bég két fia Ali és Szkender, valamint Malkocs oglu Bali bég is. Rajtuk kívül nyolc végbeli vajda jelenlétéről tudnak forrásaink. A 35-40 ezer főnyi török hadhoz csatlakozásra kényszeríttették a havaselvi vajdát és hadát is, ami mintegy ötezer – nagyobbrészt gyalogos – harcossal növelte az amúgy is tekintélyes török sereg létszámát. A török sereg elsődleges célja volt az erdélyi aranybányák kifosztása. A támadók javarésze – szokás szerint – kisebb harcértékű inkább csak gyújtogatásra és zsákmányszerzésre, sem mint rendszeres hadműveletekre, s még kevésbé nyílt mezei csatába való helytállásra alkalmas – akindzsikból és martalócokból állott. Azonban nagyobb harcértékű csapatok is jelen voltak, mert várostromra is készültek, ágyúkat is hoztak magukkal. Így a behatolt törökök nyomasztó számbeli fölényben voltak a magyar védősereggel szemben.

Báthory István vajda – ahogy ilyen esetekben a magyar határvédelem irányítói rendszerint tenni szoktak – nem kísérletezett azzal, hogy a törököknek rögtön a betöréskor útját állja. Az elkövetkező napokban a török betörők a legnagyobb pusztítást Szászvároson és környékén végezték, s eljutottak Gyulafehérvárig. Báthory, távolról követte a támadók hadműveleteit és október 13-án látta elérkezettnek az időt arra, hogy a betolakodókkal megütközzék.

A törökök ekkor a Kenyérmezőnek (nevét valószínűleg a mellette lévő jellegzetes alakú, Kenyérhegyről kapta) nevezett síkságon a Maros-menti Alvinc falunál táboroztak. A törökök el akarták kerülni a harcot, Báthory pedig Kinizsi Pál seregének, megérkezéseit várta, amely nem érkezett meg a csata kezdetéig.

A magyar sereg hármas tagolásban állt fel a csatatéren. A jobbszárnyon a szászok, mögöttük baloldalon a székelyek helyezkedtek el. Középen Báthory foglalt helyet saját bandériumával és más főúri-főpapi csapatokkal, fegyvernemüket tekintve a csatadöntő nehézlovas csapatok élén. A szárnyak előtt két-két könnyűlovas csapat haladt. Középen Báthory csapatai, mögöttük tartalékok álltak. A törökök is a magyarokéhoz hasonló formációt vettek fel. A két sereg felkészülése, mintegy három óra hosszat tartott.

Hunyadi Mátyás birodalma és hadjáratai

A magyar jobbszárny támadása nyitotta meg az összecsapást. Kezdetben egyenlő esélyekkel folyt a harc. Mindkét oldalon sokan elestek. A török balszárny erősítést kapott és szétverték a moldvaiakból és szászokból álló magyar jobbszárnyat. Kedvezőtlenné tette a csata alakulását, hogy a székelyekből álló balszárny is megingott, az életben maradottak a centrum nehézlovasai között kerestek menedéket. Báthory a nehézlovasságával, hat sebet kapva is kitartott. A nagy túlerővel szemben a magyar csapatok már majdnem elvéreztek. A törökök már a kezükben érezték a győzelmet. Ekkor érkezett meg a törökök baloldala felől Kinizsi serege. A már leharcolt és megtizedelt törökök ekkor kerültek harapófogóba. Kinizsi két kardot forgatott és széles rendet vágott a törökök közölt, Isza béget is ő vágta le. A törökök és havasalföldiek már csak a meneküléssel törődtek. Lovasságuk – akik tudtak – faképnél hagyta gyalogságukat. A menekülő lovasok sem jutottak messzire, mert minden oldalról támadták őket az erdélyi csapatok. Kinizsi csapatai szétzúzták az ellenséget, a törökök megsemmisülő vereséget szenvedtek. Kinizsi Pál által vezetett csapatok győzelemre vitték a küzdelmet.

Kevés olyan ütközet található a török-magyar háborúk másfél százados történetében – beleértve a szultáni seregekkel vívott nyílt mezei ütközetek javarészét is – amely ekkora véráldozatot követelt a győztestől és vesztestől egyaránt, mint a kenyérmezei csata. A törökök – ide számítva a havasalföldieket is akik különösen nagy veszteséget szenvedtek, gyalogságuk csaknem teljesen megsemmisült – veszteségeit a korabeli források 30 ezer főre teszik. Örökre gyászos emlékezetű nap maradt a több ezer erdélyi magyar, szász és moldvai család számára is, mert 8-10 ezer fő – szinte egy egész hadseregnyi ember halt meg a csatában. Ez volt Mohácsig Magyarország egyik legnagyobb török-magyar ütközete a felvonult csapatok létszáma és az emberveszteségek tekintetében is.

Az erdélyi nép emlékezete évszázadokon át őrizgette és éltette a csata emlékét. Belcenc község határában a győzelem emlékére, ahol az elesett magyarok tetemét elföldelték, Báthory István kápolnát építtetett, ahol minden esztendőben, a győzelmes csata évfordulóján gyászbeszédet és szentmisét tartottak. A kápolnának mára még a romjai sem találhatók meg.

A kenyérmezei győztes csata emlékére a Hunyad megyei Történelmi és Régészeti Társulat Alkenyér község vasútállomása mellett 1890-ben díszes emlékművet állított.

Góg Imre

Wosinsky Mór, Tolna megye régésze

Százötven évvel ezelőtt, 1854. március 28-án született Tolna mezővárosban Wosinsky Mór, Tolna megye régészeti emlékeinek kutatója, a megye régészeti monográfiájának elkészítője, a szekszárdi múzeum egyik létrehozója és első igazgatója. A számára adatott 53 évben páratlan életművet hozott létre, amiért szűkebb hazájában ma is megérdemelt nimbusz övezi nevét; a hazai és a nemzetközi régészet is méltán tartja számon a kiemelkedő régészek között. 2004-ben kettős évfordulót ünneplünk; 100 évvel ezelőtt, 1904-ben látott napvilágot egyik legjelentősebb munkája, az őskori mészbetétes díszítésű edényeket tárgyaló könyve. Szűk három év múlva, 2007. február 22-én, halálának századik évfordulójára fogunk emlékezni.

Jozef Wosinsky az 1830–1831-es lengyel felkelés leverése után menekült Magyarországra, Pesten, majd Tolnán telepedett le. A pesti egyetemen szerzett orvosi diplomát. 1848-ban katonai főorvosként vonul hadba a tolnai nemzetőrökkel. A szabadságharc leverése után visszament Tolnára, itt folytatta orvosi gyakorlatát haláláig. Megnősült, házasságából öt gyermeke született, akik közül a mélyen vallásos Mór a papi hivatást választotta. Tanulmányait Kalocsán, majd Pécsett végezte. 1877-ben szentelték pappá. Szolgálatát a Baranya megyei Gödrén kezdte, innen két év múlva Aparra helyezték. Gróf Apponyi Sándor figyelmét édesanyja hívta fel a káplán történettudományok iránti érdeklődésére, francia nyelvtudására. 1881-ben a lengyeli plébános megbetegedése után áthelyeztette Lengyelre, ahol a család kastélya állt. Ekkor kezdődött életre szóló barátságuk, az itteni szellemi légkör ösztönzőleg hatott a fiatal plébánosra. Az Apponyi család a megye legnagyobb birtokosai közé tartozott, több tagja jelentős szerepet vitt a megyei és az országos politikában. Apponyi Sándor párizsi diplomáciai szolgálatát megszakítva visszavonult kastélyába, a gazdálkodás mellett bibliofil gyűjtéssel foglalkozott. A XV–XVIII. századi magyarországi vonatkozású külföldi nyomtatványokból álló páratlan Hungarica gyűjteményét a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárára (a mai Országos Széchényi Könyvtár elődjére) hagyta, felesége halála után a kastély és a birtok is a Magyar Nemzeti Múzeumra szállt. A gróf kezdettől fogva anyagilag és széles körű kapcsolatait felhasználva támogatta Wosinsky Mór véletlenül kezdődő régészeti kutatásait, aki a kezdetekről így írt: *„Gróf Apponyi Sándorral egy sétakocsikázást téve nagy kiterjedésű lengyeli erdejében, egy ősi földvárnak nyomait pillantottam meg s nagy örömmel figyelmeztettem erre a grófot. De ő úgy mint a velünk volt főerdész, ki majdnem naponta bejárta évtizedek óta ez erdőrészt, kételkedve, sőt mosolyogva fogadták kijelentésemet, mert soha még egy cserépdarabot sem találtak e tájon az erdőkerülők. Nézetem beigazolására engedélyt kértem a gróftól mint a föld tulajdonosától próbaásatás végzésére s miután néhány napi ásatás végzése után számos érdekes lelettel kétségtelenül beigazolhattam állításomat, a gróf nem csak teljhatalmat engedett e területre, hanem az ásatásokkal felmerült összes költséget is magára vállalta."* Az 1882-ben megkezdett feltárásokat megszakításokkal 1888-ig folytatta. Ásatásai minden várakozást felülmúlóan gazdag neolitikus (újkőkori) telepanyagot és zsugorított csontvázas sírokat eredményeztek. A XX. században végzett kutatások bebizonyították, hogy maga a sánc jóval későbbi időből, a bronzkor végéről, illetve a kora vaskorból származik.

A hazánkban ekkor még egyedülálló leletek meghatározása céljából tanulmányútra ment az őskorkutatásban élenjáró skandináv országokba és Németországba, majd Görögországba és Törökországba, eljutott Szíriáig és Egyiptomig. A lengyeli leletekhez hasonlókat a Földközi-tenger melletti lelőhelyeken, többek között Trójában talált. Feltárásairól tucatnyi kisebb tanulmányban számolt be. Hihetetlenül gyorsan elkészítette, és megjelentette magyarul és németül a lelőhely monografikus feldolgozását (*Leletek a lengyeli őstelepről I–II.* Bp. 1885, 1890; *Das praehistorische Schanzwerk von Lengyel, seine Erbauer und Bewohner I–III.* Bp. 1888–1891.). Utóbbi a szó valódi értelmében európai hírű kutatóvá avatta; a lengyeli kastélyt a gyűjtemény tanulmányozása céljából a hazai és európai vezető régészeti szaktekintélyek közül számosan meglátogatták. Ma már a Kárpát-medence nyugati feléből, továbbá a csatlakozó területekről számos hasonló leletanyagot szolgáltató lelőhelyet ismerünk. A nemzetközi szakirodalomban ezek jelölésére az első lelőhely után a *lengyeli kultúra* elnevezés vált általánossá. (Kis játék a nevekkel: a kultúra Krakkó környéki legészakibb ágát lengyelül „kultura lendzielska" névvel illetik. 1985-ben a száz évvel korábbi feltárások emlékére 10 ország szakembereinek részvételével Szekszárdon nemzetközi konferencián tekintették át a lengyeli kultúra kutatásának aktuá-

lis eredményeit. A lengyeli sáncnál méltatták Wosinsky Mór tevékenységét, és felavatták emlékművét.

A lengyeli ásatások megkezdésének évében alakult meg a Tolnavármegyei Régészeti Egyesület, amely azonban nem fejtett ki érdemi tevékenységet. A honfoglalás ezeréves évfordulójának közeledtével a törvényhatósági bizottság 1885-ben elhatározta a megye történetének megíratását. A feladat elvégzésére Kammerer Ernő történészt kérték fel, aki a honfoglalás kor utáni rész megírását vállalta. A „történelem előtti" időszak elkészítésével az ekkor még kevésbé ismert Wosinsky Mórt bízták meg, aki ettől az évtől kezdve a Lengyellel szomszédos Závod plébánosa volt.

Megbízatása vállalásakor számított a Régészeti Egyesület segítségére. Csakhamar kiderült azonban, hogy egyedül kell dolgoznia. Már 1887-ben megfogalmazta egy újságcikkben: „... *magamra maradtam sajnos azon munkában, melyre nagy támogatás kilátásával vállalkoztam. Nem maradt tehát egyéb hátra, minthogy községről-községre, dűlőről-dűlőre barangolva egymagam kutassam át a megyét, hogy anyagot gyűjtsek a megye őskorának megírásához.*" A kedvezőtlen körülmények nem szegték kedvét, éppen ellenkezőleg még céltudatosabb munkára serkentették, amit pedig egyáltalán nem végezhetett nyugodt körülmények között. 1892-ben már apari plébánosként és bonyhádi espereskent résztvevője és szenvedő áldozata lett az állam és egyház szétválasztásáért folyó politikai harcnak. 1894-ben még az ehhez kapcsolódó sajtóbotrány kísérte a Szekszárd belvárosi plébánia élére történő kinevezését. 1895-ben számos teendője mellett arra is tudott időt szakítani, hogy részt vegyen gróf Zichy Jenő ázsiai expedicióján.

A monográfia érdekében az alispáni hivatal támogatásával 1891-ben a régészeti lelőhelyekre vonatkozó kérdőpontokat küldött szét a megye valamennyi községébe. A lengyeli ásatások folytatása mellett, majd azt követően kiterjedt leletmentő és feltáró tevékenységet folytatott. Kutatásait továbbra is mecénása támogatásával, közmunkások igénybe vételével és jelentős részben a Magyar Nemzeti Múzeum anyagi támogatásával végezte, utóbbi esetben a leletek az ország első múzeumának gyűjteményét gyarapították. A sort még 1884-ben egy párját ritkító lelet megmentése nyitotta. Kurdon a Kapos partjából került elő egy nagy bronzüst és 14 abroncsos bronzvödör. A kereskedelem útján Itáliából idekerült tárgyak a kora vaskor végén, a Kr. e. V. vagy IV. században készültek.

1889. és 1896. között minden évben beszámolt az Archaeologiai Értesítő hasábjain valamilyen általa megmentett vagy feltárt jelentős őskori, népvándorlás kori vagy honfoglalás kori leletről. Közülük is kiemelkedő jelentőségű, hogy az 1890 évek első felében Bonyhádvarasd, Cikó, Gerjen, Regöly és Závod határában összesen ezernél több népvándorláskori sír feltárásával és feldolgozásával járult hozzá az avar kor megismeréséhez. A nagy számú régészeti lelet napvilágra kerülését az a körülmény idézte elő, hogy a megye szőlőit kipusztító filoxéra járvány után új szőlőfajok kiterjedt telepítésébe kezdtek, amelyekhez a talajt a korábbiaknál mélyebben át kellett forgatni. Ugyancsak erre a korszakra esik a mélyebben szántó ekék elterjedése és korábban legelőnek használt területek feltörése. A rigolírozásnak nevezett forgatás és egyéb földmunka során számtalan régészeti lelet került elő, ezeknek nagy része azonban az érdeklődés hiányában elkallódott. Jellemző példa, hogy 1892-ben még Lengyel határában is úgy dúltak fel egy római kori temetőt, hogy Wosinsky Mór csak véletlenül, egy évvel később szerzett tudomást a leletekről. Megjegyzendő azonban, hogy a rigolírozás nem az Apponyi uradalom területén folyt, hiszen a rácegresi bronzkori leletek ismertetésében az alábbi elismerő sorokat olvashatjuk: „*Ha tekintetbe vesszük, hogy mennyi régészeti kincs került elő épen Apponyi Sándor grófnak uradalmaiból, a lengyeli, kölesdi, závodi, apari, hanthi, s ráczegresi telepekről (a híres kurdi cistákat is ő neki köszönhetjük), úgy azt mondhatjuk: hogy a régészeti ügyünket annyira szivén viselő, áldozatkész gróf úrnak uradalmai régiségekkel vannak elvetve. El lehetne ezt mondani a legtöbb nagybirtokosunkról is, csakhogy az érdeklődés s áldozatkészség permetező harmatjának hiányában nem kelnek azok ki, de még ha uradalmaikban a véletlen hoz felszinre sokszor érdekes leletet, elkallódnak és régészeti érzék nélkül még csak örömet sem okoznak.*"

Rendkívül céltudatos és bámulatos kitartással végzett több éves munkája meghozta gyümölcsét. Elkészült, 1895-ben nyomdába került, majd 1896-ban megjelent a Tolnavármegye az őskortól a honfoglalásig címet viselő, pompás kiállítású, terjedelmében is impozáns monográfia, amely két kötetben 1055 oldalon 3600 ábrával és három térképpel illusztrálva mutatja be a megye régészeti emlékeit. Ritkaság számba ment, hogy a milleneum évére egy megye monog-

ráfiája elkészült, az pedig egyenesen példa nélkül álló, hogy ilyen terjedelemben és minőségben dolgozták volna fel a régészeti korok hagyatékát. Sajnos a honfoglalás kor utáni történetet feldolgozó második rész megírására nem került sor. Kammerer Ernő mindazonáltal széles körű levéltári gyűjtést végzett, a szekszárdi levéltárban őrzött feljegyzései a megye középkori és kora újkori kutatásának ma is fontos forrásai. Közöttük megtalálhatók Wosinsky Mór középkori régészeti emlékekre vonatkozó feljegyzései, amelyeket barátjának adott át felhasználásra.

A könyvről közvetlenül megjelenése után két ismertetés jelent meg a legrangosabb régészeti, illetve történeti folyóiratban. Az Archaeologiai Értesítőben 1896-ban közölt bírálat kritikusabb hangvételű, a kisebb hibák, eltérő értékelések, vélemények hangoztatása már-már a rosszindulatúság határát súrolja. A recenzens azonban elismerőleg ír a mű egészéről és szerkezetéről: *„Gazdag anyagát szerző ügyesen tagozta, úgy hogy egyfelől tekintettel volt a megyei közönség laikus olvasó közönségére, ennek szólnak az egyes korszakok általános bevezető és jellemző részei, másfelől a gazdag és gondos lelet-statistikában, mely minden egyes korszakban az előadás második részét képezi, kielégítette az inkább anyagot, mint okulást kereső szakértők igényeit … ebből a gazdag statistikából minden szakértő megszerkeszti magának az általános következtetéseket, sőt talán lesznek, a kik az adott anyag alapján több részben más eredményekre jutottak … mint a szerző."* A Századokban 1897-ben megjelent ismertetés szerzője távolabbról, a szűkebb szakma vitáin felülemelkedve részletes tartalmi áttekintést adva megállapítja: *„Az egész munkáról általában csak dicsérőleg nyilatkozhatunk. Nem lelhelyek és leletek száraz ismertetése van a lapokon, hanem az ős idők egyszerű gyerekének egész életrajzát egy elbeszéléshez vagy utleiráshoz hasonló formában irta itt meg a szerző, s ki a hasonló irányú művekkel szemben gyakran indokolt félelemmel vette ezt kezébe, attól tartva, hogy unalmas, száraz régészeti névsort talál benne, kellemesen fog csalódni."*

A könyv megjelenése óta eltelt csaknem 110 év mindkét véleményt igazolta. Wosinsky Mór kora legmagasabb szakmai színvonalán írta meg művét. A hatalmas forrásanyag bemutatásán és a megfelelő korszakba való beágyazásán túlmenően minden régészeti korszak megismerését a megye határain messze túlmutató felfedezésekkel segítette elő. Ezek közül csak egyetlen példát említünk meg. Behatóan foglalkozott az általa még bronzkorinak tartott földvárakkal; összesen 55 ilyen helyet kutatott fel, és mutatott be könyvében, ami országos viszonylatban is kiemelkedően magas számot jelentett. A részben művének inspiráló hatására az 1950-es évektől megindult, majd felvirágzott földvárkutatás eredményeként mára több megye földvárainak korszerű feldolgozása elkészült. Tolna megye földvárainak revideálása, korszerű módszerekkel történő vizsgálata és újak felkutatása a befejezéshez közeledik. Megállapításainak egy része szervesen beépült a régészettudomány folyamatosan alakuló épületébe, másik része túlhaladottá vált. Elsőhely- és leletközlései miatt műve a megye régészetével és a könyvben bemutatott lelettípusokkal foglalkozó kutatók számára ma is és még sokáig megkerülhetetlen alapmű. Tudományos alapossága, világos szerkezete, közérthető stílusa színvonalas tudományos ismeretterjesztő művé avatta. Máig tartó népszerűségét és hatását az a körülmény is növeli, hogy a megye csaknem valamennyi településéről leleteket bemutatva a helytörténet és a jó értelmű lokápatriótizmus forrásműve.

Könyvének elkészülésével egyidőben elkezdte harcát a megyei múzeum létrehozására. 1895 Szent István napján kelt előszavában így fogalmazott: *„E munkában leirt leletekben s azok nagyon csekély részeinek ábráiban kész muzeumot bir a megye, muzeumot papiroson. Hiszem azonban, hogy (…) e papirmuzeum fogja majd alapját vetni Tolnavármegye tényleges muzeumának."* Nem sokkal ezt megelőzően terjesztette a törvényhatósági bizottság elé, hogy a milleneumi létesítmények közé vegyék fel a vármegyei múzeum létrehozását is. A leendő múzeum számára felajánlotta saját régiséggyűjteményét és – Apponyi Sándorral egyeztetve – a Lengyelen őrzött leleteknek a múzeumban történő elhelyezését. A bizottság 1895. március 29-én határozatot hozott a múzeum létrehozásáról. 1897-ben fogalmazták meg az alapító okiratot, Wosinsky Mórt kinevezték a múzeum igazgatójává. 1900-ban lerakták a múzeum neoreneszánsz stílusú egy emeletes palotájának alapjait. Az irigylésre méltóan rövid idő alatt elkészült épületet 1902-ben a gimnáziumból átvitt gyűjteménnyel megnyitották a látogatók számára. Az intézmény sikerét jelzi, hogy 1907-ben – amikor pedig már csökkent az érdeklődés – 7325 látogatója volt a múzeumnak.

A századforduló éveiben a legfontosabb teendőket a múzeum építése mellett annak berendezése, működésének megszervezése jelentette. A korábbi intenzitással, immár múzeumi

munkatársai segítségével folytak a leletmentések, kisebb ásatások. Ezek közül néhányat publikált Haugh Béla, illetve Kovách Aladár. Többségükről csak a szekszárdi újságokban jelent meg beszámoló. Kiemelt szerepet kapott a közművelődési tevékenység, rendszeresen tartottak ismeretterjesztő előadásokat, ezeket 1905-től kezdve diavetítéssel tették szemléletesebbé. A mintamúzeumnak nevezett intézmény igazgatóját 1902-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választották. Egy évvel korábban madocsai címzetes apátnak nevezték ki. Életének ebben a szakaszában a legjelentősebb esemény az volt, hogy a kultuszminiszter 1901-ben kinevezte a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége régészeti szakfelügyelőjévé. Felelősségteljes megbízatásának teljesítését a tőle megszokott nagy energiával végezte. A felügyelete alá tartozó 61 intézmény helyszíni ellenőrzését közvetlenül megbízása után megkezdte. Besztercebányától Sepsiszentgyörgyig és Soprontól Versecig végiglátogatta a múzeumokat. Múzeológiai és ásatási tanácsokkal látta el a legtöbb helyen még rendezetlen körülmények között működő gyűjtemények rendszerint tapasztalatlan, laikus vezetőit. A régészeti leletek védelmében javaslatokat tett az egységes múzeumi nyilvántartási, leltározási rendszer kidolgozására. Törvénytervezetet terjesztett elő a lelet-előkerülések és ásatások bejelentési kötelezettségéről. Javaslatainak egy részével megelőzte korát, megvalósulásukra csak később kerülhetett sor.

Tolna megye bronzkorának igen nagy számban előforduló, jellegzetes emlékanyaga a mészbetétágyas díszítésű kerámia, amelyből a megyetörténetben is bőséges válogatást mutatott be. Felügyelői tevékenysége során tanulmányozhatta a máshol őrzött hasonló díszítésű edényeket. Ennek eredményeként írta meg az 1904-ben magyar és német nyelven kiadott könyvét az őskor mészbetétes díszítésű agyagművességéről. Az éppen száz éve megjelent könyv sok vonatkozásban elavult, de a hazai szakirodalomban az első olyan mű, amely lényegében véve egy őskori kultúra monografikus feldolgozásának tekinthető.

Az elismerés és a sikerek mellett továbbra is találkoznia kellett meg nem értéssel és ellenségességgel is. A milleniumi ünnepségek elmúltával a kezdeti lelkesedés néhány év alatt érdektelenségbe csapott át. Katasztrófálisan csökkent a Múzeumegyesülettől a múzeum fenntartására kapott támogatás, sokan kiléptek az egyesületből. Közömbösség nyilvánult meg az előadások iránt. Energikus alkata miatt egyre gyakoribbá vált az „erőszakos pap" jelző. Káplánjai egyházi teendőinek elhanyagolása miatt panaszkodtak. Mindezek miatt szeretett volna elkerülni Szekszárdról. 1905-ben sikertelenül pályázott egy nagyváradi kanonoki hely elnyerésére. Életének tüdőgyulladás vetett véget.

Halála után viszont egyértelmű elismerés övezte és övezi tevékenységét. Tolna megyében ma is ápolják emlékét. A szekszárdi múzeum, amely létrejöttét legnagyobbrészt neki köszönheti, a rendszerváltás óta az ő nevét viseli.

Életműve megismételhetetlen és felülmúlhatatlan, hiszen a legtöbb korszak vonatkozásában előzmények nélkül dolgozva alkotta meg művét. Utódai már eredményeit és az egymásután következő régész nemzedékek munkásságát felhasználva kutathatták és kutathatják a megye múltját. Tevékenysége arra az időre esik, amikor a magyar régészet elindult, és jelentős lépéseket tett a kutatás és a feldolgozás módszereinek kialakítása és elterjesztése érdekében. Wosinsky Mór feltárásait és feldolgozásait kora színvonalán, több szempontból annál magasabb szinten végezte. Példaként megemlíthető, hogy hazánkban elsőként alkalmazta a fényképezést ásatásokon. Csak halála után, a XX. század folyamán alakult ki a feltárásoknak a legapróbb részletek megfigyelésére, szövegi és képi dokumentálására törekvő, a régészeti leleteken kívül a legapróbb állatcsontok és növényi maradványok összegyűjtését célzó módszere, amely megsokszorozza a feltárások forrásértékét. Emiatt ma már nem lehet olyan bámulatos gyorsaságú feltárásokat és feldolgozásokat végezni, mint az 1800-as évek végén, 1900-as évek elején. Ha nem is láthatta előre a tudomány fejlődését, a megyei monográfiához írt előszava szerint tisztában volt vele, hogy *„...senki sem fogja elvárni, hogy kifogástalan legyen munkám, de még kevésbbé gondolhat arra, hogy kimerítettem volna az őskori adatok tárlatát. Sőt ellenkezőleg, e dolgozat csak kezdete azon nagy munkának, mely (...) az utódokra vár (...) a jövő nemzedék elég munkát talál e téren kutatásra, a megye pedig gyüjtésre."*

A Wosinsky Mór életét és működését röviden bemutató írás összeállításához felhasznált fontosabb tanulmányok további részletes adatokat tartalmaznak. *Ortvay Tivadar*: Wosinsky Mór lev. tag emlékezete. Emlékbeszédek a M. Tud. Akadémia tagjai felett. Bp. 1908. – *Haugh*

Béla: Wosinski Mór életrajza. Szekszárd, 1908. – *Solymár Imre*: „A jeles pap, a kitűnő férfiú, a nagy tudós elejtetett áldozata lőn a vallási-politikai harcnak." A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve XIX. (1996) 49–56. old. – *Bóna István*: Wosinsky Mór és temetői. In: *Kiss Gábor – Somogyi Péter*: Tolna megyei avar temetők. Bp. 1984. 7–15. old. – *Mészáros Gyula*: A szekszárdi múzeum hetven éve (1895–1965). Szekszárd, 1966. – *Mészáros Gyula*: Wosinsky Mór és a szekszárdi múzeum. Szekszárd, 1966. *Gaál Attila*: Tolna vármegye múzeumának megalakulása és közművelődési tevékenysége a század első évtizedeiben. A Szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve I–VII. (1975–1976) 3–27. old. – *Kőhegyi Mihály – Szabó Géza*: Wosinsky Mór szakfelügyelői tevékenysége és a századforduló vidéki múzeumai. A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve XIX. (1996) 9–47. old. – *Szilágyi Miklós*: Régészeti leletek és leletmentések híre a szekszárdi újságokban (1897–1910.). A Szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve X–XI. (1979–1980) 413–423. old.

Dr. Torma István

Széchényi Ferenc gróf (1754–1820)

Kétszázötven éve született Széchényi Ferenc gróf. A 2004-es esztendő méltán jelöltetett Széchényi emlékévvé, a XIX. század elején tett alapítványaik révén az újkori Magyarország és a magyar főváros infrastruktúrája, gazdasági, társadalmi és kulturális intézményeinek sora a Széchényi nevet idézi. Ferenc gróf nevét a Magyar Nemzeti Múzeum, és az Országos Széchényi Könyvtár. A Magyar Nemzeti Múzeum és könyvtára, a mai Országos Széchényi Könyvtár alapítója, adományával az első magyar közgyűjtemény, s egyúttal a későbbi magyar szakmúzeumi hálózat alapjainak megteremtője. István gróf a Magyar Tudományos Akadémia, a Pestet és Budát összekötő első állandó híd, a Lánchíd, a magyar gőzhajózás, a folyamszabályozások, vasútépítkezések, a kereskedelmet, ipart, kultúrát szervező egyesületek, egyletek és kaszinók alapítója.

A családtörténet két legkiemelkedőbb alakja, Széchényi Ferenc és fia, Széchenyi István, részben követte a családi tradíciót, részben kiemelkedett abból, és ellentmondott annak. Dunántúli nagybirtokos arisztokrata család tagjai történelmi szerepet vivő elődökkel és leszármazókkal. A XVII. század első felében szerezték nemesi oklevelüket és jelentős birtokaikat. A család jövőjét az ügyes vagyonszerző, gazdaságszervező politikus, egyházpolitikus, Széchényi György (1592–1695) esztergomi érsek alapozta meg. Unokaöccse, ifj. Széchényi György (1656–1732), a grófi cím megszerzője részt vett a török elleni háborúkban. A Széchényiek jelentős egyházi, politikai és katonai pályát futottak be, de élen jártak a kultúra és a művészet támogatásában is. Széchényi György egyházi, oktatási, kulturális és humanitárius alapítványival jezsuita kollégiumokat Győrött, Budán, Kőszegen, Esztergomban, Egerben, Pécsett, domonkos, ferences, kapucinus, trinitárius, Ágoston-rendi, Orsolya-, és Clarissa-kolostorok sorát, a budai papnöveldét, a győri, budai, lőcsei és trencséni nemes ifjúneveldét alapította. Ő állíttatta helyre a török háborúkban elpusztult Szt. István Papnevelő Intézetet.

Széchényi Ferenc 1754. április 29-én született Fertőszéplakon gr. Széchényi Zsigmond és gr. Cziráky Mária másodszülött fiaként. Idősebb fivére, József fiatal felnőtt korában bekövetkezett halála után a felhalmozott családi vagyon örököse lett. Tanulmányit Sopronban és Szombathelyen végezte, majd Bécsben a Theresianumban fejezte be 20 éves korában. Az 1772–1774 között itt töltött évek, az intézet szellemisége, tanárai, tanulótársai meghatározó hatással voltak a gróf gondolkodására, kialakult műveltségére és egész pályafutására.

Jeles tanárai közül kiemelkedik a jezsuita Schönwisner István, a magyarországi érmek és római régiségek tudósa, és a magyar címertan nagy alakja, Pálma Károly. A Theresianum könyvtára és annak tudós könyvtárosa, Denis Mihály vezette be az ifjú grófot a könyvtárrendezés és a bibliográfia ismeretébe. Széchényi könyvtára és hungarikum gyűjteménye alapeszméinek egyik forrása itt kereshető. Az egyik iskolatárs, gróf Festetics György, a Georgicon későbbi alapítójának szellemi rokonsága családi kapcsolatokra is kiterjedt. A testvérhúg, a mű-

velt, szép és gazdag gróf Festetics Julianna, előbb Széchényi József, annak halála után Ferenc gróf hitvese lett.

A Theresianum minősítése Széchényi Ferencről az 1874-es távozásakor tömör, jellemző mondat: „Tehetségei és lelki ereje kiválók. Közepes szorgalom ellenére előmenetelt tett. Erkölcsei jók." 1775–76-ban Pesten a királyi táblán joggyakornok. A Szlávy Pál királyi ügyigazgató mellett betöltött jurátusi év után a kamarási méltóságot is elnyerte.

Pályafutását a XVIII. század utolsó negyedében a felvilágosult abszolutizmus, a jozefinista politika híveként és a felvilágosult reformtörekvések támogatójaként kezdte. A család hagyományos uralkodóhűsége mellett felvilágosult szellemisége, jobbító szándéka szerencsésen találkozott II. Józsefnek a Habsburg Birodalmat modernizálni kívánó törekvéseivel. A kőszegi kerületi táblán assessor, hamarosan a horvát bán helyettese, királyi biztos valóságos belső titkos tanácsos 1785-től. Állami hivatalairól II. József centralizációs törekvéseinek a magyar alkotmány bázisát jelentő vármegyerendszert sértő intézkedése, az adminisztrátori rendszer ellentmondásossága miatt lemondott.

1786-ban megromlott egészségi állapotára hivatkozva kéri felmentését, „...egészségi állapotom, mely természetes gyengeségénél fogva napról napra mindinkább érzi az érdemem nélkül rám ruházott hivatal súlyát és jelentőségét." – írja a császárnak szóló levelében Széchényi Ferenc gróf, a felvilágosult gondolkodó, a racionális szervező, az ország modernizálásának híve, II. József felvilágosult abszolutizmusának eddigi támogatója. Magas hivatalaiban olyan császári rendeletek végrehajtása is feladta volt, amelyek összeütköztek nemzeti érzéseivel, és a magyar alkotmány, a pragmatica sanctio elveivel, és betűivel is ellenkeztek. A császári törekvések ambivalens fogadtatása a gróf részéről azt követően erősödött fel, hogy felismerte II. József reformjai Magyarországon nemcsak azokat az intézményeket számolják fel, amelyek a haladás akadályai, de a nemzeti lét alapját képező magyar nyelvet is támadja a német nyelv hivatalossá tételével. S a kalapos király a nemzeti királyságot, az önálló államiságot is megkérdőjelezi jelképének, a magyar koronának Bécsbe szállításával. Széchényi Ferenc gróf ezzel kapcsolatos nézeteit nyilvánosságra is hozta, ám lelki küzdelmei ellenére még elvállalta a királyi biztosi címet és az ezzel kapcsolatos teendőket 1786 végéig.

Felvilágosult gondolkodása és közvetlen szellemi és munkatársi kapcsolatai révén – Hajnóczy a gróf mellett működött személyes titkárként 1781 óta – közelről megérintette a szabadkőműves mozgalom. Az összeesküvés vádja alól távolléte, hosszabb külföldi utazása mentesítette. Belgiumban és Angliában járt, mintegy tanulmányúton, felesége, egy titkár és egy orvos kíséretében. A gyáripar, a mezőgazdaság, az állattenyészetés és az infrastruktúra kiépítése érdekelte.

A külföldi utazást követően a Széchényi család a birodalmi fővárost választotta téli lakóhelyül, így a Széchényi gyerekek ott nevelkedtek, István ott is született. Az aulikus családi hagyomány, a felvilágosult gondolkodás és az erős nemzeti öntudat nyilvánul meg abban a magatartás formában, amelyet a főúri családról Pálóczi Horváth Ádám örökített meg Kazinczynak szóló levelében: „Bécsben mind a fijának mind a leányának magyar asszony dajkákat tart, akik (magyar) fejrevalóban hordozzák a kis grófokat a bástyákon." Ugyanez az indíttatása Széchényi Ferenc mecénási tevékenységének; a magyar művelődés, tudomány, kultúra, a magyar nyelv támogatása, amikor anyagi bázist nyújt Tessedik Sámuel, vagy Pálóczi Horváth Ádám munkáinak megjelenéséhez. Mecénáskánt áll Kazinczy Ferenc, Révai József és Csokonai Vitéz Mihály mögött is.

Széchényi Ferenc a II. Lipót alatt helyreállított magyar alkotmányosság keretei között az országgyűlés nemesi reformmozgalmában tevékenykedett, átfogó terveket készített, mintegy előképét Széchenyi István Stádiumának. A XVIII. század utolsó éveiben, I. Ferenc uralkodása idején néhány évre visszatért a politikába; vármegyei főispán, a Dráva és a Duna szabályozásának királyi biztosa, főkamarásmester, országbíró-helyettes címeket viselt, hivatalt látott el.

1802-ben a már másfél évtizede tudatos munkával, szakemberek bevonásával létrehozott hungarica gyűjteményét – 11884 nyomtatványt, 1150 kéziratot, 144 kötet térképet és metszetet, 2029 nemesi címert és a 2665 db-ot számláló érem- és régiséggyűjteményt – a nemzetnek adományozta. A Nemzeti Múzeum és a nemzeti könyvtár megalapítása pályája második, visszavonuló, a vallási rajongástól sem mentes szakaszában is megőrzött reformtörekvésének bizonyítéka. Felajánlását 1802. november 25-én az uralkodónak tette, aki azt 1802. november

26-án fogadta el. A magyar országgyűlés az 1807. évi XXIV. tc.-kel az új intézményt Museum Hungaricum néven a nemzeti birtokába vette. Maga az adományozó és a család több tagja a továbbiakban is támogatta adományaival a nemzet múzeumát. Alapítólevelében kikötötte, hogy a múzeum vezető hivatalnokát ő, majd utódai jelölhessék ki. Hungarica gyűjteménye képezi a nevét viselő Országos Széchényi Könyvtár és a Magyar Nemzeti Múzeum alapját. Támogatta az első szakkatalógus megjelenését is. Az Magyar Nemzeti Múzeum Természeti Tárát (a később önállósult Természettudományi Múzeumot) hitvese Festetics Julianna – a keszthelyi Georgicont alapító Festetics György (1755–1819) nővére – ásványgyűjteményének adományozásával hívta életre.

Széchényi Ferenc elismerésül megkapta az aranygyapjas rendet 1808-ban. Tudomány- és kultúrapártoló tevékenységét tudományos társaságok is elismerték; a göttingeni, a jénai, a varsói, és a bécsi tudományos társaság tagja lett. 1865-ben az újabszolutizmus idején Ybl Miklós tervei alapján, a múzeumpalota első emeletén Széchényi emléktermet rendezett be a hálás utókor az intézmény és a lelkes magyar nagyasszonyok kezdeményezése nyomán. A Magyar Nemzeti Múzeum az alapítás évfordulóján, november 25-én a Széchényi-teremben, Széchényi Ferenc J. Ender festett portréja előtt évenként Széchényi Ferenc-emlékplakettel fejezi ki elismerését az intézményt kiemelkedően támogató személyiségeknek, és tudományos munkatársainak.

Az 1820 decemberében bekövetkezett halála után fiában, István grófban megfogant gondolatok a magyar modernizáció, az ország, a főváros további épülésére szolgáltak. A Széchenyi Lánchíd, Pest-Budát összekötő első állandó kőhíd felépítésének eszméje ugyanis az apja halála hírére Debrecenből Pesten át Bécsbe tartó, a zajló jeges Dunán napokig átkelni nem tudó Széchényi Istvánban akkor fogalmazódott meg először.

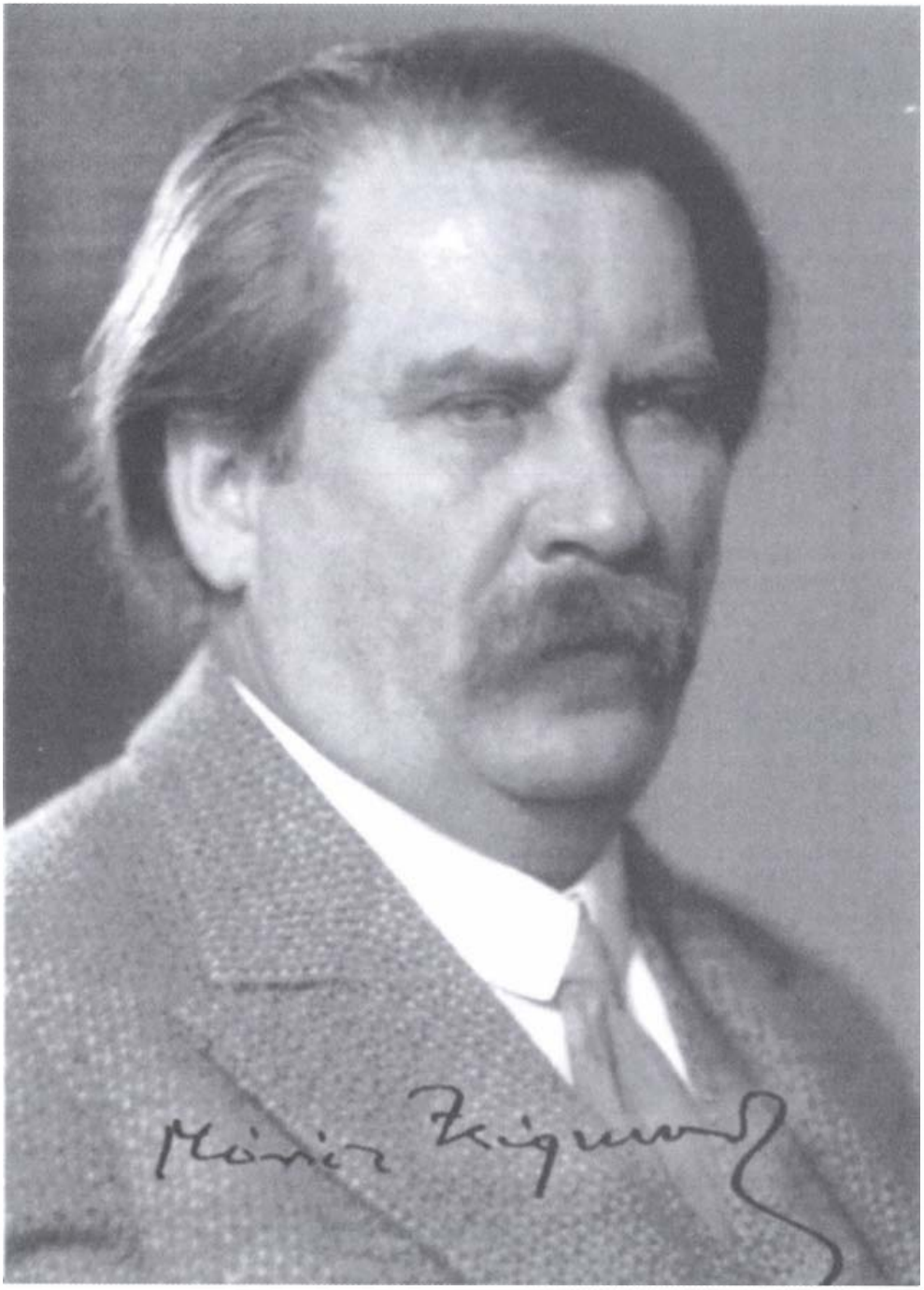
Körmöczi Katalin

Móricz Zsigmond Magyarországa

1. 125 évvel ezelőtt született a XX. századi magyar próza mestere, Móricz Zsigmond. Ennek az ötnegyed századnak első felét végigélte, a második fele azonban az utókoré. Annyi idő telt el halála óta, amennyi itt e földi létben megadatott neki. Vajon ez a második, már csak a művekben megtestesülő életidő ugyanúgy tükrözi hatóerejét, mint testi jelenlétének időszaka? Nincs mérőeszközünk ennek számbavételére. Írásai azonban itt maradtak, s ha belelapozunk az életmű köteteibe, ma is megérint az ábrázolt korok és sorsok gazdagsága. Veres Péter is tanúsította: „Ő ismerte ezt a mélységben kavargó magyar világot, szerette ezt a világot, s teljes emberségével azonosult vele."

Ha nem csupán irodalomtudományi nézőpontból, hanem művelődéstörténeti érdeklődéssel tekintünk Móricz teljesítményére, akkor abban kell látnunk páratlan jelentőségét, hogy mindenkinél gazdagabban mutatta be a XX. század első felének Magyarországát. Ahogyan Illés Endre megfogalmazta: „Ő írta meg az igazi magyar füvészkönyvet, a teljeset, az izgalmasat, a remeklést. Ő a magyar társadalom nagy számbavevője: a nincsteleneké, a szegényeké, a napszámosoké, a kisembereké, akár a Tiszántúlon élnek, akár a Felvidéken vagy az ország bármelyik táján." Az irodalomtörténész Kovács Kálmán is kiemelte: „Lenyűgöző volt a szegények szerelmesének emberi-művészi világa! ... A kételkedőket is zavarba ejtette ez a gazdagság, mert oly roppant erővel jelentette magát írásaiban az élet, hogy megsápasztott minden mesterséges fényforrást."

Téved azonban, aki arra gondol, hogy a Móricz-művek úgy hordozzák életanyagukat, mint valami muzeális kiállítás, a valóságot pontosan megidéző skanzen, hiszen az író nemcsak ábrázolója korának, hanem ítéletmondója is. Sánta Ferenc mutatott rá: Móricz tudta, „hogy a művész, de az író legkivált az örök és változatlan erkölcsi igazság szószólója, hirdetője és annak megmutatója. Hogy az írástudó parancsa szüntelenül elmondani, hogy a rossz és alantas nem méltó az emberhez, hogy a nemtelen és a gonosz idegen tőle, de a jó és a nemes viszont legbelsőbb sajátja." A Móricz-műveket olvasva tehát nem csupán egy adott kor, egy meghatározott társadalmi réteg, valamilyen egyéni magatartásmód szemlélői leszünk. Az áb-

Móricz Zsigmond (1879–1942)

Rónai Dénes felvétele az 1930-as évekből
(Petőfi Irodalmi Múzeum)

rázolt élethelyzetek általános érvényű tanítással szolgálnak, feladatokat jelölnek ki számunkra. Ehhez, persze, a valóság ismerete, a lényeg felismerésének képessége kell. Móricz maga vallotta: „Aki ahhoz szokott hozzá, hogy mindig az első forrásból merítsen, az magából a zúgó és kavargó életből merít."

Móricz Magyarországa két dimenzióban rajzolódik ki. Az egyik az irodalmi eszközökkel ábrázolt, „megemelt" hazakép, a másik pedig a riportjaiból megismerhető hazai valóság. Illyés Gyulától szoktuk idézni a „Haza, a magasban" fogalmát, s mintha 1938-ban írt versének biztatása Móriczhoz is szólna: „te mondd magadban, behunyt szemmel, / csak mondd a szókat, miktől egyszer / futó homokok, népek, házak / Magyarországgá összeállták". A valóság és „annak égi mása" nem két elkülönült világ, hanem kölcsönhatásban állnak egymással. A hétköznapok segítenek hozzá a látlelethez, a szépírói ihletettséghez. Móricz – a szellem embere – a társadalmi felelősség hordozója, szószólója. Azt vallotta magáról: „Kétségbeesetten járom az országot, s várom az új élet, az új szellem, az új cselekvés megindulását". Szabó Lőrinc nagyra értékelte ezért, s megállapította írótársáról: „A tapasztalatoknak olyan bősége gyűlt össze benne, mint senkiben, akivel én irodalomban és irodalmon kívül találkoztam; s az emlékezete épp oly csodálatos volt, mint a megjelenítő erő, amellyel magyar sorsoknak és alakoknak százait, talán ezreit elénk tudta idézni, akár írt, akár csak beszélgetett. Óriási a kincs, amit szellemé, szellemi rajzzá alakított és emelt a műveiben..."

2. Móricz Zsigmond mindig büszke volt szatmári származására, tiszaháti szülőföldjére. Sorsa azonban úgy hozta, hogy más tájak hatását is befogadja, a haza bármely pontján otthon érezze magát. A gyermekkor csécsei védettségét később is boldog szigetként elevenítette fel: „Ott a nagy puszta, a végtelen mező, s a lovak összebújnak, félve és egymást melengetve, mint a jobbágyok, hogy lélegezni sincs módjuk egymás nélkül." Egyik kulcsa lesz ez írói magatartásának: a szolidaritás győzi le a világ fenyegetéseit. Kisgyerek még, amikor nagyanyjával Istvándiba költözik, s ott éri az első irodalmi élmény: Jókai hatása. Így emlékezett erre 60 éves korában: „Sajátságosan úgy rendeződött az életem, hogy mindig csak szegény emberek közt éltem. A falu, a kisváros s ott is a legszegényebb emberek világa. Azt hiszem, ennek egyik oka az, hogy ott Istvándiban, hatéves koromban, Jókainak hála, a szegény emberek földszintje volt nekem az élet..." A gyermekkor harmadik helyszíne a Taktaköz, Prügy volt, s minden bizonnyal az ott szerzett élmények alapján írhatta Móricz: „Tízéves koromig több történt velem, mint azóta ötven év alatt." Itt érik azok a benyomások, amelyek azután íróként foglalkoztatják; ebben az időszakban gyökerezik a *Hét krajcár*, a *Judit és Eszter*, a *Disznótor*, a *Rektor bácsi* s több más korai novella élményanyaga.

A falusi környezet után Debrecen jelentette a várost, ahol a református kollégium a család helyett egy diákközösség tagjává teszi a majdani írót, aki innen is meghatározó örömöket és csalódásokat visz tovább magával. Az olvasás boldogsága a legpozitívabb hatás itt: „akármerre néztem, akárkire pillantottam, akárhova léptem be – írja –, mindenütt könyvet, könyvet és csak könyvet láttam, éreztem, csodálhattam: ez földöntúli gyönyörűséget adott". A *Légy jó mindhalálig* nem önéletrajzi regény ugyan, Nyilas Misi történetébe azonban – akinek későbbi, kisújszállási útját a *Forr a bor*ban rajzolja tovább az író – nagyon mély személyes élmények épültek be; a megaláztatásra érzékeny, lázongó lélek a későbbi sebeket is visszavetíti a kisdiák élethelyzetébe. A sárospataki iskolai évek újabb, szinte tragikus összeütközést hoznak a belső és a külső világ ellentétei miatt. Az író így összegezi akkori helyzetét: „Egyszerre három urat szolgálni: az iskolát, az életet és a saját belső, öntudatlan fejlődést – az ritkán egyeztethető össze". Így aztán a karácsonyi bizonyítványba írt három elégtelen hatására odahagyja Patakot, hogy Kisújszálláson fejezze be diákpályáját, ahol tanárai és társai körében sikerül megfelelő szellemi rangot kivívnia a maga számára.

A pataki és kisújszállási irodalmi próbálkozásai után sem volt könnyű megtalálnia saját írói hangját. Előbb fel kellett szabadulnia Jókai és az anekdotázó kortársak közvetlen hatása alól. Újságíróként, gyermekversek és mesék szerzőjeként, népköltési gyűjtőként csiszolja tollát. Fiatal házasként két kisfiát veszíti el, írói kudarcokat kell átélnie. Küszködik a leírt szóért. „Érthetetlenül lassan jöttem rá a saját írásom módjára", vallotta be már a sikerek után, pedig „szinte a mai napig abból élek, amit huszonnyolc éves koromig gyűjtöttem, de abban a formában, ahogy addig néztem, jelentéktelen s üres volt". Visszatekintve ezekre az évekre úgy látta később: „Mintha csakugyan tűz kellene, olvasztó kemence a jellemnek és tehetségnek, hogy az igazi arany kitermelődjön a sok salakból". S az arany valóban létrejött tolla alatt: nagy si-

kert hozott a *Hét krajcár* című novelláskötet, a *Sári bíró* című dráma, a *Sárarany* című regény; túl a harmincon a Nyugat folyóirat egyik legtekintélyesebb alkotója lett. „Magyarul úgy igen kevesen tudnak ma, mint ő", írta róla 1909-ben Elek Artúr. Ady Endre ugyanekkor lelkesen köszönti tartalmi értékeiért: „ez a mi fajtánk, újra itt van egy ragyogó kis ember belőle, tehát minket akar a jövendő s reánk van szüksége".

Kosztolányi Dezső a *Hét krajcár* első, folyóiratbeli megjelenésére emlékezve írta: „Egy nagy költő jelentkezésének éreztem, aki hétköznapi tárgyak között a huszadik század népmeséjét írja, egy szürke tündérregét". Karinthy Frigyes így jellemezte Móricz elbeszélő művészetét: „Színekkel dolgozik. A szín, szín, ez minden, ez fontosabb mindennél: rajznál, formánál, tartalomnál. A szín az élet, a szín a lélek, a szín a művészet." Kodolányi János is arról vallott, amikor elolvasta Móricznak a *Tavaszi szél* című elbeszéléskötetét: „ráébredtem az író legnagyobb törvényére, az írás legfőbb követelményére: úgy kell írni, hogy ne írás legyen, s ne stílus, hanem maga az élet". Az irodalomtörténészek kitértek arra a hatásra, amelyet a naturalizmus irányzata tett Móricz első pályaszakaszának írásaira. Ennek megítélésében Czine Mihállyal értünk egyet: „A naturalizmusból szerencsés érzékkel véglegesen csak azt fogadja el, ami látásban, érzésben és tematikában pluszt jelent a klasszikus magyar és európai hagyományokhoz: a kemény látást, a szociális érzést és tematikát, a szigorú társadalomkritikát s az ösztönök rajzát és a minden hagyományost felülvizsgáló igényt".

Az egymás után születő regények – a *Sárarany*, a *Kerek Ferkó*, *Az Isten háta mögött*, a *Jószerencsét*, *A fáklya* – különböző tájakat járnak be: az Alföld, a Nagykunság, a Felvidék, a szatmári Tisza-táj nyílik meg előttünk. S Móricz a jellemrajzon át a tehetséges parasztot, a jóképű dzsentrit, a kisvárosi tanítót, a bányavidék mérnökét, a hivatását feledő értelmiségit egyaránt nagy láttató erővel állítja elénk. Mint a jeles kritikus, Bálint György rámutatott: „Hosszú időn át, főként a magyar paraszt életének, nagy szociális, erkölcsi és lelki problémáinak az írója volt Móricz Zsigmond. ... Később, amint jöttek az évek, és jöttek a kötetek, megtágasodott, benépesedett a Móricz Zsigmond-i világ. A mai magyar középosztály és a magyar történelmi korok kábító, lenyűgöző freskói követték egymást."

A *Tündérkert*, *A nagy fejedelem* és *A nap árnyéka* köteteiből kikerekedő Erdély-trilógia azt bizonyítja, hogy Móricz teljes sikerrel birkózik meg a történelmi regény műfajával. Alapos tanulmányokat végzett a XVII. századi Erdély viszonyainak megértése végett. A szép álmokat dédelgető Báthori Gábor sikertelen kormányzása után Bethlen Gábornak kell új országot teremteni megfontolt reálpolitikával, szívós építőmunkával. A maga korának, a Trianon miatt elszegényedett, hitét vesztett vagy hiú ábrándokat kergető magyarságnak is üzen Móricz a történelmi példázattal. Történelmi regényként foghatjuk föl az *Úri muri*t is, hiszen a millennium idején játszódik a harminc évvel később papírra vetett történet, amely fájdalmas szembenézés az életerejét elpazarló birtokosi réteg szociális felelőtlenségével. S ehhez hasonló kép bontakozik ki a *Kivilágos kivirradtig*, a *Forró mezők* vagy a *Rokonok* lapjairól. A drámaírással is feladatot vállalt; az *Úri muri* színpadi változatával kapcsolatban írta: „azok a tűzben égő alföldi felhők, amilyenek sehol a földön nincsenek, s azok a lázban pergő magyar karakterek megérdemelnék, hogy élő valósággá legyenek a színpadon". Megvallja fő törekvését is: „Életté teremteni az életet. Költészetté tenni a realitást. Reálissá tenni a fantázia képeit."

Nem lankadt Móricz érdeklődése a falu népe iránt sem. A *Pillangó* című idill, a *Kismadár* című dráma, elbeszéléseinek újabb sora, *A boldog ember* szociografikus hitelű sorsábrázolása, a *Betyár* meg a *Rózsa Sándor*-regények történelmi tablója friss kezdeményezéseket hozott. S a pálya új témák felé is megnyílik a *Csibe*-novellákban, az *Árvácska* történetében. Ezekben, mint Kántor Lajos látja, „a megcsúfolt emberek, megrontott életek ábrázolásával tiltakozik az embertelenség ellen".

Móricz szépirodalmi alkotásaiban elbűvöl az életanyag gazdagsága. Rónay György szerint „Ő nem e mesében gyönyörködik, hanem a jellemben, mint a természet megtapintható alkotásában, érett gyümölcsében, eredeti példányában. És a jellemben is elsősorban abban gyönyörködik, ami a magva, az erkölcse, a végső lényege". Az író maga is megvallotta: „Tisztán látom az alakokat, akik nálam nemcsak a fantázia figurái, hanem mindig ennek a magyar életnek valóságos emberei, akiket mindenestül, testük s lelkük minden tulajdonságával itt érzek magam mellett." És milyen sokféle embert ismer ő! Illyés Gyula vette észre, hogy a Móricz által teremtett alakokkal egy megyét lehetne benépesíteni, s ez azt is jelenti, hogy nagyon ismer-

te a hazai valóságot, a társadalom valamennyi rétegét. Ez a valóságismeret a felismert igazságok kimondásával járt együtt. Vagyis teljes szívvel követte a „boldog ember"-nek, Joó Györgynek népi bölcsességét: „én azt tartom, aki megmondja az igazat, akár jó, akár rossz, akár szép, akár csúnya, az nyugodtan alhat, és én aludni szeretek éccaka. A többi a Jóisten dolga."

Móricz hagyatékából került elő egy 1933-ban keletkezett vallomása: „Az író, ha író, nem lehet más, csak az élet feltárója, közlője és újjáteremtője... A realista író úszik az életben, s a lelke előtt és a lelkében lejátszódó életesemények alakulnak formába és rendszerbe... A realista író nem szakíthatja ki magát az életből, mert akkor megszűnt élni." Ez a felfogás magyarázza meg számunkra, hogy miért olyan eleven ma is szemünkben Móricz Magyarországának képe.

3. Móricz Zsigmond Magyarországa azonban nemcsak novelláiból, regényeiből tárulhat fel előttünk, hanem riportjaiból, publicisztikájából is. „Már kisfiú koromban boldog voltam, ha gyaloglásra volt kilátás", írta Móricz *Gyalogolni jó* című kedves cikkében. Elbeszéli, hogy diákként Kisújszállásról Karcagon át Püspökladányig gyalogolt, több mint hatvan kilométert tett meg, de: „az Alföldet akkor ettem magamba". Egyszer Kassáról ment haza gyalog Sárospatakra, ez a távolság is legalább hetven kilométer, s olvasóit arra biztatta: „Menjetek ki a természetbe s ismerjétek meg egymást ott, ahol az ember olyan őszinte lesz, mint a növény s az édes szép mezei állat". Ehhez tartotta magát íróként, újságíróként.

Az újságírás a rendszeres kenyérkeresetet biztosította számára, de annál is fontosabb volt, hogy így mindennapi kapcsolatban állt korának történéseivel. Gyakran novella, regény nőtt ki a riport-utak élményvilágából, hiszen – mint idéztük – ő íróként a „zúgó és kavargó életből" merített. Ezen túl természetes igénye volt, hogy lássa a magyarság helyzetét, mert felelősséget érzett nemzete sorsáért. Lili leánya beszélte el apjáról: „Fogtad az aktatáskát és mentél. Csak úgy felléptél a vonatlépcsőre, valahol majd csak megáll. A szállással nem volt probléma, sem az étellel. Mindenütt vártak. Ceruza, papír bőven volt táskádban, írni lehet állva is. Egy váltás fehérnemű és két tucat ceruza. Ez volt az útipoggyász". Illés Endre így emlékezik: „Sirályszökdelésnek nevezte folytonos vidéki útjait, s állandóan elégedetlen volt önmagával, hogy keveset utazik. Mindig Magyarország legújabb térképét akarta ismerni, és ezt a térképet maga rajzolta. Útjairól azután vagy kétségbeesetten, letörten tért haza, vagy a hirtelen felgyúlt remény lobogó lelkesedésével." Szabó Lőrinc jól látta: „Valahogy az egész országot magába gyűjtötte, az egész magyar népet a szellemébe építette. Az embernek, ha vele beszélt, az volt az érzése, hogy személyesen ismert minden várost és falut és tanyát, minden urat és minden parasztot a Duna–Tisza-tájon. Minden múltat és vidéket, eseményt és családfát, minden indulatot és kapcsolatot, kicsiséget és nagyságot."

A Nyugat folyóiratban 1910 áprilisában *Ökörítő* címmel közölt publicisztikai írást Móricz, amelyben föleleveníti felső-szatmári emlékeit, összefoglalja röviden fölfogását a magyar parasztságról. Az apropót egy tragédia adta számára: kigyulladt egy csűr, amelyben bált rendeztek. Így kezdi: „Háromszázhuszonöt halott, kilencvenkilenc sebesült. Mind halottam, valamennyit gyászolom. Földieim, véreim, s ami művésznek talán legfontosabb: a modelljeim! Ott tanultam megismerni nemcsak a magyar parasztot, hanem az embert is." Együttérző indulattal fordul témája felé, fölveti az értelmiség felelősségét, s elszomorító általánosításhoz jut el az eset elemzésében. Két év múlva az egyik napilapban kiskőrösi útjáról számolt be, 1913-ban három szegedi élményt közölt, majd egy gödöllői és egy sárospataki látogatásáról írt, 1914 januárjában pedig Máramarosszigetről küldött tudósítást. A városokkal és az emberekkel való találkozás mindenütt tanulságokkal jár az író és az olvasó számára. Amikor kitör a világháború, Móricz haditudósítónak áll, s a Nyugatban, az Est-lapokban sorra jelennek meg életképei a frontról, illetve a hátország mindennapjairól. Ez a sorozat folytatódik az 1918-as polgári forradalom, illetve a Tanácsköztársaság idejéből való tudósításokkal.

Ha az 1920-as években keletkezett riportok tematikáját, helyszíneit vesszük sorra, akkor újra sokfelé ágazó utakra következtethetünk. Csak néhány példát emelünk ki. Miskolcon az ötvenezer éves ember nyomában jár, a Hortobágyon a kiégett mező miatt kesereg, Debrecenben – többek között – a magyar kisipar csődjével szembesül, Hódmezővásárhelyen az szomorítja el, hogy a hatvanezer lakosú városban egy könyvet sem vesznek, Budapesten a segélyakciók ügyét boncolgatja, egy nyomortanyát keres föl, Hencidán egy lakodalom résztvevője,

kislányával a Mátrában jár. Közben leírja ausztriai, svájci és franciaországi tapasztalatait, eljut Itáliába is. Főként azonban itthoni tájakat jár be: Szegedet, Kecskemétet, Mohácsot, Mezőtúrt, Orosházát, Békéscsabát, Gyulát, Zamárdit, Csepelt, a Szolnok megyei Pusztapót, Ungvárt, Nyíregyházát, Karcagot, Veszprémet, a szabolcsi földvárat, a Hanságot, Kapuvárt, Mezőkövesdet. Emellett miniszterekkel készít interjút, hosszú sorozatban tudósít a tisztelt Házból.

Útjai később is folytatódnak, 1930 júniusában arról számol be, hogy a Nyugat szerkesztőjeként Miskolc, Szeged, Szekszárd, Nyíregyháza, Hódmezővásárhely, Győr, Sopron, Újpest, Baja, Sárospatak fogadta őt „szinte éhesen, írásra, művészetre, valami nagy és nemes kijelentésekre éhesen tódult a közönség". 1931 és 1935 között újabb nevek kerülnek föl a bejárt ország képzelt térképére: Nagyrév, Szolnok, Monor, Drégelypalánk, Hévíz, egy alföldi város cigány negyede, Keszthely, Dorog, Balatonfüred, Bugac, Zala, Badacsony, a Sárköz, a Sárrét, Nagykőrös, Angyalföld, Jászberény, Pécs, Szeghalom, Adács, Kunszentmiklós, Cegléd, Szentes, Ókécske; miközben ismételten megfordul a Hortobágyon, Miskolcon, Szegeden, Kecskeméten, Hódmezővásárhelyen, Karcagon, Nyíregyházán. S az utazások intenzitása a 30-as, 40-es évek fordulóján tovább nőtt, amikor a Kelet Népe szerkesztőjeként figyelte, tanulmányozta a vidék kezdeményezéseit. 1940 februárjában például arról számol be: „Ezen a télen magam húsz népfőiskola működéséről szereztem hírt, részben láttam is őket."

A határon túlra szakadt magyarsággal legközvetlenebbül Szlovákiában volt kapcsolata Móricznak. Első felesége révén családi kötelékek fűzték oda, kicsi korában meghalt második fiát Rozsnyón temette el, a trianoni határmegvonásig sűrűn látogatott Gömör vidékeire. Csehszlovákia területére aztán 1926-ban jutott el, élményeit, hangulatát *Kassai ború* című cikkében írta meg, (amelyet érthetetlen módon kihagytak még 1989-ben megjelent gyűjteményes kötetéből is). Ekkor kell közvetlenül szembenéznie a kisebbségbe került magyarok helyzetével. Elismeri: „a mai államfegyelem mellett egyetlen állam sem avatkozhatik a másik beléletébe", de hozzáteszi, „a fajtaközösség az valami olyan lelki kapocs, amelynek úgy kell áramlani, mint a felhőnek az égen, a levegőnek a földön s a tengerárnak a vízben". Eljutott Ungvárra is, 1927 tavaszán pedig Szlovákia több magyarok lakta városát, Komáromot, Érsekújvárt, Lévát, Losoncot, Rimaszombatot, Rozsnyót, Pozsonyt járja. 1927-ben terjedelmesebb írása jelent meg a Nyugatban *Julianus barát útirajza* címmel, amelyben összefoglalja gondolatait, érzelmeit az anyaországtól elszakított magyarsággal kapcsolatban. 1930 februárjában Kassát és Eperjest kereste fel Móricz, májusban részt vett a szlovákiai magyar írók liptószentiványi konferenciáján, novemberben Pozsonyba és Prágába látogatott, mindenütt találkozott az ott élő magyarokkal, Prágában az ott tanuló egyetemistákkal. Bár itthon kritikák érték a látottakról adott nyilatkozatait, elismeréssel szólt a kisebbségben is cselekvő szerepet vállaló fiatalokról. 1938 novemberében tizenkét órás utazást vállalva sietett Sátoraljaújhelyre, hogy jelen legyen *„Abban a pillanatban" a Kisállomáson* (ez a címe a gyűjteményes köteteiből kihagyott riportjának), amikor a bécsi döntés nyomán megszüntetik a határsorompót; hamarosan több visszacsatolt városba is elutazott.

Erős érdeklődés vonzotta Móriczot Erdély felé is. Történelmi regénye bizonyítja legékesebben vonzalmának mélységét. Amint Kántor Lajos írja: „Móricz számára Erdély... nem alkalmi ismeretség, egy-egy utazás kalandja, hanem beható foglalkozás, gondolatainak tárgya, modell keresése: a történelmi józanság, a reálpolitika, az együttélés példája". 1917-ben Babitscsal együtt járt a Nyugat-est előadójaként Kolozsvárott, 1926 decemberében látogatásának egyik célja az anyaggyűjtés *A nagy fejedelem* című regényéhez. Nagyváradon, Enyeden, Gyulafehérváron is megfordult. 1930 májusában felolvasóestje volt Marosvásárhelyen, Erdély visszatérése után pedig, 1941 júniusában részt vett a kolozsvári könyvnapon, s körutat tett a Székelyföldön. A Nyugat majd a Kelet Népe szerkesztőjeként megnyitotta folyóiratai hasábjait a határon túli magyar írók és költők, elsősorban az erdélyiek előtt. Úgy tapasztalta: „az erdélyi írók valamennyien reálisabbak, mint mi vagyunk itt. Mindegyikükben a panasz s felzúdulás mellett gyakorlati program van: reálpolitika". Maga is írt az erdélyiek munkásságáról, többek között Bánffy Miklós, Kuncz Aladár, Reményik Sándor könyveiről. A szétválasztott magyarság ügyében nagyon határozott és elgondolkoztató Móricz álláspontja: „Nem ismerek el a magyar problematikában külön fejlődő eszmei kérdéseket. Csak egy, közös, általános magyar lelkiség van. Minden, ami erre vonatkozik, bárhol tör is felszínre, a magyarság közös ügye-baja."

Móricz Zsigmond őszinte felelősségérzettel tekintett kora minden kihívására, de nem kívánt a politika eszközévé lenni. Közismert a jelszó, amelyet 1940. január 1-jén a Kelet Népében közölt vezércikke fölé írt: „Hagyd a politikát: építkezz!". Támadások érték e felhívás miatt, pedig maga az írás és a folyóirat tartalma egyértelművé teszi, mire gondol az író. Dániát említi, amelynek példájából tanulhatunk; az ormánysági Kemsét, amelyben a magyar falu testi-lelki nyomora testesül meg a számára; s arra is ad példát, milyen utat követhetünk a falu szociális felemelésének érdekében. Vitát nyitott, „hogy ebben a késő időpontban, midőn Európa ege viharterhes, mikor földön, vízen és a levegőben mennydörgések tombolnak, mi ennek a kis Magyarországnak a dolga, hogy méltó tagja legyen a kultúrháborús koncertnek". S azzal zárta gondolatmenetét: „Hagyjátok most a politikát, magasabb politikára van szükség, az önsegély politikájára. Ez nyilván olyan politika, amiben kell hogy minden párt és minden kormányzat egyetértsen."

4. Szerves része Móricz hazaképének, hazaépítésének a történelmi múlt, azon belül kultúránk, irodalmunk öröksége. A régibb korok jelesei közül Bethlen Gábor, Rákóczi, Kossuth, Görgey Artúr alakja foglalkoztatta leginkább. Íróelődei közül Bornemisza Péterről, Csokonairól, Berzsenyiről, Kisfaludy Károlyról, Petőfiről, Katona Józsefről, Bajza Józsefről, Garay Jánosról, Gyulai Pálról, Kemény Zsigmondról, Jókairól, Reviczky Gyuláról, Tolnai Lajosról, Gárdonyiról, Mikszáth Kálmánról, Bródy Sándorról, Móra Ferencről, Kaffka Margitról és a legtöbbször Adyról írt elismeréssel, rokonszenvvel.

1940-ben (második kiadásban 1942-ben) *Magvető* címmel adta ki „a magyar irodalom élő könyvé"-t „a magyar népnek, a magyar ifjúságnak" ajánlva. A Halotti Beszédtől Illyés Gyula verséig ível hét évszázad legtanulságosabbnak tekintett magyar irodalmi termése, a népköltészet alkotásaival kiegészítve. Az akkori élő irodalmat Kassák Lajos, Erdélyi József, Sinka István, Szabó Lőrinc, Mécs László, Reményik Sándor, Bartalis János, Gulyás Pál, Illyés Gyula versei képviselik, ezek közé iktat két József Attila-költeményt. Móricz meggyőződése szerint „a magyar és krisztusi szociális nemzeti tűz izzik a magyar irodalomban mindenha s mindörökkön", ezt bemutatni volt a válogatás fő szempontja azzal a céllal, hogy „ennek a könyvnek minden darabja kell, hogy gyönyörködtessen, tanítson és nemzeti öntudatot építsen".

Móricz számára a magyarság világa – látjuk – nem csupán tanulmányozandó terep, nemcsak ihletet és témát adó inger, hanem feladatokat sugalló, felelősségre ébresztő valóság. Amit meglátott, amit ábrázolt, azzal hatni kívánt. Érezte és érzékeltette, hogy tisztulásra, sorsunk, lehetőségeink, tennivalóink újragondolására van szükség. Több mint hetven évvel ezelőtt írta számunkra is tanulságosan: „Ránk is csak az a feladat vár, hogy végrehajtsuk a magunk revízióját, s ennek a revíziónak az alapján építsük fel az új magyar irodalmat és közéletet. Az új magyar lelki életet, világszemléletet és a cselekvő és építő magyarságot."

Kováts Dániel

A magyar nép tudósa

A magyar néprajztudományra kétségtelenül Györffy István (1884–1939) munkássága gyakorolta a legnagyobb hatást. Intuitív képességével és egyedülállóan nagy ismeretanyagával a szaktudomány jelentős kérdéseinek egész sorát vetette fel. Tudományos eredményeinek különös értéket kölcsönöz, hogy elsősorban saját terepgyűjtéseire, megfigyeléseire támaszkodott. A népélet közvetlen, személyes ismerete eredményezte belső látásmódját, leírásainak utolérhetetlen teljességét. A lenyűgöző méretű recens és történeti adatanyagát életmódban gondolkodva rendszerezte és jelenítette meg. Különös írói kvalitása nyilatkozik meg műfaji sokoldalúságában, képteremtő erejében.

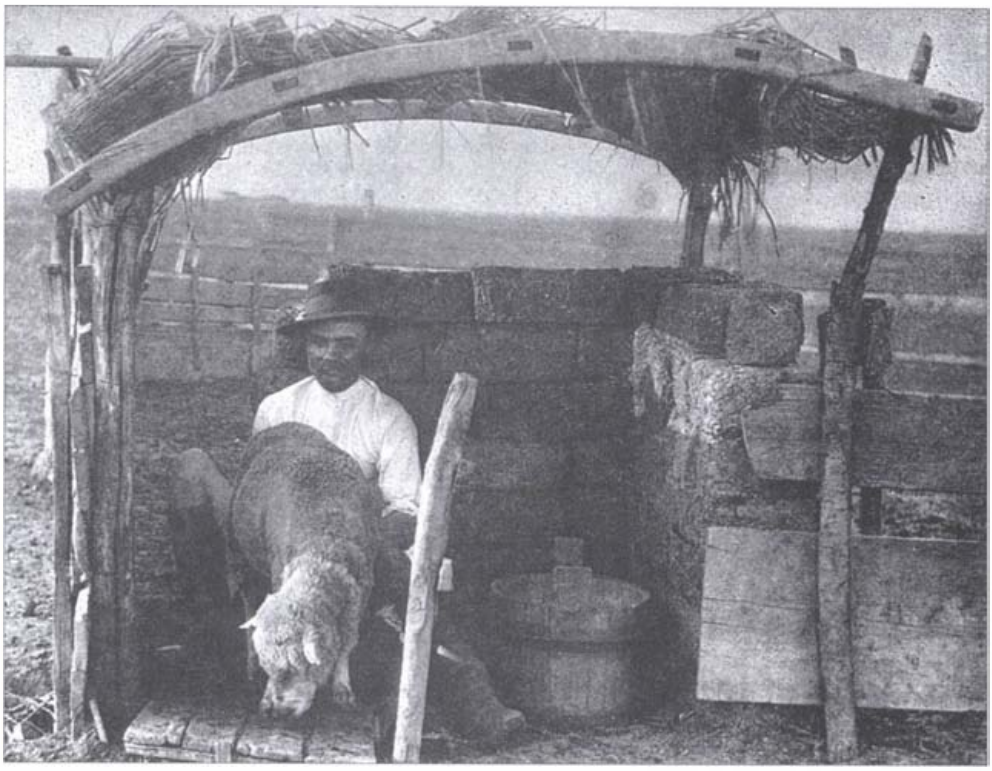
Néprajzi kutatásainak Alföld-centrikussága vezette el azokhoz a nevéhez fűződő felfedezésekhez, mint a *tanyakérdés*, a *kertes település*, a *szilaj pásztorkodás*, a *kötetlen gabonakezelésű gazdálkodás*: a *takarás és nyomtatás*, a *cifraszűr*, az *etnikumvizsgálatok* stb. Az alföldi népi kultúra táji és történeti kiterjedésének általa megindított vizsgálata mindmáig ható tudományos programot teremtett, amely számottevő eredményeket mondhat magáénak.

Nemcsak a levéltári forrásokkal dolgozó vizsgálataiban, hanem recens néprajzi adatokra támaszkodó leíró munkáiban is következetesen érvényesült történeti látásmódja. Az ő munkásságával vette kezdetét nálunk a komplexebb és következetesebb történeti szemlélet, amely mindmáig jellemzi a magyar néprajzi kutatást. Talán ez az a legjellemzőbb kritérium, amelynek alapján beszélhetünk Györffy-iskoláról, még akkor is, ha tanítványai különböző utakon haladtak tovább.

Egyetemi oktató tevékenysége is meghatározó jelentőségű. Személyében nyerte el a magyar néprajztudomány a legrangosabb egyetemi tanszéket 1934-ben a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen, és ez által tudománypolitikai elismertségét. Több évtizedes múzeumi tapasztalatának kamatoztatásával megteremtette a néprajzi muzeológia legteljesebb egyetemi oktatását, az azóta is kívánalomként élő gyakorlati és elméleti oktatás, a tudós- és muzeológusképzés harmonikus egységét.

Györffy István ugyan az 1930-as évek közepén lett művelődéspolitikussá, de ha legelső írására tekintünk (Alakítsunk Nagykun Múzeumot! Nagykunsági Hírlap 1906), láthatjuk, hogy munkásságát kezdettől áthatja a nép művelődésével való törődés. Gondolunk itt arra a több tucat népszerűsítő cikkére, amelyben igyekezett a parasztságot saját értékeire, háttérbe szoruló hagyományainak megbecsülésére ráébreszteni. De ide sorolhatjuk a *Nagykunsági krónika*, *A szilaj pásztorok* vagy akár *A cifraszűr* című könyvét, nem is szólva azokról a népművészeti kiadványokról, amelyeket a Néprajzi Múzeum tárgygyűjteményeinek anyagából jelentetett meg.

Minden alkalmat megragadott, hogy a hagyományok megbecsülésére neveljen, megóvására ösztökéljen. Ennek érdekében javasolta 1931-ben Paulini Bélának, aki ez időben a pesti színpadon népszínművek parasztszereplőkkel való előadásával kísérletezett, hogy inkább a parasztság saját hagyományait: dalait, táncait, ünnepi szokásait adassa elő. Ehhez a Néprajzi Múzeum szakmai támogatását is igyekezett megadni. Így indult el a *Gyöngyös bokré-*

Birkát fejő kunsági juhász. Györffy István, 1907.

ta-mozgalom, amely a kezdeti sikerek után egyre inkább üzleti vállalkozássá torzult, és szakmai ellenőrzése kicsúszott a múzeum kezéből. 1937-ben a Magyar Néprajzi Társaság révén ugyan még megkísérelte a mozgalom eredeti célkitűzésének helyreállítását a néphagyomány hitelességének biztosítására létrehozott bizottság és megfelelő anyagi fedezet megteremtésével. A néphagyomány és a nemzeti művelődés kérdésével foglalkozó munkájában (1939) már aggodalommal írta, hogy a „Gyöngyös Bokréta azonban a mai – bár lelkes –, de hozzá nem értő vezetés mellett előbb-utóbb olyan gyökere szakadt hazug látványossággá, népies magyarkodássá süllyed, mint amilyenek a szüreti mulatságok".

Annak lehetőségét is megtalálta, hogy közigazgatási szakemberek számára előadásokat tartson a néphagyomány és az iskolán kívüli népművelés, vagy éppen a közigazgatás és a népismeret összefüggéseiről, a népi kultúra hivatalos elismerésének fontosságáról. Ezeket a gondolatait az 1939-ben megjelent művelődéspolitikai programjában rendszerezte.

Egyetemi katedráját is a néphagyomány megmentésének szolgálatába állította, nemcsak egyetemi előadásai révén, hanem azzal is, hogy tanszékét olyan intézetté kívánta fejleszteni, amely az egyetemi ifjúság széles rétegét taníthatja meg a népélet ismeretére. Ezért törekedett az egyetemi Néprajzi Intézet mielőbbi megalakítására; ezért támogatta a népi, nemzeti kultúra valamely területével foglalkozó egyetemi intézetek felállítását (mint pl. a Magyarságtudományi vagy a Településtörténeti Intézetet); ezért szorgalmazta a népélet kutatásának országos megszervezését.

Művelődéspolitikai programjának kiformálódásában természetesen az általa művelt szaktudomány kapott meghatározó szerepet. Sokoldalú néprajzi kutatásai vezették el azon későbbi megfogalmazáshoz, hogy „a hagyományos népi műveltség kerek egész – a falusi élet minden vonatkozására kiterjedő művelődés. Nem 8–10 tantárgya van, mint az iskolának, hanem száz és száz. Ha csak egy kicsit is foglalkozunk a népi tudással, csodálattal látjuk annak sokoldalúságát." A feudálkapitalizmus felemás polgári művelődésével szemben a parasztság kultúrájának ez a – bár egyre inkább múltba vesző – teljessége arra a felismerésre ébresztette, hogy a néphagyományt kell megtenni egy új, nemzeti művelődés alapjául, pontosabban népi hagyományainkra építve kell önálló és egységes nemzeti kultúrát megteremteni, amely hozzájárulhat a politikai önállóság biztosításához. Erre pedig egyre égetőbb szükség van, amikor Európa újabb háborús készülődése – az első világháború tanulságai nyomán – a magyarság nemzeti létét fenyegeti. Okkal írta 1938-ban: *„Jobban ismerjük az ógörögök életét, mint a magyar parasztét. A humanista nevelés szükségességét hangoztatjuk, miközben a humanistának nevelt európai népek állig fegyverbe öltözve, vérben forgó szemekkel, fogcsattogtatva állnak egymással szemben, hogy egymást kiirtsák. Azt azonban hiába tanultuk a görög bölcsektől, hogy az ismeretek kezdete az önmegismerés. Ismerjük-e a népet, mely egyetlen erőtartalékunk?"* E világosan megfogalmazott politikai indíték jegyében sürgette a népélet komplex tudományos kutatásának mielőbbi megindítását, amely nyomán kibontakozhat a népi kultúra társadalmi méretű megismerése.

Egész nemzetben gondolkodó művelődéspolitikai koncepciója megvalósításának első lépését tette meg, amikor idejét és erejét nem kímélve fáradozott a népélet-kutatás intézményes keretének létrehozásán. Teleki Pál kultuszminiszterhez fűződő ifjúkori barátsága révén elérte, hogy 1938 őszén megalakult az országos hatáskörű Táj- és Népkutató Központ, amely azonnal 250 fiatal kutatót foglalkoztatott a népélet tanulmányozásának legkülönbözőbb területén. A munkacsoportokban dolgozó etnográfusok, szociológusok, nyelvészek, jogászok, antropológusok, geográfusok stb. munkáját egyformán nagy érdeklődéssel kísérte, hétről hétre felkereste őket, tanácsaival, útbaigazításaival mindenkinek hasznára tudott lenni. Mindenre ügyelő lankadatlan érdeklődése összekötő kapocs volt az egyes munkaterületek között. A nagy lendülettel kibontakozó intézményes kutatómunkához hamarosan csatlakoztak a falukutató mozgalom képviselői, a népi írók, a paraszti származású egyetemisták.

A Táj- és Népkutató Központ jó lehetőséget teremtett arra, hogy az érdeklődő ifjúság a népélet tudományos tanulmányozása révén megismerkedjen a parasztság gazdasági és politikai problémáival, valós helyzetével, és így soraiból a néphez hű, demokratikus értelmiség formálódjon. Noha az intézményt két hónap múlva – munkáját ismertető és propagáló kiállítása miatt – fel kellett oszlatni, nem hagyott fel művelődéspolitikai terveivel és tevékenységével. Míg a központ erősen lecsökkentett apparátusa tanszéke keretében tovább működhetett, ő maga a Néprajzi Intézet révén igyekezett összefogni, és szélesíteni a parasztfiatalok táborát. Intézeté-

ben rendszeresen tartott szemináriumszerű esti összejöveteleket, ahol a magyar parasztság problémáit vitatták meg. Maga köré gyűjtötte a parasztszármazású egyetemistákat, tanulmányi kirándulásokat szervezett számukra, részt vett nyári táborozásaikon, támogatta őket. Egyre többet foglalkoztatta a diákegyüttélés lehetőségének megteremtése, a parasztfiatalok kollégiumának megszervezése. Ez a sokirányú fáradozása művelődéspolitikai koncepciójának gyakorlati megvalósítását szolgálta. Úgy látta, hogy elsősorban a parasztságból származó értelmiségiek összefogásával és bevonásával teremthető meg az a társadalmi bázis, amely a nemzeti művelődés elképzelése szerinti újjáformálásának alapja lehet; ugyanis a népéletet közvetlenül és jól ismerő parasztfiatalok – tudatos és aktív részvételükkel – a néphagyomány értékeit gyorsan és hatékonyan építhetik be a nemzeti műveltségbe. Ezért is fordított oly sok gondot és fáradságot az egyetemen a népből jött hallgatók nevelésére.

A társadalom egészét érintő művelődéspolitikai programját, *A néphagyomány és a nemzeti művelődés* című munkáját a német birodalmi terjeszkedés, az Anschluss hatására öntötte formába és terjesztette a kultuszminisztérium elé. „Munkája egyetlen középponti gondolat körül forog: hogyan menthető meg a magyar népi művelődés számtalan értéke s ebből következően egész magyar művelődésünket, magyarságunk egész életét hogyan lehet és kell a népi hagyományok, a magyar nemzeti tradíciók szellemében újraépítenünk. Látnivaló, hogy ez a középponti gondolat sugárkéveszerűen nyomban sok-sok részre bomlik, ebből a középponti gondolatból nemzeti művelődésünk majd minden kérdésére feleletet találhatunk Györffy komoly, a nagy nevelők felelősségétől áthatott könyvében" – írta recenziójában Ortutay Gyula. Györffy negyven témakörben kifejtett véleménye és konkrét javaslatai az irodalomtól a magyar konyháig, a gazdálkodástól a közoktatásig mind a nemzetmegtartó hagyományok ápolása érdekében igyekeztek mozgósítani. Mindmáig érvényes és európai csatlakozásunk idején különösen aktuális megállapítása, hogy *„Valami alacsonyrendűség érzése vett erőt rajtunk. Nem becsüljük azt, ami a miénk. Kapva kapunk mindenen, ami idegen, ami »európai«. Pedig Európa nem arra kíváncsi, hogy átvettünk-e mindent, amit az európai művelődés nyújthat, hanem arra, hogy a magunkéból mivel gyarapíthatjuk az európai művelődést. Európa az egyéniséget keresi és értékeli bennünk, nem a tanulékonyságot."* Ezzel összefüggő fontos figyelmeztetése: *„Ha azonban csak az európaiságra törekszünk, lehetünk nagy műveltségű népek, de minél hamarabb megszűnünk magyarok lenni. Valahányszor nagy nemzeti veszedelem fenyegette a magyarságot, ösztönösen mindig a hagyományaiba menekült. Vajon nem érkezett-e el az ideje, hogy a középosztály felülvizsgálja a nemzeti műveltségről vallott eddigi felfogását, s a néphagyományokat tegye a magyar nemzeti művelődés alapjává."* Világos és közérthető megfogalmazása mindez a nemzeti öntudatot felébreszteni akaró felelős állásfoglalásnak.

Györffy István munkásságának áttekintésekor láthatjuk, hogy művelődéspolitikai érdeklődése, nemzetféltő tenni akarása a második világháború közeledtével hogyan szélesedik ki mindjobban, és veszi át szaktudományos tevékenysége helyét. Azt is láthatjuk, hogy szorosan vett szakmai munkáiban, a kezdetben oly nagyhatású komplexitás miként adja át helyét az 1930-as évek közepére annak a sajátos egyoldalúságnak, amelyről legpregnánsabban *A magyar tanya* (1937) című szintézisnek tekinthető összefoglalása tanúskodik. Ez pedig nem más, mint a maga korában a rokontudományokra oly nagy hatást gyakorolt, később pedig oly sok támadásra okot adó „nomád" koncepciója. Hogy ez a tudományos megalapozottságú gondolatrendszer milyen szervesen illeszkedett bele művelődéspolitikai programjába, arról a néphagyományról és a nemzeti művelődésről szóló röpiratának megfelelő fejezetei egyértelműen vallanak. Világosan megmutatkozik, hogy a húszas években kibontakozott szaktudományi kutatások eredményeit *A magyarság néprajza* nagy szintézisének megírása után a harmincas években már nem építette tovább, hanem azokat művelődéspolitikai koncepciójának szolgálatába állította. Korszakos jelentőségű tudományos eredményei (a gazdálkodás, település, viselet stb. terén) végső soron mind egy-egy olyan etnikus specifikum feltárását jelentették, amelyet egyenrangú tényezőként állíthatott szembe a nyugat-európai műveltséggel; amellyel a háborús veszélyben megalapozhatta nemzeti öntudatra ébresztő művelődéspolitikáját; amelyből a német kultúrfölény mind sodróbb propagandájának gátat emelhetett. Ez a politikusság, ha úgy tetszik, tudósi elkötelezettség ad magyarázatot arra az egyoldalúságra, amellyel a harmincas években a magyarság etnikus produktumait, hagyományos népi kultúráját nomád eredetűnek, egyértelműen keleti gyökerűnek tartotta. E politikusság jegyében szűkült le a korábbi – szakcikkeiben az európaitól eltérő mozgékonyságra utaló – általáno-

sabb értelmű nomád terminológia a harmincas években írott munkáiban eredeti jelentésűvé, keleti tartalmúvá.

Györffy István életpályája kivételes tudósi életmű, amely rendkívül sokfelé ágazó érdeklődése és hirtelen lezárulása ellenére is koncepciózusan kerek egésszé, rendszert alkotó egységgé állt össze. Népétől kapott szaktudományával mindvégig annak hasznára akart lenni. Élete utolsó éveiben kifejtett aktív tudományos és közéleti tevékenységével következetesen szembehelyezkedett a német expanzióval, éppen annak a szaktudománynak a segítségével, amely a legalkalmasabb és leghatékonyabb kiszolgálója lehetett volna a háborús készülődés táplálta ferde indulatoknak, nemzetiszocialista érdekeknek. Tette mindezt népe, nemzete iránti szeretetből, tudósi elkötelezettségből, mert – Illyés Gyula szavaival – *„A magyar nép tudósa volt. Szeretném így is mondani: a magyar nép lett tudóssá benne".*

Selmeczi Kovács Attila

Berze Nagy János emlékezete

Élete és munkássága különbözött a megszokott és eseménytelen tudósi életúttól. Az alkotások mögött álló ember pályája úgy alakult, mint a legkisebb gyerek sorsa a mesében. Volt egyszer egy parasztfiúból lett vidéki tanárember, aki miközben napi pedagógiai gondokkal küszködött, európai szinten művelt egy nálunk akkor még elhanyagolt tudományágat, a folklórt. Hosszú és nehéz volt az út Hevestől Baranyáig, érdemes figyelemmel kísérni a főbb állomásait.

Berze Nagy János néprajztudós százhuszonöt évvel ezelőtt, 1879. augusztus 23-án született a Heves megyei Besenyőtelek (akkor még: Besenyő) községben paraszti-pásztori család tizenegyedik gyermekeként. Eredeti neve Nagy, a Berze-előnév pedig megkülönböztető (tulajdonságjelölő) ragadványnév (l. bërzës ~ borzas: merev, kócos hajú, átvitt értelemben: makacs), amely a huzamos használat és a téves anyakönyvezések következtében vált vezetéknévvé.

Életútja – pályakezdésétől nyugalomba vonulásáig – rendkívül hányatott volt. Ez jellemezte már gyermekkorát, a felkészülés éveit is. Elemi iskolai tanulmányait szülőfalujában kezdte, majd Tiszasülyön és Egerben folytatta. A gimnázium hat osztályát (1889/90–1895/96) Gyöngyösön, a hetedik osztályt (1896/97) Egerben, a nyolcadikat pedig (1897/98) Jászberényben végezte. Itt is érettségizett 1898-ban.

Berze Nagy Jánost elsősorban az otthoni falusi környezet, a gazdag néphagyományok és *Lőrinc* bátyjának biztatása serkentették a még fellelhető emlékanyag megismerésére és megmentésére. Már gyöngyösi gimnazista korában hozzákezdett a Mátraalja népköltési alkotásainak a gyűjtéséhez. Itt jegyezte le *A hamis mesterlegény*, a *Háj, háj, majd elmasírozunk már, A légy meg a bolha* című népmeséket és a *Lendorvári Dorka* című népballadát. Munkáját később távolabbi országrészekre is kiterjesztette.

Az ifjú Berze Nagy ekkor még nem tudta eldönteni, hogy költőként vagy folkloristaként induljon-e pályáján. Szívesen verselgetett, és költeményeink egy részét *Tiszamentről*[1] címmel meg is jelentette. Az írással később sem hagyott fel. Számára a pedagógiai munka és a tudományos tevékenység mellett a lírai önkifejezés életszükséglet volt. Versei személyes élményekből fakadnak: megszólaltatja az ifjúkori szárnyalás vágyát (*Ifjú szívvel*), a táj, a természet hangulatát, változását (*Őszi hold*), az otthon, a szülőföld utáni nosztalgiát (*Idegenben*), a nyíltság, az őszinteség vállalását (*Szeretem a szókimondót*) és az alkotás maradandó értékének tiszteletét (*Márvány és papír*). Írt elbeszélő költeményt (*Kis Szabó Pál gazda*), sőt még verses mesét (*A sólyom és a veréb*) is.

Alkotó módszerének legszembetűnőbb vonásai a következők: a témaválasztás gazdagsága, népdalelemek felhasználása, az érzelmi, gondolati mélység és a közérthető, természetes kifejezésmód. Hangvétel szempontjából a népi-nemzeti költészet kései képviselőjének tekinthetjük, akinek egyszerű, népi ritmikát hordozó formai megoldásai Petőfi és Arany, illetve a

[1] *Berze Nagy János:* Tiszamentről. Pátria, Bp., 1902.

népköltészetnek a néphagyománygyűjtőre gyakorolt hatását mutatják.[2] Kedvelte az időmértékes verselést is:

„Nézd a kemény márványt: szikrát vet rajta acélod!
Nézd a lágy papirost: átdöfi toll hegye is!
S mégis, hogyha neved mindkettőre felírod,
Azt sokkal jobban őrzi a gyenge papír.
Melyikünk őrzi tovább? A papiros, nem a kő!"
(Márvány és papír)

Egyetemi tanulmányait – magyar-latin szakon – 1899-től 1903-ig a budapesti tudományegyetemen végezte, és ugyanitt avatták bölcsészdoktorrá (1905). Buzgó hallgatója Katona Lajosnak (1862-1910), a nagy magyar folkloristának. Katona nemcsak tanára és atyai barátja volt, hanem példaképe, munkásságának elindítója is. Tőle kapta etnográfiai alapképzettségét, módszertani felvértezettségét és azt a feladatot, hogy a magyar folklór – főként a népmese – kutatója legyen.

Az egyetem elvégzése után (1905-től 1939-ig, nyugalomba vonulásáig) a tanügyigazgatás területén dolgozott. Valamennyi állomáshelye (sorrendben: Lugos, Kolozsvár, Nagyenyed, Csíkszereda, Debrecen, Pancsova, Szekszárd és Pécs) egyben népköltészeti gyűjtő- és feldolgozó tevékenységének a színhelye is volt. Erre pedig polgári foglalkozásának színvonalas ellátása mellett kellett időt és fáradságot fordítania. Ahogy megérkezett egy-egy új munkahelyére, hozzákezdett az ottani népköltészet megismeréséhez és a gyűjtéshez.

Már szekszárdi éveiben foglalkozott a „gyűjtőszövetség" gondolatával, azonban a terv csak Pécsett válhatott valóra az érdeklődő Baranya megyei tanítók bevonásával. Ez a gyakorlat azért jelentős, mert napjaink számára is példát mutatott a néprajzi-nyelvjárási gyűjtőpályázatok meghirdetésére, vagy az olyan nagyszabású vállalkozásokra, mint megyéink földrajzi neveinek az összegyűjtése.

Berze Nagy János azonban nemcsak gyűjtött, hanem feldolgozómunkát is végzett. Cikkeit, tanulmányait tartalmi gazdagság, tudományos hitelesség és igényes előadásmód jellemzi. Munkássága műfaji szempontból felöleli a szellemi néprajz szinte minden területét (népdalok, népballadák, népszokások, népnyelv, népi hiedelemvilág stb.), legnagyobb részük azonban elsődleges kutatási területéhez, a népmesék vizsgálatához kapcsolódik.

Első nyomtatásban megjelent publikációja egy tréfás, ún. hazug mese, amelyet „egy öreg béres beszélt el, amikor téli időben körülülték az istálló közepén rakott szalmatüzet". Íme: „Kivezetëm a fakót, ráülök a deresre, elnyargalok 77 mérfődnyire (...) Kert alatt esëtt hálásom, kipányvázom a nyergët, fejem alá tëszëm a derest. Fëlébredëk reggel, a nyergët mëgëtte a farkas, a derest mëgrágta az eger. Kapom ijedtëmben, bëszaladok a káposztás kertbe, elejbem áll ëgy icipici únyi embër, oszt úgy ütött fejbe, most is csak úgy csüng-büng, mint a fene. Ijedtëmben fëlszaladtam a kürtőbe, belekavaródzottam a csëpübe (...) Kavarom a kását, főzöm a tarhonyát. Úgy jóllaktam tökmaggal, hónap is négyszögre áll a hasam a szilvátú."[3]

Több kisebb nyelvjárási adatközlés után jelent meg Berze Nagy János népnyelvi monográfiája, A Heves megyei nyelvjárás (1905).[4] Ez tekinthető doktori értekezésének is. A dialektológiai kiadvány annak a gyűjteménynek az eredménye, amelyet a szerző (akkor még Nagy János néven) a Magyar Tudományos Akadémia és a Kisfaludy Társaság megbízásából

[2] *Fülöp Lajos*: Berze Nagy János költészetéről. In: *Berze Nagy János:* Nap és tükör. Pécs, 1982. 358–363. old.

[3] In: Magyar Nyelvőr 1900. 29: 358. old.

[4] Nyelvészeti Füzetek 1905. 16., 17. sz.

(1903/04) Heves, Jász-Nagykun-Szolnok és Borsod megyében folytatott. Neki köszönhetjük a mátraalji és a dél-hevesi nyelvjárás első megbízható leírását. A hang- és alaktani, a jelentés- és mondattani rendszerezés, a 970 tájszó, szólás, közmondás, néhány meseszöveg és más néphagyomány közlése szinte máig egyedülálló ezen a nyelvjárásterületen. Itt és akkor Szinnyei *Magyar Tájszótár*ának pótkötete számára is gyűjtött tájszavakat és frazeológiai kapcsolatokat.[5]

Népnyelvi tanulmányának, *A Heves megyei nyelvjárás*nak a megjelentetését a *Népmesék Heves és Jász-Nagykun-Szolnok megyéből* (1907)[6] című kiadvány követte. A szerző szándéka az volt, hogy a nyelvjárást ismertető dolgozata után az itt közölt meseszövegek hitelesen – fonetikus lejegyzéssel, tartalmi változtatás nélkül – a nyelvhasználat bemutatását, az olvasókönyv szerepét szolgálják. Módszerének korszerűségét mutatja, hogy a szövegek végén feltünteti az adatközlők nevét, életkorát, foglalkozását, a gyűjtés egyéb körülményeit (helyét, idejét stb.) – éppen a tudományos hitelesség érdekében.

Berze Nagy János első nagyobb szabású gyűjtőtevékenységének rendkívül gazdag dokumentuma ez a kötet. A korabeli gyűjtési, feldolgozási és közlési gyakorlattal szemben több előremutató vonása van. A könyv kizárólag népmeséket tartalmaz a változatokkal együtt; egy tájegységről ez a kiadvány közölte eddig a legterjedelmesebb gyűjtést, szám szerint 88 mesét. Közülük is 65-nek egyetlen helység, Besenyőtelek a lejegyzési helye. Voltaképpen ez a mű hozta meg számára az első jelentősebb hazai és külföldi elismerést. Értékét, újszerűségét és hiánypótló jellegét tekintve – a nyelvjárási monográfiával együtt – méltán nevezhetjük a *„Hevesi Kalevalá"*-nak.[7]

Mese (1936) című tanulmánya A *Magyarság Néprajza* III. kötetében látott napvilágot.[8] A terjedelmes fejezet a népmesére vonatkozó addigi tudományos eredmények alapos és rendszerező összefoglalása. Áttekinthetően, olvasmányosan mutatja be a mesélés körülményeit, idejét, módját, a mesefákat, foglalkozik a mese szerkezetével, a típusok rendszerével, a mesei fordulatokkal, végül áttekinti a mesék vándorlását és a változatok keletkezését. Különösen hasznos és a kutatók számára nélkülözhetetlen a magyar népmese teljes szakbibliográfiájának összeállítása és a kapcsolt jegyzetanyag.

Pályájának vége felé *Baranyai magyar néphagyományok* (1940) címmel monumentális gyűjteményt adott közre.[9] Az anyag ma már folklórtörténeti dokumentumnak számít, s megvilágítja azt az áldozatos szervező, gyűjtő- és feldolgozó munkát, amelyet Berze Nagy János a mű elkészítése és megjelentetése érdekében kifejtett. (A könyv III. kötetének *Mesék* című fejezete 1988-ban külön kiadványként is megjelent a szerző népmesekutató munkásságának feldolgozásával, bibliográfiájával és a gyűjtéshez kapcsolódó jegyzetekkel.)[10]

Berze Nagy az anyaggyűjtést 1933 őszén indította el, mégpedig társadalmi alapon, a megye tanítóságának a bekapcsolásával. *Útmutatót*[11], szakmai tanácsokat tartalmazó körleveleket adott ki számukra, és gyakorta maga is kiszállt a helyszínre. A gyűjtés a megye 69 községének a területén hat évig folyt.

Akkori törekvéseiről a kész mű bevezetésében ezeket írja: „Olyan gyűjtemény képe lebegett előttem, amely a felkutatott terület szellemi néprajzi hagyományainak lehetőleg sokoldalú, valódi képét adja..."[12] Az 1842 oldalas kiadvány 4554 adatot tartalmaz; ebből az I. kötetben népdalokat (dallamukkal együtt), balladákat, verses imádságokat, gyermekjátékokat, rigmusokat, a II. kötetben elsősorban népmeséket, találós kérdéseket, adomákat, legendákat, mondákat, a III. kötetben pedig tájszavakat, szólásokat, közmondásokat, mitikus hagyományokat és népszokásokat találunk. A mű tanulsága felmérhetetlen; megjelenése óta a szakirodalom egyik legtöbbet idézett forrásműve lett.

---

[5] Vö. *Berze Nagy János:* Nap és tükör. Szerk.: *Banó István* és *Fülöp Lajos*. Pécs, 1982. 107–114.

[6] In: Magyar Népköltési Gyűjtemény IX. Bp., 1907.

[7] *Berze Nagy János:* Baranyai Magyar Néphagyományok. (Szerk.: *Fülöp Lajos*. Pécs, 1988. 21. old.)

[8] A Magyarság Néprajza III. Bp., 1936. 256–326. old.

[9] Kiadta Baranya vármegye közönsége. Pécs, 1940. I-III. köt.

[10] *Berze Nagy János:* Baranyai magyar néphagyományok. Népmesék. (Szerk.: *Fülöp Lajos*. Pécs, 1988.)

[11] Tájékoztató Baranya vármegye magyar népe szájhagyományainak és szokásainak gyűjtéséhez. Pécs, 1933.

[12] In: Bevezetés. VIII–IX.

A tudós a magyar néphagyományok mellett megbecsülte a szomszéd népek és a hazai nemzetiségek népköltészetét is, és összehasonlítás szempontjából fontosnak tartotta annak megismerését és gyűjtését.

Berze Nagy János 1946. április 6-án Pécsett halt meg. Sajnálatos, hogy néprajzi munkásságának mind értékben, mind terjedelemben nagyobb részét az életében kiadatlan művek jelentik. Már csak posztumusz kiadványként jelenhetett meg az *Égigérő fa* című mitológiai kötete is.[13] Ez a könyv a magyar hitregék problémáinak összefoglalása, egyben az eurázsiai népek szellemi rokonságának bizonyítéka. Eredményei joggal tartanak igényt mind a néprajz, mind a vallástörténet kutatóinak az érdeklődésére.

Katona Lajos szellemi örökségét elsősorban a *Meseszótár* (ebből sajnos csak töredék maradt meg)[14] és a *Magyar népmesetípusok* mutatja.[15] Berze Nagy a készülő *Meseszótár*ra már 1909-ben felhívta a Kisfaludy Társaság figyelmét, és a kész művet kinyomtatás céljából 1913-ban adta át az Athenaeumnak. Ezzel a munkával szorosan összefügg Berze fő műve, a *Magyar népmesetípusok*, amelynek elkészítésén a szerző 1908-tól 1934-ig folyamatosan dolgozott. Már a kezdet kezdetén tudatában volt elhivatottságának és munkájának az értékével: „... hogyha én nem leszek olyan *magyar* ember, aki ilyenre az életét, munkáját, erejét feláldozni kész, érzéke, képessége s tudománya van hozzá, száz esztendő múlva sem akad, mert ez se nem börze, se nem olajvállalat."[16]

A mesekatalógus minden magyar népmesét meghatároz, motívumokra bont, ezeket összeveti a legszükségesebb hazai és külföldi párhuzamokkal, az irodalom- és művelődéstörténeti, valamint a mitológiai vonatkozásokkal. A mű a magyar mesekincs fundamentuma, amely egy teljesen új és távlatos világot nyitott meg a folklór kutatói előtt.

A *Régi magyar népmesék* (1960[1], 1961[2]) a Berze Nagy-hagyatékban megőrzött mesekincset, elsősorban a magyar nyelvterület peremvidékeinek (Székelyföld, Dél-Erdély, csángó terület, Ugocsa, Zemplén, Vas megye) meséit foglalja magába, emellett jónéhány – a korábbi gyűjteményekből kimaradt – Heves megyei népmesét is.[17]

Posztumusz kiadványként jelent meg *Egy néprajztudós műhelyéből* (1977) címmel Berze Nagy János levélhagyatéka,[18] amely munkásságának tudományos hátterébe enged bepillantást (és a publikált művek teljes bibliográfiáját is tartalmazza), ugyanígy a *Nap és tükör* (1982) című kötet (a kisebb néprajzi és népnyelvi tanulmányok, gyűjtések foglalata),[19] valamint a *Hevestől Baranyáig* (1983) cím helytörténeti képekbe ágyazott Berze Nagy-életrajz (jegyzetanyaggal és adattárral).[20] Időközben a hagyaték elfekvő darabjai, eddig még ki nem adott munkái és más, különböző szempontú válogatások is napvilágot láttak.[21]

---

[13] *Berze Nagy János:* Égigérő fa. Magyar mitológiai tanulmányok. (Szerk.: *Dömötör Sándor.* Pécs, 1958[1], 1961[2], 1984[3].

[14] A mű első 14 ívét kiszedték, a kézirat azonban az I. világháború idején elkallódott a nyomdában. A nemzetközi szakirodalomban ez volt az első összefoglaló munka ebben a tárgykörben.

[15] *Berze Nagy János:* Magyar népmesetípusok I–II. Szerk.: *Banó István.* Pécs, 1957.

[16] In: Egy néprajztudós műhelyéből. Szerk.: *Banó István* és *Fülöp Lajos.* Pécs, 1977. I/105. old.

[17] Régi magyar népmesék (*Berze Nagy János* hagyatékából.) Szerk.: *Banó István* és *Dömötör Sándor.* Pécs, 1960[1], 1961[2].

[18] Egy néprajztudós műhelyéből. (*Berze Nagy János* levélhagyatéka.) Szerk.: *Banó István* és *Fülöp Lajos.* Pécs, 1977.

[19] Nap és tükör. (Néprajzi és népnyelvi tanulmányok, gyűjtések.) Szerk.: *Banó István* és *Fülöp Lajos.* Pécs, 1982.

[20] *Dömötör Sándor:* Hevestől Baranyáig. (Helytörténeti képek Berze Nagy János életéből.) Szerk.: *Banó István* és *Fülöp Lajos.* Pécs, 1983.

[21] Pl.: A folklorista Arany. Közli: *ifj. Berze Nagy János.* In: Janus Pannonius Múzeum Évkönyve. Pécs, 1965. 127–152. old.; Népköltési Gyűjtemény a Palócságból és a Tiszamentről. Szerk.: *Banó István.* In: PBMK I. Pécs, 1967.; Népdalok dallamai az Ethnographia számára. Szerk.: *Hegyi József.* Janus Pannonius Múzeum Évkönyve. Pécs, 1968. 119–152. old.; Század-eleji Kolozsvár-környéki népdalok és mesetöredékek. Szerk.: *Banó István.* In: Baranyai Művelődés, 1970. V. 114–121. old.; Verses imádságok. Közli: *Banó István.* In: Janus Pannonius Múzeum Évkönyve. Pécs, 1975–1976. 141–144. old.; Cigány mesék. Szerk.: *Fülöp Lajos.* Pécs, 1985.

Végezetül, ha a pályarajz bemutatása után Berze Nagy Jánost, az embert kívánjuk jellemezni, röviden azt mondhatjuk: olyan volt, mint jó palócai, akiknek életét, népi sajátosságait, szokásait és nyelvét oly szenvedélyes szeretettel tanulmányozta. Humanista alázat, filológus aprólékosság és bámulatos szorgalom – ezek voltak a karakterisztikus vonásai.

Munkáját, törekvéseit számtalan körülmény akadályozta: nélkülözések, sorscsapások, a kutatóközponttól, a társaktól és a jól felszerelt könyvtáraktól való távolság, a könyvkiadás nehézsége. Méltán írta életútjának a legvégén: „Nagyon sok áldozatot hoztam a néprajztudományért: számbavehető életem minden szabad óráját s energiáját ennek szenteltem. Életem műve derékba tört oszlop maradna, ha munkámat nem adhatnám azok kezébe, akikért időmet s erőmet áldoztam."[22]

Berze Nagy életművének talán az itteni felvázolásából is kitűnhetett, hogy helye a magyar folklór történetében ma már vitathatatlan.

Fülöp Lajos

„Fényből, szeretetből és hűségből szőtt ember"

Száz esztendeje született Keresztury Dezső

Természetes, hogy nem csak rám, hanem sok-sok pályatársára, tanítványára, szinte az egész országra hatással volt életműve: a nemzet szolgálata. *„Az ad értelmet életemnek, hogy valamilyen közösséget szolgálhatok... Azt a közösséget, amit úgy neveznek, hogy magyar nép, nemzet"* – vallotta magáról. Fölemelő érzés volt versei után az embert is megismernem.

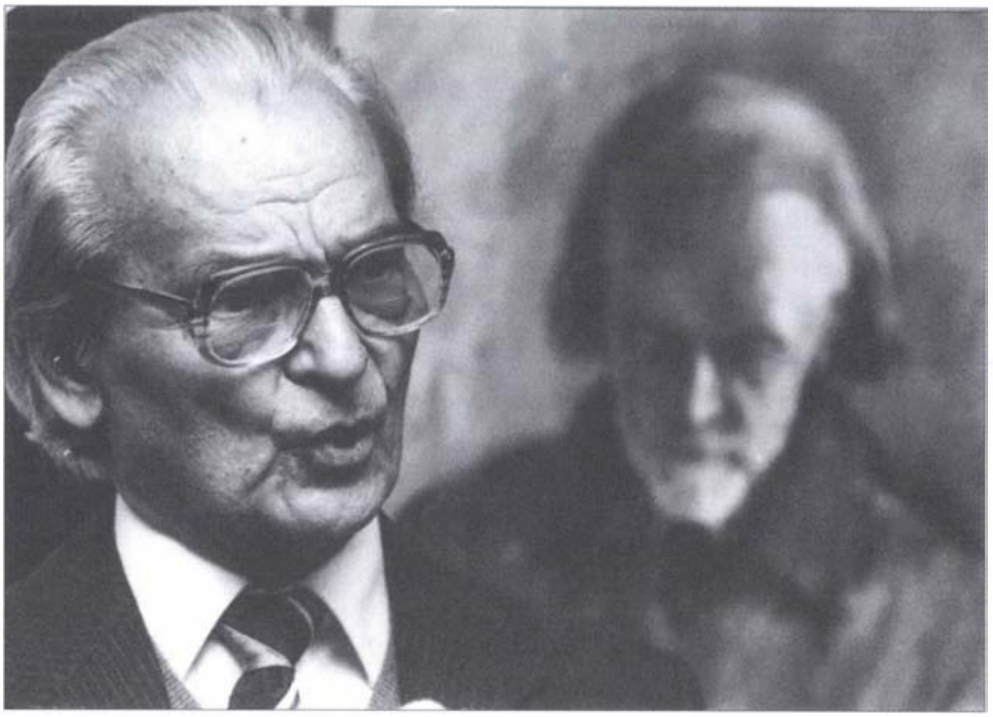
Milyen szimbolikus, hogy első személyes találkozásunk, még diákkoromban, éppen Badacsonytomajon, egy Egry József emlékülésen történt, ahová Takáts Gyulával és Fodor Andrással utaztunk a Balaton hullámain.

Ha elmélyedünk Keresztury Dezső költészetének tájélményében, ami legelőször szembeötlik: hangulatainak finomsága, impresszionisztikus elmosódottsága, megannyi pasztellszíne, derengő árnyalata. Nem volt véletlen, hogy annyira rajongott és oly sokat tett Egry József festészetéért, művészetének méltó elismertetéséért. A festőről Veszprémben megjelentetett *Egry-breviárium* is mutatja: meghatározó, tudatosan vállalt szellemi rokonság volt ez – néha valóságos együttalkotás. Ez az egyre bensőségesebb alkotásparalelizmus olykor egészen közvetlen értelemben tűnik „geometrikus"-nak; egy Egry képet nézve, majd valamelyik Keresztury tájverset olvasva szinte látjuk, ami láthatatlan: párhuzamosokat, ahogy találkoznak a végtelenben.

Keresztury a magyar nyelvkincshagyaték őrzője is: olyan akadémikus kortársunk volt, akinek életművéhez szervesen hozzátartoztak verseskötetei is. Első költeménye nyolcvan esztendeje jelent meg a *Zala Megyei Újságban*, és túl volt már az ötvenen, amikor első gyűjteményes kötetét, a *Dunántúli hexametereket* kézbe vehettük: ez költészetének egyik csúcsa, egy *„fergeteges kor"* irodalmának kivételes szépségű, történelmi erejű dokumentuma. A Dunántúli hexameterek – hogy lehetőleg ugyanabból a korból említsünk vele rokonítható példát – Szabó Lőrinc lírai rajzának, a *Tücsökzenének* méltó párja irodalmunkban.

Kevesek körében ismert, hogy Keresztury Dezső a Balaton táj művelődéstörténetének egyik legjelesebb tudósa. Családi gyökérzetével is ide tartozott, ugyanis anyai ősei, az Előry család tagjai évszázadokon át Nemesgulácson laktak. 1918-tól ezt a falut tekintette otthonának. Már gyermekkorában is többször nyaralt Balatonfüreden, de szoros kapcsolatba a várossal csak az 1930-as években került. Főképpen első felesége, Seiber Mária szülei jártak sokat Füredre. Seiber néni – Patay Berta – hosszú hónapokat töltött itt, jó barátságban volt Fröhlich József doktorral, akinek nevéhez fűződik a háború alatt romhalmazzá vált Szívszanatórium

[22] In: Egy néprajztudós műhelyéből. Szerk.: *Banó István* és *Fülöp Lajos*. Pécs, 1977. 1/102. old.

Keresztury Dezső Kodály centenáriumi emlékkiállítását nyitja meg a Budapesti Történeti Múzeumban (1982. szeptember 24.)

újjászervezése. Füredhez *„Választott szülőföldjéhez"* való kötődését tanúsítják e tájról – miként Kiss János nevezte e vidéket, „a regés előidők honát" –, a *Balaton mellyékéről* írott könyvei: *Balaton* (Budapest, 1940); *A festői Balaton*, (Budapest, 1942); *Balaton* (Budapest, 1960); *Balaton és vidéke, Táj, változó fényben* (Budapest, 1978). Avatott előszót írt Zákonyi Ferenc: *Balatonfüred* című kötetéhez (Veszprém, 1988), továbbá a Balatonfüred-Csopak Tája Szövetkezet által kezdeményezett és anyagi támogatásával megjelent: A *Balatonfüred-Csopaki Borvidék története* (1990) tanulmánykötethez, továbbá a Balaton-felvidék községmonográfiáihoz, számos hasznos útbaigazítással látva el az olvasót: *Felsőörs évszázadai* (1992), *A három Pécsely története* (1992), és *Balatonszőlős évszázadai* (1994).

A Balaton históriai értékének megismertetésében jó barátra, szövetségesre talált Balatonfüreden Zákonyi Ferenc személyében, aki 1951-től a Veszprém Megyei Idegenforgalmi Hivatal vezetőjeként dolgozott. Ők voltak Balatoni intéző bizottság égisze alatt azoknak a kezdeményezéseknek a letéteményesei, akik a belföldi vendégforgalom kibővítésére törekedtek, s a Balaton vidékét a hazai és külföldi üdülők érdekében is a világturizmus egyik színhelyévé fejlesztették. Felismerték, hogy a Balaton idegenforgalmát nem lehet csupán a selymes vízre és a fürdőzésre építeni. Más is kell: látnivaló, kirándulási cél, szórakozás a borús, esős napokra; bemutatva azt a terrénumot, amelyet a Balaton-táj romantikus író-fölfedezői tettek híressé.

Először a Tapolcának dicsőséget hozó Batsányi Jánosnak és feleségének, *„Bécs Szappho"*-jának, Baumberg Gabriellának állítottak méltó emléket. A későbbiek során Kassán, Linzben, Párizsban és jobbára egy-egy szép ünnepi Batsányi-est keretében emlékeztek meg.

Az 1950-es évek elején dr. Zákonyi Ferenc és Keresztury Dezső a füredi Jókai Emlékmúzeum megnyitásán fáradozott. Kapcsolatuk tovább erősödött és szabályos harcokat vívtak az épület megszerzéséért és méltó berendezéséért. 1954-ben Jókai halálának 50. évfordulóján az ország emlékmúzeum megnyitásával tiszteleghetett.

Keresztury, Madách Imre: *Mózes* című drámájának átdolgozását is Balatonfüreden vetette papírra. A Bányász üdülő egyik első emeleti szobájában dolgozott. A Gyógy-ház akkor éppen

renoválás alatt állt, s ezért Debrőczi Tibor igazgató főorvos a szemközti üdülőben adott számára szállást. Madách Imre nem véletlenül választotta drámai hősévé Mózest, az emberiség őskorának ezt a gigászi alakját, a népvezér archetípusát. A zsidók története minden kis nép példája lehet, s lett is a történelem folyamán. A dráma nyelvét Keresztury abban a szellemben tette élővé, mint Arany János *Az ember tragédiáját*. A megújított művet 1966. március 4-én mutatták be Veszprémben, majd tájelőadásokon Várpalotán, Ajkán, Pápán, Inotán, Peremartonban, Devecserben, Székesfehérvárott, Zalaegerszegen, Szombathelyen. Később Budapesten a Nemzeti Színházban, a címszerepben Sinkovits Imrével, ahol a drámát több mint négyszázötvenszer adták elő. A közönség még az utolsó előadáson is zsúfolásig megtöltötte a nézőteret. A zsidóság prófétája és népvezére ifjúként lép fel színpadra és aggastyánként hagyja el azt: közben megvív önmagával, Istenével, népével, sorsával.

Keresztury Dezső füredi találkozásainkkor többször hangsúlyozta bár a történet Madách Imréé, ami nyelvezetet illeti, az az ő szövege. *„Ha, meghalok, akkor ide tegyetek majd emléktáblát, hogy itt dolgoztam át a Mózest"* – mondta, rámutatva a Bányász üdülő homlokzatára.

1940-től évente első feleségével, Marikával vagy szezon után egyedül utazott Füredre. Később, karácsony előtt, Mara asszonnyal, második feleségével pihentek a városban. Baráti körükhöz tartozott Zákonyi Ferenc, Lipták Gábor, Szekér Imre, Farkas Edit, Entz Béla, Raffai István, Gubicza Ferenc, Pozsgay Imre és 'Sigmond Olivér szobrász, aki portrét is készített Kereszturyról.

Füreden sokan fölkeresték az első emeleten lévő kórházi szobájában, mindenkit szívesen fogadott. Tisztelői jöttek Veszprémből, Zalaegerszegről, polgármesterek Balatonfüredről és tanítványai a világ négy tájáról. Jött a testvéri jóbarát, Körmendy József prépost Felsőörsről. A Szívkórház a szó teljes értelmében alkotóműhellyé vált Keresztury számára. Itt öltöttek végleges formát, vagy itt születtek meg lírai élményei, s szinte magnetikus erővel vonzotta ide barátait, pályatársait. Itt látogatta meg Illyés Gyula, Passuth László, Borsos Miklós, Déry Tibor, Bernáth Aurél, Németh László, Tamási Áron, Vass Elemér, Bartha László, Weöres Sándor, Takáts Gyula, Örkény István, Vajkai Aurél, Szabó Lőrinc, Tamás István, Udvardi Erzsébet, Bodosi György. Felkeresték egykori collégiumi tanítványai: Fábián Pál, Fodor András, Lőrincze Lajos, Lakatos István, meg Tüskés Tibor, Németh János, Nyakasné Turi Klára valamint füredi, somogyi, veszprémi költők, újságírók.

Füredi délelőttjei kezeléssel teltek el, ebéd után egy kis pihenés következett, délután fizioterápia s közben-közben a nagy beszélgetések. A séta különben fontos lételeme volt. *„Mens sana in corpore sano"* – vallotta, és ez hozzátartozott életéhez. A balatonfüredi Kiserdő a fürdőtelepet hathatósan védi az északi szél rohamai ellen, azonkívül friss, jó erdei levegővel dúsítja. Ez a kis erdőterület, a gyönyörű fenyves számos versének ihletője. Szemlélődő emberként ismert minden fát, bokrot. A szanatóriumból kilépve átment a Kiserdőn, egy vagy két kört tett a kanyargós sétautakon, utána Zákonyiékat vagy Liptákékat látogatta meg, majd vacsorára visszatért a kórházba. Másnap átment Farkas Editékhez vagy Bodosi Györgyékhez, Rosta Sándorékhoz pinceszerre, alkalmanként Szelényi Károlyékhoz volt hivatalos. Keresztury Dezső nemcsak műveivel, hanem egész létezésével hatni tudott környezetére, a közösségre. Füreden és környékén *„a Balaton vidék pozitív különcei"*, mindig *„égő türelemmel"* várták a Kereszturyval való újratalálkozást, közös sétákat, lélekmozdító beszélgetéseket.

Nagyon szerette a savanyúvizet, a nevezetes füredi társaságban rendszerint elmondta a forrás keletkezésének történetét. Ebéd és vacsora után megivott egy pohárka bort, örömét lelve e kicsiny szertartásban.

Amíg Lipták Gábor élt, szívesen meglátogatta. Liptákot különös Istenteremtménynek, született autodidaktának tartotta. Aki mindent maga tanult és csak azt tudta igazán amire szüksége volt. Lipták rájött az egykori füredi Gyapay-házban és pincéjében rejlő lehetőségre, amit ez ház a fürdőtelep szívében, szemben a Kiserdővel, a Balatoni út mentén jelentett. Ahogy a *Nyitott kapu* című könyvében megírta, a ház a környékbeli kiválóságok szalonja lett. Lipták Gábor vérbeli irodalomszervezővé vált. Erről tanúskodnak a szalonjában megfordult jelességek emlékkönyvi beírásai, amelyek Lipták halála után a Petőfi Irodalmi Múzeumba kerültek. Keresztury első felesége nagy mesekedvelő volt. Az általa gyűjtött balatoni folklórkincset Lipták azonnal felhasználta írásaiban. Valóságos balatoni regeirodalmat alakított ki. Ha ala-

posan górcső alá vesszük Lipták balatoni könyveit, kiderül, nagymértékben Keresztury hasonló tárgyú, forrásértékű műveire támaszkodtak.

Végül is a Lipták-ház kulturális missziót töltött be egy olyan időszakban, amikor hazánk más tájain visszafogottabb volt a kulturális élet – vallotta Keresztury. A Lipták-szalon kapuja nyitva állt Illyés Gyula, Borsos Miklós, Németh László, Szabó Lőrinc, Déry Tibor, Amerigo Tot, Robert Graves, Takáts Gyula, Dankó Imre, Tangl Harald, Entz Béla s a világ minden tájáról érkezők előtt.

Közismert, hogy Keresztury Dezső nagy mesterként írta alkalmi verses rögtönzései sorát. A Lipták-ház legendás vendégkönyvei sok alkalomhoz kötődő versét tartalmazzák. Elhíresültek füredi pince- és emléktábla versei, valamint dedikációi is.

Keresztury Dezsőt 1966. május 9-én Veszprém Megye művészeti díjával, a Batsányi-díjjal tüntették ki, majd mint *„az örökös szőlőgazdát"* 1989. február 3-án a Balatonfüred-Csopaki Borvidék a Balatonvin Borrend lovagjává választotta, 1996-ban pedig Balatonfüred városa díszpolgári címmel tüntette ki.

Immár nyolcadik éve, hogy nincs közöttünk a XX. századi magyar művelődés egyik jelentős személyisége, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, az Országos Széchényi Könyvtár nyugalmazott tudományos főosztályvezetője, a PEN Club és a Magyar Irodalomtörténeti Társaság tiszteletbeli elnöke, a bécsi nemzetközi Lenau Társaság alelnöke, a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság tiszteletbeli tagja, Zalaegerszeg és Balatonfüred városának díszpolgára, az Állami díj, az Akadémiai Aranyérem, a Széchenyi-díj, a Grillparzer-gyűrű, a Nagy ezüst-érdemérem és a Herder-díj tulajdonosa, aki 1996. április 30-án, Budapesten hunyt el.

Keresztury művészetébe, hisszük, örökérvényűen beépült *„lelke szülőföldje"* a füredi táj jellegzetes, pontosan nehezen meghatározható couleur locale-ja. Emléktábláját halála után alig két évvel, 1998. szeptember 6-án tanítványa, Lator László Kossuth-díjas költő avatta fel a Füredi Panteonban. A barátok nevében Bodosi György költő és Horváth Mihály orvosprofesszor emlékezett.

Keresztury Dezső *„fényből, szeretetből és hűségből szőtt ember"* volt, írja róla Juhász Ferenc. Valóban, amihez nyúlt, azt az ihletettség sugárkoszorúja vette körül. Költő, hiszen alkatában volt az *„Hic vobis vel vicendum vel moririendum est"*, azaz ott élt benne az *itt élned, halnod kell* kívánalma. *„Itt, itt a helyünk: szemeinkben a távol – éggel az itthoni föld fészkire szállni alá"* ahogy versében írta. Neki a szavak ugyanolyan fontosak, mint az élet, az élet pedig azért kedves és értékes, mert szavakban, művekben vagy élő beszédben kifejezhető. Ezért költő volt akkor is, ha prózát írt, ha értekezést, ha színikritikát; akkor is ha kiállításokat nyitott meg, vagy ha a televízióban, rádióban láthattuk, hallhattuk. Hiszen harmónia maga a megtalált értelem, annak égboltja alatt pedig a holnap útját soha nem borítja homály.

Mi, akik ismertük őt, örök élményként őrizzük magunkban azokat az órákat, amelyeket vele tölthettünk. Keresztury Dezsőt az egész Balaton-vidék és sok magyar város magáénak vallhatja. Balatonfüred is szeretettel őrzi emlékét, aki a *„nemzet nevelőjeként"* is példát mutatott az utókornak. Hiszen írói céljának nyelvünk, irodalmunk ápolását, az egész magyar műveltség fölemelését, a jelen, a múlt és a jövendő magyarságának féltő, minden részletre kiterjedő megőrzését tekintette.

Matyikó Sebestyén József

HONISMERET ÉS EURÓPA

„A magyar nyelv kiterjesztése"[1]

Az utóbbi évtizedekben megszerveződött, megszilárdult, sőt át is szerveződött a magyar hungarológia. Amint ismeretes, a korábban inkább magyarságtudománynak nevezett tudományos felségterület az 1970-es években „(nemzetközi) magyar filológia" néven éledt újra, közhasználatban „hungarológus" és a „hungarológia" megjelöléssel. Praktikusnak nevezett okokból a magyarság történelme (valamint régészete, fizikai antropológiája stb.) kívül volt e kereten, ide tartozott viszont a magyar irodalom története, legalábbis elvben a magyar nyelvtudomány (ennek még finnugorisztikai ágazata is), a magyar néprajztudomány (ide értve természetesen a folklorisztikát), hivatalosan a művészettörténet és a zenetörténet is (ez utóbbiból azonban inkább csak a magyar népzene és néptánc kutatása volt jelen). Noha sohasem mondták ki, hogy a magyar művelődéstörténet hova is tartozzon: elvben az is hungarológia volt e korszakban – szemben a technikatörténettel, amit senki sem képviselt. Minthogy a „történettudomány" hivatalosan kívül volt e kereten, ennek részterületei és a rokon tudományok (pl. egyháztörténet, vallástörténet, demográfia, szociológia) is „kívül" maradtak. Persze, e tudományelméletileg soha meg nem vitatott körülhatárolást praktikus szempontok gyakran keresztezték. Például a könyv- és könyvtártörténet, iskola- és neveléstörténet prominensei is szót kaptak a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaságban, és – noha a színház, a film és maga az irodalom nem is számított „hungarológiai" témakörnek –, a műfordítás, az irodalom befogadása is mindig tárgyalt témakör volt e Társaság rendezvényein.

Legutóbb a magyar történelem került be a „magyarságtudomány" birodalmába, és nem csupán deklaráció formájában, hanem a kongresszusi gyakorlatban is. Sőt, ez a „magyar történelem" hovatovább már a közelmúltig is eljutott, mondjuk „Kádár és Kekkonen koráig". Ez bölcs dolog, viszont ehhez rögtön hozzá is tehetem, mindez elvi tisztázás nélkül következett be: vagyis ma sem tudjuk, a magyar politikai történetből milyen kutatási területek tartoznak a mai „magyarságtudomány" körébe? Ide tartozik-e például a Don-kanyar magyar katonatemetőinek a sorsa, vagy sem?

Ahelyett, hogy most – kérdésként – ismét felsorolnám az előbb említett tudományágakat, egy másik oldalról térnék vissza mondandóm lényegéhez.

Ha nemzetközi távlatban nézünk szét rokon területeken, érdekes felismerésekre juthatunk. A mi „magyarságtudományunk" megfelelői (mondjuk az anglisztika, bohemisztika, szlavisztika vagy éppen finnugrisztika) hasonló tudományos keretekben működnek. Vannak társaságaik, kiadványaik és nemzetközi kongresszusaik. Általában az érintett nyelv (nyelvek), irodalom (irodalmak) kérdéseivel foglalkoznak, más tudományterületek viszont esetenként különböznek. Nincs olyan „anglista", aki régészettel foglakozna. Viszont nincs „anglisztika" színháztörténet nélkül. Még eddig nem volt olyan finnugrista kongresszus, ahol ne lett volna régészeti szekció, sőt még fizikai antropológiai előadások is voltak. Koponyaméricskélő bohemistát viszont még nem hordott hátán a föld. Nem hiszem, hogy lenne hispanista vagy skandinavista tagkönyve az ottani néptánc- vagy népzenekutatónak. Viszont elképzelhetetlen szlavisztikai vagy balkanológus konferencia ilyen elkötelezettségű résztvevők nélkül.

Mi a helyzet nálunk? A magyarságtudomány legutóbbi korszakának vezérkara irodalomtörténészekből (és szövetségeseikből) áll. Ők magától értetődően befogadták a nyelvészeket, néprajzkutatókat – másokat viszont alig, illetve csak *ad hominem* jelleggel. A mi, első nevén Nemzetközi Magyar Filológiai, mára Nemzetközi Magyarságtudományi Társaságunkban a komparatív filológia sem volt meghatározó (még kevésbé kihatároló) kritérium. Ha valaki

[1] Elhangzott a Balassi Bálint Intézetben (Bp.) 2003. január 22.-én.

Páskándi Gézáról vagy a göcseji helynevekről kívánt előadni – rögtön hungarológusnak érezhette magát. Érezte is. Nem kellett az ilyen kutatások tudományos voltát azzal bizonyítani, hogy irodalomelméleti, nyelvelméleti, vagy összehasonlító szempontok érvényre juttatását is igényelték volna.

Hogy ez gyakorlati és nem tudományelméleti alapú megegyezés volt, könnyen bizonyíthatjuk. A magyar hungarológia legközelebbi összehasonlító, nemzetközi tudomány tartománya a finnugrisztika (urálisztika). Igen gyakran a korifeusok is átjártak innen oda, onnan ide. A nemzetközi finnugorisztikát viszont a nyelvészek diktálják. Itt mindenki más, legyen irodalomtörténész vagy zenekutató, csak időnként megtűrt látogatónak számít. E finnugristák szemében minden finnugor nyelvészeti téma jó. Számukra egy vogul dialektus névmási eredetű Vx-ei, különös tekintettel a múlt idejű indeterminált és determinált igealakokra – vitán felül finnugrisztika, viszont – mondjuk – Eszterházy Péter életműve nem az, mint ahogy többen makacsul úgy vélik, hogy – mondjuk – a Sibelius-kutatás sem finnugrisztika. Nem az irigység beszél belőlem, hiszen a folkloristák témái ugyancsak szőröstűl-bőröstűl finnugrisztikának számítanak még e körökben is: a magyarvalkói párta leírása csakúgy, mint a csángók archaikus imái vagy a sárközi ártéri legeltetés. Minden eurázsiai sámánizmus-jelenség helyet kaphat itt. Ugyanitt azonban a mohácsi vésztől vagy a hazai cigány-iskolák problémáiról eddig sosem volt szabad előadni finnugrisztikai konferenciákon. (Igaz, Napóleon orosz hadjáratáról sem, pedig ennek is voltak „finnugrisztikai" következményei.) Minden ilyen rendezvény előtt a finnugor nyelvtudósok határozottan tiltakoznak a szerintük piszlicsáré és tudományalatti irodalmi témájú előadások ellen is. Legfeljebb az olyan „komparatív" előadókat engedték be, akik mondjuk *Az ember tragédiája* fordításaival foglalkoztak. (Hogy rosszmájú legyek, érdeklődéssel figyelem, mit mondanak majd a Kertész Imre regényfordítások elemzésének „finnugrisztikai" mivoltáról?) Az a kérdés, mikor és hol élt az eurázsiai mézelő méh, mikor és milyen jégkorszakok voltak, számukra mindez finnugrisztika; Szabó István *Mephisto*-ja és Victor Vasarely *op art*-ja viszont nem az, miként a tokaji bor vagy a magyar (finnugor) alkoholizmus kutatása sem. Legutóbb szinte nemzetközi összeesküvés tört ki köreikben, hogy megakadályozzák a finnugor népek hagyományos jelrendszereinek reprezentatív vizsgálatát. Pedig a szemiotika még közel is áll a nyelvtudományhoz. Minthogy azonban mégsem nyelvészet, a nyelvész-finnugristák szemében nem számít komoly dolognak. Jóllehet a szemiotika nemzetközi gyakorlatának megszervezője, Thomas A. Sebeok professzor magyar volt, sőt még finnugrista nyelvészként is indult.

Nem azért hivatkoztam erre, hogy bíráljam e megoldást, csupán érzékeltetni kívántam e nézet makacs következetességét, egyszersmind eltérő voltát a mi hivatalos, centralizált hungarológiánktól. A magyarországi hungarológia ugyanis irodalomtörténet-centrikus. Már a magyar nyelvészetet sem látja igazán szívesen. (Megintcsak önzetlenül állapítom meg mindezt, hiszen a magyar folklorisztika teljes joggal, a magyar néprajztudomány majdnem ennyire biztonságban beleszámít a hazai magyarságtudományba.) Nálunk egy hermeneutikai (értelmezéstani) esszé már akár magyarságtudomány is lehet, viszont a kiscsibék és kislibák hívó-terelő szavairól készült dolgozat csak akkor magyarságtudomány, ha szeretjük az előadót. A városi reklámok nyelve, börtönbezártak tetoválása viszont eddig következetesen kívül maradt a hungarológián.

Újabb kontrasztként itt a külföldi hungarológia gyakorlatát kell említenem. (Persze, nem a szomszédban dolgozó, az első határon túli magyar filológusok munkásságára gondolunk.) Berlinben és Bordeaux-ban, Pekingben és Tartuban a magyart elsősorban mint nyelvet oktatják. Csak ennek többé-kevésbé sikeres elsajátítása után foglalkozhat tanár és tanítvány mindazzal, ami ezen túl is érdekli őket. Úgy gondolom, a magyar diaszpóra körében is egyre inkább ez a helyzet: Jeruzsálemben, Torontóban vagy Ausztráliában egyre többek számára már tanítani kell a magyar nyelvet, még akkor is, ha őseik között többen is „csak úgy" (és nem nyelvtanfolyamok eredményeként) beszéltek egykor e nyelven. Viszont Hamburgtól Jyväskyläig, Rómától Bloomingtonig az is közismert tapasztalat, hogy mindazok, akik „csak úgy" megtanulják a magyar nyelvet, mindazok, akik „gyökereikhez" kívánnak visszatérni ilyen módon is – már a nyelv birtokában egy igazán széles hungarológia iránt érdeklődnek: amibe beletartozik Szenes Hanna és Gábor Zsazsa biográfiája, a magyar párbajozás gyakorlata, a „huszárok" világtörténete, sőt a bűvös kocka meg a magyar szalámi eredete is. Ez a hungarológia egyszerűen nem ismer határokat.

Egy további összefüggésre is rögtön fel kell hívnunk a figyelmet! A Kádár-korszak végére általánossá vált az a közvélekedés, hogy a külföldi magyarságtudomány voltaképpen kiegészíti a hazait: olyan dolgokról is szól(hat), amelyeket itthon (különböző okokból) nem lehet, nem illik, vagy nem szabad kutatni. Borbándi Gyula, Gosztonyi Péter, Király Béla életműve bizonyítja, hogy volt igazság e vélekedésben – ám csak részigazság. Először is már korábbi korszakokban is ugyanilyen volt a helyzet. Mondjuk a *Bauhaus* vagy általában az *avantgarde* magyarjai nem véletlenül menekültek külföldre. A magyar pszihoanalitikusok közül nemcsak Róheim Géza, hanem Jakobi Jolán (Jolanda Jacobi), René Spitz, Maria Torok (Török), Bela Grunberger, (az etnopszichológusokat is ide véve) Georges Devereux (eredetileg Dobó) sőt Melford Spiro vagy akár tanítványaik olyan nézeteket képviseltek, amelyek Magyarországon nem mindig voltak *komilfó* (elfogadott, illendő). Az ilyen „hungarológia" már ekkor is külföldön virágzott.

Sőt – még ma is ez a helyzet, amikor itthon aztán minden tücsköt-bogarat nyilvánossá lehet tenni. A sumér–magyar ősrokonság őshívei ma már nemcsak Argentínában, hanem a Krisztinavárosban is otthon vannak. Az űrlényekkel való „*n*-edik dimenziós találkozások" a közelmúltban már inkább az állami magyar televízió nézőcsalogató programjai voltak, mint külföldről hozzánk becsempészett zugárú. Gyakorlati célú sámán-iskolákat keresve már nem kell átlépni a határt: elég a Villányi úton rendezett tanfolyamokra beiratkozni. Ám – szerencsére – a külföldi magyar hungarológia még mindig mindehhez képest is különös, beszabályozatlan, burjánzó valami. Rudolf Steiner bigámiája, Theodor Herzl nézeteinek kibontakozása a magyar millenniumtól is elválaszthatatlanul, a pszihológus Bruno Bettelheim viselt dolgai, egy másik Bettelheim (aki okinawai nyelvre fordította a Biblia részeit, egyébként pozsonyi rabbicsaládból származván), a talán rabszolgakereskedő Magyar László igazi élettörténete, a kalandor Benyovszky Móric valódi műveinek valódi vizsgálata, Kőrösi Csoma Sándor munkásságának távlatai – mind-mind olyan témák, amelyek esetében a külhoni hungarológus behozhatatlan előnnyel rendelkezik. És ez a különbség meg is kell, hogy maradjon: mindenféle és mindenfajta hazai sajtószabadság esetében és ellenére is. Sőt, itt akár vég nélküli további kutatási kívánságlistát terjeszthetünk elő. Oláh Miklós németalföldi tevékenységét máig sem tekintették át. Nemcsak Frankel Leó volt a párizsi kommün magyarországi eredetű harcosa. Még most sem tudjuk, honnan vette Orlando di Lasso bolhadalának magyar szövegét? Vannak-e eddig ismeretlen magyar iratok a római egyház cenzúra-hivatalában? Vagy éppen a Komitern meg a GPU archívumaiban? Ezer és egy ilyen témát ajánlhatunk külföldön működő hungarológusainknak – és ők szoktak is ilyen, első tekintetre furcsának tűnő kérdésekkel foglalkozni.

Amikor tehát a magyarságtudomány szempontjából fontosnak tartjuk „a magyar nyelv kiterjesztését", erre is gondoltunk. Ám nemcsak erre!

Néhány éve több ízben is foglalkoztunk a „nyelvi jogok" kérdésével. Köztudott, hogy kétféle értelemben is szükség van a magyar nyelv „jogainak" védelmére. Itthon az idegen nyelvek indokolatlan használata ellen védekezünk. Külföldön, ahol számottevő a magyar kisebbség, az ő szabad nyelvhasználatukat kell védeni. Ám ehhez rögtön hozzá is teszem - véleményem szerint a „nyelv védelme" nem korlátozódhat pusztán a nyelvi szövegek védelmére.

Ha elvben ugyan lehetséges a magyar nyelv használata, ám nincsenek magyar nyelvű utcatáblák, sírfeliratok, újságok és a boltban kapható árúk használati utasításai magyarul is – nem teljes a magyar nyelv „védelme". Sőt azt is védeni kell, hogy köszönhessünk, lakodalmazhassunk, a templomban énekelhessünk is magyarul. Persze, az sem baj, ha a közlekedési feliratok, a pereskedés vagy a katonáskodás is lehetővé teszi a magyar nyelvhasználatot. Nem hiszem ugyan, hogy az Európai Unió csakugyan be fogja tiltani a disznótort – ám a magyaros konyha hátrányos megkülönböztetése ugyanolyan baj lenne, mintha ezen túl dokumentumainkról örökre eltűnne például a Kis Péterné névmegjelölés – noha a nemzetközi használatban ugyancsak nehézkes, még „logikátlan" is. Csakhát, a férjes asszonyok nevét nálunk így mondják, sőt tudtommal e megoldást világszerte is csak mi használjuk így. Aki már látott nem magyar zsebnaptárt, tudhatja, bizonyos névnapok nálunk más napra esnek, mint külföldi párhuzamaik. E gyakorlat „védelmére" is szükség van. Apropó: névnap! Hiába „védjük" meg mondjuk a magyar pálinka hungaricum-jellegét – ha nem „védjük" a magyar névnapozás gyakorlatát (noha ennek már idegen nyelvre lefordítása sem mindig könnyű dolog). Nevez-

zük továbbra is „Boldogasszonynak" Szűz Máriát, noha a nemzetközi mariológiában alighanem ezzel is egyedül maradtunk.

„A magyar nyelv kiterjesztése" mai hungarológiánk perspektívájaként azt jelenti, hogy oktassuk és kutassuk necsak a magyar nyelvet, hanem az ehhez kapcsolódó, fentebb csak igazán hézagosan említett, sokféle kulturális jelenséget, viselkedést. Magyarságtudományi kézikönyveinkbe is bele kell venni e szempontokat. Persze, arra nem gondolhatok, hogy mindezt tüzetesen is be tudjuk mutatni egyetlen kézikönyvben. Ám legalább fel kell hívni a figyelmet arra, hogy mindez milyen fontos a korszerű „magyarság"-értelmezés szempontjából.

A „magyar nyelv kiterjesztése" nem csak saját magunk számára fontos. Nélkülönözhetetlen ez a „magyarságkép" vizsgálatának korszerűsítése szempontjából is. Egyébként ez az időnként szunnyadozó, időnként élénk „imagológia" élni is szokott e lehetőséggel. Német hungarológusok fel szokták hívni a figyelmet arra, hogy mondjuk a két világháború között nemcsak a magyar filmkészítés, hanem a műszaki szakemberképzés is igazában német–magyar távlatban értelmezhető igazán. A „bécsi–budapesti" operettek magyarságképéről végre írtak dolgozatokat. Ám mondjuk a *Fliegende Blätter* vagy éppen a *Revue des Deux Mondes* magyarságképét, a világkiállítások magyar pavilonjainak vendégkönyv-bejegyzéseit tudtommal még nem tárták fel.

Amikor (a hazai magyarságtudomány legújabb átszervezése során) ezt az intézetet, egy kiváló költőről, Balassi Bálintról nevezték el, hungarológiánk irodalomtörténész-dominanciája nyert újabb megerősítést. Ehhez azonban jó lenne hozzátenni a „kiterjesztett" magyar nyelv vizsgálat fontosságának hangsúlyozását is.

Voigt Vilmos

PÁLYÁZAT

A Magyar Nemzeti Múzeum és a Honismereti Szövetség 2003-2004. évre kiírt helytörténeti pályázatának díjazottjai

Felnőtt kategóriában: I. díj: *Hárs József* (Sopron): A testvérvárosok és Sopron.; *Néző István* (Kisvárda): A kisvárdai vár története. **II. díj:** *Alabán Péter* (Ózd): Gazdálkodás és társadalom Domaházán a XIX-XX. században.; *Varga Bea* (Töltéstava): Töltéstava község története. **III. díj:** *Budainé Pozsgai Mária* (Beled): Rábakecöl története a XVII-XIX. században.; *Fabinyi Gáborné* (Orosháza): Orosháza testvérvárosai.; *Kunt Gergely* (Miskolc): Töredékek a diósgyőri orthodox izraelita hitközség történetéből. **A Honismereti Szövetség különdíja:** *Major Miklós* (Szilágynagyfalu, Románia): Életmód és hagyomány a szilágysági Parton.

Dicséretben részesültek: *Bálintné Kovács Júlia* (Kolozsvár), *Beri Béla* (Ózd), *Boros Anikó* (Sátoraljaújhely), *Bukodi Józsefné* (Kazincbarcika), *Csanálossi Béla* (Miskolc), *Gunyhó Imréné* (Győr), *Harsányi Ferencné* (Győr), *Iglói Gyula* (Miskolc), *dr. Karácsony István* (Darnózseli), *Kiszeli Lajos* (Lébény), *Kónya Béla* (Ózd), *Korényi Lajos* (Ózd), *Lovas Gyula* (Sopron), Pozsgai Vidáné és *Stummler Zoltánné* (Győr), *Répászky Zoltán* (Mezőkövesd), *Tilhof Endre* (Ajka), *Tóth Zoltánné* (Békésszentandrás), *ifj. Vass Tibor, Víg Márta* (Kunhegyes), *Vörös Dezső* (Heves).

Ifjúsági kategóriában: II. díj: *Fekete Judit* és *Kiss Veronika* (Győr): Mesélnek a finomságok, avagy a Győri Kekszgyár története.; *Horváth Csilla* (Sopron): Édes Ella! Diáklevelek a II. Világháború idejéből. **III. díj:** *Nagy György Dávid* (Rudolftelep): Rudolftelep és a rudolftelepi bányászat története. Takács István nyugalmazott bányaigazgató naív művész.

ISKOLA ÉS HONISMERET

Tanítómestereink

Gunda Béla:

Bevezetés a népi gazdálkodás emlékeinek gyűjtésébe[1]

Az ember szükségleteinek kielégítésére irányuló tervszerű munkatevékenységét gazdálkodásnak nevezzük. A gazdálkodás azonban nem egyszerű fizikai cselekedet, hanem a művelődés viszonylag kezdetlegesebb fokán kultikus cselekedetekkel, különleges társadalmi intézményekkel kapcsolatos, amelyek emlékei népünk között is mind a mai napig fennmaradtak. Gondoljunk csak arra, hogy a vetés a mag elszórásával nincs befejezve, utána még különböző, általunk babonásnak vélt cselekedeteket végez a magvető: pl. a vetőzsákot a magasba dobja, hogy nagyra nőjön a vetés, a rontó szellemek távoltartására meztelenül megkerüli a földet, s a vetőzsákba tett pénzdarabot hazamenet áldozatként a legelső koldusnak ajándékozza, stb. A pásztorkodó népek nemcsak anyagi kultúrájukban tükrözik vissza életformájukat, hanem társadalmi életükben is. Így a török népeknél és honfoglaló őseinknél a pásztorkodással együtt járt a törzsi öntudat megnyilvánulása, az apajogú nagycsalád rendszer, az arisztokratikus hajlamok kifejlődése.

Gazdálkodni kétféle módon lehet: 1. az ember egyszerűen összegyűjti a természet által felkínált javakat, anélkül, hogy maga is gondoskodna azoknak további termesztéséről, fenntartásáról, 2. vagy pedig termel; elveti a magot, tenyészti az állatot, gondozza méheit, stb. A gazdálkodás előbbi formáját a néprajzban *gyűjtögető* gazdálkodásnak nevezzük, míg az utóbbit *termelő* gazdálkodásnak. A gyűjtögető gazdálkodás területére tartozik a vadon termő növények levelének, szárának, bogyóinak, gyökerének, kérgének stb. összegyűjtése táplálkozás, gyógyítás, festék, ruházati anyag készítése stb. céljából. Tulajdonképpen gyűjtögető gazdálkodás a vadászat és halászat, az erdei méhek mézének elrablása is. De a növényi eredetű anyagok megszerzése mellett, ezeket inkább – a gyűjtögető gazdálkodáson belül – *zsákmányoló* gazdálkodásnak nevezzük. A zsákmányoló gazdálkodásnál az ember rendelkezésére álló anyag *aktívan* viselkedik, míg a növények gyűjtésénél *passzívan*. Ebből következik, hogy a zsákmányoló gazdálkodás szerszámanyaga igen jelentős és bonyolult; gondoljunk csak a különböző csapdákra, hurkokra, hálókra, míg a gyűjtögető gazdálkodást úgyszólván szerszámok nélkül űzheti az ember. Legfeljebb a vadgyümölcs hazacipelésére, a gyökerek kiásására kell valami kosárral, illetve ásószerű bottal rendelkeznie, de amelyet gyakran helyettesíthet a keze is.

Míg tárgyi szempontból éles elkülönülés vehető észre a növények gyűjtése és a vadászat-halászat között, addig az egyes művelődési és népcsoportok életében, a földrajzi körülményektől erősen befolyásolva mindkettő egymástól elválaszthatatlanul vesz részt. Egyetlen egy olyan népet sem ismerünk, amelyik csak növények gyűjtésével szerezné be táplálékát. Noha vannak kultúrák, amelyeknek anyagi és szellemi téren a növény, illetve a földművelés az irányítója, az ember világképét és világérzését a növény határozza meg, ilyen pl. az un. ethiopiai kultúra Afrikában. A növények gyűjtését rendesen vadászat, halfogás, férgek, kagylók, csigák és méz gyűjtése egészíti ki, úgy ahogy azt elsősorban a Földrajzi környezet megen-

[1] Közleményünk forrása: *Gunda Béla*: A gyűjtögető gazdálkodás. Az elvetett búzától a kenyérig. Bevezetés. Útmutató füzetek a néprajzi adatgyűjtéshez 1.sz. Bp., Néprajzi Múzeum, 1939. 3-14. old.

gedi. De a férfi túlnyomóan vadászik, a nő pedig növényeket gyűjt, feldolgozza, fonja, főzi. A nő gyűjtőtevékenységének jellegét akkor is megőrzi, ha a táplálék szerzésére szükséges nyersanyag nem áll rendelkezésére vagy pedig más gazdasági és társadalmi formában tölti be szerepét. Pl. a kanadai eszkimó törzseknél a nő nyáron a tengerparton az uszadékfát gyűjti össze, hogy télire meglegyen a tüzelőanyag, ugyanezt teszik egyes abesszíniai törzsek asszonyai is, míg a férfiak az állatokat őrzik. Hasonló jelenség megfigyelhető a Magyar Alföldön is. Nagyobb legelőterületek közelében lévő tanyákról az asszonyok, lányok csapatosan mennek ki a legelőre és tüzelés céljára összeszedik a marhatrágyát; – egyszóval gyűjtögetnek.

Magyar földön a gyűjtögető gazdálkodás számtalan emléke él, – de néprajzi jelentőségét és egyes területek ide vonatkozó anyagát még távolról sem ismerjük. Egyes jelenségek alapos és tervszerű kutatómunkára ösztönöznek bennünket. Csak a *pákász* alakjára hívjuk itt fel a figyelmet. Még a 19. század végén a Nagykunság, a Sárrét, a Bodrogköz, az Ecsedi-láp mocsaraiban élt ez az érdekes embertípus, aki minden szükségletét gyűjtögetés útján szerezte meg. Kézzel, mérgezéssel, varsákkal fogta a halat, hurkokkal a vízimadarat, gyűjtötte az ehető mocsári növényeket, a vadmadarak tojását, színes tollát, a teknős békát, a piócát. Összeszedte a gyógynövényeket s azokat a felesége vásárról vásárra vitte eladni. A pákászok jobbágyszolgálatot nem teljesítettek, adót nem fizettek. A földműves munkát megvetették, ellenezték. A falusiakkal cserekereskedelmet folytattak. A mocsaras területen állandóan vándoroltak, mert rövid idő alatt kiélték azt a helyet, ahová szükségleteik kielégítésére nádkunyhójukkal letelepedtek. A mocsaras területen 3-4 ágú bottal tapogatták ki az utat. Kagylóhéjból készült kanalat, nádból faragott kést és villát használtak. Az általános néprajz azt tanítja, hogy gyűjtögető népeknél a társadalom homogén, rétegződés nélküli. Az élettér kihasználásában családok vagy nagyon kis számú hordák, törzsecskék vesznek részt. Ezt az idegen földrészek népeinek életformájából kikövetkeztetett megállapítást nagyszerűen alátámasztja a magyar pákászok életformája. Ők is családonként telepedtek le, s társadalmuk egységes volt. A pákász alakja Európa népi életformájában teljesen ismeretlen. Tudjuk azt, hogy a Duna deltájában élő román halászok, a hercegovinai lápi erdők lakói nagy gyűjtögetők, az utóbbiak pl. több mint 40 féle vadnövényt fogyasztanak; gazdálkodási formájukra azonban mégis a halászat jellemző, amit már a halászó eszközök nagy száma is bizonyít. A gyűjtögető gazdálkodás számtalan emlékét látjuk még Székelyföldön. Gondoljunk csak az áfonya, szamóca gyűjtésére, a gombászásra, viricselésre. Udvarhelyszékben a makkászás, a bükkmakk összegyűjtése az évi munkák sorrendjében éppen olyan elmarad hatatlan, mint a szántás vagy aratás. *(Viski Károly*: Adalékok Udvarhelyszék néprajzához. A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának Értesítője, XXIV, 1932. 112–117. l.) A makkból olajat ütnek. Az összegyűjtött vadalmát, vadkörtét aszalják vagy ecetet készítenek belőle. A székelyföldi *kászuk:* a szamóca, áfonya stb. szedésénél használt fakéreg kosarak, gyűjtögető gazdálkodásunk legszebb tárgyi emlékei.

Hogy az ember a gyűjtögető gazdálkodásról miképpen tért át a termelő gazdálkodásra, pontosabban nem tudjuk megmondani; noha idevonatkozólag számtalan néprajzi elmélet van. Tény az, hogy a termelő gazdálkodás kialakulásában a földművelésnél a nőnek, az állattenyésztésnél pedig a férfinak volt vezető szerepe. De érdekes kivételek és keveredések is vannak. Egy távoli, de jellemző példát említek ennek igazolására. A melanéziai Salamon szigeteken tartanak sertéseket. A sertés takarmányozása, tenyésztése azonban a nők dolga, míg értékét a cserekereskedelemben már a férfiak állapítják meg. Itt a sertés még nem „gazdasági állat", mert húsát csak mint ünnepi pecsenyét eszik a rituális lakmározásoknál s azonkívül a hitvilágban játszik lényeges szerepet. – Az egyes művelődési körökben azután a férfi az általa tenyésztett állatokat a földművelés szolgálatába állította s maga is részt vett a női nem munkájában. Földünk sok területén azonban még mindig a nők a földművelők. Így pl. az afrikai bantu négereknél, ahol kapával művelik a földet.

A termelő gazdálkodás átalakítja a település formáját, a társadalmi életet, s új szerszámok, eszközök alkalmazására készteti az embert. Azonban bármilyen magas fokon áll is néprajzi értelemben valamely népcsoport termelő gazdálkodása, nevezetesen földművelése, abban, a gyűjtögető gazdálkodás elemei s a női tevékenység ősi nagy jelentősége lépten-nyomon kimutatható. Így pl. a gyűjtögető gazdálkodás emléke a gabona tövestől való kitépése, nyűvése, – ami ínséges esztendők idején a magyarságnál is ismeretes volt. Ide sorolható a tarlón maradt kalászok összeszedése, amely munkában rendesen asszonyok vesznek részt. A régi földművelő nőre emlékeztet az, amikor asszonyainkat sarlózni, kapálni, burjánt irtani, markot szedni

látjuk. Azután azt is megfigyelhetjük, hogy a búzának a vetéstől a kenyérig való útjában egyszerre csak kikapcsolódik a férfiak munkája, s teljesen a női kéz veszi át a feldolgozó szerepet. A kicsépelt mag elraktározása után az őrlés, régebben a mozsárban való törés, a liszt szitálása, a kenyér sütése a sokféle tészták főzésével és lepények készítésével együtt már a nők gondja. A gabonavetésben nálunk nők nem vesznek részt, de hogy régebben részük lehetett benne, bizonyítja, hogy még több helyen a kultikus rész elvégzése az asszonyra hárul; pl. a szilágysági és szolnokdobokai magyaroknál az asszony besötétedés után meztelenül megkerüli a földet, hogy a jégveréstől és a verebektől megóvja.

Nyomatékosan kell hangsúlyozni, hogy a növénytermelés, földművelés termékei és eszközei nemcsak az anyagi igények kielégítésénél jönnek tekintetbe, hanem a szellemi életmegnyilvánulásokban és a kultikus életben is jelentékeny szerepet játszanak. Így a cséppel nemcsak csépelnek, hanem a somogyi, borsodmegyei falvakban cséptáncot is járnak. A szerbek és horvátok – és állítólag a székelyek is – sarlót helyeznek a halott mellé, hogy a felpuffadástól megóvják. Népünknél a halott mellé gyakran tesznek búzát és gyümölcsöt. Az új búzából elsőnek sütött kenyeret Szatmárban félreteszik s tűz esetén a ház csúcsára helyezik. Azt is tudjuk, hogy református helyeken az új kenyér alkalmával úrvacsorát vesznek. Az Ormánságban az első szombaton behoznak egy kéve búzát, a szemet kisulykolják az asszonyok és megfőzik.

Aszerint, hogy hol, mit és miképpen termel az ember, más és más a földművelés formája. Meggyőző példákért nem szükséges messzire mennünk. A magyar nép búzatermesztéséből bőven okulhatunk. A Magyar Alföldön Főleg búzát termelnek és lóval nyomatják el, míg a palócoknál már inkább a rozstermelés járja, amit cséppel csépelnek. A moldvai magyarok szérűn nyomtatják búzájukat, míg a székelyek csűrben csépelik. A nyomtatásnak is számtalan formáját ismerjük: a moldvai-magyar lova oszlophoz kötve járja a szérűt, amit a debreceni paraszt el sem tudna képzelni. A csűr sem mindenütt csűr, palóc területen *pajta*, a boldvavölgyi magyaroknál *rakodó*, Moldvában *grázd a* neve s más a beosztása, fedélszerkezete, a falát alkotó gerendák összekapcsolási módja. A búzát sok helyen életnek nevezik, s nem *keresztekbe* rakják, hanem *félkeresztbe, kalangyába, kepébe*. Más a rozsvidéken készült kenyér formája, sütési módja, mint a búzalisztből dagasztott alföldi kenyéré, amely akkora, hogy az erdélyi kemence száján be se tudnák tenni. Mindezek a földrajzi környezet, a népi csoportokon kívül álló kultúrabehatások, a népcsoportokban lévő nagymúltú hagyományok, belső és külső lelki, gazdasági és társadalmi alakítóerők következményei. Természetesen, a lényeg megítélésénél nem az egyes elemeken, – pl. a kévekötés módján, a gereblye formáján stb. – van a hangsúly, hanem az egész gazdálkodási rendszeren, úgy ahogy az a tájban, időbeli mélységében és térbeli kiterjedésében megjelenik, és bizonyos szellemi szálakkal – legyenek azok akár babonák, akár vallási jelenségek – az emberekhez, a falusi közösséghez, a paraszti társadalomhoz kapcsolódik.

Az alábbiakban a gyűjtögető gazdálkodás és a termelő gazdálkodás területéről a búzatermelés népi emlékeinek, még élő mozzanatainak összegyűjtésére adunk útmutatást. Mindkettő hálás és fontos néprajzi feladat. Gondos gyűjtéssel a magyar népiség és népi kultúra sok ismeretlen vonása kerülhet felszínre. De a már ismert adatok területek szerinti pontos lerögzítése is ugyanolyan értéket jelent, mert a magyar népi kultúrtalaj térképének megrajzolásához vezet el bennünket. Mindig az lebegjen szemünk előtt, hogy *nem száraz, unalmas néprajzi adatokat gyűjtünk*, hanem népi kultúránk, magyar népi mivoltunk alakulásának, változásának, lényegének olyan mozzanatait kutatjuk, amelyek nélkül nem tudjuk megmondani, hogy kik vagyunk és mit jelentünk itt Európa keletén rokontalanul és baráttalanul, idegen népek közé beágyazva.

Az alább felsorolt kérdések, szempontok csak útbaigazító *vezérszavak a* gyűjtéshez. Tehát távolról se gondoljuk azt, hogy a kérdések teljesek s ez az anyag, amit a néprajz a gyűjtögető gazdálkodásról vagy a búza termesztéséről tudni akar, aminek a felkutatását a gyűjtőtől várja. A rátermett, tájékozott, a nép között ismerős gyűjtő a helyszíni munka folyamán azonnal látni fogja, hogy melyik irányban kell részletesen továbbkutatni, milyen adatok lappanghatnak még gyűjtőterületén, amelyekre ez a kis füzetke nem hívja fel a figyelmét. A kérdésekre kapott feleletek alapján új kérdéssel tud előhozakodni, s így egészen ismeretlen anyagra bukkanhat. Az ilyen munka lesz a legértékesebb.

Mindent nézzünk meg, rajzoljunk és fényképezzünk le. A legrészletesebb leírásnál is többet mond a rajz vagy a fénykép. Rajzolásnál a részletek kiemelésére törekedjük, arra, amire a

fénykép nem olyan alkalmas, pl. a fakéreg edények összefűzésének módját csak rajzon lehet jól bemutatni. *Mindenki tud annyit rajzolni, ami valaminek a megértéséhez szükséges.* Helyszíni vázlatainkat egy ügyesebb kezű, néprajzi tárgyak ismeretében jártas társunk könnyen át tudja rajzolni. Jó és tanulságos fényképfelvételeket készíthetünk pl. a makkgyűjtésről, a gyűjtött növények hazaszállításának módjáról, a csalán kihúzásáról, a kaszakalapálásról, gereblyélésről, kévekötésről (fontos a kévekötés minden mozzanatáról felvételt készíteni) stb. Rajzoljuk le az összes gazdasági szerszámokat, amelyek gyűjtésünk közben elénk kerülnek, de ne felejtkezzünk el méreteik feljegyzéséről s annak a megállapításáról sem, hogyha különböző típusok vannak a faluban – pl. különböző gereblyék, – melyikből van több vagy kevesebb, milyen régi az egyik vagy a másik, hol készítik az egyiket vagy a másikat.

Ami a mi szemünkben, a mi gyűjtőterületünkön közönséges, másutt egészen ismeretlen lehet, ezért a legközismertebb tárgyakat, jelenségeket se hagyjuk feljegyezetlenül.

Ne elégedjünk meg az „igen" vagy „nem" felelettel s éppen úgy jegyezzük fel azokat a tárgyakat, cselekményeket, jelenségeket, amelyekről nem tud a nép, de tudomásunk szerint másutt ismeretesek. Törekedjünk a legapróbb részletek lejegyzésére. Folyton növekvő anyagunkból a tudományra értékes gyöngyszemek később önmaguktól ki fognak válni. Ne elégedjünk meg pl. azzal a felelettel, hogy „a faluban ették a vadsalátát", hanem jegyezzük fel azt is, hogy mikor és kik gyűjtötték és hogyan készítettek belőle ételeket. Ha megtudjuk, hogy kászu készítéséhez a fák kérgét baltával hántják le, akkor kérdezzük ki a lehántás módját, rajzoljuk le a balta formáját, jegyezzük fel részeinek nevét, fényképezzük le a balta kézbentartását, a kérgétől megfosztott fát stb. De ügyeljünk arra, hogy „hamisításokat" ne csináljunk: vasárnap délután lévén, nehogy ünneplőruhába állítsuk a parasztot a fa mellé vagy a nyomtatásnál használt görbefogú gereblye használati módjának fényképezésénél nehogy a mindig körülöttünk settenkedő falusi suszter kezébe adjuk a gereblyét. A susztert majd akkor fényképezzük le, ha nyálazva veri be a faszeget a lábszíjjal leszorított cipőbe.

Alapvető feladatunk legyen annak a megállapítása, hogy *miképpen volt a múltban és miképpen* van *ma. Mikor és miért történt a változás.* Ismeretesek-e olyan földrajzi, történelmi, társadalmi, gazdasági, néplélektani tényezők, amelyek a hagyományos formák megmaradását befolyásolják vagy alakulást, változást hoznak létre. Figyeljük a falusi intelligencia szerepét. Pl. a falusi orvos letelepedése a gyógynövények gyűjtését miképpen befolyásolta, mit prédikál a pap a szószékről az aratás jelentőségéről. Mit szól ahhoz a nép, ha a jegyző megtiltja a fák kérgének lehántolását s kászuit mivel pótolja akkor. Milyen okszerűbb gazdálkodási módokról tanít a tanító az iskolában. Megvalósítják-e azokat a gyerekek, ha felnőnek. Hogyan veti, aratja, csépeli búzáját az apa és a már külön élő házas fia, s mit szól mindezekhez a nagyapa. Milyen véleménnyel van egyik gazda a másik gazda vetéséről, szérűjéről, általában egész munkájáról. Hogyan vélekednek ezekkel kapcsolatban egymásról a szomszédos falvak.

Mivel a növények gyűjtése a női munka területére tartozik, legjobb ha a falu valamelyik idősebb asszonyánál kezdjük el az érdeklődést, a gazdasági adatok gyűjtésénél pedig egy idős férfit vallatunk ki először. Vigyázzunk azonban arra, hogy adatközlőnk idegenben, a világháborúban látottakat össze ne keverje saját falujának adataival. Fontos azonban kikérdeznünk nemek és korok szerint minél több személyt. *A falusi intelligencia közléseivel sohase elégedjünk meg, s azokat hitelesnek csak akkor fogadjuk el, ha a parasztok hasonló módon nyilatkoznak. Általában azonban a falusi intelligenciától ne gyűjtsünk, hanem a falusi intelligencia maga is gyűjtsön a nép között.* Sokat tudnak mondani a falusi csőszök; a gyűjtögető gazdálkodásról a pásztorok, sőt még a gyerek is. Mert az utóbbiak legtöbbször játékból, csemegeként eszegetik a gyűjtögető gazdálkodásnak azokat a termékeit, amelyek a régebbi időben fontos táplálékok voltak (vadsóska, földi mogyoró) stb.

Ha már elegendő anyag áll rendelkezésünkre, hívjunk össze néhány fiatalabb-idősebb személyt s mondjuk el nékik gyűjtésünk eredményét. Ilyenkor az adatközlők – hallva a saját munkájukról, életükről lejegyzetteket – rendszerint még sok érdekes adatot mondanak. Tanulságos ilyenkor a népi növénynevek felsorolása.

Ha nagyobb területen végzünk néprajzi felvételt, adataink földrajzi elterjedését falvanként jegyezzük fel. Gyűjtésünk értékét emelni fogja az, ha a földrajzi területen belül az idegen népi és a társadalmi körülményekből adódó különbségeket és egyezéseket is figyelembe vesszük, pl. ugyanabban a faluban hogyan csépel a szlovák és a magyar, a szomszéd faluban hogyan csépel a német, a ruszin. Alaposan tanulmányozandó a sík, dombos, hegyes, rétes, mocsaras,

erdős, sziklás, karsztos területek gyűjtögető gazdálkodása, búzatermelése között észrevehető különbség, átmenet, egyezés.

Ha mint teljesen ismeretlenek állítunk be a faluba, fontos kérdés az, hogy miképpen kezdjük el a munkát. Lehetőleg reggel érkezzünk a faluba és semmi esetre se késő este. Jó, ha előre értesítjük a jegyzőt, papot, tanítót, de adjuk tudtukra, hogy semmi különös megterhelést nem akarunk jelenteni a számukra, pl. lakás, élelmezés. Valami igazoló iratot mindig vigyünk magunkkal. Megérkezve a faluba, az első embert nyugodtan szólítsuk meg s kérdezzük ki arról, hogy ki a faluban a legidősebb férfi, nő, akivel el lehet a régi falusi állapotokról beszélgetni. Ismeretlen ismerősünk azonnal neveket fog felsorolni. Ezek egyike-másika bizonyosan otthon lesz, felkeressük őket, megmondjuk mi járatban vagyunk s azonnal elkezdjük a munkát. Egy-két óra múlva már a szomszédok is tudomást szereznek ottlétünkről. Arra ügyeljünk, hogy már az első nap minél több házat látogassunk meg. Főleg azért, hogy megismertessük magunkat a falusiakkal. Ha ügyesen mozgunk a terepen, estére már lakást is szereztünk. Természetesen a legegyszerűbb ággyal, ételekkel elégedjünk meg. A falusi intelligenciához csak akkor menjünk, ha megszereztük az első benyomásokat a faluban, megismertünk egy-két embert s jelenthetjük azt, hogy már szállást is kaptunk. Figyelmesen adjuk tudtukra, hogy dolgozni jöttünk és nem vendégeskedni. A faluban maradásunk ideje teljesen bizonytalan, az majd a gyűjtött anyagtól függ.

Adatközlőink nevét, korát, társadalmi körülményeit mindig jegyezzük fel. Fontos azt tudni, hogy honnan származik adatközlőnk, s amikor pl. a vetésre vonatkozó babonákat kérdezzük tőle, szülőfalujára vonatkoznak-e az adatok vagy arra a helyre, ahol a gyűjtést végezzük. Ne bízzunk semmit sem az emlékező tehetségünkre, hanem azonnal jegyezzünk fel mindent. Különösen ne rajzoljunk emlékezetből. Az egy nap gyűjtött anyagot lehetőleg még aznap este rendezzük, nézzük át s másnap a hiányokat, esetleg felmerülő problémákat pótoljuk. Ne jegyezzünk mindenféle papírszeletre, hanem könnyen kezelhető füzetbe. Színes ceruzát, törlőgumit, mérőszalagot okvetlen vigyünk magunkkal. Alaprajzok felvételénél (pl. csűr) elengedhetetlen a milliméterpapíros használata.

A parasztoknak röviden, világosan mondjuk meg, miért jegyezzük fel az adatokat és általában világosítsuk fel őket arról, hogy szerszámaik, szokásaik felkutatásával a magyar életforma megismerésén munkálkodunk. Neveljük őket múltjuk, hagyományaik megbecsülésére. Értelmes parasztokat vegyünk rá arra, hogy maguk is gyűjtsenek.

Gyűjtésünk csak akkor lesz teljes és értékes, ha nagy súlyt fektetünk az anyagunkkal kapcsolatos népi elnevezések, a népnyelvi anyag feljegyzésére. Különösen fontos a szerszám, szerszámrészelt és növénynevek feljegyzése. A növények népi elnevezése mellett fontos tudnunk azok botanikai, tudományos nevét is, mert néprajzi összehasonlításokat csak így végezhetünk. Ha a növények latin nevét a gyűjtő nem tudja megállapítani, gyűjtse össze, préselje le azokat (lehetőleg a virágot, szárat, levelet, gyökeret) s a meghatározást végeztesse el botanikussal. A meghatározásról szívesen gondoskodik a Néprajzi Múzeum is. Elég az, ha csak egy régi könyv, naptár lapjai közé rakjuk a növényeket. A növények jelentőségének gyűjtésénél nagy eredményre vezethet az, ha egy idősebb asszonnyal bejárjuk a határt és minden utunkba akadó növényről kikérdezzük vagy magunk kimegyünk a határba, összeszedünk mindenféle növényt s vasárnap délután valamelyik házhoz összehívott asszonyoktól megkérdezzük, hogy mindegyikről ki mit tud.

Ha csak lehet, szerezzünk be tárgyi anyagot s azok megőrzésére kérjük meg valamelyik múzeumot, de gondolkozzunk arról is, miképpen lehetne egy kis helyi múzeumot csinálni, pl. a parochián, az iskolában. A tárgyak gyűjtésénél pontosan jegyezzük fel a tárgy népi elnevezését, lelőhelyét, készítőjét, készítésének helyét, készítésének, használatának módját s azt, hogy milyen körülmények között találtuk meg a tárgyat: csak egy volt belőle a faluban, sok volt, az a család, amelyiknél találtuk, már nem használta, hanem a padláson, mint lomot tartotta, vagy használta a család s azonkívül még több régi tárgy használatát figyelhettük meg náluk stb. Fontos az is, hogy hol és mit keressünk. A régi, használatból kiment sarlók a padláson a tetőanyagot tartó, a szarufákon keresztülfutó lécekhez vannak bedugva (a padlások sötétek s ezért jó, ha zsebvillanylámpát viszünk magunkkal). A rossz ekevas szintén a padláson található, közvetlen a feljáró mellé dobált ócska vasak között. Az aratás befejezése után a kaszakalapács, üllő, tokmány, fenőkő ócska tarisznyában a kamrában szegen lóg stb.

Azt jegyezzük meg, hogy a rossz néprajzi gyűjtő csak reggeli után, 9 óra tájban kezdi munkáját, az pedig, aki eredményesen akar dolgozni, már hajnalban kint van az aratásnál.

Élet a faluban

Baksa Brigitta hon- és népismereti tankönyve 6. osztályosok számára

Nemrég ismertettük folyóiratunkban *Baksa Brigittának* a Nemzeti Tankönyvkiadónál megjelent 5. osztályos tankönyvét (Honismeret, 2004. 2. sz.), s időközben megjelent a folytatás is, a 6. osztályosok számára készült tankönyv.

A ház, az otthon falai közül most már kilépünk a portára, majd a település utcáira, a család szokás- és ünnepköréből a tágabb közösség világába. A falu hagyományos kultúrájából választották az elsajátítandó ismeretanyagot, s ezt helyénvalónak tartjuk akkor is, ha tudjuk, hogy tanulóink többsége ma már városi iskolákban tanul. A kisparaszti gazdálkodás, a pásztorélet, a társas munkák, a lakodalom, a tavaszi ünnepkör szokásrendjének alapfokú ismerete a XXI. századi műveltségből sem hiányozhat. Részben azért, mert így kerülhetünk közelebb elődeink életmódjának megértéséhez, s azért is, mert anyanyelvi, irodalmi, zenei és vizuális kultúránk gyökerei ide nyúlnak vissza. Népdalainkat, népmeséinket, a népművészet termékeit vagy Arany János Toldiját nem értheti meg igazán, aki kirekeszti látóköréből a falvak népe által kifejlesztett hagyománykincset.

A 6. osztályos programot követve a tankönyv hat fejezetből és függelékből áll. A hat témakör 18 tanegysége a rendelkezésre álló óraszámhoz igazodik. A falusi udvaron a kamra és a gazdasági épületek – a terménytároló építmények, ólak – között tekintenek szét a tanulók először, s néhány eszközzel is találkoznak, amelyek a mindennapi élet fontos kellékei. Ezt követi „A paraszti munka éves rendje" című fő fejezet, amelyben a gabonatermesztés műveleteit – szántás, boronálás, hengerezés, aratás, cséplés – veszik sorra, majd az ezekhez fűződő szokások révén a szellemi kultúra felé is vetnek egy pillantást. Ehhez csatlakozik a pásztorkodás, a pásztorélet jellemzése, majd külön alfejezet foglalkozik a kender termelésével, feldolgozásával. Itt érezzük leginkább a szűkös idő szorítását, mert a munkaműveletek megismerése mellett nem lehet igazán kiaknázni néhány más kínálkozó lehetőséget, például a faragott, illetve szőtt díszítőelemek tanulmányozását.

„A falu közössége" című harmadik témakör a szociális kultúra fontos elemeit hozza közel a szüret, a kukoricafosztás, a disznóölés, a tollfosztás, a fonó bemutatásával, illetve az egyénnek a közösségbe épülésével. Az utóbbit részletezi tovább „Az emberi élet fordulói" című témakör, amelyben a gyermekszületés és a keresztelő, a párválasztás és a lakodalom szokásrendjét ismerik meg tanulók, miközben alkalmuk kínálkozik egy lakodalmas eljátszására. Ezután a tavaszi ünnepkör – virágvasárnap, nagyhét, húsvét –, illetőleg a pünkösd és a nyári napforduló hagyományai adják a két utolsó témakör tárgyát. A Függelék – bizonyos fokig ismétlésként – a gazdálkodó ember kalendáriumát, reguláit, a népi időjóslásban megtestesülő tapasztalatokat és hiedelmeket mutatja be.

A hat fejezet azonos felépítéssel készült. Érdeklődést felkeltő idézet és kép jelenti a motiváló bevezetést, ezt gazdagon illusztrált ismeretközlő rész követi, amely feketével nyomtatott törzsanyagot és kékkel írt kiegészítést nyújt, majd pedig a feladatsor következik, amelynek szerepe kettős: az ismeretek elmélyítése és ellenőrzése. A példaként beiktatott leírások, népi szövegek, fényképek szinte valamennyi, magyarok lakta tájra, néprajzi csoporthoz elkalauzolják a tanulót, ezért is hasznos a könyv végére illesztett két térkép és a helynévmutató.

A tankönyv szerzőjének több alapvető nehézséggel kellett megküzdenie. Ezek közül hármat mindenképpen említenünk kell. Az egyik nagy feladat, hogy úgy mutassa be a népi műveltséget, hogy azzal az általános jellemzőkhöz vezessen el, miközben érzékelteti a táji-etnikai változatokat. Ennek az adott keretek között sikerrel megfelelt. Egy másik gond az anyag bősége és a tantervi keretek szűkössége közötti ellentmondásból fakad. Miközben a vállalt témákról ha nem is a teljességre, de mégis a lényeg és az összefüggések hiteles érzékeltetésére törekvően kell szólni, igen nehéz szelektálni a hatalmas néprajzi anyagban. A tankönyv szerzője láthatóan arra törekedett, hogy a mai 12 évesek számára érdekes, felfogható, hasznosítható tényekre és jellegzetességekre térjen ki, ezért elsődlegesen nem a szaktudomány, hanem a pedagógia szempontjai vezették a válogatásban. Az ismeretanyag mennyisége is ezzel függ össze, ami egy újabb problémához vezet: vajon heti egy órában mennyit lehet maradandóan elsajá-

títtatni a gyerekekkel, abból a meglehetősen kiterjedt etnográfiai fogalomkészletből, amely az anyagi, a szociális és a szellemi kultúra tárgyalása során itt megjelenik.

Baksa Brigitta 6. osztályos tankönyvét, akárcsak az előző évit is, sikeres vállalkozásnak tartjuk. Úgy véljük, használatával tartalmas, színes bevezetést adhatunk tanulóinknak a hon- és népismeret gazdag világába. Egy tankönyv igazi bírálata azonban a tanítási gyakorlat során kikristályosodó tapasztalatokból következtethető ki. Ezt a könyvet az esztergomi József Attila Általános Iskola 6. osztályában Forróné Virág Zsuzsanna próbálta ki. Érdekes lenne tájékozódni az ő tapasztalatai felől, megtudni, vajon miképp sikerült a gyakorlatban választ adnia a tananyaggal kapcsolatban megfogalmazódó problémákra.

K. D.

A hon- és népismeret tantárgy tanításának tapasztalatalatai az esztergomi József Attila Általános Iskolában

Baksa Brigitta tankönyvei alapján

Az 1995-ben elfogadott NAT már foglalkozik a honismerettel, néprajzzal, a néphagyomány oktatásával, igaz még nem önálló tantárgyként, hanem közismereti tárgyakba integrálva. Egyre felgyorsuló világunkban az emberek nagy szükségét érzik, hogy újra legyenek szertartásaink, ünnepeink, megélt hagyományaink. Ez nem igazán magyar sajátosság. A nemzeti értékek megmentésére irányuló törekvések, hagyományok megismerése és megismertetése egész Európában egyre nagyobb hangsúlyt kap. Az intézmények közül elsősorban az iskola az, ahol ezt az értékmentést kezdeményezni és oktatni kell.

Ezt a tendenciát felismerve, a 2001-es tanévben életbe lépő kerettantervben már mint önálló tantárgy jelentkezik a hon- és népismeret az 5-6. évfolyamon, évi 18-18 órában.

A tantárgy tanításához a Nemzeti Tankönyvkiadó által kiadott munkáltató tankönyvek és a hozzájuk készített CD-n megjelenő tanári kézikönyvek, Baksa Brigitta jelenleg is gyakorló pedagógus munkái. Fontosnak tartom a „gyakorló pedagógus"-t kiemelni, hiszen mind a tankönyvekben, mind a kézikönyvekben megvalósul a szerző sokéves tanítási tapasztalata, módszertani kultúrájának magas színvonala. Az ajánlott feladattípusok változatosak, megfelelnek az adott korosztály életkori sajátosságainak, kellően motiválják a tanulókat, kedvet ébresztenek bennük az önálló ismeretszerzéshez, kutatáshoz és gyűjtéshez.

Nekem még a megjelenés előtt volt alkalmam kipróbálni *Baksa Brigitta Élet a házban* című 5. osztályos tankönyvét, majd még ugyanabban a tanévben felkérést kaptam, hogy a tankönyvhöz készült kézikönyvet lektoráljam. A tankönyv kipróbálásának lehetősége nagy öröm volt számomra, annál is inkább, mert egy évig tankönyv nélkül, az általam összegyűjtött és kijegyzetelt szakirodalom és az órai vázlatok alapján tanítottam, illetve tanultak a gyerekek. Így aztán érthető, hogy a tanítványaim és jómagam is nagy érdeklődéssel és várakozással vettük kezünkbe a szép és igényes kivitelezésű könyvet.

Az első évben számomra is gondot jelentett a rendelkezésre álló kevés óraszám (heti 0,5 óra azaz évi 18 óra).

Ezen úgy segítettünk iskolánkban, hogy a másik, szintén 0,5 órás tantárgyat (tánc- és dráma) „ összevontuk" a hon- és népismerettel. Ez azt jelenti, hogy egy nevelő tanítja – heti 1 órában, évi 36 órában – a két tantárgyat. Így lehetőség nyílik arra, hogy a hon- és népismeretben ajánlott gyermekjátékokat, dramatikus népi játékokat, szokásokat és táncokat a drámaóra keretében ismertessük meg a gyerekekkel. Ez nem mond ellent a dráma tantervben előírt követelménynek. A fentiek alapján mód nyílt arra, hogy az 5. osztályban szereplő honismereti tananyag közül a Munkamegosztás a paraszti családban című témakör ismereteit dramatikus

improvizációk során, drámaórákon mélyítsék el a tanulók. A karácsonyi ünnepkörhöz tartozó regölést és betlehemes játékot is drámaórákon tanultuk meg és játszottuk el.

Nagyobb szervezést és más kollégákkal való szoros együttműködést igényelt A magyarok házai és A játék című leckéhez kapcsolódó házak, hajlékok, eszközök, játékok elkészítése, ami technika és rajz órákon történt. Bár a játékok elkészítésében egy-két ügyesebb szülő is szívesen vett részt. A konyha témakörénél az ételkészítés és tárolás régi eszközeit a gyerekek maguk gyűjtötték össze. Régi padlásokról, szekrények mélyéről kerültek elő a nagyi, de még inkább a dédi mama által használt tárgyak. A gyerekek nagyon büszkén hozták be az órákra a család féltett kincseit, ereklyéit. Mégis számomra az egyik legkedvesebb és legmeghatóbb az az élmény volt, amikor egy hét gyermekes családból egy kisfiú, a kenyérsütésről tanultak után, a következő órára egy hajnalba frissen sütött kenyérrel állított be, melyet édesanyja segítségével készített. A szőttesek hímzések is előkerültek a „ládafiából". A cserépedények bemutatójára is sor került a házi kiállításon. Jó alkalmak voltak ezek az órák arra is, hogy megismertessem és felismeressem a gyerekekkel azt, hogy mi az igazi, valódi érték és mi az ami csak jól, rosszul sikerült utánzata a réginek.

A számonkérést és értékelést is igyekeztem játékos formában megvalósítani. Segítségemre volt ebben a kézikönyvben található, a leckékhez szorosan kapcsolódó értékelő kártya is pl. dagasztó teknő rajza – Kenyérsütés című leckéhez, téka rajza – A bútorok a szobában című leckéhez stb.

A házi dolgozatok is – szintén a kézikönyvben találhatóak – nagy segítséget nyújtottak számomra az értékelés során. Meg kell vallanom, hogy az első házi dolgozat javítása nagy meglepetést okozott, hiszen úgy gondoltam, hogy a rendelkezésre álló egy hét alatt a gyerekek játszva és hiba nélkül töltik majd ki a feladatlapokat. Megdöbbenésemre sok hiányos vagy hibás feladatlapot találtam, annak ellenére, hogy a megoldáshoz bármilyen segédanyagot használhattak (könyv, órai vázlat, lexikon stb.). Megbeszélve az okokat kiderült, hogy nem vették komolyan a számukra szokatlan számonkérést. Sok gyereknek az értő olvasással is problémája akadt. A következőkben erre nagyobb gondot fordítottam a tanítási órákon, sokszor kaptak a tanulók önálló, páros vagy kiscsoportos feladatokat. Ezeknek a módszereknek az alkalmazására jó lehetőségeket kínált maga a tankönyv is.

Az élet a faluban című 6. osztályos tankönyv tanítása során már nem volt ismeretlen számomra és tanítványaim számára sem a könyv szerkezete, felépítése, a használt feladattípusok és számonkérési formák. Hasonlóan az 5. osztályos tananyag feldolgozásához, ebben az évfolyamban is gyakran használtam a páros vagy csoportos munkaformát, a drámát, mint módszert.

Voltak leckék, melyeknek hosszúsága, sok új ismeretanyagot tartalmazó szövege az első pillanatban engem is megijesztett pl. A kender termelése és feldolgozása vagy a kalákamunkákról szóló lecke. Tapasztalatom alapján állíthatom, hogy a gyerekekkel együtt végzett lényegkiemelés, jól elkészített vázlat után nem okozott gondot a közölt ismeretanyag elsajátítása

A 6. osztályosok körében a legnagyobb érdeklődést Az emberi élet fordulói című fejezet váltotta ki. Összegyűltek régi családi, esküvői és keresztelőkön készült képek. Élvezettel hallgatták és hasonlították össze régi és új szokásainkat, keresték egy-egy mai szokás gyökerét, közmondásunk és szólásunk eredetét Ezt a fejezetet kiselőadások segítségével dolgoztuk fel. Két-két tanuló vállalta, hogy ismerteti társaival a születés, a keresztelő, a házasságkötés és lakodalom szokásait. A halálról, a háznál való felravatalozásról, a temetési szokásokról magam meséltem nekik. Bár a tankönyvben ez az életforduló nem szerepel, én mégis úgy éreztem, fontos erről is szót ejteni.

Mind az 5. mind a 6. osztályban a tanóra elején mindig megemlékeztünk az esedékes jeles napokról, névnapokról és a hozzájuk kapcsolódó szokásokról, időjárási regulákról. Ezekhez a megemlékezésekhez mindkét tankönyvben találhattak információkat a tanulók, de maguk is szívesen kiegészítették az általuk gyűjtöttekkel, hallottakkal.

Mint ahogy Kováts Dániel tanár úr említette tankönyvismertetésében, mind néprajzi, mind pedagógiai szempontból, átgondolt, sikeres tankönyvekkel gyarapodott a tankönyvpiac. Remélhetőleg a 2004/2005-ös tanév kezdetére megjelenik az újabb CD is, mely a hatodik osztályos tanári kézikönyvet tartalmazza.

Válaszolva Kováts Dániel cikkében feltett legfőbb kérdésére: elég-e a szűkös évi 18 óra a hon- és népismeret tantárgy oktatására az általános iskola 5., 6. osztályában? A rövid válaszom: nem. De bízzunk abba, hogy a megkezdett folyamatok folytatódnak, és hamarosan más évfolyamokon is, nagyobb óraszámban is oktatható lesz e fontos tantárgy.

A szűkös órakeret tehát valóban problémát okozhat, azonban más tantárgyakat tanító kollégákkal összedolgozva, tanmeneteinket összehangolva megoldható a feladat.

Összegezve: úgy érzem, hogy az érdeklődésüket felkeltő, további ismeretszerzésre, kutatásra serkentő tankönyvet vehettek kezükbe a 11–12 éves tanulók Baksa Brigitta és a Nemzeti Tankönyvkiadó jóvoltából. Élmény volt számomra is az elmúl három tanév, amikor a hon- és népismeret tantárgyat e könyvekből taníthattam. Remélem, hogy az elkövetkező években egyre több kollégának adatik meg ez az élmény!

Forróné Virág Zsuzsa

A kalendáriumok és iskolai évkönyvek művelődés- és helytörténeti szerepe Nagyváradon[1]

Sajátos helyzettel állunk szemben. Nagyvárad a XIX. század végén és a XX. század elején óriási fejlődésen ment át, minek hatására Budapest után a legversenyképesebb városok közé emelkedett, minden szempontból. A századforduló után a „Pece-parti Párizsban" hat színház működött, Ady Endre itt bontogatta szárnyait és jött létre a Holnap városa, a modern magyar irodalom megteremtője, számos újság és folyóirat, nagynevű egyesület városa. Ilyen miliőben bizonyára több fajta kalendárium és évkönyv jelenhetett meg. Ennek a fellendülésnek azonban gátat vetett Trianon. A megmaradt magyar intézményekből egyedül a református egyháznak volt annyi ereje, hogy kalendáriumot jelentessen meg. De honismereti jellegű anyagok ebben sem láthattak napvilágot. Változás csak 1990-ben állott be.

Hasonló volt a helyzet az iskolai évkönyvek esetében is. Nagyvárad mindig iskolaváros volt. Sok nagymultú intézménye és községi iskolája volt. Mindegyik adott ki évkönyveket és értesítőket. 1920 után a magyar iskolák megszűntek, vagy átalakultak vegyes iskolákká, amelyeknek már nem volt évkönyvük, sem értesítőjük. Az elmúlt nyolcvan év alatt ezek a régi dokumentumok eltűntek, ma már többnyire csak magánkönyvtárakban találhatók meg. Így nehezebb is nyomon követni őket. Ennek ellensúlyozására 1990 után a régi intézmények utódai több emlékkönyvet adtak ki.

1. Kalendáriumok

Református kalendárium

A *Királyhágómelléki Református Egyházkerület kalendáriuma* 1928-ban indul, **Árvaházi Képes Naptár címmel.** Mivel az egyház mellett működő árvaháznak nem volt jövedelme, a naptár teljes jövedelmét az árvaház fenntartására fordították. Szerkesztője *id. Csernák Béla* váradolaszi lelkipásztor, a későbbi püspök volt. 20–22 ezer példányban jelent meg, kézi szedéssel készült a Lorántffy Zsuzsanna Leánynevelő Intézet pincéjében működő Kálvin-nyomdában. A címoldalon a várad-olaszi templom állott, előterében az árvaház épülete, oldalt egy diakonissza kisgyermekkel, felette a cím. A grafikai munkákat, az illusztrációkat id. Radványi Károly készítette, linóleum metszettel, mind a mai napig Románia legnagyobb ex libris készítője és gyűjtője. Ex libriseivel nemzetközi kiállításokon vett részt. Ma az ex librisek nagy része a váradi múzeum és ifj. Radványi Károly tulajdonában találhatók, aki 1939-től itt inaskodott a nyomdában és tanulta meg a mesterséget. A naptár első részében levő hónapok táblázata a re-

[1] Elhangzott 2004. május 22-én Zánkán, a honismereti kiadványszerkesztők tanácskozásán (Szerk.)

formátus, a katolikus és a görög katolikus, sőt egy időszakban a zsidó névnapokat és ünnepeket is ismertette. A naptárt a környékbeli lelkipásztorok írták, főleg a gyülekezetek életéről. Varga Gedeon, az árvaház lelkigondozója minden számban írt cikket. Nagyon sok tanácsot nyújtott a falusi gazdáknak, közölte a vásárok névjegyzékét. Ez a naptár 1944-ben jelent meg utoljára.

1950-től újra engedélyezik a megjelenését. Az állami nyomdában készült kalendárium **Református Naptár** néven jelenik meg. 1950 és 1955 között a Kolozsvári és a Nagyváradi Református Egyházkerületek közös kiadványa. 1950-ben Kolozsváron nyomják, *Tőkés István* egyházkerületi tanácsos szerkesztésében. A hónapok táblázatában a református és a római katolikus névnapok és egyházi ünnepek mellett az akkori hivatalos román ünnepek is megjelennek. Az előszót Vásárhelyi János, a Kolozsvári, és Arday Aladár, a Nagyváradi Egyházkerület püspöke, valamint Argay György evangélikus püspök írta. A naptár anyaga érzékelteti a kor szellemét: az egyház helyét a Román Népköztársaságban, az új egyházi statútum alapelveit, a beilleszkedést az új társadalmi rendbe. Az áhítat órái című fejezet írásai mellett ilyeneket találunk: munkásmozgalmi évfordulók, népek harca a békéért, szovjet békejavaslatok, és természetesen Sztálin fényképe. A végén rövid irodalom: az erdélyi nyomdászat úttörője, Tótfalusi Kiss Miklós élete, novellák, mesék, versek.

1952-től a két egyházkerület közös kiadványát már Nagyváradon nyomják, *Buthi Sándor* nagyvárad-réti református lelkipásztor, a későbbi püspök szerkesztésében. A fedőlapon több éven keresztül az újjáépülő nagyvárad-réti református templom tervének rajza jelenik meg. Grafikai szerkesztő id. Radványi Károly. Az első oldalakon a Román Népköztársaság címere, Gróza Péter miniszterelnök Gh. Gheorghiu-Dej pártfőtitkár fényképe áll. Abban az időszakban minden tankönyv így kezdődött. A hónapok táblázatában már csak a református névnapok jelennek meg, mellette az állami és az egyházi évfordulók. Minden hónap mellett gazdasági tanácsadó a mezőgazdasággal foglalkozók részére. A kolozsvári és a nagyváradi egyházkerület előző évi beszámolója után következő anyagok még inkább bizonyítják, hogy mennyire rátelepedett az egyházra az akkori rendszer és az általa keltett pszihózis: A Béke Világtanács felhívása, az egyházak állásfoglalása a békéért folyó harcban, eszmefuttatás az egyház és a népi demokrácia kapcsolatáról, szocializmust építő falvaink életéből, a kollektivizálás jótéteményeiről, a nemzeti kérdés megoldása hazánkban, a gyarmati és függő országok népeinek harca a felszabadulásért. A 95 oldalas naptár szinte elveszítette egyházi jellegét, teljesen a propaganda szolgálatába állott.

Az 1953-as naptár hasonló ízű. Csak a címeket említem meg: a Béke Világtanács határozatai, Az egyházkerületek állásfoglalása a békéért folyó harcban, Felhívás a vallásfelekezetekhez, Az egyház a nép fiaira szavazott, Új alkotmányunk és a nemzeti kérdés megoldása, A mai református család, A szocializmus egy esztendejének épülése falvainkban, A béketábor népeinek alkotásaiból. Mellettük a hivatalos költők hazafias versei.

Az 1955-ös naptár kezd egyházi jellegű lenni, de még megjelennek a békeharcos írások. Új gondolatok: Miért vagyunk keresztények, miért vagyunk reformátusok, Egyházi ünnepek, Régi prédikátoraink karácsonyi igehirdetéseiből, Háború és béke kérdései keresztyén megvilágításban, Nagy évfordulók gyülekezeteinkben. A versek is már istenesek. Bár alig húsz oldalban, de megjelenik a népmese, Móricz Zsigmond és Móra Ferenc rövid elbeszélései és néhány imádság.

1956 után már csak a Nagyváradi Református Egyházkerület kiadásában jelenik meg a református naptár, továbbra is *Buthi Sándor* szerkesztésében. A nagyon szép, népies díszítések grafikáit id. Radványi Károly készíti, de 1957-től már ifj. Radványi Károly, aki tovább vitte édesapja művészetét, linóleum- és ólommetszetekben. Ettől kezdve 200 oldalas a naptár.

Az 1958-as naptár már teljesen egyházi jellegű. Most is a két püspök előszavával és a két egyházkerület beszámolójával kezdődik, ami jelzi, hogy mindkét egyházkerületet szolgálja. Fő fejezete – Hitvallásunk – ötven oldalon keresztül boncolgatja mondatonként a Miatyánkot a biblia példázatai segítségével. Egyháztörténet, Egyházi személyek, reformátorok életéről, a végén legendák és mesék, majd néhány hasznos táblázat: gyógynövénygyűjtési naptár, állatok korának meghatározása, vemhességi naptár.

Az 1959-es az utolsó rendes naptár. Jól meghatározott fejezetekre van osztva. A naptár Kálvin születésének 450. évfordulójának jegyében készült. Száz oldalon keresztül taglalja életét,

tanításait, igehirdetését, prédikációit. Gyülekezeti kérdéseink: istentiszteletünk rendje, egyházi szokásaink. Egyháztörténeti képek: a felsőbányai, a tenkei református egyházak története, A harangokról. Az utolsó fejezet: A tudomány és irodalom köréből.

Talán a naptár hangulatváltása, radikalizálódása járulhatott hozzá, hogy nagyon megrövidítették a további papírkiutalást. Így 1960-tól 1988-ig csak egy kis formátumú (12x17 cm), 36 oldalas füzetnaptár jelenhetett meg, általában kék színben, az ünnepeket piros betűkkel írták. E füzetnaptárak mind egyformák voltak, majdnem harminc éven keresztül. Az első két oldalon ugyanazok a jelképek: a rajzok fölött a békével kapcsolatos bibliai idézetek: „Ha lehetséges, amennyire rajtatok áll, minden emberrel békességben éljetek.", „Törekedjünk azokra, amik a békességre és az egymás épülésére valók". A rajzok alatt Jézus idézetek: „Ez az én testem, mely tiérettetek megtöretik; ezt cselekedjétek az én emlékezetemre.", „E pohár amaz új testamentum az én vérem által; ezt cselekedjétek, valamennyiszer isszátok az én emlékezetemre." Ezután két oldal Papp László püspök köszöntője, egy oldal zsoltár, egy oldal bibliai idézet, majd a tízparancsolat, a két nagyparancsolat, piros betűkkel a hivatalos állami évfordulók. A tizenkét hónap, névnapokkal, mindegyik mellett egy templom nagyon szép grafikai képe, mely ifj. Radványi Károly munkája. Ez volt a naptár egyedüli értéke, az évek folyamán szinte az összes partiumi templom képe megjelent. A végén az úri imádság – a Miatyánk és az Apostoli Hitvallás – a Hiszek egy...

1988-ban végleg megvonják a papírkiutalást. Tehát nem tiltják be, csak nincs mire kinyomtatni.

A kalendárium-szerkesztés 1990-ben indul újra, **Református Naptár** néven. Az első naptár az 1991-es, amely közösen jelent meg az Erdélyi Református Egyházkerülettel. Szerkesztője *Gavrucza Tibor* esperes, székelyhídi lelkipásztor. 1992-től kezdve már csak a Királyhágómelléki Református Egyházkerület naptára. Először jelenik meg a református egyház cím- és névtára. Hagyományosan a hónapok naptárával kezdődnek, névnapokkal, egyházi ünnepekkel. A művészi kivitelezésű grafikák a különböző templomokról csak az 1994-es naptárig jelennek meg, sajnos tovább megszűnnek. A naptárok grafikai szerkesztője továbbra is Radványi Károly. A tartalom, az írások jellege évről évre változik, a szerkesztők beállítottságának függvényében. Az 1993-as naptár *Zsiskú János* belényesi lelkipásztor, költő és író szerkesztette, aki a szórványban él. A témák a következők: Szórványkérdés – szórványmunka, meghurcolt lelkipásztorok, azok hőstettei, Zsiskú János riportsorozata: templom építő, közösség-gyülekezet szervező és megtartó, egyházépítő cikkek.

Az 1994-es naptárt *Barabás Zoltán*, az egyházi hírszolgálat vezetője, költő, újságíró szerkesztette. Témái: A levéltár története, egyházmegyék története, a Hegyköz vidéke – helytörténeti ismertető, egyházkerületi dokumentumok, versek, a református egyház cím- és névtára. A *Szilágyi Aladár* főgondnok, közíró szerkesztette 1995-ös naptár főbb témái templomok és gyülekezeti központok építése, a világirodalom története dióhéjban, bibliafordítások története Károli Gáspár előtt, történelmi regény- és drámarészletek, magyar mondák. Az 1996-os és 1997-es naptárakat, melyek már színes fedőlappal jelennek meg, *Berecki András* lelkipásztor szerkesztette, főbb témái: kis egyházközségek története, a különböző egyházkerületek bemutatása a III. Magyar Református Világtalálkozó alkalmával, megjelenik a műemlékvédelem, a néprajz – népszokások, régi eszközeink, turistatörténet.

1998-tól **Református kalendárium** néven jelenik meg *Szilágyi Aladár* és *Barabás Zoltán* szerkesztésében, megjelenik a gazdakalendárium – először szól falusiakhoz. Ezután egyházi elméleti és missziós tanulmányok, népfőiskola, történelem és irodalomtörténet a téma, de túl magas fokon, ami már csak egy szűk rétegnek szól.

2000 és 2002 között *Barabás Zoltán*, *Csűry István* egyházkerületi tanácsos és *Mihálka Zoltán* újságíró szerkesztik a kalendáriumot. Ekkor már 16x24-es, nagyobb formátumú. A 2000-es kalendárium az 1989-es forradalom tíz éves évfordulója, az ezredforduló, a millecentenáriumi megemlékezések jegyében készült. A 2001-esben a teológiai elméleti tanulmányok mellet a történelemé a szó: 1849 forró nyara, Lorántffy Zsuzsanna, Wesselényi Miklós, Luther Márton, Fráter György, Pilinszky János emlékezete, helytörténet, honismeret. A 2002-es kalendárium fejezetei: Makkai Sándor és Ravasz László püspökök élete, Egyház és kultúra, Testvéregyházak bemutatása, történelmi képek: Misztótfalusi Kiss Miklós, Fényes Elek statisztikus, Balaskó Nándor szobrász, Máté Imre költő emlékezete.

A 2003, 2004-es kalendáriumot újra *Berecki András* lelkipásztor szerkesztette. Újra szól a falu népéhez, házunk, kertünk udvarunk, valamint az orvosi tanácsok című fejezetekben, több egyházközség történetét ismerteti, műemléktemplomok bemutatása, iskolatörténetek, népismeret: turulmadár mint jelkép, református népművészet, régi eszközeink, nagy személyiségeink, ember és természet, környezetvédelem.

A nagyváradi napilapoknak voltak naptárai. Amiről eddig tudomást szereztem: Nagyvárad képes naptára, 1898, Nagyvárad naptára, 1914.

Bihari Napló Kalendáriuma

A Bihari Napló napilap kalendáriuma 1996-ban indult, *Szűcs László* újságíró szerkesztésében. Nagyon változatos témákról írnak, mindenkinek szól, minden korosztálynak, minden érdeklődési kört kielégít. Sok, a honismeret szemszögéből értékes anyag jelent meg. Ezekből nyújtanék egy kis ízelítőt, címszavak formájában. 1996 – Megyejáró – a megye összes magyar falvainak rövid helytörténete; 1997 – Múltidéző fényképek: Szent László alakja a nagyváradi köztéri szobrászatban. Arcok és sorsok a Holnap városából; 1998 – Bihar megye régi kastélyai, Kőszínház születik Váradon, Magyar szigetek a Belényesi- medencében, Településneveink kis szótára; 1999 – Ady és a nagyváradi házak, Hegyközkereső – kistérség bemutatása; 2000 – Az ezer éves államiság, A Szent Korona, Árpád nemzetség, Nagyvárad köztéri szobrai, Sebes-Körös-völgyi magyarság.

2000-ben az újság egy osztrák konzorcium tulajdonába került, az újság hírlappá alakul át, a kalendárium kiadása megszűnik.

2. Iskolai évkönyvek

Nagyvárad legjelentősebb tanintézete a **Jászóvári Premontrei Kanonokrend Nagyváradi Főgimnáziuma** volt. A nagyváradi gimnáziumot 1699-ben Benkovics Ágoston nagyváradi püspök alapította. Vezetését a jezsuitákra bízta. A gimnázium a kedvezőtlen viszonyok miatt csak 1722-ben nyílhatott meg. Négy osztályból állott: a parva, principia, media és supremaból. Két-két osztály közösen tanult. Az 1735–36. iskolai évben már hat osztályos, bővült a retorika és poesis osztályokkal. A jezsuita rend eltörölése után, 1773-tól egyházmegyei papok és világi tanárok tanítanak benne, egészen 1808-ig. Új helye a régi püspöki rezidencia. Ezután a gimnázium vezetését a Diploma Restitutionale a premontrei rendre bízza. Így a *Premontrei Főgimnázium* 1808-ban alakul meg, melyet 1923-ban függesztettek fel. *Első évkönyve* az 1850–51-es iskolai évvel kezdődött. Az 1853-ból fennmaradt évkönyvének címe: *A Nagyváradi Nyolcz Osztályos Gymnasium Évkönyvei*. III. folyam. 1852–53-ik tanév. Közrebocsátja Dr. Krausz G. László, premontrei kanonok s gymnasiumi igazgató, Július hó 31-kén. Nagyváradon, Tichy Alajos könyvnyomdájában. Az 1860-as évektől a *Jászóvári Premontrei Kanonokrend Nagyváradi Főgimnáziumának Értesítője* címmel jelent meg. Mindegyik rendkívül sok információt tartalmazott. Ízelítőnek három évkönyvet mutatok be:

Az 1895–1896. iskolaév 253 oldalas értesítője, *Kotunovics Sándor* igazgató közlésében, a következőket tartalmazta: A Nagyváradi Római Katolikus Főgimnázium története; A főgimnázium fenntartására és ellátására az intézethez kötött alapítványok; A Nagyváradi főgimnáziummal összeköttetésben álló internátusok: Szt. József Intézet, Görög Katolikus Fiúnevelő Intézet, Nógáll Intézet, Szent Miklósról Elnevezett Görögkeleti Internátus; Adatok az intézet történetéhez: tantestület, kirándulások, iskolai ünnepek, egészségügy; Tanári személyzet: a tanár neve, tanári éveinek száma, tantárgy, melyet előadott, osztály, melyben előadott, heti óráinak száma, egyéb iskolai foglalkozása; Rendkívüli tantárgyak: francia nyelv, műének, egyházi ének, daloskör; Jelentés a tornázás eredményéről; Iskolai ünnepek; Az írásbeli dolgozatok tételei a magyar nyelvből; Az ifjúsági segélyegylet működése; A tanítási eszközök gyarapodása: különböző könyvtárak, szertárak; Az ifjúság érdemsorozata; Az érettségi vizsgálatok; Az ösztöndíjak, segélyezések, jutalmazások. Statisztikai kimutatás; Tudósítás a következő iskolai évről.

Az 1920–1921. iskolaév 50 oldalas értesítője, *dr. Kovács Lajos* igazgató közlésében, az a következőket tartalmazta: A magyarországi premontreiek (A Premontrei Kanonok-rend fennállásának 800 éves jubileuma alkalmából); Adatok a főgimnázium történetéhez; Tanári testület;

Az ifjúság érdemsorozata, osztályonként; Ösztöndíjas, segélyezett és jutalmazott tanulók; Statisztikai kimutatás; Érettségi vizsgálat; Az 1921–22. iskolaévre vonatkozó tudósítás.

A főgimnázium 1940-ben újraindul a **Jászóvári Premontrei Kanonokrend Nagyváradi Pázmány Péter Gimnáziuma** néven, egészen 1948-ig, az államosításig. *Öt évkönyv* jelenik meg, az utolsó az 1944–45. iskolai évben. Az 1941–42-es, 56 oldalas évkönyv a következőket tartalmazza: Szent László jubileumára; A pápa jubileumára; A nagyváradi premontrei gimnázium Röntgen-laboratóriuma; Az iskola múltja; Az iskolai év története; Tanári testület; A tanárok társadalmi és irodalmi munkássága; A tanárok pasztorációs tevékenysége; Erkölcsfegyelem, tanulmányi és vallási állapot; A szülői ház és az iskola; Könyvárak, szertárak, Ifjúsági egyesületek; Segélyezések és jutalmazások; A tanulók érdemsorozata; Statisztika; Internátusok; Tájékoztató a jövő iskolai évről; Tankönyvjegyzék.

A későbbiek folyamán a 4-es számú Középiskola néven működik, majd 1990-ben felveszi az Eminescu Líceum nevet.

1994. június 29-én, 44 tag részvételével megalakítják a Nagyváradi Premontrei Öregdiákok Egyesületét. 1996-ban kiadják A *Nagyváradi Premontrei Öregdiákok Emlékkönyvét*, amely 335 oldalon keresztül nagy alapossággal ismerteti a főgimnázium 123 éves történetét, statisztikát, tantárgyakat, szertárakat, könyvtárakat, a tanári kar jelentős személyiségeit, tanári portrék címen, diákjait, az ifjúsági egyesületeket, érettségi találkozókat.

A másik nagy intézmény a **Nagyváradi Állami Főreáliskola,** amely 1873-ban alakult. *Évkönyvei* minden évben megjelentek. 1919-ben átalakítják román iskolává, magyar tagozattal, Emanuel Gojdu Líceum néven. Utolsó évkönyve az 1936–37. iskolai évben jelent meg. 1940–45 között felveszi a **Nagyváradi M. Kir. Állami Szent László Gimnázium** nevet. *Évkönyveit* újra indítja. 1945 után visszaáll a Gojdu Líceum, magyar tagozattal. Évkönyveket már nem adnak ki. 1948-tól teljesen megszűnik a magyar tagozat. Itt kell megemlíteni, hogy az 1990-ben megalakuló **Szent László Római Katolikus Gimnázium** felekezeti iskola és nem a volt állami iskola jogutódja, csak nevében hasonlatos.

A Szent László Gimnázium 1943–44. iskolai évről szóló évkönyve (közzéteszi *Jakó Albert* igazgató) a következőket tartalmazza 54 oldalon: Új utakon – Erdély történetéről; Iskolánk múltja; Iskolánk az 1943–44. tanévben; A tanári testület és működési köre: a tanár neve, alkalmazásának minősége, szolgálati éveinek száma, mely osztályokban, mely tantárgyakat és heti hány órában tanít?, heti óraszáma, osztályfőnök, egyéb szolgálati beosztása; A tanárok iskolán kívüli, irodalmi, társadalmi munkássága; Ifjúsági egyesületek; Tanulók érdemsorozata, magyar tagozat, román tagozat; Magántanulók; Érettségi vizsgálatok; Statisztika; Tanulmányi eredmény; Iskolai felszerelések értéke; Az iskola népessége 1940–41. tanévtől; Az iskolaépület méretei; Az iskolát igénybe vevő tanulóotthonok; Tájékoztató az 1944/45. iskolai tanévre (román nyelven is).

A harmadik nagymultú intézmény az Orsolya-zárda. 1771-ben alapítják meg az Orsolya-rendi Leánynevelő Intézetet, melynek 1856-ig csak elemi iskolája volt. 1858-ban megnyílt a tanítóképző, 1868-tól beindul a polgári leányiskola a tanítóképző mellett. 1890-től Római Katolikus Leánygimnázium, 1946-tól Leánylíceum, majd 1947-től Állami Tanítóképző. 1956-tól 3-as Számú Középiskola, már koedukációs iskola, 1971–1983 között Alexandru Moghioros Líceum, 1983-tól 5-ös Számú Ipari Líceum. 1990-ben felveszi az Ady Endre Líceum nevet, mint egyedüli állami magyar nyelvű középiskola.

Az *Orsolya-zárdának* voltak *értesítői*, de csak a tanulmányi eredményeket és a statisztikát tartalmazták. Ezekből nagyon kevés maradt fenn. A későbbiekben nem adtak ki semmit. Így az első kiadvány 1993-ban jelent meg, az *Ady Endre Líceum Alma Mater Alapítványának* gondozásában, *Emlékkönyv, Öregdiák-találkozó* címmel. A 134 oldalas kötet tartalmazza a több mint kétszáz éves „schola" történetét, statisztikát, visszaemlékezéseket, az iskola létesítményeit, a tanszemélyzet névsorát 1920-tól és tanulók névsorát 1929-től 1993-ig.

1997-ben a 225. éves évfordulóra Jubileumi Emlékkönyvet adtak ki, 225 év az *Orsolya Zárdától* az *Ady Endre Líceumig* címmel, amely 175 oldalon keresztül a következőket tartalmazza: iskolatörténet a kezdetektől, visszaemlékezések, az iskolában végzett személyiségek, diákélet az Adyban, a tanulók névsora 1993–96 között, az iskola tanszemélyzete, alkalmazottai, magántanulók.

Nagyvárad községi elemi iskoláinak is voltak értesítői: *Fekete Péter* és *Réz Mihály* szerkesztésében jelent meg *Nagyvárad város községi elemi és ismétlő fiú, elemi és ismétlő leány, polgári fiú és leányiskolák értesítője*, 1911–1913. *Felicides Lajos* szerkesztésében *A nagyváradi községi polgári fiúiskolák értesítője*, 1911–1918. *Ritoók István* szerkesztésében *A nagyváradi községi polgári leányiskola értesítője*, 1910–1918. Külön megjelent *A nagyváradi községi iskolák tanulóinak érdemsorozata*, 1869–1870-es tanévtől – 1879–1880-évig. Majd 1880-tól 1914-ig évente, 1914-től 1918-ig összevontan jelent meg.

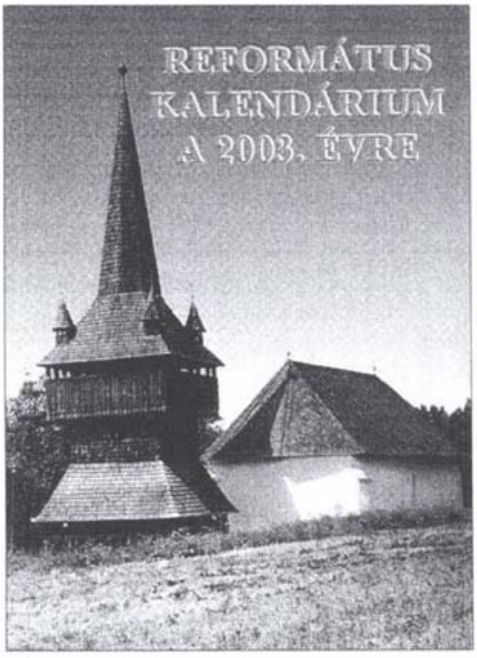
A Lorántffy Zsuzsanna Református Leánygimnázium (1903–1948), az Immaculata Intézet – Tanítóképző (1891–1948) és a Kecskeméti Lipót Zsidó Líceum (1920–1944) évkönyveiről, vagy értesítőiről nem tudunk semmit. Lehet, hogy elvesztek, lehet, hogy nem adtak ki ilyeneket.

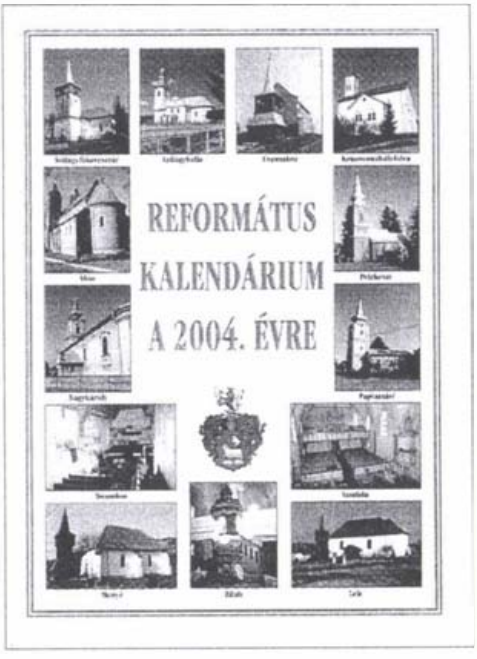
1990-ben megalakul a **Sulyok István Református Főiskola**. 1994 őszén kiadja első évkönyvét, *A Nagyváradi Sulyok István Református Főiskola Évkönyve*, 1990–1994 címmel. Ebben megtaláljuk a négy év tanárainak és hallgatóinak névsorát.

Meg kell említsük, hogy a civil szervezeteknek is voltak évkönyvei: *A Szigligeti Társaság Évkönyvei*, 1892. és 1918. között; a *Nagyváradi és Biharmegyei Régészeti és Történelmi Egylet Évkönyvei*, 1893. és 1918. között. *Az Erdélyi Kárpát Egyesület*, megalakulásának 105. évfordulója tiszteletére 1996-ban évkönyvet adott ki, *Múlt és jelen* címmel. Ez a következőket tartalmazza: Az EKE története megalakulásától 1948-ig, Az EKE története 1990 után, Az „Erdély" és az „Erdélyi Gyopár" szerepe a turistaság szervezésében, Az EKE Működési Alapszabályzata, Az EKE működési alapelvei, majd az EKE különböző megyei osztályainak története és bemutatása következik, összesen 224 oldalon. A kötet *Ajtay Ferenc, Imecs László* és *Dukrét Géza* gondozásában jelent meg, Kolozsváron.

A Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság megalakulásának tíz éves évfordulójára, 2003-ban *kiadta első évkönyvét, A műemlékvédelem fölöttébb szükséges voltáról* címmel, *Dukrét Géza* szerkesztésében. A 420 oldalas kötet tartalma: Partiumi tudat, honismeret, műemlékvédelem; a PBMEB története 1993–2002 között; A tagság névsora; A bizottság elnöksége; Kitüntetettek; ezt követi 22 tanulmány, legjobb kutatóink tollából; Ötéves könyvkiadásunk.

Dukrét Géza

AZ ÉN FALUM – AZ ÉN VÁROSOM

Makó[1]

Tóth Ferenc nyugalmazott múzeumigazgatóval beszélget *Takács András*

Makó nevét hallva, szinte mindenkinek a hagyma jut eszébe. Pedig mennyi egyéb érték van ebben a városban: patinás épületek, jeles képzőművészek, rangos kiadványok, kitűnő emberek. Közülük is kiemelkedik a város szellemi kincseivel foglalkozó **Tóth Ferenc**, *a városi múzeum egykori igazgatója. Igazi élmény, ha vele járjuk a várost, mert nincs az a makói utca, nincs az a makói ház, amelynek múltjáról, lakóiról, életéről ne tudna hosszasan és érdekesen mesélni. A műsorban ő varázsolja elénk a város szellemi örökségét: múltját és jelenét – mindazt tehát, ami a jövőjét is meghatározza.* (Szerk.)

Tóth Ferenc: Tóth Ferenc vagyok, a makói József Attila Múzeum nyugalmazott igazgatója.

Takács András: És Makó történelmének legjobb ismerője. Milyen múltra tekint vissza a város?

Tóth Ferenc: Makó Árpád-kori település, a Csanád nemzettséghez tartozott a terület. Földesura Makó bán volt, a nevét is tőle kaptuk. 1299-ben még említik a régi nevét: „Felvelnök, amelyet újabban Makófalvának neveznek". Fokozatosan magába olvasztotta a szomszédos helységeket, és nevéből lekopott a -falva végződés. Sajátos karaktere is hamar kialakult; Bálint Sándor professzor a legöntudatosabb alföldi városnak nevezte. Már a mohácsi vész előtt kezdett kialakulni népességében egy *kiváltságos* szemléletű várostudat. Sose volt privilégiumlevele, de az itt lakók szentül hitték, hogy ők előjogokkal rendelkező polgárok. A hódoltság idején – ami nálunk 140 évet jelentett –, háromszor pusztult el a város, kétszer úgy, hogy pusztává vált. De Makó ennek ellenére talpra állt, mégpedig úgy, hogy a szomszéd települések – szám szerint tizenhét falu – lakói ide menekültek. Makó hász, tehát kincstári város volt, évente csak egyszer adózott a töröknek. A szomszédos helységek szpáhi települések lettek, azokat annyiszor sarcolta meg egy-egy török vezér, ahányszor akarta. Érdemes volt ide menekülni.

Makó a mohácsi vész idejére mezővárossá fejlődött. A váci harmincad vámnak van egy csodálatos jegyzőkönyve: 1563-ban hét hónapon át följegyezték, hogy hány szarvasmarhát hajtottak át az ország különböző részéről Vácon keresztül. Debrecenből kétezret, Szegedről ezerhétszázat vámoltak el, Makóról pedig háromezer-százat. Tehát a helység nagykiterjedésű határában marhatartásra rendezkedtek be. Népessége ekkor meghaladta a hétezret. Fenyvesi László történész találóan „hódoltság kori fővárosnak" nevezte városunkat.

Amikor Szegedet 1686-ban fölszabadították a török elnyomás alól, a visszavonuló tatár hordák Dél-alföld jelentős részét – így Makót is –fölégették, úgyhogy utána tizenhárom esztendeig néptelen puszta volt. Három évszázaddal ezelőtt települt ujjá a város. Ekkor királyi szabadosoknak nevezték magukat. Mivel Mária Terézia a mindenkori csanádi püspök földesúri hatósága alá rendelte eleinket, így lakói püspöki jobbágyok lettek. A személyes úrbéri szolgáltatás alól mentesültek. Szerződésben, kontaktusban meghatározott összeget kellett évente befizetniük az uradalomnak.

Makó a hagymatermesztés révén, viszonylag kedvező körülmények között fejlődött. Amikor a belső legelőt 1861-ben kiosztották, a zsellérházak után is kimértek 2200 négyszögöl terü-

[1] A Kossuth Rádióban 2002. november 29-én elhangzott műsor szerkesztett szövege. *(Szerk.)*

letet. Külterjes gazdálkodással ekkora földterületből nem lehetett megélni, de akkor a hagymatermesztés Makón már legalább százéves múltra tekintett vissza. Paraszti nemesítéssel megteremtették a makói tájfajta vöröshagymát, kialakult a helyi természeti viszonyokhoz alkalmazkodó dughagymás termesztési mód, sőt sajátos eszközanyaga is. Ily módon a volt zsellérek képesek lettek a föld intenzív megmunkálásával kisparaszti szintre fölemelkedni. Az amerikai kivándorlás idején Makóról úgyszólván senki nem települt ki. Ha tudott dolgozni, ha egészséges volt, akkor a hagyma révén jól meg tudott élni. Így Makón a szolgamódtól való szabadulást a hagyma jelentette. A város népessége ugrásszerűen növekedett. Száztíz évvel ezelőtt Makó – a mai határokon belül – az ország hetedik városa volt, nagyobb, mint az akkori Pécs, Kolozsvár, Brassó vagy Miskolc. Sajnos Trianon bénítóan hatott városunk életére. Gazdasági kapcsolataink a Bánság és Erdély irányába voltak erősek, Az útlevél-könyvek tanulsága szerint – pl. a XIX. század közepén – hagymatermésünket szinte kizárólag a bánságiak és az erdélyiek vásárolták meg.

Takács András: A városnak mit jelent a Maros?

Tóth Ferenc: Az Árpád-korban, a Maros volt az ország legfontosabb sószállító útja. A kiegyezés idején pl. a marosi hajók hordképessége meghaladta az évi négymillió tonnát, amikor a Tisza forgalma ennek felét sem érte el. Az erdélyi fát hatalmas tutajokkal szállították. Nemcsak hallal, de kitűnő ivóvízzel is ellátta a Maros a makóiakat. Úgy tartották, hogy a Fekete-Körös után a Maros vize a legjobb italú. A Marosnál voltak vízmeregető helyek. Onnan hordták talicskába rakott cserépkantákban a vizet. A 19. századtól pedig igen keresett lett a marosi homok. Szemcsenagysága miatt falazáshoz és vakoláshoz a legjobb építőanyag. A nagy szegedi árvíz után a marosi homokkal épült föl az Alföld metropolisza. A marosi iszapot mintegy negyven éve nyilvánították gyógyiszappá. Keringési zavarok és érszűkületek gyógyítására különösen kiváló.

Takács András: Az tudjuk, hogy a történelemben szerepe volt a Duna jegének, kevésbé közismert, hogy a Maros vizének is.

Tóth Ferenc: 1939-ben, Péter Pál napján a Maroson alapították meg a Parasztpártot. A rendőrség a korábban kiadott engedélyt visszavonta. A pártalakításra érkezett vendégek homokszállító dereglyére szálltak, és a Maroson föl s alá hajókázva, regényes körülmények között döntöttek a Nemzeti Parasztpárt megalapításáról. Mindezt Pesten törvényesítették.

József Attila diákéveiben szívesen tartózkodott a Maros-parton. *Megfáradt ember* című szonettjét itteni élmény alapján írta. Ebben a legszebb makói költeményében a fáradtság és a bánat egyetemes harmóniává oldódik föl: „a nyugodt Marosra s homlokomra kiülnek a csillagok".

Van egy népi históriánk is, amely a Marossal függ össze. Az 1821-es nagy árvizet egyik parasztköltőnk is megénekelte: *„Én Gilitze István, aki is ezt írtam, Makónak romlásán ugyan jelen voltam, Ne gondolja senki, hogy mástul hallottam; Hanem amit írtam, szemeimmel láttam!"* A paraszti história Szegeden nyomtatásban is megjelent. Ezek a ponyván terjesztett énekek tiszavirág-életűek. Gilitze Istváné kivétel, ugyanis 130 évvel később, 1951-ben, Várnai Péter zenetörténész a Szeged melletti Tápén fonográfra vette a makói árvíz históriáját, és ennek közreadásával köszöntötte a 70 éves Kodály Zoltánt, a tiszteltére kiadott emlékkönyvben.

Takács András: Buzás Péter Makó polgármestere, de nem új ember a Városházán.

Buzás Péter: Huszonkét évesen kerültem a Városházára. A tanácsi rendszerben pénztárosként kezdtem, végig mentem sok területen: beruházási- igazgatási osztály, titkárság. A rendszerváltás előtt vb. titkár voltam, majd félrevonultam, mert úgy gondoltam, hogy egy rendszerváltás attól hiteles, hogy a korábbi arcok kicserélődnek. Négy évig kertészkedtem, majd 1994-ben indultam, megválasztottak polgármesternek, és most már a harmadik ciklusban választottak újjá.

Takács András: Makó városának milyen szerepe van a térségben?

Buzás Péter: Makó 230 éven át Csanád megye székhelye volt, de azon belül mindig volt makói vagy központi járás. Igaz, hogy az ide tartozó települések köre folyamatosan módosult, de nagyjából ezek azok, amelyek most *Makó térségi társulás* néven együttműködnek. Olyan fejlesztéseket próbálunk megvalósítani, ami nemcsak Makót látja el, hanem a községeket is. Amikor egy kórházat újjáépítünk, amikor a gimnázium rekonstrukcióját megvalósítjuk, vagy fejlesztjük a fürdőt, akkor ez azt jelenti, hogy Makó 26 ezer lakosán kívül gondoskodunk a térség községeiről is.

Takács András: Milyen Makó népességmegtartó képessége?

Buzás Péter: Ez a népességmegtartó képesség folyamatosan csökken. Makó Trianon következtében peremterületté vált. Valamikor 38 ezres volt a lakónépesség, ma 26 ezer alá csökkent és folyamatosan fogy, de bízom, hogy ezen fordítani tudunk. Most, amikor az Európai Unió tagjai leszünk és a makói határátkelő schengeni határ lesz, a népességfogyás megállítható. Abban is bízom, hogy ha megépül az M 5-ös autópálya Szegedig, utána pedig a kormányközi megállapodásnak megfelelően megépül a Helsinki 4-es autópálya, ami Makótól északra, Nagylak fölött töri át a román-magyar határt, ez a makói térség lélekszámára megbízható, európai szintű létet fog teremteni, és dinamikus fejlődést tesz lehetővé, amitől a népesség csökkenése megfordul. Nem beszélve arról, hogy a csatlakozás után a Dél-alföldi régióban a turizmus nagyon fontos bevételi forrást jelenthet, ami kiválthatja a hagyományos mezőgazdasági termelést. A turizmust segíti a gyógyfürdő, azon belül is a gyógyiszap. A Maros-parton összegyűjtött iszapot használják a szegedi és a debreceni klinikai körzetben. Akik elemzik ezt a gyógyiszapot, azt mondják, bizonyos paramétereiben jobb, mint a hévízi gyógyiszap. Van, aki külföldi értékesítésében lát lehetőséget.

Ne felejtsük el, hogy a makói hagyma az 1882-es Brüsszeli Világkiállításon aranyérmet nyert. A makói hagyma tehát a múltat illetően világhírű, a jelene azonban elég eklektikus. Ma Makón székel az első, vidéki központtal létrejött Hagyma Terméktanács, és bízom benne, hogy a hungarikumoknak az EU-csatlakozást követően olyan értelemben is lesz jövőjük, hogy nem az átlagosba olvadnak be. A makói hagyma sajátos íz- és zamatanyaga, továbbá az, hogy szárazanyag-tartalma másfélszerese a többi vöröshagymának, azért valamikor érvényesül majd.

Takács András: Ha a város nevét kimondom, Makóról mindenkinek a vöröshagyma jut az eszébe.

Tóth Ferenc: Igen, és most a Hagymakutató Állomáson vagyunk. Vendéglátónk dr. Barnóczki Attila igazgató.

Takács András: Amikor jöttünk kocsival Makó felé, Halász Péter kollegám megkérdezte tőlem, hogy ittam-e már hagymapálinkát? Mondtam hogy nem, hát az milyen? Azt mondta, hogy eladják a hagymát, és az árából pálinkát vesznek. Igazgató úr most mégis vöröshagyma-pálinkát tett az asztalra.

Barnóczki Attila: Örömmel tettem, ugyanis ezt a fajta hagymapálinkát kevesen ismerik, és szeretnénk, hogyha minél többen megkóstolnák. A hagymafesztiválok idején az idelátogató vendégeket feltétlenül megkínáljuk ezzel a különlegességgel. Hagymából ugyanis ilyen formában a világon egyedül nálunk készítenek hagymapálinkát.

Takács András: A makóiak mennyire ismerik az Önök makói hagymafajtáit?

Barnóczki Attila: Nagyon jól ismerik, bár mi újat a makóiaknak nem nagyon tudunk mondani. De az újabb kutatások során mégiscsak egymásra vagyunk utalva. Szeretnénk, ha az általunk előállított fajták technológiai alkalmazása minél nagyobb körben terjedne, s ebben nagy segítségünkre vannak a környék termesztői, forgalmazói, feldolgozói. Legfontosabb partnerünk a Hagyma Terméktanács és annak tagjai.

Takács András: Hallottam, hogy holland fajtát is termesztenek Makón. A holland fajtának is más íze van, mint a Hollandiában termesztett holland fajtának? Még ha ugyanarról a hagymafajtáról is van szó?

Barnóczki Attila: Mondanék egy érdekes dolgot. Hollandia nagy hagymatermesztő ország, ugyanakkor makói hagymát vásárolnak. Tudjuk, hogy a hollandok nagyon sok hagymát használnak a ruszli nevű termékükhöz, de a holland hagymában lényegesen kisebb mértékben vannak jelen az ízanyagok, ezért makói hagymát kevernek bele. Így kevesebb hagymával ugyanazt az ízhatást érik el. Ezért, mint vevők a hollandok is számításba jöhetnek. Ugyanígy a németek, mint nagy termelők, de vevőként is szerepet játszanak.

Takács András: Milyen jövője van a makói hagymának, a makói hagymatermesztésnek?

Barnóczki Attila: Olyan szerencsés helyzetben van a makói hagyma és a fokhagyma is, hogy az uniós országokba kvóta nélkül szállítható. Ez azt jelenti, hogy nincs mennyiségi korlátozás, a keresettsége folytán lehetőség van a kivitelre. Az adottságok megvannak, biztos vagyok benne, hogy ezután is vevők lesznek a külföldi fogyasztók.

Takács András: Az önök állomásának ez mit jelenthet?

Barnóczki Attila: Nekünk fontos, hogy a mi hagymafajtáinkat termesszék, ugyanis a szaporítóanyag előállításra az Intézet zártkörű rendszert dolgozott ki. Ez azt jelenti, hogy a szaporítóanyag előállítása kizárólag a Gabonatermesztési Kutatóintézet területén folyik. Minden máshol előállított, illetve forgalomba hozott makói fajtájú vetőmag illegálisan előállított, hamisított magnak számit. Így ki tudjuk zárni, hogy a piacon makói hagyma néven mást forgalmazzanak.

Tóth Ferenc: Ellátogattunk a Maros Táncegyüttes irodájába. Szeretettel köszöntöm Tóthné Döme Máriát, aki nagy eredménnyel gyűjti és tartja számon a makói és a Makó környéki néphagyományt.

Takács András: Előbb körülnéztem az irodájában, úgy tűnik, az emléklapokat, az okleveleket és a díjakat gyűjti inkább.

Tóthné Döme Mária: Kénytelen vagyok gyűjteni, hiszen annyi helyen megfordulunk, szép sikereket érünk el, és ezeket rendszerint oklevelekkel és elismeréssel szokták jutalmazni.

Takács András: Ez a név, hogy Maros Táncegyüttes, hány táncegyüttest takar?

Tóthné Döme Mária: Most hét csoportot, csaknem 170 gyerek működik ebben, a törpéktől a nagyokig. A legkisebbek 5-6 éves gyerkőcök; aztán következik a *Margaréta*, az első-másodikosok; majd a *Kispántlika-csoport*, 3-4. osztályosok; a *Boglárkások*, ők öt-, hat-, hetedikesek; az *Utánpótlás-együttes* – ők már inkább középiskolások; a *Felnőtt-együttes* főiskolás és középiskolás hallgatókból, egy-két munkás fiatalból áll; az ÖTYKE – Öreg Tyúkok és Kakasok Együttese – a szülőkből egy éve összeverbuválódott társaság, azt mondták, hogy amit a gyerek meg tud csinálni, azt ők is. 1957-ben alakult az együttesünk, 1980 végén megszűnt, mert nem volt utánpótlás. Én 1981-ben végeztem a főiskolán, 1981-ben szerveződött újra a jelenlegi felállásban ez az együttes.

Takács András: A repertoárban mi szerepel?

Tóthné Döme Mária: Elsősorban magyarországi táncok, továbbá fölvállaltuk, hogy a Felvidék, Erdély, valamint a Vajdaság magyar táncait feldolgozzuk és színpadra visszük. Itt van közelünkben Apátfalva, nagyon gazdag hagyománnyal, viselettel, dalokkal. Három évvel ezelőtt fölújítottuk az apátfalvi lakodalmast, ez egyértelműen az apátfalvi hagyományra épült.

Takács András: Könnyű volt megszervezni, újraszervezni ezt az együttest?

Tóthné Döme Mária: Azért volt könnyű, mert bementem az iskolákba, és megkértem az ott tanító pedagógusokat, igazgatókat, segítsenek ebben a munkában, hogy a néphagyomány bemutatását – a gyerekjátékoktól a legnehezebb táncokig – meg tudjam valósítani. Minden makói iskolából volt növendékem. Tehát csak az indulás volt egy picit nehéz, amíg a gyerekek megszokták egymást Az iskolából el kellett jönni egy központi helyre, az akkori Hagymaházba, de utána már sínen volt a dolog.

Takács András: Nagyon fontosnak tartja a hagyományőrzést?

Tóthné Döme Mária: Természetesen. A nélkül nem lenne jövőnk. Olyan sok szép begyűjtött anyag van az Akadémián, a Szakmai Házban, most már úgy hívjuk, hogy Hagyományok Háza. Nagyon-nagyon gazdag, egyedülálló egész Európában, felmérhetetlen az a kincs, amit a magyar néprajzkutatók összegyűjtöttek. Táncanyagban, zenében, nagyon sok mindent vissza kell tanulnunk, és nem szabad elfelejtenünk, hogy a jövőnk biztos legyen. Én így látom, és nem engedem, hogy ez elvesszen.

Takács András: Úgy tudom, hogy a *Ford T-modellnek*, illetve a tervezőjének, Galamb Józsefnek is köze van Makóhoz.

Tóth Ferenc: Galamb József makói paraszti családból származott, Szegeden végzett gépipari tanulmányok után indult el külföldre. Eljutott a Ford Művekhez, és 1907-ben megszerkesztette a *T-modellt*. Ebből 15 millió készült. Henry Ford megbízta a *Fordson* traktor elkészítésével is. Ez is világmárka lett, és olyan szerencsések voltunk, hogy a föltaláló jóvoltából Makón is létrejött egy Ford-lerakat. Ez 1944-ig működött, tehát itt megvásárolható volt a világ legkorszerűbb traktora.

Takács András: Teljesség igénye nélkül kikre büszkék még a Makóiak?

Tóth Ferenc: Városunk sok tehetséget adott az országnak, világnak. Marczibányi István – Budán tér van róla elnevezve – 250 éve született. Ő Széchenyit húsz évvel megelőzve ötven-

ezer forintot ajánlott fel a Magyar Tudós Társaság létrehozására, de akkor nem volt rá fogadókészség. Az általa alapított díjjal jutalmazták Széchenyi Istvánt, Vörösmarty Mihályt, Eötvös Józsefet és másokat. Makó négy akadémikust is adott az országnak. Egyet hadd említsek: Erdei Ferencet, aki két ízben is főtitkára volt az akadémiának. Rajta kívül csak Arany János töltötte be két ízben ezt a tisztséget. A színészek közül Páger Antal makói születésű. Mi egy kicsit Kelemen László, az első magyar színigazgató szellemében is élünk. Bár Kecskeméten született, de minden őse makói volt. Amikor megszűnt színtársulata, orgonista kántorként idetelepült. Ma utcanév és emléktábla őrzi emlékét.

Makó befogadó és kibocsátó település volt egyszerre. Hosszabb-rövidebb ideig a makói gimnáziumban tanított Juhász Gyula, Győrffy István, a botanikus, Banner János, a régész, itt kezdte a tanári pályáját Tettamanti Béla szegedi professzor.

József Attila annyira szerette városunkat, hogy *Maros-parti Konstantinápolynak* nevezte. Osztályfőnöke, Eperjessy Kálmán a tizenötéves diákot így jellemezte: „Tehetséges, kötelességtudó, bátor fellépésű, a versíráshoz nagy hajlama van".

Szívesen emlegetjük két kiváló prédikátor nevét: Szirbik Miklósét, akiben városunk első történetíróját tiszteljük és Szikszai Györgyét, aki itt írta *Keresztyéni tanítások és imádságok* című könyvét. Ez a mű száz kiadást ért meg, jelenleg is kapható. Ennél nagyobb példányszámban csak a Biblia és a Zsoltáros könyv jelent meg.

Takács András: Minden makainak megdobban a szíve, ha a rádióban a Brahms *Magyar táncait* játsszák.

Tóth Ferenc: Hát igen, hiszen az egyik makói népdal zongora földolgozását 1850-ben kiadta egy zeneszerző, és ez a kotta Brahmshoz is eljutott. Amikor a *Magyar táncokat* összeállította, a huszonegy táncból a tizenötödik a makói csárdás.

Csákvár[1]

Kenyéri Kornéliával, a Néprajzi Múzeum könyvtárának vezetőjével beszélget *Béla Pál*

A Vértes délkeleti lábánál fekvő Csákvár nem akármilyen település. A pazar kastélyépítő, kultúrát támogató Esterházy család, valamint lakosainak egykor fejlett kézművessége egyaránt értékes kulturális örökség. De a Dunántúl legjelentősebb fazekasközpontjaként, vagy a Ferenc József ellen 1853-ben merényletet elkövető Libényi János szabóinas, esetleg Paulini Bélának, a Gyöngyösbokréta mozgalom megindítójának szülőhelyeként is ismert az egykori mezőváros. Itt mutatták be helybéli műkedvelők 1929-ben Kodály Háry Jánosát, és itt található a fokozottan védett területként nyilvántartott Haraszt hegy és környéke. Ennyi helytörténeti nevezetesség! Ki tudja fejben tartani? A falu szülötte, művelődéstörténetének kutatója, ***Kenyéri Kornélia****, a Néprajzi Múzeum könyvtárának vezetője.* (Szerk.)

Kenyéri Kornélia: Az én falum Csákvár, a Vértes lábánál található, Bicske és Székesfehérvár között. Kenyéri Kornélia vagyok, a Néprajzi Múzeum könyvtári osztályvezetője, történelem szakos könyvtáros, helytörténész. Sajnos nem vagyok néprajzos, és fazekas sem lettem, holott nagyapám – Nemes István fazekasmester – volt a csákvári híres, több száz éven keresztül működő fazekas céh utolsó társulati elnöke.

Béla Pál: Miből alakult ki itt a fazekasság? Tudjuk, hogy egy időben 160-200 mester is dolgozott itt.

[1] Elhangzott a Kossuth Rádióban 2002. október 25-én. *(Szerk.)*

Kenyéri Kornélia: A fazekasság alapja a megfelelő agyag-lelőhely. Csákváron az ún. bajtati területen *tűzálló agyag*ot bányásztak, lejjebb pedig, a hegy lábától távolabb *tálföld*et. Ez a két agyagfajta jelentette a magyar paraszti konyha, illetve a magyar háztartások számára készített cserépedények alapanyagát. A tűzálló agyagból készültek a főzőedények, a tálasagyagból pedig a tálak, tányérok és egyéb használati edények. Csákvár községet különben megemlíti Anonymus gestája és a Képes Krónika is. Falutábláink betűi ezért hasonlítanak kissé a Képes Krónika gótikus jellegű betűire.

Béla Pál: Azt hiszem, régóta érlelődik a kérdés a hallgatókban, hogy Csákvár vajon nem azért viseli-e ezt a nevet, mert a Csák nemzetség lakott itt?

Kenyéri Kornélia: Ez a vidék a Csákok ősi szálláshelye, a honfoglaló Szabolcs vezért leszármazottaié. Azt azonban, hogy a vár hol állt, milyen volt – egyáltalán hogy létezett –, csak a krónikákból tudjuk.

Béla Pál: Beszélgetésünk színhelye most a könyvtár.

Kenyéri Kornélia: Egy könyvtáros természetesen a saját szülőfaluja könyvtárával is kapcsolatot tart, számára a könyvtár olyan, mintha hazamenne. A község múzeumán kívül – amit Kovács László Pál volt református kántortanító gyűjtött össze – a könyvtár a helytörténet másik gyűjtőhelye. Minden dokumentum, fénykép, a szakdolgozatok, kéziratok, szóval, amit csak úgy föl lelet lelni, az ide kerül a könyvtárba. Az is, amit én gyűjtök a faluról.

Béla Pál: Csúnya, ködös őszi napon jöttünk ide Csákvárra, mégis üdítő volt ránézni az út szélén pompázó színes bokrokra.

Kenyéri Kornélia: Ez a Vértes legszebb őszi őshonos növénye: a cserszömörce. Ősszel vörösen izzik a Vértes hófehér szikláin.

Béla Pál: Az imént hallott fúvósok is csákváriak?

Kenyéri Kornélia: Mindannyian csákváriak, fiatal felnőttek, most tanuló fúvószenészek. A zenekar vezetője Tóth Tibor székesfehérvári karnagy.

Béla Pál: Már éppen csak szemerkél az eső, úgyhogy el tudunk indulni. Hova vezet most az utunk?

Kenyéri Kornélia: Első utunk a község polgármesteréhez, Giesz János történelem szakos tanárhoz vezet. Már három könyv jelent meg Csákvár történetéről: az elsőt Krasztina Lajos írta még a második világháború előtt, a legutóbbi pedig éppen egy hete – a „Száz magyar falu könyvesháza" sorozat darabjaként került bemutatásra. Itt mindenki szereti a falu múltját. Régi tárgyakat gyűjt itt az összes vendéglős, kocsmáros, s kiteszik a falra. Csákvári képeket láthatunk a cukrászdákban is. Giesz János polgármesterrel – aki helybeli születésű is – arról beszélgetünk, hogy milyen volt a fogadtatása ennek az új Csákvár kötetnek? Ad-e valami többletet, tovább lendíti-e a falut a hagyomány őrzésében?

Giesz János: Nagy örömöt jelent számunkra, hogy hat Fejér megyei település között Csákvárt is kiválasztották arra, hogy története megjelenjen a „Száz magyar falu könyvesháza" sorozatban. Több évtizedes hiányt pótolt az új falutörténet, hiszen a már említett 1932-es, Krasztina Lajos-féle falutörténet megállapításait egy kicsit már elmosta az idő. A XXI. században vagyunk, tehát új szemlélettel kellett megírni a település múltját. Nagy öröm számunkra és a faluban is óriási volt az érdeklődés.

Béla Pál: Miért olyan fontos, hogy a csákváriak ismerjék a település történetét, az elődöket?

Giesz János: Én magam is kutakodtam néhány témában Csákvár történetében. Csákváron a mintegy 5200 lakos nagyobbik részének erős a kötődése a faluhoz, a település lakói közül sok a régen itt élő család. A múlt és a jelen ismerete nélkül igazi jövőképet nem tudunk alkotni.

Béla Pál: A jövőképhez kellene az is, hogy a fiatalok itt maradjanak, lesz munkahelyük, érdemes itt élniük.

Giesz János: Csákvár speciális helyzetben van. Nagyon jó fekvésű, kellemes település, a felmérések szerint Fejér megye legtisztább levegőjű települése. Csákvárt 20-25 kilométeres körzetben kisebb-nagyobb városok veszik körül, amelyek munkahelyet nyújtanak. Tehát, aki Csákvár környékén munkát akar szerezni, az tud. Persze nem mindegy, hogy napi ingázással vagy éppen helyben. Volt néhány kísérletünk nagyobb munkahelyteremtő vállalkozás letelepítésére, de jelentős eredményt sajnos nem értünk el. De azért Csákvár lakossága, ha nem is

látványosan, de növekedett az elmúlt években. 1990-ben 4900 körül volt a lélekszám, most pedig megközelítjük az 5300 főt. Hangsúlyozom: ez nem jelentős emelkedés, de mégis azt mutatja, hogy a falu nem néptelenedik el. Itt az utóbbi években a születések száma is növekedett, s emellett jelentős a bevándorlás is.

Kenyéri Kornélia: A csákvári fazekasság továbbéltetője és fönntartója Szekeres Károly, aki még a régi nagy öregektől, idős mesterektől tanulta a fazekasságot. Ő még lábbal hajtott koronggal is dolgozik. Az önkormányzat épületet adott számára, hogy maradjon élő nyoma a csákvári fazekasmesterségnek. Legyen valaki, aki az eredeti mintákat, formákat tovább élteti és a gyerekeket megtanítja arra, hogy az agyag Csákváron nagyon fontos dolog.

Béla Pál: A mester közben már előkészítette, hogy bemutat számunkra egy kis korongozást. Ahogy álldogálunk itt a korong előtt, és fölnézünk a falra, éppen a mester úr feje fölé, jó néhány fazekast láthatunk.

Kenyéri Kornélia: Ez a fénykép az 1910-es években készült a csákvári fazekasokról, egy akkor rendezett fazekas kiállítás alkalmából. Ünneplőbe öltözött mestereket látunk, bajusszal, nagyon komoly arccal. A céhbeli fazekasoknak illendően kellett viselkedniük, szabályzatukban is szerepelt az a kitétel, hogy „aki vasárnap sáros nadrágban találtatik", igen komoly büntetést fizet. Az ünnepnapot a fazekasoknak is meg kellett tartaniuk, hiszen más alkalommal bizony a fazekas szinte mindig sáros – vagyis agyagos – nadrágban „találtatik".

Béla Pál: Áruljuk el, hogy ez a fénykép Önnek is megvan odahaza.

Kenyéri Kornélia: Igen, ezt a fényképet én is őrzöm, hiszen az első sorban ott ül nagyapám, Nemes István fazekasmester.

Szekeres Károly: Az agyag felületét, amikor megmunkáljuk, folyamatosan nedvesíteni kell, hogy egyformán és egyenletesen csússzon rajta a fazekas keze. Ez ugyanolyan kellemes érzés, ha az agyagiszapot, vagyis a *focsot* megfogom, a *focsban* nyúlkálok, mint amikor kisgyermekkoromban esett az eső. Voltak azok a nagy nyári meleg esők, zivatarok és akkor elmentünk *rekeszteni*. A vízfolyások aljában ott volt az iszap, amit magunkra kentünk, s ez nagyon kellemes érzés volt. Csorgathattuk a vizet, játszhattunk az iszappal, várakat, gátakat építettünk.

Béla Pál: Folytatódik a hagyomány olyan értelemben, hogy mindent ugyanúgy készítene, mint hajdanán a fényképen lévő mesterek?

Szekeres Károly: Csak olyan technikai segítségeket veszek igénybe, amelyek az egészség megőrzéséhez szükségesek. Például az egész napos lábkorongolást az ember háta, a dereka, meg a csípőizületei nagyon megérzik.

Béla Pál: A lényeg azonban évszázadok óta változatlan. Az, hogy természetes anyagból készülnek ezek az edények.

Szekeres Károly: Én csak csákvári, vagy csákvári hagyományokon alapuló edényeket szeretek készíteni. Ezért is vállaltam el 46 éves koromban ezt a műhelyt, akkor kezdtem újra. Azt gondoltam csak így van értelme, ha csákvárit készítek, mivel én még csákvári fazekas emberektől tanultam a szakmát, a gondolkodásmódot, meg a formavilágot. Ezért is sikerült megőriznem a hagyományos formákat. Talán legjellegzetesebb a csíkos edények készítése. Ez még abból az időből való, amikor még szabadkéményes konyhákban főztek. A csúcsos vagy hegyes fenekű fazékforma azért volt jó, mert a tűz közepébe téve a láng körülnyaldosta az edényt, egyenletesen adta át a benne fővő ételnek a hőt. Összeértek benne a zamatok és nagyon finom ételeket tudtak főzni. Híres mondás a töltött káposztáról, hogy csak harmadszorra melegítve lesz igazán jó. No most, egy jó csákvári, csúcsosfenekű fazékban már elsőre olyan lett.

A másik jellegzetes csákvári forma, az úgynevezett *totyafazék*. A kétdecistől az ötvenliteresig, vagyis a „lakodalmas fazék" méretig készítették. Ennek pedig az a jellegzetessége, hogy a magassága és a szélessége azonos, tehát a szabadtűzitől eltérően lapos felületen tudja átadni a hőt. Amikor elterjedt a lapon való főzés – a sparhelt, a rakott tűzhely, a csikókályha –, akkor már inkább ezt a totya fazekat használták főzésre. Ekkor a csíkos edényeket, tehát a csúcsos fazekat, amelyik már kívül is mázas volt, már nem annyira főzésre használták, hanem inkább zsírt, olajat, tejet tároltak benne, időnként meg babot, rizst, magvakat.

Béla Pál: A színekről még nem beszéltünk.

Szekeres Károly: A csákvári csíkos fazék az egyfajta sárga és egyfajta zöld. Ha meg tetszik nézni ott a polcon, akkor látszik, hogy ez a sárga és ez a zöld nagyon szépen illik egymáshoz, és ha fönt megnézi a régi edényeket, akkor is ugyanazt a zöldet és ugyanazt a sárgát látja.

A feleségem a legfiatalabb végzett fazekas Csákváron – amellett a Művelődési Ház igazgatója. Szakdolgozatát a csákvári fazekasságról írta, s most közösen dolgozunk a fazekasházban. Ő segít nekem, és én segítek neki.

Kenyéri Kornélia: Ahol most állunk, az a kéttornyú, hatalmas, katolikus templom. Csákvár háromfelekezetű község, három templommal. Római katolikusok, reformátusok, és egy kis létszámú evangélikus gyülekezet van itt. A távolról is látható ötödik torony a tűzoltó torony. A községben természetesen a katolikusokról ismerjük az első adatot, 1331-ben már feljegyezték, hogy a falu papját Mártonnak hívták. Ez a templom, három építési szakaszból áll. Egy nagyon kicsi rész, ahol most a védőszent – Szent Mihály – gyönyörű fehér szobra áll, ez lehetett valószínűleg a középkori templom alapja. A török időkben és a visszatelepüléskor a község jelentős része protestánssá vált, és ezt a templomot a reformátusok kezdték használni. Ma már megvan a felekezeti békesség, közös ökumenikus istentiszteleteket is tartanak, ez azonban nem volt mindig így. 1748-ban Esterházy Ferenc – az akkori kegyúr – visszavette a reformátusoktól ezt a templomot, hosszú ideig tartó haragot támasztva ezzel. Ekkor kezdődött a katolikus hívek gyarapodása, és mára már körülbelül azonos, vagy talán egy kicsit nagyobb a katolikusok száma.

Ha azt kérdezik tőlem, hogy miért járok haza, az a válaszom: mert egyrészt a szülőfalum, másrészt, mert itt rengeteg kutatnivalót találtam. Az egyik, amivel most foglalkozom, éppen a katolikus egyházközséghez kötődik. Ugyanis ebben a faluban – a hadak útján lévén – nincs községi irattár, minden elpusztult a II. világháborúban. A katolikus egyházközségnek azonban szép levéltára van, megvannak benne az 1720-as évekből való protocollumos könyvek, ezeket kutatgatom, rendezgetem. Találtam itt egy körülbelül ezer kötetből álló könyvtárat, némely darabjai a XVIII. század elejéről valók. Ezeket mint helytörténész rendezgetem. Van Csákváron egy nagyon régi, már lezárt temető, közös törekvésünk, hogy ezt a temetőt megmentsük. A katolikus egyházközség képviselőinek is ilyen gondolatok járnak mostanában a fejében.

Csuta Andor: Egyházközségünk temetőbizottsága beemelte a temetőszabályzatba azt a gondolatot, hogy felvállalja a Csákváron eltemetett papok sírjainak gondozását, mert ők a maguk idejében Csákvár érdekében számottevő tevékenységet fejtettek ki. Éppen most kellett rendbe tenni egy csákvári születésű római katolikus papnak a sírját. Ő az a Krasztina Lajos, aki 1888-ban született, 1935-ben halt meg és elsőként írta meg Csákvár történetét.

Kenyéri Kornélia: Horváth József esperes atyához tartoznak a környékbeli falvak, többek között a Vértes középén levő Vérteskozma, amely kihalt település, de üdülőfaluvá vált. Ott is van egy templom, a plébániaépület pedig üresen áll. Van-e valami elképzelésük, hogy mit lehetne vele kezdeni?

Horváth József: Szeretnénk fölelevéníteni a falusi túrizmust, és 10-12 fős csoportokban fogadnánk az ifjúságot. A környezetet is élveznék és a hitéletben is össze tudnának fogni.

Kenyéri Kornélia: „Csákváron fényes a levegő" – mondta az idevaló Nagy Lajos festőművész. Innen indult ki az a mozgalom, ami éppen a sétára épül. Tóth Árpádné, a Katolikus Szeretetotthon vezetője, a község Nyugdíjas Klubjának szervezője, a helytörténeti helyreállítások egyik motorja. Az ő ötlete volt ez a fajta séta.

Tóth Árpádné: Én az idősek otthonában dolgozom és szabadidőmben a helyi Harangvirág Nyugdíjas Klubnak vagyok a vezetője, immár tíz éve. 1999-ben, az idősek nemzetközi évében volt egy javaslatunk. Az, hogy az országosan rendezett futásokon vezessük be az idősek 2 kilométeres túráját. Ennek a Harangvirág Nyugdíjas Klub volt a kezdeményezője, nagy transzparensekkel vonultunk föl, s azóta is minden évben megjelenünk. Monspart Sarolta világbajnok mindig nagy ovációval fogad bennünket, s külön köszönti a Harangvirág Nyugdíjas Klubot. Az a véleményünk, hogy az öregség nem betegség, hanem állapot. Hogyan lehet karbantartani? Ennek alapvető módja a séta, ami nem kerül pénzbe. Összeáll egy kis lelkes csapat, és

valamilyen céllal elindul. Vagy megismeri a szűkebb környezetét, vagy csak azért, hogy meglátogatjuk egy bortermelő barátunkat. Sétálunk, és közben beszélgetünk.

Nyolc kilométeres túrákkal készülünk. Például elindulunk a parkból, érintve a Vadászkápolnát, a Malac-hegyet, a Disznó-hegyet és „szent helyünkön", a Szent Orbán téren találkozunk. Az a nyugdíjasok tere.

Béla Pál: Most már kicsit csúnyább idő van, ennek ellenére szóba sem került, hogy lemondják a két hét múlva esedékes következő nagy sétájukat itt a környéken?

Tóth Árpádné: Nem bizony! Itt az ősz, jönnek az erdei termések, ezen belül is a csipkebogyó, amit ajánlatos leszedni: télen nagyon jó teának. Most a „csipkebogyótúránk" lesz.

Béla Pál: Az ősz most a rosszabbik oldalát mutatja, de azért sétálunk egyet a tó körül. A hattyúk rögtön a közelünkbe úsztak, hátha kapnak valamit. Úgy tűnik, hogy ez az épület valamikor malom volt.

Kenyéri Kornélia: Vízimalom is volt régebben, majd az Esterházy uradalomnak lett egyik épülete, amit Gessner-háznak, vagy Svájci-laknak neveztek. Nagyon szépen átépült, de megtartotta eredeti stílusát. Távolabb van a falutól, a Gurdi-majornál, amely szintén Esterházy birtok volt. Itt működik a Pro Vértes Közalapítvány központja, amely a Csákvár környéki természetvédelmi területet gondozza. De nemcsak természettel foglalkoznak itt, a Pro Vértes Közalapítvány tette rendbe például az Esterházy-parkhoz tartozó Vadászkápolnát, amit az elmúlt évben avattak. Ennek az alapítványnak az elnöke Viszló Levente, természetvédő és természettudós. Meg kell még itt említenünk egy embert, aki már sajnos nincs közöttünk. Ő Szabó László, Vilmos atya, a falu posztumusz díszpolgára, akit mi Szabó Laci bácsinak ismertünk, gyermekkorunk tanára volt. Vitt bennünket a Vértesbe, a Nagyrétre, a Csíkvarsába, hogy megfigyeljük a természetet, gyűrűzzük a madarakat. A természet szeretetét ő ültette el itt a faluban. Valamennyi velünk egykorú ember az ő tanítványa volt, mindenki nagy tisztelettel emlékszik rá. Már az 1960-as években fotózta a kutatásait, a Nagyrétet, a Vértest, a fákat, a madarakat, a vízicsibe fészkelését. A fotós látásmódot, vagy egyáltalán a szépség látásának módját mindannyian tőle tanultuk.

Viszló Levente: A Vértes egyik legszebb arca az ősz. Amikor – a csákváriak úgy mondják – szinte ég a Vértes, ezek a déli lankák. A cserszömörce az egyik meghatározó szín; a citromsárga és a vörösnek mindenféle árnyalata és elegye az, ami egy igen hangulatos képpel fogad ilyenkor bennünket. De meg kell mondjam, nagyon sok szubmediterrán növényünk is van, meg a juharok is nagyon színpompásak ilyenkor.

Béla Pál: Ha messzebb nem is, de legalább ide, a Gessner-házhoz jöjjenek el az emberek. Hogyan tudnak ide eljutni, ha már megérkeztek Csákvárra?

Viszló Levente: A főúton mindenhol ki van táblázva, hogyan lehet megérkezni ide. De a legegyszerűbb ugye – mivel falun élünk – az elsősosztályú szóbeliség, amikor megállunk az út szélén és megkérdezzük, hogy merre van a Gessner-ház, a Vértes Múzeum. Én mindig úgy válaszolok rá, hogy a „gólyafészkes villanyoszlopnál jobbra". Maga az a több hektáros kis kert, ami valamikor az Esterházy uradalomromantikus parkrészlete volt. Sőt vannak olyan feltételezések is, hogy először talán ez a kis parkrészlet volt itt, és ezt a romantikus tóparti környezetet használták fel arra, hogy a valamikori Gessner-házat felépítsék.

Béla Pál: Ha már ennyit emlegetjük a Gessner-házat... kik voltak ezek a Gessnerek?

Viszló Levente: Egy Gessnerről tudunk, aki híres és belopta magát a dunántúli főurak szívébe. Salamon Gessnerről van szó, egy svájci költőről, aki a természetben való jelenlétet örökítette meg verseiben. A dunántúli főúri kertekben a kor divatjának megfelelően nagyon sok helyütt szenteltek emléket Gessnernek, mindenhol ilyen romantikus környezetben. Magyar nyelvre Kazinczy fordította a verseit. Állítólag Svájcban komoly kultusza van, olyan, mint nálunk Petőfinek.

Béla Pál: Aki még nem is ír verset, de egy szép őszi délutánt eltölt itt a színesedő lombok között, előbb-utóbb ihletet kap.

Viszló Levente: De kanyarodjunk még vissza az előző kérdésre! Nemcsak a park, a múzeum, illetve a vízimalom, vagy az újszerű energiahasznosítások, vagy a hattyúk nyújtanak itt látnivalót. Itt békén leparkolhat az autójával bárki, és elindulhat egy sokkal nagyobb, Csákvárt kö-

rülölelő túrára. Az útvonal a Csíkvarsai rét, a valamikori tó irányába indul, s körbe vezet a valamikori tó körül, érintve a vizes élőhelyeket Forna-pusztán keresztül a Bárachází-barlanggal és a Vértes szubmediterrán déli részein át a Kastélyparkba, onnan visszaérkezve a Gessner-házhoz. Ez egy szép egynapos túra. Aki végigjárta, az érintette Csákvár környékének látnivalóit.

Béla Pál: És van itt látnivaló bőven!

Viszló Levente: A Vértes elsősorban nem egyes fajokról híres, hanem arról, hogy viszonylagos kicsinysége mellett fantasztikus tárháza szinte az összes magyar tájnak és a magyar tájban élő sajátos növényeknek. Tehát a Vértes különleges kínálata, ahol igen eltérő kis élőhelyek sorakoznak egymás mellett. Itt találkozik az Alföld a Közép-hegységgel, a szubmediterrán élőhelyektől pár kilométere már alhavasi növényeket találunk.

Béla Pál: Így van együtt, egymás mellett a löszpuszta a lápréttel és így tovább. De azért vannak itt olyan állatok, növények is, amelyek más vidékekre kevésbé jellemzőek. Gondolok például arra, hogy itt akár tízcentiméteres százlábúval is találkozhatunk.

Viszló Levente: Így van. Ez Magyarországon az ún. öves scolopendra, magyarul öves százlábú egyetlen élőhelye. De nem a ritkaságok vagy egy ritkaság szabja meg egy területnek az értékét, hanem a nagyfokú változatosság, vagy mostani szóval élve a diverzitás. Ez pedig óriási itt a Vértesben. Itt van a fűrészlábú szöcske, az öves scolopendra, vagy egy növény, ami egyedül itt van az országban, éspedig a keleti gyertyán.

Béla Pál: Akik már eljutottak ide a múzeumba, főleg gyerekek, biztos, afelől is nyaggatják, hogy milyen lehetett a háromujjú ló.

Viszló Levente: A háromujjú ősló. Nagyon kevesen tudják, hogy Csákváron a Bárachází-barlangban olyan kincseket találtak –nem kell holmi nemesfémekre vagy drágakövekre gondolni –, amelyekről talán még az itt lakók is keveset tudnak. Pedig az őslénykutató szakemberek ezt a fejlődési korszakot mindenütt a világon „csákvári-emelet"-nek említik. Miről van szó? Ez egy korszak, ami arról a leghíresebb, hogy a lovak fejlődéstörténetének egyik láncszemét hozta bizonyságul a tudósoknak. Hogyan alakult ki az öt ujjból az egyetlen, a pata. Ez a láncszem a hipparion, a háromujjú ősló, nagy tömegben élt itt valamikor és a csontjait vélhetőleg hiénák hordták össze a barlangba. Ezt tárta fel Kadic Ottokár és Kretzoi Miklós 1926-tól, szinte napjainkig.

Kenyéri Kornélia: A Bárachází-barlang az emberi élet csákvári történetének is az első pontja. Itt találták az 1926-ban indult ásatások során a legelső itt élt ember maradványát, egyetlen pici kis ujjpercet. Ő már értelmes elődünk volt, fennmaradt szarvasfogból készült „gyöngysora" is. Folytatódik a Bárachází-barlang története azzal, hogy a IV. században a csákvári castrumot, erődítményt építő rómaiak közül valaki egy szöveget vésett a Bárachází-barlang külső falára. Ebben azt rögzítette latinul – már sajnos csak töredékesen van meg a felirat –, hogy Dianának, a vadászat istennőjének szentelte ezt a helyet.

Béla Pál: Ha már ennyit beszéltünk a barlangról, megkérdezem, egyáltalán látogatható-e?

Kenyéri Kornélia: Kiépített villanyvezetéke nincs, de be lehet menni lámpákkal. Pusztán azt szoktuk kérni, hogy a denevéreket ne riasszák föl, ne füstöljenek a barlangban, mert nagyon sok mikroorganizmust tönkre lehet így tenni.

Kenyéri Kornélia: A község egyik nevezetessége „az a bizonyos" Háry János előadás. Paulini Béla, a Háry János opera szövegírója Csákváron született. 1926-ban az ő megkeresésére komponálta Kodály Zoltán a Háry János című operáját. 1929-ben egy csákvári vendéglős, Bozory Endre betanította a református parasztfiataloknak, és paraszti játékszín formában előadták. Ennek az előadásnak híre ment, meghallgatták az Operaház főszereplői is, majd 1929. július 29-én –Paulini Béla buzgólkodása nyomán – a Háry Jánost Csákvárról élőben közvetítette a Magyar Rádió. Ez volt az első, egész estét betöltő vidéki színházi rádióközvetítés. Ferencsik János, Kodály Zoltán, Kosztolányi Dezső gyönyörűen nyilatkoztak az előadásról. Gyakorlatilag ez indította Paulini Bélát a később országosan kibontakozó Gyöngyösbokréta mozgalom szervezésére.

HAGYOMÁNY

A vallon szőlészet és borászat emlékei Észak-Magyarországon

A magyarság egyes ótörök eredetű szavai (bor, szőlő, szűr, seprő) arra engednek következtetni, hogy ezzel a kultúrával elődeink már a honfoglalás előtti évszázadokban megismerkedhettek. A IX. század végén a Kárpát-medencében megtelepedett magyarság sokáig a keleti szőlőkultúra termelői módszereit és eszközeit alkalmazta. A régi, magyarnak vélt szőlőfajta erőteljes növekedésű volt, ezért hosszúra metszést igényelt. A kúszó szőlő termesztéséből adódóan a felső rügyek voltak termékenyek, tehát az ezekből fejlődött hajtások hoztak fürtöket. Az ilyen szőlők folyamatosan teremtek. A szőlőművesnek legfeljebb a letermett, felesleges liánrészt kellett levágni. A szőlő tövének művelése is egyszerű volt: a tövek körüli talaj megmunkálására, gyomirtásra fából készített és vasalt ásópapucsos ásót használtak. A magyar honfoglalókat jellemező keleti szőlő-borkultúra a pincékben és fahordókban történő tárolást nem alkalmazta, hasonlóképpen a dongás fa tárolóedényeket készítő mesterségeket sem ismerték.

A magyar állam és a latin rítusú egyház megszervezése István király nevéhez fűződött, akinek 1083-ban bekövetkezett szentté avatása is ennek eredményességét, elismerését mutatta. A keresztény vallás és egyház, valamint a szőlő, a bor rituális szerepe, kapcsolata közismert. Ennek hatására I. István és az utána következő uralkodók, komoly erőfeszítéseket tettek a minőségi termést eredményező nyugati szőlő és borkultúra elterjesztésére, fejlesztésére. E célok megvalósításában rendkívüli szerep jutott az országba betelepült vagy betelepített vallonoknak, németeknek.

Az Alföld északi részén a Mátra és a Zempléni hegység déli lejtőit foglalja el az ország két nagyon fontos borvidéke, az egri és a Tokaj-hegyaljai. A nyugati szőlő- és borkultúra meghonosításában fontos szerepet vállaló vallon szőlőművesség emlékanyagát a történettudomány, a nyelvészet, a néprajz és kismértékben a régészet segítségével sorakoztathatjuk elő.

A XI-XIV. században vallonok, olaszok és németek több szakaszban érkeztek Eger vidékére és Tokaj-Hegyaljára. A megtelepült hospesek (vendégek) első csoportja franciavallon és olasz lehetett, akiket az egykorú források, tudósítások összefoglalóan latinusoknak neveztek, minthogy nyelvük az újlatin, román nyelvcsaládhoz tartozott. A vallonok adtak nevet a két Eger környéki településnek, Kistályának és Nagytályának és Tokaj-Hegyalja híres mezővárosának, Tállyának. E települések neve a vallon, ófrancia taille irtvány jelentésű szóból származhat. Az olaszok jelenlétére már jóval több településnév utal. Figyelembe véve azt, hogy a történetírás hajlik arra, hogy a két etnikus csoportot egynek tekintse, s a középkorban az olasz is vallonjelentett akkor a két észak-magyarországi borvidéken jelenlegi ismereteink szerint 9 vallon lakosságú település létezett.

Az Eger-völgy vallon betelepülése a liege-i püspökségből a XI. században kezdődött. Az egri vallon telep régisége és fontossága magyarázhatja annak a régi liege-i hagyománynak kialakulását, mely Liedvin püspököt egri főpapként őrizte meg a káptalan nagy halottainak sorában. A legújabb magyarországi kutatások szerint az Eger-völgy vallon népességének szülőföldjével való kapcsolattartásában a Liege-től mintegy 150 km-re fekvő Andernach városának volt központi szerepe. Egyes kutatók véleménye szerint nem kizárt, hogy az ismert vallon telepek, a Kistálya és Nagytálya melletti falu, Andornak névadásában is Andernach húzódik meg. A város is a Kárpát-medence, közelebbről az Eger-völgy között a búcsújárás létesített közvetlen kapcsolatot. A búcsújárás és a zarándoklat a keresztény magyar állam első évtizedeitől érintette Magyarországot és népét. Előbb a szentföldi zarándokok haladtak át az ország-

gon több ízben is, majd pápai sugallatra innen Rómába zarándokoltak. 1300 után jelentősen megerősödött a búcsújárás szokása, mert már a helyi főpapok is gyakorolhatták a kegyelmet, a bűnbocsánatot azok számára, akik megjelentek a kegyhelyeken. Közéjük tartozott Északnyugat-Európában Aachen is, a Karoling birodalom egykori székhelye, melyet egyházi és világi szervezés tekintetében Szent István modellnek tekinthetett. Az aacheni búcsújárást a vallon és német telepesek honosították meg Magyarországon, minthogy a szokást szülőhazájukból hozták magukkal. Borchgrave vallon kutató szerint az aacheni búcsúsok azok közül kerültek ki, akiknek családjukban megőrződött az ősi haza emléke. Az aacheni búcsújárások során Andernach városát rendszeresen érintették a magyarországi zarándokok, fontos szállás-helyükül szolgált. A látogatások tárgyi emlékei közül említésre méltó a helyi Liebfrauenkircheben található gótikus feszület, az ún. Ungarnkreuz.

Tokaj-Hegyalja vallon települései úgy tűnik későbbi eredetűek, mint az Eger-völgyiek. Olaszliszka illetve Liszka-olaszi vallon eredetű település nevét 1201-ben említi oklevél, Bodrogolaszi vagy Francavilla említése pedig 1224-ből való. Olaszliszka illetve Liszka-olaszi nevét említő 1201-ből származó oklevél arról tájékoztat bennünket, hogy Imre király megerősíti a lakosság számára azokat a kiváltságokat, amelyeket a korábbi királyok adtak nekik. Ezek szerint a vallonok a XII. század második felében jelenhettek meg ezen a tájon. Kiváltságaik közül külön említi az oklevél, hogy maguk közül választhattak bírót és az ítélkezett felettük. Ha az ügy olyan jellegű volt, akkor a nádor, vagy a király személyesen döntött. Az adókat maguk használhatták fel, s öröklés terén saját nemzeti szokásaik szerint járhattak el. Továbbá mindenkor királyi oltalom alatt álltak és ezért a fő- és köznemesek semmiféle sérelmet nem követhettek el rajtuk.

1241-ben a tatár hordák betörése óriási pusztításokat okozott Magyarországon. Úgy látszik, hogy a vallon települések átvészelték a tatárjárás pusztításait, mert 1272-ben újból kérték V. Istvántól kiváltságaik megerősítését. 1285-ben pedig a vendégek IV. László elé járultak, hogy az V . István által megerősített korábbi kiváltságaikat érvényesítse, ami meg is történt. A vallon népesség számában is gyarapodott a XIII. század második felében. Erre utal az, hogy Olaszliszka és Bodrogolaszi lakói létrehozták Tállya települését, melynek első említése egy 1248-ból származó oklevélből ismert. Tállya lakói Olaszliszka és Bodrogolaszi vallon telepesek gyermekei voltak, akik a szőlőtermelésre az előző településeknél is alkalmasabb helyet keresvén hozták létre Tállyát, mint új települést, s nagy szorgalommal művelés alá fogták a hegyek déli lejtőit, cserjét-bokrot, itt-ott erdőt irtva, máshol füves térséget törve fel. Tállya, tehát ez a vallon, ófrancia nevű település másodrajzás eredményeként jött létre.

Az észak-magyarországi vallon telepek XIV-XV. századi történelme teljesen homályban marad. A szőlővel, a borral összefüggésben a források vélhetően azért nem foglalkoztak velük, mert időközben Magyarország déli részén a Szerémség borvidéke tett szert különös jelentőségre az ott lévő vallon, olasz településekkel. Az itteni bortermelésben, szőlőművelésben kiemelkedő Francavilla szerepe, mely vallon település 1150 táján jött létre. A lakosság származását őrzi a város fölött emelkedő hegység szláv neve is, Fruska-Gora, ami Frank-hegységet jelent.

A XVI. századtól ismét felértékelődött az észak-magyarországi borvidékek szerepe. Az ország jelentős része ekkorra török uralom alá került, a szerémségi borvidék is elpusztult. A század végére Eger és környéke is a török hódoltság része lett, s ezzel itt véglegesen megszűnt a vallonok, majd a később rájuk települt és őket asszimiláló németek szerepe a szőlőművelésben, a borkészítésben. Virágzásnak indult viszont a szőlőtermesztés Tokaj-Hegyalján és ez a töröktől kevésbé veszélyeztetett vidék az elkövetkező századokban uralkodó szerepet töltött be az ország borellátásában, a borkereskedelem révén az ország gazdasági életében. Közvetett és közvetlen bizonyítékokkal alátámasztható, hogy a török veszély közeledtével a Szerémségből vallon vagy vallon származású szőlőművelőket telepítettek át Tokaj-Hegyaljára. Erre utal egy új és a későbbiekben igen fontosnak számító szőlőfajta, a furmint megjelenése, valamint csak a vallon telepesek körében ismert, majd elterjedt metszőkés alkalmazásának felelevenítése. Itt kell megjegyeznünk, hogy a Szerémségben a Fruska-Gora, vagyis Frank-hegy magyar neve Tarcal, s ez az elnevezés az országban a Délvidéken kívül egyedül csak Tokaj-Hegyalján fordul elő. A XVIII. századig a ma Tokaji-hegynek nevezett hegyvonulatot Tarcalnak nevezték.

A XVI. század második felében tehát egy új szőlőfajta honosodott meg Tokaj-Hegyalján. A neve furmint. Uralkodó fajtává válva a XIX. század végére már az összes szőlőterület 70%-án ezt termesztették és ebből készül a világhírű tokaji aszú is. A furmint eredete a XVIII. századtól kezdve rendkívüli mértékben foglalkoztatta és foglalkoztatja ma is az ampelográfusokat, a nyelvészeket és a történészeket. Mellőzve a tudománytörténeti fejtegetéseket csak a jelenlegi ismereteket összegzem, hangsúlyozva, hogy a kérdéskör vizsgálata még ma sem lezárt, az eredmények nem egyértelműek. Mára már általánosan elfogadott, hogy a furmint elnevezésének alapszava a latin frumentum. Az egyik kutatási irányzat szerint a szó észak-olasz változatából alakult ki a furmint szó, amely eredetileg búzaszőlőt jelöl, vagyis olyan szőlőfajtát, amelynek a színe a búzához hasonlít. E felvetés nagy nehézsége, hogy az adott, vagyis észak-olasz területről ilyen szőlőfajtát nem lehet kimutatni. Meggyőzőbbnek és bizonyítottabbnak tűnik a másik feltevés, amely francia-vallon eredetűnek tartja az elnevezést. Az észak-francia nyelvjárásokban található forment, formentau, formente stb. elnevezésű szőlőfajta területe összekapcsolható azzal a vidékkel, ahonnan a Magyarországra betelepült vallonok származtak. A mai közép-dunai furmint szőlő terjedési központja a szőlészeti kutatások szerint a Szerémség volt, s az ottani francia-vallon telepekről került át elnevezésével együtt Tokaj-Hegyaljára. Erre közvetett adatok is utalnak, többek között az olyan földrajzi elnevezések, amelyekben a Szerémség szó szerepel.

A francia-vallon szőlészeti-borászati tevékenység másik fontos emléke a tipikusnak tekinthető tokaj-hegyaljai metszőkés, amelynek egy eredeti, múzeumi darabját mutatom be. E szerszámmal háromféle munkát lehetett elvégezni: A baltájával a tőkét tisztították meg, a hegyével a kisebb vesszőket vágták el, a hajszálgyökereket tisztították, a penge alsó és megélezett része, a sarok a nagyobb vesszők tőből történő levágására, letolására szolgál. E metszőkés típus legrégibb darabjai a régészeti feltárások során kerültek elő a XII-XIII. századi telepekről és formájuk a későbbi századokban is alig változott. Mivel az eredeti magyar keleti-szőlőkultúra nem alkalmazott metszést, ezért egyértelmű, hogy az eszköz a nyugati metszést alkalmazó termesztési mód kelléke és annak meghonosítóihoz, a vallonokhoz köthető. A néprajztudomány bizonyította, hogy a háromfunkciós metszőkés észak- és nyugat-magyarországi elterjesztésében a tokaj-hegyaljai vallon telepek játszottak szerepet. A szerszám még szélesebb körű alkalmazását, ha úgy tetszik, újbóli felfedezését a furmint meghonosodása tette lehetővé Tokaj-Hegyalján. Tehát a metszőkés teljes körű térhódítása újból francia-vallon hatásra történt meg a XVI-XVII. században.

A XVI-XVII. századig Tokaj-Hegyalján a rövid vagy hosszú csapos metszés volt elterjedve. Ez azt jelentette, hogy a szőlőtőkékből kihajtó vesszőket 3-5 szemre vágták. A metszést nemcsak metszőkéssel, hanem más éles szerszámmal is lehetett végezni. A furmint szőlő elterjedése teljesen újfajta metszést, úgynevezett kopaszfejre metszést követtelt meg és ennek szinte egyedüli hasznosítható, praktikus eszköze volt a vallon eredetű metszőkés. A kopaszmetszés lényege az volt, hogy a vesszőket teljesen eltávolították a tőkéről, hogy ezáltal a szőlőfürtöket a talajhoz minél közelebb vigyék. Ugyanis a késő szüretre (október 28.) felül nagyon lehűl a levegő, de a napos október a talajt felmelegíti és ez a meleg még tovább érleli a fürtöket még éjszaka is. Az ilyen metszésmódnak különösen nagy jelentősége volt az aszúsodásban, a szőlőszemek töppedésében.

Az elmondottakat összefoglalva az alábbiak állapíthatók meg.

Észak-magyarországon, Eger környékén és Tokaj-Hegyalján a nyugat-európai típusú szőlőtermesztés és borkultúra meghonosítása döntően a XI-XIV. században betelepült vallonoknak köszönhető. A vallonok a XV. századtól lényegében elvesztették etnikai sajátosságukat, asszimilálódtak, s beolvadtak a rájuk települt német vagy magyar lakosságba. A XVI. század végétől a már-már feledésbe merülő művelési módok a dél-magyarországi vallon eredetű szőlőművelők áttelepülésével ismét uralkodóvá váltak Észak-Magyarországon. Különösen Tokaj-Hegyalján, ahol a művelési mód francia-vallon eredetűnek vélhető szőlőfajta, a furmint elterjedésével párosulva jelentkezett. A nyugati típusú bortermelés építészeti emlékeiben vallon hatás egyáltalán nem mutatható ki, s a tárolóedényeket készítő mesterségek meghonosodása, fejlődése is inkább német befolyásra történt.

Veres László

Az alcsíki Monyasd faluvégzései

Monyasd Csíkszentgyörgy község egyik félreeső tízese (...) volt. Csak volt! Az 1567-es, 25 dénáros adólistán 3 kapuját regisztrálták, míg az 1576-os, 50 dénáros adólajstromon így jelenik meg: „Szentgyörgy cum Jenőfalva, Monyasd et Kőrösmény". Keveset tudunk a tízes történetéről. A település a Gatal-, valamint a Kurta-hegy közötti Monyasd-patak völgyfőjében helyezkedett el, a Beke fenekének is nevezett helyen. Valamikori lakott voltáról, ókori, középkori és újkori cserepek árulkodnak. A volt tízes helye a tulajdonképpeni Csíkszentgyörgytől mintegy 2 km-re nyugatra lelhető fel.[1]

A XVII. század közepe táján a monyasdi Bóné Péter Alcsík legkeresettebb prókátorának számított.[2]

1696 novemberében a csíkszentgyörgyi egyházmegyében megejtett összeíráskor Monyasdon 4 család 19 személlyel került az anyakönyvbe.[3] A tízes a II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharc, a kuruc–labanc küzdelmek (1703-1711) idején pusztult el. Megismeréséhez a későbbi, írott források és szájhagyományok figyelembe vétele mellett a kortárs Cserei Mihály történeti művét, az Erdély históriáját hívtuk segítségül. A Gyimesi-szorost 1703-ban német, labanc és magyar hajdúk vigyázták a tatárbetörés ellen. A szabadságharc kezdetét követően a magyar hajdúk a csíkiakkal a német hajdúk ellen szervezkedtek, konspiráltak – írja Cserei. Parancsnokuk, egy német hadnagy, a „lejtman" megsejtette a leselkedő veszélyt és a vele lévő 50 muskétással Brassóba akart visszahúzódni. Az esetleges incidensek veszélye miatt kerülő utat választottak. Az esemény, gondolom, azért bontakozhatott ki Monyasd térségében, mert a német katonai alakulat el akart kerülni minden nagyobb alcsíki települést. Alcsíkon Szentgyörgy irányába vonultak délre. Itt azonban a csíki fegyveresek és a magyar hajdúk elállták az útjukat. Cserei Mihály szerint a csíkiak Sándor Jánossal, Tamás Deákkal és Horváth Györggyel az élen a somlyói kolostorban tartott gyűlésen határozták el, hogy a németeket megölik. A csíkiak és a magyar hajdúk, látva, hogy a németek hatékony tűzfegyverekkel vannak ellátva, cselhez folyamodtak. Felszólították a németeket, hogy tegyék le a fegyvert, és szavukat adták, ha így cselekednek, szabad elvonulást biztosítanak nekik. „Amazok, nyavalyásak, folytatja Cserei, elhivén, a fegyvert lerakták, s mindjárt reájok rohanván egy lábig ott vágák le őket, melyet a pogány török sem cselekedte volna, még az asszonyokat és német gyermekeket is felkoncolták. Ám meg is fizeté az egész Csík azután, s fizeti naponként."[4]

Így adta elő a történetíró, Csíkrákos szülöttje ezt a drámai felvonást. Ő a mészárlás miatt Sándor János csíki alkapitányt, Tamás Deák alkirálybírót és Horváth Györgyöt vádolta. Endes Miklós viszont olyan tanúkat idézett, akik bizonyították, miszerint Sándor János meg akarta akadályozni a szentgyörgyi mészárlást, de késve érkezett a helyszínre. Ő már korábban javasolta volt a német hadnagynak, hogy meneküljön Moldvába. Endes inkább a magyar hajdúk rovására írja a fölösleges vérontás tényét.[5] Graven ezredes 1705 végén két regementtel betört Csíkba. Somlyón szidta a ferences barátokat, hogy „mind rebellisek". Azzal, hogy a klastromban rebelliseket, kurucvezéreket rejtegettek, „latrok barlangjává" avatták azt. A Csíkban megölt németek halálának ők az okai. Ha rajta állana, egytől-egyig lekaszabolná a szerzeteseket, a templomukat pedig felgyújtaná.

Ekkor állhatott bosszút Graven a csíkszentgyörgyieken, pontosabban ekkor pusztulhatott el Monyasd tízes. Bár Csíkszentgyörgyön ma azt is hagyományként mesélik, hogy a település házait egy idős monyasdi ember, amikor a többiek nem voltak otthon, felgyújtotta. Későbbi,

---

[1] Székely Oklevéltár (SzOkl.). II. Kolozsvár (Kv.) 1876. 221 (1567); SzOkl. IV. Új sorozat. Kv. 1998. 44. old. A Demény Lajos professzor gondozásában kiadott kötet a székely had-, társadalom- és gazdaságtörténeti jellegű összeírásokat tartalmazza (1575–1627).

[2] Csíki Székely Múzeum (CsSzM.), Régikönyv-gyűjtemény. 10.sz. Alcsíki protokollum. 1645-1688. 66-73. old. Csupán 1645 végén és 1646 elején Alcsíkon kb. másfél százan választották a monyasdi Bóné Pétert prókátoruknak. Csíkszeredai Levéltár (CsLt.) 29/27/1631–1648/25., 39–43. old. (Bóné P.) Kitűnik, hogy már 1631-től prókátorként Alcsík-szerte ismert volt.

[3] CsLt. Anyakönyvek. 47/111/1696/181. Csíkszentgyörgyi anyakönyv.

[4] *Cserei Mihály:* Erdély históriája. Bp. 1983. 338–340., 366–367., 394–397. old.

[5] *Endes Miklós:* Csík-, Gyergyó-, Kászonszékek (Csík megye) földjének és népének története 1918-ig. Bp. 1938. 171, 178. old.

de még XVIII. századi közbeékelt lejegyzések Monyasd pusztulásáról, veszedelméről szólnak. Mindezek a korabeli csíkszentgyörgyi anyakönyvben, a mészárlásról, az idegenek temetéséről, a tízes pusztulásáról, nem kaptak helyet. Mi, némi bizonytalankodással Monyasd pusztulását, megszüntét 1705 végére vagy 1706 elejére tesszük.[6]

Orbán Balázs úgy véli, hogy a tízest Akton katonái 1707-ben pusztíthatták el. Téved Orbán Balázs amikor Benkő Józsefre támaszkodva azt írja, miszerint Monyasd II. Rákóczi Ferenc seregébe 15 fegyverest adott volna. Ezt nem tehette, mert ennyi felnőtt férfi nem élhetett a településen. Az 1696-os összeírás ezt az állításunkat bizonyossá teszi.[7] Az is az igazsághoz tartozik, hogy Csík majdnem minden községe számtalanszor tiltakozott a német helyőrséghez tartozó katonák korábbi önkényeskedése és folytonos garázdálkodása ellen.[8]

Ebben a dologban nem mellőzhető Orbán Balázs leírása sem. Ő információit Losteiner Leonárdtól vette: „a II. Rákóczi Ferenc vezette nemzeti mozgalom alatt (...) Akton és Graven véres nyomokat hagytak e vidék virányin (...) egy csoport labonc vonult le Menaságról Sz.-Györgynek mindent dúlva, rabolva, mindenkit gyilkolva, de Menaságújfaluban a fegyvert ragadott székely amazonok kezébe estek, kik elszánt, sok véráldozatba került harc után őket legyőzték, lefegyverezték s hadnagyostól együtt leölték. Az akkor tájott Szent-Györgyön volt Ilyés András püspök Újfaluban temette el a két részről elesteket, s emlékül kápolnát csináltatott oda." Cserei Mihály labancpárti volt, Orbán Balázs pedig kuruc-párti: kétféle módon adták elő az eseményeket. Ezzel az eseménnyel függött össze Monyasd későbbi pusztulása. Bosszúállás műve lehetett. De erről konkrétumot egyikőjük sem hagyott hátra.

A monyasdi falutörvény[9]

„Anno domini 1601.

Töttünk mi Monyasd faluul illyen végezést, hogy az falu jószágának megtartására így végeztünk:

– hogy az ki héjas(!?) föld nélkül(i?) réssze (!) és érdeme szerént kiadjuk az mit érdemel, és az falu földit senki el ne zálogosíthassa, se itt valónak, se külsőnek, valaki penég elzállogosítja, réssze (!) vesszen a falu közi;

– és az faluközre, az mely föld maradt, ha valaki bevetné, falu híre nélkül, avagy megkaszálná, szabad legyen az falu számára elhozni; törvényesen menyjen (ki?) belőlle (!), ha ki be akarja vetni, Tizedében találllja (!) meg az falut belőlle (!);

– és ha valaki a faluét bekertelte volna, tehát kibocsássa, vagy apja, vagy másik apja (!?);

– ha valaki az faluét elkertelné, tehát szabad legyen levágni, avagy elhánni.

Az Monyasd bük(k)i felől így végeztünk: hogy valaki fát vágna le ott az Bük(k)ben, az bíró híre nélkül, egy forintot vehessen az bíró az faluval egyetemben.

Az aszúfát szabad legyen elhordani fejsze nélkül, ha penég valami míbe kellet(n)ék, megtalállja a bírót felőlle;

– és az pásztorgyermek az fát meg ne hántsa, se fejszét ne vigyen, mikor ökröt őröz; ha tüzet teszen, ne tegyen eleven fába, hanem földön fekvőbe; ha teszen, egy forint az bírsága, ha fát hánt is;

– ha valakit az bíró elhíu vele, s el nem megyen, az mikor szükség, tehát egy forinton maradjon;

– ha valakit kihíu az falu szükségére d(énár) 21 az bírsága, ha el nem megyen.

Ez dologban bírák Ambrus Péter, Keresztes Mihály, Keresztes Pál, Keresztes Tamás és Pál János. Keresztes Mihály helyin választottu(n)k mást, újobbat, Gegő Ferencet, mert ő megholt; ez dologban ezeket választottuk bíroul (?!)

– valaki ennek az falu végezésinek nem engedne, réssze(!) az falu közi vesszen.

---

[6] *Cserei M.:* I.m. 366–367., 394–395. old. – CsLt. 27/36/1780/7-8. A 75 évvel később kelt forrásban: „Monyasd nevezetű falu elpusztulván...", továbbá „Monyasd pusztulásakor (János Domokos), gyenge állapottal, árvasággal lévén, Császár Benedek (Bánkfalváról) a leányára (Császár Erzsébetre) adoptálta volt János Domokost." A csíkszentgyörgyi anyakönyvből, ha léteztek ilyenek, a Monyasd pusztulására utaló bejegyzések, lapok kikerülhettek...

[7] *Orbán Balázs:* A Székelyföld leírása. II. Pest, 1869. 32–33., 40. old. CsLt. 47/111/1696/181, Csíkszentgyörgyi anyakönyv.

[8] SzOkl. VII. Kv., 1898. 17., 21., 26., 37., 69., 108–110. old.

[9] CsSzM. Régikönyv-gyűjtemény. Alcsíki protokollumok. 1630–1634. Ltsz. 6334/45/100.

– valaki az falu földiből pert indít, ki ne vihesse (!) az falu közül, ha penég ki akarja vinni, réssze (!) az falu közi vesszen.

– ha mikor az bírók törvényt akarnak tenni, szabad legyen Pál Márton uramat közünkbe híni, avagy akármelyet, eggyet (!), külső embert.

– mikor az falunak valami gondja vagyon, vagy pöre, avagy mi, tehát kinek éppen (?) vagyon (több?) falu nyíla az többet adjon, az kinél kevesebb, az kevesebbet, s azaz ki-ki érdeme szerént adjon.

Ezt mi hitünk szerint írattuk és pecsétünkkel meg is erősíttettük az feljül megírt esztendőben. Jid.(?) qui supra mp.(!?)

Minthogy penig azt végeztük, hogy ha pört indít valaki, tehát ki ne vihesse, ha penég kiviszi, annak ilyen poenája vagyon: fl. 12.

Valaki penég külső marhát hozna az falu határára, falu akaratja nélkül, annál (!) is fl. 12 az bírsága.

Valaki az falu földit örökié akarná tenni, tehát eskedjék meg rajta, s legyen övé."

Az 1601-ből való monyasdi falutörvénynek, amely későbbi átírásban, az 1630–1634-es alcsíki protokollumban maradt fenn, több mondata, kitétele pontatlan, de legalábbis kétértelmű. Akár az összeállításakor, akár az átmásolás alkalmával szavak, ragok maradhattak el belőle. Az efféle pontatlanságokat, hibákat kérdőjellel, felkiáltójellel tüntettük fel.

Monyasd „jószágának megtartására", a kommunitás közföldjének a megőrzésére hozták végzéseiket a falu, tulajdonképpen a tízes öregei.

Aki föld nélküli, híjával van a szükséges nagyságú területnek, annak „része és érdeme szerint" a rendi társadalomban az őt megillető hely, rang szerint a közösség nyílföldet ad. A használatba vett területet elzálogosítani tilos. Amennyiben mégis valaki ezt tenné, a közérdek ellen vétőre kimondják a kiszabott ítéletet „része vesszen a falu közi" a használatra kapott föld fölötti jog elvesztésének a jelölésére nem ritkán előforduló kifejezés. A „része vesszen a falu közi" döntéssel az újból a közföldhöz csatolt szántót bevetni, rétet megkaszálni, csak a „falu hírével", a falugyűlés engedelmével lehetett; ha nem így történt, a munka eredményét, a termést a „falu számára" el lehetett hozni. A falu közföldjét tilos elkertelni, különkertelni. A falutörvényt sértő kerítést a tízesbeliek levághatták, elhányhatták.

Utolsó kitételükkel a konstitució alkotói, és itt leginkább a fiatalokra gondolhattak, viszonylag könnyen lehetővé tették azt, hogy valaki Monyasdon örökföld birtokába jusson. (Hajlandóság mutatkozott már akkor az elköltözésre? Ezért kötötték az örökföld juttatását csupán eskühöz?) Az eskütétel, biztosra vehetően, kötelezettség vállalását jelentette.

A régi falutörvények között a gyergyóújfalvi 19. artikulusa kimondja, hogy még a „régi székel szabadságnak idejében" örökséget a kommunitás tudtával és engedelméből foglalhatott valaki. Azt a mondatát, amely így hangzik: *„ha a teljes falunak adhatója lészen"*, úgy értelmezzük, hogy a falu ad, ha lesz amit, viszont az is beleértendő, sejthető, miszerint minden falubelinek ebben a döntésben vétójoga lehetett.

A monyasdi faluvégzés leszögezi: a „falu közi vesszen" a nyílrésze annak is, aki pert indít, és azt falun, tízesen kívüli fórum elé vinné. Így értették a falutörvény alkotói, mégha számunkra nem teljesen világosan és pontosan fogalmaztak is. Ők azonban, vélhetően mindnyájan tudták, hogy mire utaltak.[10]

A XVII. században a falu által használt föld nagy része közföld. A csíkszenttamásiak konstitúciójukban kimondják: „Első, hogy a falu határa közös."[11] A faluközösségbeli család örökföld mellett birtokolta, használta még a kiosztott szántót, kaszálót, vagyis a nyílrészt, továbbá a mindig közhasználatban lévő legelőt és erdőt. Az örökföld kategóriájába tartozott elsősorban a belső telek, de nem csupán az, mert idővel örökfölddé válhatott szántóföld, sőt kaszáló is. Eredetét tekintve lehetett örökölt, cserélt, vásárolt, de irtásföld is. A mi esetünkben, Monyasdon, osztott föld volt. Ilyen osztott terület, a faluközösség beleegyezésével kapott föld minden településen lehetett. A belső teleken állott a ház, több gazdasági épület. Lehetett rajta zöldséges, gyümölcsös. Belső jószágnak, örökségnek, üléshelynek, fundusnak, Csíkban még gyükernek mondották ezt. Mindenhol mindenki, még a nemes és a lófő is, a kommunitástól kért, kapott házhelyet a faluban.

---

[10] *Imreh István:* A törvényhozó székely falu. Bukarest. 1983. 275–277. old.; CsSzM. 6334/45/100.

[11] *Imreh István:* I. m. 154–157., 161–164., 327. old.

A szántóföld felosztásának jól kialakult gyakorlata honosodott meg. A két fordulóra oszló teljes határt dűlőkre bontották. Minden dűlőt egyenlő számú parcellára szabdaltak fel. A nyílvonáskor az egyenlőség és az igazságosság elvének a betartását követték.[12]

Csomortán, Csobotfalva, Delne, Menaság, Mindszent, Pálfalva és Csíkszentlélek közös birtokának, a Negyedfélmegye havasának az 1620 körül alkotott konstitúciója többszörösen kimondotta, hogy aki a közös érdek ártalmára van, az, ha ideiglenesen is, elveszíti a havasbirtoklás jogát. Aki a közösen rögzített időpont előtt bemegy a havasba, aki nem járul hozzá a közös költségekhez, aki másnak eladja havasbeli részét, mert neki nincs szüksége rá, aki az elfogadott falutörvénnyel ellenkező magatartást észlelne és azt eltitkolná, nem értesítené arról a havasbíráit, sorsa az, hogy „kivesszen a havasból". Mindezek felsorakoztatásával a Monyasd és a Negyedfélmegye rendszabályának formai és tartalmi hasonlóságára figyeltünk fel.

Mind Imreh István, mind Tagányi Károly úgy látta, hogy a legrégibb székely falutörvény, amely erdővédelmet írt elő, az a csíkszentmihályi volt (1622–1639). Ennek a konstitúciónak az 1639-es pótlásában a szentmihályiak megtiltják a gyepűkert mellékének és általában az erdőnek tűzzel való írtását. A csíkszentmihályi falutörvény 21. pontja tiltja a bükkfa aszalását.[13]

A monyasdi falutörvény 38 évvel előzi meg a csíkszentmihályit. Ez a legrégibb, írásban is rögzített erdővédelmi szabály az egész Székelyföldön. De éppen úgy erdőóvó Kászonszék 1693-as határozata: „aki kecskét, juhot legeltet az erdőn se oláh, se magyar fejszét, baltát vagy efféle eszközt ne merészeljen hozni, mellyel erdőt pusztítana; ha valaki oláh, vagy magyar ebben tapasztaltatik (...) érdeme szerint büntetődjék".[14]

Monyasdnak már csaknem évtizede, hogy a hűlt helye maradt, amikor 1716-ban Csíkszentmiklós egyházközségének az elöljárói döbbenten konstatálják, miszerint „valami oláh és magyar zsellérek", akik a község lakott területén kívül tartózkodnak, számtalan bükkfájukat juhaiknak levágták. Bár nem határozzák meg pontosan a helyet, ahol mindez megtörtént, de kihámozható, hogy Gyimeslokról van szó. Az ottani nagy bükkerdőit azért védelmezte Csíkszentmiklós, Borzsova és Szépvíz, mert, ha nem is évente, de időnként a makk, ha termett, a disznók hízlalására szolgált.[15]

Vidékünkön később a csíkjenőfalviak bajoskodtak sokat a bükkerdejük védelmében, míg az el nem úszott. Maguk a jenőfalviak sem kímélték, sőt rongálták, rontották saját bükkerdejüket. Jóllehet a jenőfalvi végzések 3 forintos „irgalom nélküli" bírság kiróvását írták elő a bükkös kártevőinek, mégis a falubeli erdőrontókat „irgalmasan" kezelték. Inkább a külső károkozókat sújtották keményebben.

Csíkjenőfalván 1780-ból, 1790-ből, 1811-ből, 1815-ből és 1837-ből maradt fenn híradás a bükkerdők védelméről, a bennük esett kártételekről. 1815-ben a csíkjenőfalvi kommunitás úgy döntött, hogy minden gazda hozhat eszközfának bükköt az erdőből. 1848-ban a község engedélyezi gazdánként a 4 szánfa elhozását, „de fennállót, se nyerset, se szárazat levágni nem szabad." Micsoda tarolás lehetett ott ezt megelőzően?[16]

Monyasdon a megfogyatkozott bükkerdő védelmében hoztak végzést a józanul gondolkodó férfiak, óva így az utódok ékdekeit.

A székely faluközösség saját maga állított vezetőt: bírót, „hütöstanácsot" a falu élére. Minden felnőtt falubelinek beleszólása lehetett a vezetők választásába. Szabadon választották azt, aki a kommunitás képviseletében, annak száz és száz ügyes-bajos dolgában eljárt. Vállalni kellett a bírónak a közösség nem egyszer emberpróbáló gondját-baját.[17]

A monyasdi végzések alkotói azzal, hogy a segítségkérő bírót visszautasító, vagy mellőző embert megbüntették, a bíró hatalmát óhajtották erősíteni, működését hatékonnyá tenni.

Szőcs János

---

[12] *Imreh István:* I. m. 154., 157., 164., 166. old.

[13] *Imreh István:* I. m. 278., 294–300. old.

[14] *Szőcs János:* A románok megtelepedése, román falvak kialakulása Csík-, Gyergyó-, Kászonszékben. (1614–1650) In: A többség kisebbsége. Csíkszereda, 1999. 135. old.. – CsSzM. Kászoni protokollumok.. 1673–1700. Ltsz. 6328. 467–468. old.

[15] *Imreh István:* Csíkszentmiklósi plébánia levéltára. 1716-os irat. – Istoria Romaniei in date. Bukarest. 1972. 149. old

[16] *Imreh István:* I. m. 248–249., 263–264. old.

[17] *Imreh István:* I. m. 51–66. old.

A jászkiséri Csete Balázs játszóház 25 éve

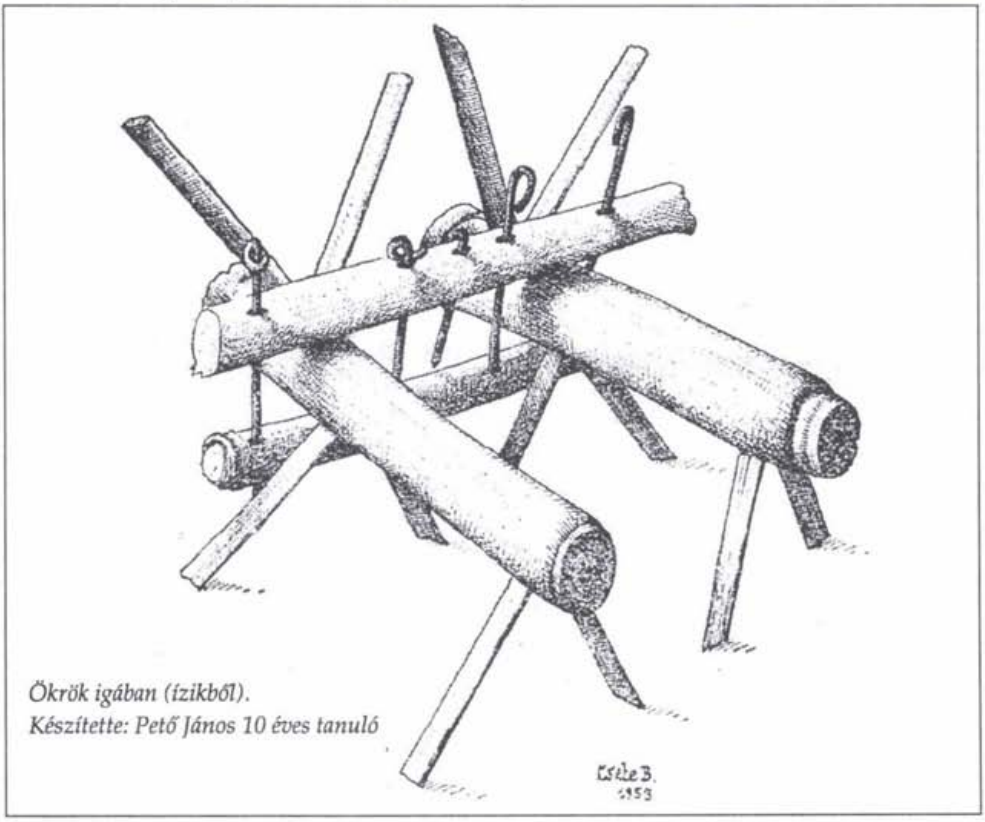
Honismereti körökben közismert Csete Balázs munkássága. Jászkiséren született 1893. március 15-én, pedagógus, néprajzkutató volt. Nagy figyelmet szentelt a gyermekeknek és a játékaiknak, melyeket leírt és lerajzolt, s amelyek 1957-ben a szolnoki Damjanich János Múzeum gondozásában megjelentek egy kis füzetben „Jászkiséri gyermekjátékok" címmel.

1970. március 15-én alakult Honismereti Szakkörünk felvette a Csete Balázs nevet. Tagsága kezdetben 10 főt, napjainkban 70 rendes és 30 pártoló tagot számlál. Szakköri munkánk középpontjában a helytörténeti munka áll. Elfelejtett szokásokat kutatunk fel, pályamunkákban rögzítjük azokat.

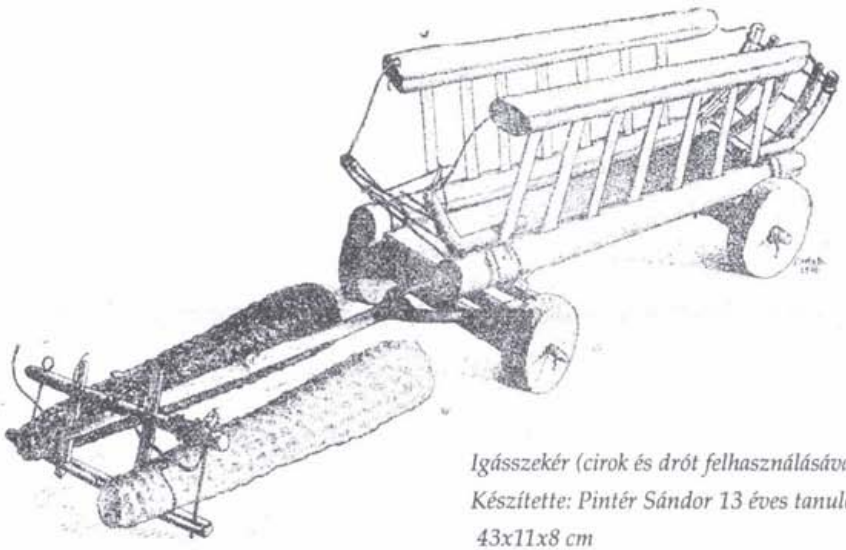
Feladatunknak tekintjük a feledésbe ment népi gyermekjátékok felkutatását, megtanítását a mai gyermekeknek. Ezirányú munkánkat 1978-ban kezdtük. A Népművelési Intézet felhívására és kérésére kapcsolódtunk be az akkor elindult játszóházi mozgalomba. Szerencsére éltek még azok az emberek, akik ismerték ezeket a játékokat, s el is tudták készíteni az emlékeik alapján. Mindehhez az útszéleken és a háztartásban található anyagokat használták fel.

Sok elfelejtett dramatikus játékot gyűjtöttünk össze és tanítottunk meg felnőtt szakemberekkel és gyermekekkel. Mégis az igazi területünk a népi játékkészítés maradt. 1978-tól ugyanazokat a játékokat mutatjuk meg a gyermekeknek és örömmel látjuk, hogy a sok divatos játék mellett hogyan hat a rájuk, milyen boldogan készítik a tárgyakat, ismerkednek az alkotás örömével.

A foglalkozásokat a legkülönbözőbb közösségeknek tartottuk: Budapesten a Thermál Szállóban, Falunapon a Margit-szigeten, Tavaszi Fesztiválon a Budapest Sportcsarnokban, Dombóvár, Székesfehérvár, Szentes, Szolnok iskoláiban, Mezőtúr, Törökszentmiklós, Gyöngyös, Visonta, Gyöngyössolymos, Salgótarján, Vác, Kapolcs, Szentendre, és a helyi Művelődési

Ökrök igában (ízikből).
Készítette: Pető János 10 éves tanuló

Igásszekér (cirok és drót felhasználásával)
Készítette: Pintér Sándor 13 éves tanuló
43x11x8 cm

Ház, az Általános Iskola napközi otthona és nagyon sok iskolai tábor adott helyet játékbemutatóinknak. Általában évenként 30-35 foglalkozást tartottunk.

Több külföldi csoport is volt a vendégünk: svájci, német, francia, belga, norvég, svéd, orosz csoportokat tanítottunk a népi játékainkra, sőt a japán művelődési miniszter is volt vendégünk. E csoportok tagjaival kölcsönösen is tanítottuk egymást. Szakkörünk tagjai megtanulták például a japánoktól a papírhajtogatást.

A foglalkozásoknál megfigyeltük, hogy a gyermekek a felnőttek eszközeinek kicsinyített mását használták fel játékaik készítésénél. Játékkészítés közben a történelmi múlt is előkerült és az idősebbek gyermekkorának megismerésén keresztül a kor történelme is kirajzolódott: hogyan éltek a gyermekek az 1910–1940-es években Jászkiséren és Magyarország kisebb településein. A játékkészítés történetének ismertetése közben beszélgettünk és így alakítottuk a mai gyermekek gondolkodásmódját. A mai gyermekek csaknem minden játékot készen kapnak, nem érzik az alkotás örömét. Másfelől nem érzik a gyermekek az anyagok sokféleségét. Fontos, hogy a fát, a füvet, a terményeket és azok tartozékait tapintással is megismerjék.

Példaként a kukoricát, mint a játékkészítés alapanyagát szeretném bemutatni. A kukoricaszemekből csodálatos nyakláncot lehet fűzni, míg a szárából, (amikor az állatok leették a levelet róla az úgynevezett ízikből) számtalan játékot lehet fabrikálni. Így például a fosztásból kutyát, szánkót, szekeret, ökröket, hegedűt, babát, a csutkából szintén babát lehet készíteni. Ha ezt bemutatjuk és elmagyarázzuk a gyerekeknek is, kirajzolódik a régi falusi mezőgazdaság képe és számtalan új játék kerül a gyermek kezébe.

Érdekessége a játékkészítésnek, hogy mindenki visz bele valamit az egyéniségéből. A fosztásbabákat egészen másképpen készíti Szüle Katalin, mint Beda Gyuláné vagy Tóth Áronné. Megemlítem még néhai Zana Kálmánt vagy Beda Gyulát, akik szekérkészítés közben a szarvasmarhatartásnak különböző formáit is megismertették a gyermekekkel, így a régi magyar fehér vagy a vöröstarka tehén hasznosítását.

Ügyeltünk arra, hogy a babák ruházata ne műanyag legyen, hanem gyolcs vagy karton. Fontos az anyagok tisztasága, mivel használt anyagot is felhasználunk, de ezeket szépen kimosva, vasalva adjuk a babákra. A babák készítésével Eizrich Tiborné, Miskolczi Jánosné, Pásztor Barnabásné, Gulyás Jánosné és (jómagam), Győri Jánosné foglalkozik. Az útszéli fűvekből készített babáknak Fodor Pálné és Szepcsik Józsefné a mestere, míg a fonalbabákat Csintó Istvánné és Csintó Sándorné készíti. A sárkánykészítéssel Molnár Ferenc és Abonyi Ferencné foglalkozott. Meg kell említenem Nemes Sándor, Tót Áron és Bartók János nevét, akik fűzfából, bodzafából és tökszárból készítenek sípokat, valamint ördöglakatot, ami csak

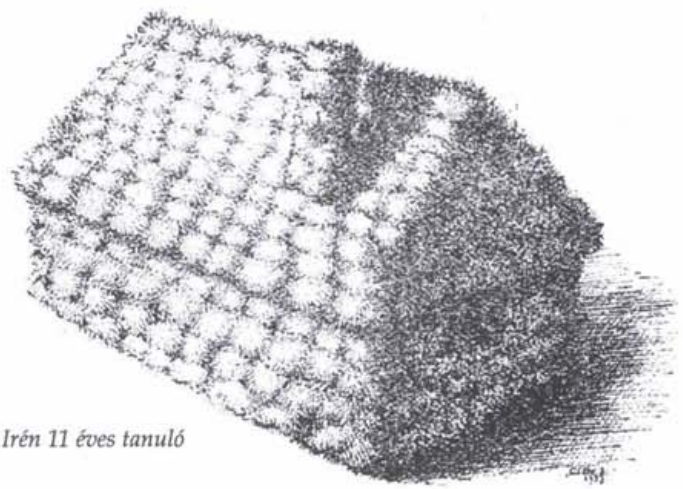
nagyobb gyermekeknek való. Az ördöglakat készítése, ki- és becsukása a felnőtteknek is kedvenc játéka.

Természetesen minden körülmények között az eredetiségre törekszünk. Nem kis munka azonban az anyagok gyűjtése, sok esetben sokkal több időt vesz igénybe, mint a játék elkészítése. Sokszor szinte házról-házra járunk a fosztásért, csutkáért, ízíkért. A gépi aratás miatt nagy problémát jelent a búzaszálak megszerzése, pedig mindenhol igen nagy sikere van a búzaszalmából készített tárgyaknak, amiknek Laki Jánosné a mestere.

Jászkiséri játszóházi munkánk tapasztalatait összegezve elmondhatom, hogy az eltelt 25 év alatt mindig meg tudtunk újulni. Ezt nemcsak a gyermekek érdeklődése bizonyítja, hanem a mindig újat kereső pedagógusok meghívásai és levelei is. A leírtakat Csete Balázs szavaival fejezem be: „A gyermek a játékkészítés folyamán elsősorban s legfőként alkotó erejének működését élvezi. Azt, hogy meg is tudja csinálni, amit elfogadott."

A mellékelt játékok rajzát Csete Balázs készítette.

Győri Jánosné

Ház bogáncsból
Készítette: Korsós Irén 11 éves tanuló
h.: 22 cm

Szánkó napraforgókóréból
Készítette: Sraj Áron 11 éves tanuló
h.: 22 cm

TERMÉS

Kölesér várától a szalontai Toldi-kúriáig

Meglehetős részletességgel ismerjük a Bocskai fejedelem által hadászati, honvédelmi céllal tájainkra rendelt hajdúk érdemeit, a kezdeti félszázad históriáját. Azonban a hajdúkérdés kutatói s a helytörténészek – furcsa módon – kevés figyelmet fordítottak ama kérdés megvitatására, milyen okok késztették az eredetileg Kölesér várába telepített harcosok átköltözését Szalontára, és miért éppen a Toldi-család possessióját választották a megannyi fölperzselt, elpusztított település közül. A következőkben ennek az okát kívánom föltárni, alapozva a hajdú-problematika eddigi kutatási eredményeire.

A későbbiek megértéséhez szükségesnek ítélem a szóban forgó két település Kölesér és Szalonta kialakulásának, kezdeti történetének bemutatását.

Kölesér

A törökdúlás előtt Bihar vármegye délnyugati része a Fekete-Körös vízrendszerével függött össze. Felső folyásán ebből szakadt ki a Kölesér és a Gyepes ér, amelyek lápok, mocsarak megtermékenyítése után közel száz kilométernyi kacskaringóval az anyafolyóba tértek vissza. A vizenyős terület a magas törzsű mocsártölgyeknek, a síkság pedig a bükknek volt az életeleme. A végeláthatatlan, összefüggő erdők „gyarakjain", írtásain, valamint a némileg kimagasló szigeteken 22 kisbirtokosi település sorakozott, egymástól 3-5, esetleg 10 kilométernyi távolságra.[1] Közülük Kölesér mezőváros emelkedett a legnagyobb tekintélyre, amely – falakkal megerősített hely évén – „az ősi Bihari várispánságnak szívét képezte. (...) Fölényének bélyegét rányomta Bihar megye egész déli részére, mind, mind egyházi tekintetben A megye említett harmada még a XVI. század végén is a helységről köleséri területnek neveztetett. (...) A polgári felosztást nyomon követte az egyházi, felállítván a köleséri főesperesi kerületet."[2] Ezzel együtt járt egy tágas téglatemplom s a káptalani iskola emelése, amit több hasznos és rangos épület követett, hiszen csakhamar királyi vendégek szálltak meg falai között. Említsük meg IV. (Kun) László királyt majd feleségét, Anjou Izabella Erzsébetet, aki itt lelt ideiglenes otthonra (1282). Két és egyharmad század múltán, 1514 májusában az ellentétes társadalmi osztályhoz tartozóknak Dózsa mezítlábas hadainak lett a gyülekező helye, akik innen indultak Arad, Lippa, Solymos, Csanád megtámadására.

Egy emberöltőnyi idő múltán, 1548 tavaszán Erdély és kapcsolt részeinek rendjei Kölesér várában tartották országgyűlésüket, amelyen Erdély kormányzója, Várad püspöke, fráter György is részt vett. Feltételezhető Zápolya János özvegyének, Izabella királynénak a jelenléte is.[3] Jó néhány lelkészét, tanítóját név szerint ismerjük, sőt azt is tudjuk, hogy középfokú scholájából Paulus de Kellesér (1444) és Franciscus de Keresér (1488) a bécsi katolikus univerzitás peregrinus diákja volt.[4]

Gazdasági súlya központi helyzetéből adódott, ami vásárinak látogatottságán, az árucserének élénkségén volt lemérhető. Ez természetes következménye ama ténynek, hogy a Váradot Araddal összekötő út Köleséren haladt át, amit itt keresztezett a Hármas-Körös mentéről Belényes irányába vivő, Gyulát érintő, másik fontos útvonal.

Kölesérnek a XIII. századtól a XVI. századig elért egyházi, közigazgatási és kulturális jelentőségéhez nem mérhető az Erdőhátság egyetlen települése sem. A kisebbek sorából – tárgykörünkbe tartozásánál fogva – Szalontát emeljük vizsgálódásunk fényébe.

---

[1] *Jakó Zsigmond*: Bihar vármegye a török pusztítás előtt. Bp. 1940.

[2] *Bunyitai Vincze:* A váradi püspökség egyházai. III. Nv. 1884. 466-467. old.

[3] I. m. 469. old.

[4] *Tonk Sándor:* Erdélyiek egyetemjárása a középkorban. Bukarest. 1979. 228., 310. old.

Szalonta

Neve Zolunta alakban először II. András király egyik, 1214-ben kelt adománylevelében tűnik fel. A királyi család birtoka, de egy szűk századnyi időre az egyházhoz kerül. Tőle visszaszáll Károly Róbert tulajdonába, aki Lemenchei István fiának, Bertalannak adományozza. Ettől kezdve örökösödés vagy adományozás révén középbirtokos családoké. 1398-ban a kiterjedt Toldi-família egyik ága szerzi meg, amely megkülönböztető nevét helységünkről kapja.

Lakóinak számára két hiteles összeírás alapján következtethetünk. 1337-ben Szalonta katolikus papja évi 8 garas pápai tized megfizetésére kötelezteti, míg Kölesér plébánosa 35 garasra.[5] Kétszáztizenöt évvel későbbről pontosabb adattal rendelkezünk. 1552-ben I. Ferdinád király elrendeli Bihar vármegye portáinak összeírását. Eszerint Szalontán Toldi Mihály 7 és fél, Toldi Miklós 6 portának a birtokosa, míg Köleséren a váradi püspökségnek 117 portáját jegyzik föl. A használatos kulcs szerint átszámítva Szalontán körülbelül 54 igás jószággal rendelkező jobbágy él, családtagokkal együtt megközelítően 324 személy; Köleséren kilencszer-tízszer ennyien, azaz 2800–3000 lélek, a legszegényebbeken, a miserabiliseken kívül.[6]

Az Erdőhátság népét éppen ezekben az években éri el a Németországból kiinduló eszmei áramlat, a reformáció. A Lippáról származó Kristók diák ékesszólása Kölesér lakóinak jórészét a protestantizmus pártjára állítja, 1552-ben pedig már Szalonta és Tenke is az új vallás hívévé szegődik, ide értve a birtokos Toldi-családot is.[7]

A XVI. század utolsó harmadában már-árgazdasági fellendülés köszönt a Kölesér mente népére, amikor dolgos életünket rabló, portyázó csapatok zavarják meg, akik 1566-ban elfoglalták Gyula várát, ahonnan gyors lovaikon pár óra alatt elérik Jenőt, Sarkadot, Kölesért. 1573-ban népes sereggel pusztítják végig a Fekete-Körös völgyét, Belényesig eljutva. A közbeeső települések népét kirabolják, foglyokat ejtenek.

Ez a tapasztalat indította Toldi Mihályt és Miklóst arra, hogy udvarházuk közvetlen környékét földhányással és vizesárokkal vegyék körül. Hasonlóan cselekedett Kölesér mezőváros népe is, akiket már századok óta várfal és a névadó patak vize védett, de erősségét, biztonságát ezek után minden eszközzel fokozniuk kellett.

A vidék lakossága alig tér magához, amikor az említettnél is pusztítóbb veszedelem szakad rájuk. Az oszmánok legközelebbi céljuknak Várad megszerzését tekintették. Musztafa pasa 1598-ban hatalmas erővel támad, de a védők ellenállnak és győznek. Ekkor a megalázott sereg – szegedi és gyulai szállására visszavonulóban – az útjába eső helyiségeket lángba borítja, lakóit megöli vagy rabszíjra fűzi. Erdőhátság, Szalonta, Pata, Pánt, Répáskeszi, Kéza, Mezőpanasz, Mezőgyarak, Kis- és Nagyvásári, Bagos, Sziltarcsa, Vémer és a többi, összesen 22 falu teljesen elpusztul, a gazdag mezővárossal, Kölesérrel egyetemben. Az életben maradottak az áthatolhatatlan erdőkben s a mocsarak szigetein kerestek menedéket. A férfiak közül számosan hajdúknak vagy zsoldos katonáknak álltak.

A hajdúk Bocskai István hűségében

A hajdúkérdés kutatója és egyik legjobb ismerője szerint „a hajdúk ebben az időben főleg a szabolcsi, bihari részeken a török hódoltság és Erdély között fekvő, senki földjének mondható területen csoportosultak, (...) az elpusztult falvak romjai között tanyáztak, várva a történelem jeladását".[8]

Ez történhetett Dél-Biharban a Gyepes és Kölesér közötti térségben is, amit az irányító hatalom erőtlensége és bizonytalansága mindenképpen elősegített. Az előzőekben említett 22 helység munkabíró férfiai „beültek a pusztuló falvakba, de nem álltak jobbágyterhek alá. Évekre is megtanyáztak egy-egy faluban, de a fegyvert nem tették le, s amikor hadi vállalko-

---

[5] *Györffy György:* Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. Bp. 1966. 636., 665. old.

[6] Conscriptio Comitatus Bihariensis. Anno 1552. – A Bécsben őrzött eredetinek hiteles másolata a nagyszalontai Arany János Emlékmúzeumban. – Az egy portán élők számának meghatározásához fölhasználtam Markó László Általános történelmi fogalomgyűjtemény. (Bp. 1992.) és *Mezősi Károly:* Bihar vármegye a török uralom megszűnése idejében (Nv. 1943.) című monográfiáit. Ezek szerint egy adózó porta 4 jobbágyháztartással azonos; a családokat átlagosan 6 tagúnak tekintettem.

[7] *Rozvány György:* Nagy-Szalonta történelme. I. Gyula. 1870. 14. old.

[8] *Rácz István:* A hajdúság története. Bp. 1957. 15-16. old.

zásra hívták őket kapitányaik, megalkudtak, és kezet adtak".[9] Sajnálatos, hogy az Erdőhátság szabad hajdúkká lett lakóiról egyetlen korabeli följegyzés sem maradt reánk. Nem tudjuk, hogy 1598 és 1604 között, azaz hat éven át Kölesér vára és más települések romjaiban meghúzódó „liberi haidones" részt vettek-é törökellenes vállalkozásokban, például Sarkad vára fölszabadításában (1599. szeptember 17–18.), vagy – más társaikhoz hasonlóan – ők is saját népük sanyargatói lettek.

Az első róluk szóló hír 1604 októberéből maradt reánk. Bocskai István ekkor győződött meg arról, hogy a magyarság – a törökökkel vívott harcában – a Habsburg uralkodókra nem számíthat. Elpártolásának megtorlását Bécs Belgioso főkapitány zsoldos hadseregére bízta. Első lépésként a Bocskai birtokhoz tartozó Szentjobbot fogadta el és már Kereki várának ostromára készülődött, amikor „Örvendy Pál kapitánynak sikerült megnyernie a Kölesér romjai között tanyázó hajdúkat. Ők, háromszázan, Egri István vezetésével a várba siettek, s oly vitézül védték, hogy a németek csúfos vereséget szenvedve elmenekültek."[10] „Így kezdődött el az első szabadságharc, örök dicsősége a szalontaiaknak, mert az ő ősei vonták ki először kardjukat az Istenért és a szabadságért" – írja Móczár József helytörténész.[11]

A köleséri háromszázak Bocskai mellé állásának további előnyös hatása is volt. Példájukat az adorjáni táborban és más, a császárhoz hű várakban szolgáló hajdúk is követték. Összefogásuknak tulajdonítható, hogy 1604. október 15-én az Álmosd és Diószeg közötti mezőn Petz ezredes 3500 emberből álló seregét teljesen megsemmisítették, sőt magát Belgiosot is üldözőbe vették. Ezzel a győzelemmel kezdődik a magyarságnak a két elnyomó hatalom ellen vívott szabadságharca, amelyben Bocskai leghűségesebb harcosainak a hajdúk bizonyultak. A bihari tájak főura – fejedelemmé választása után – megbecsülése jeleként az ország nemeseinek sorába emelte őket, és hat hajdúvárosba, valamint Bihar megyébe telepítette őket. Utóbbiak közé tartoztak az úgynevezett köleséri hajdúk is, akiknek további hadi tetteiről másfél éven át Kleio, a történelem múzsája mit sem jegyzett föl.

A hajdúk Kölesér helyett Szalontát választják

Bocskai István fejedelem a Debrecen környéki hajdúvárosoknak biztosított jogokkal és kötelezettségekkel ruházta fel a Jothe Gergely kapitány vezérlete alatt hadakozó hajdúkat is. Az 1606. március 14-én, Kassán kelt oklevél tanúsítása szerint „egész Kölesér mezővárosunkat (...) a háromszáz katonának adtuk, adományoztuk örök jogon".[12]

Ezt olvasva önkéntelenül vetődik fel előttünk a kérdés: a fejedelem választása miért esett éppen Kölesérre? Elsősorban hadászati, honvédelmi meggondolásból. Mint bihari nagybirtokos és 1592–1598 között Várad kapitánya, jól ismerte a földfelszíni adottságokat, Erdély itten húzódó nyugati limesének fontosságát és fenntarthatóságát. A két ellenséggel szembeni védelem fontos tényezője volt a Székelyhíd, Várad, Kölesér, Sarkad, Jenő, Lippa várláncolat, amelynek egyik fontos láncszeme, Kölesér 1598 után használhatatlanná lett, miközben Gyulán már a török volt az úr. Erdély kapujának és erős végvárának, Váradnak Kölesér előretolt bástyája volt, a délről északra vivő hadiút mentén. Nem hanyagolható ama tény sem, hogy a tordai edictum értelmében a dél-bihari földek is a váradi katolikus püspökség tulajdonából a váradi váréba jutottak; ezáltal Kölesér újratelepítését az előbbi hatóság nem sérelmezte. Bocskai eme döntésében a megbecsülés erkölcsi parancsa bizonyára szerepet játszott. Emlékezhetett ama háromszázak érdemeire, elszántságára, amelyről kereki várkastélyának védelme, majd az álmosdi csata során személyesen meggyőződhetett. Noha e csapat katonai állománya másfél év alatt némileg cserélődött, a Köleséren teljesítendő ügyelet többségük számára az Erdőhátságra való hazatérést jelentette, s így a reájuk testált hadi szolgálattal közvetlenül a maguk otthonát, családját védték.

Kapitányuk, Jothe Gergely vezetésével a kijelölt őrhelyen termettek, ahol egyhamar meggyőződtek, hogy a romok még romosabb állapotban vannak, és a kóborló, pusztító törökök

---

[9] *Szabó István:* A hajdúság kialakulása. Debrecen. 1956. 8. old.

[10] Móczár József (szerk.): Nagyszalonta 1606-1906. Nsz. 1906. 27. old.

[11] I. h.

[12] *Szendrey István:* Hajdú-szabadságlevelek. Debrecen. 1971. 53. old.

látogatásai gyakoribbakká váltak. Birtokba iktatásuk jogi processzusát sem végezhették el a helyszínen, hanem a Váradhoz közeli Körösszegen hajtották végre.[13] Biztonságosabb helyet kellett keresniük. Két hónap alatt bejárták a Kölesér, Gyepesér, Fekete-Kőrös közének elpusztított falvait, középnemesi birtokait. Végül az erdők, mocsarak mögé rejtőzött, a fontosabb utaktól távol eső Szalontát vélték a legalkalmasabbnak. További előnye, hogy a Toldiak udvarházukat egykor védművel vették körül, amit a hajdúk folyamatosan magasítottak, erősítettek. (A néphagyomány szerint a „kastély" és három jobbágyház is épen maradt.) Hátránya viszont, hogy családi tulajdon, de ezt is megoldották. Toldi Györgytől előbb zálogba veszik, majd 1625-ben 1000 tallérért örökáron megvásárolják. Bocskai jóváhagyásával még 1606 májusának folyamán átköltöznek és június 3-án birtokba is iktatják őket.[14]

A Toldiak ekkor válnak meg véglegesen két századnál is hosszabb időn át birtokolt tulajdonuktól. Azonban előzőleg kikötötték, hogy jobbágyaik helyt maradhassanak, s a hajdúkkal egyenlő kiváltságokban részesüljenek. A fegyverek oltalmában bízva a mocsarak szigeteire húzódók is előmerészkedtek, beköltöztek és magántulajdonukkal gyarapították új lakóhelyük erejét.

Ezt követően Szalontát az erdélyi fejedelmek számtalan előjoggal, állattartásra alkalmas pusztával gazdagították. Ezeknek köszönhetően a XVII. század derekán hivatalosságok és a közemberek a legjelentősebb Körösköz-bihari hajdútelepülésként tartották számon.[15]

Dánielisz Endre

Deák Ferenc hagyatéka[1]

A magyar királyi miniszterelnök Budapesten 1876. január 29-én 9.30 órakor táviratot adott fel Őfelsége kabinettirodájába, mely 10.25 órakor érkezett meg Bécsbe és a következő üzenetet tartalmazta: *Franz Deák ist gestern Abends 2 11 Uhr gestorben. 29/1 1876 – Tisza.*[2]

A hivatalos közleménynek a halálhíren túlmenően két jellegzetessége van: a magyar királyi miniszterelnök Tisza Kálmán jelenti Ferenc József őfelségének, és a magyar miniszterelnök németül küldi értesítését a magyar királynak.

Ebből a két utalásból máris megvilággalanak azok a keretek, amik között az események, történetesen a jelentett személy halála bekövetkezett. Nevezett személy pedig a kereteknek cselekvő megteremtője volt. Nem lehet célunk most az általános politikai fejlődés, a mindenkori helyzet ismertetése, adott esetben ugyanis fontosabbnak tűnik a személyiség betájolása, szerepének viszonylagossága korában. Szinte felesleges megjegyezni, de még a legnagyobb hatalmú és hatású ember súlya-tekintélye sem lehet kizárólagos, éppen ezért jelentőségének behatárolását, korlátozottságát kell szem előtt tartanunk ahhoz, hogy egyáltalán helyesen mérjük fel a közéleti ember tevékenységét. Csakis szerencsés embernek mondható az, aki saját korán túlmenően is hat, él a közösségi emlékezetben. Emennek persze megvan az a veszélye, hogy legendák, utólagos magyarázatok révén már nem az eleven, cselekvő személy, hanem bizonyos értelemben bálvány ködlik fel előttünk.

Egyedül értelmes vállalkozásnak az tűnik, ha lehántjuk a porlepte utólagos rétegeket, és mintegy szellemidézésként a kortárs források bevonásával kíséreljük meg életre hívni a kétszáz évvel ezelőtt, 1803. október 17-én a Zala megyei Söjtörön született Deák Ferencet.

---

[13] *Szendrey István:* A bihari hajdútelepek társadalma a XVIII. század végén. In: Kossuth Lajos Tudományegyetem. Acta 1957. Debrecen. 47. old.

[14] *Szendrey István:* A bihari hajdúk pere a hajdúszabadságért. Debrecen. 1958. 5. old.; i.m. 38. old.

[15] *Dankó Imre:* A Kőrösköz-bihari hajdúság. Gyula. 1959. 51. old.

---

[1] A Litea könyvesboltban 2003. végén, Liska Dénes: Deák Ferenc az anekdóták tükrében című könyvének bemutatóján (Szerk.)

[2] Deák Ferenc tegnap este 2 11 órakor meghalt – Tisza.

Ki volt ő, akinek ravatalánál gyászban elmélyülten időzött Erzsébet királynő, akit apoteózisként a magyar történet középpontjába állított Zichy Mihály 1894-ben A magyar nép című plakatív alkotásán? Akinek munkáiból születése 100. évfordulójára a tudós Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter (1895-1903) állított össze két kötetnyi válogatást, s írt hozzá hosszú bevezető méltatást? Itt többek között így ír róla: „A magyar néplélek, a magyar faj legfényesebb erkölcsi és értelmi tulajdonai nyilatkoznak meg az ő életében és tanításában. A mi jót, nemeset, bölcset és igazat találunk fajunkban, az árnyoldalak nélkül együtt van az ő lelki és értelmi jellemében. Egy fajnak elvont nemes tulajdonságai egy emberben összesítve."

Bizonyosan rejlik némi igazság abban, hogy az ember környezetének „produktuma", még ha árnyaltabban kellene is ezt felfogni. A környezethez hozzátartozik természetesen a földrajzi értelemben vett táj, szülőföld mellett a politikai-társadalmi hovatartozás is, időbelileg pedig a jelenbe ható múlt. Emez felbontható az egyszerűen átörökölt, nem egy vonatkozásban legendákkal megtűzdelt ösztönös emlékezetre, valamint a művelt, tudatosan vállalt történelemre. Az emberi társadalmat személyi síkra lebontva a felsorolt előfeltételek hasonlósága következtében valamennyi érintett személynek hasonlónak, mi több, azonosnak kellene lennie. Ez bizonyos szinten és mértékben fenn is áll, ezért is állapíthatók meg közös ismertetőjegyek, ezért beszélhetünk közösségről, ellenben adottság, képesség és befolyásolás következtében minden emberre másképpen hatnak ugyanazon meghatározó tényezők. Az eltérő felvevőképesség mindazonáltal egyéni alkat kérdése.

Mégis, Deák Ferenc személyiségét, emberi jelenségét firtatva, egész sor olyan vonás, megnyilvánulás figyelhető meg, ami maradéktalanul nem magyarázható meg a környezetbeli adottságokkal. A személyiségnek éppenséggel egyik legjellemzőbb ismertetőjegye, hogy kinő a keretekből, eltér a környezetétől, vagy legalábbis nem sorolható az ún. átlag közé, amiből a csoportjegyeket szokás összeállítani. Nem egészen komolytalanul horoszkópját kellene szemügyre vennünk, hiszen még Nietzsche is elismerte a csillagok állásának (konstelláció) befolyását az ember világára. A személyiség megértéséhez ettől függetlenül közvetlen környezetéből kell kiindulnunk.

*

A Zalatárnokon és Söjtörön birtokos (kehidai) Deák család a szintén Zala megyében éspedig az alsólendvai járásban fekvő Zsitkócról származott, legalábbis oda vezethetők vissza az I. Lipóttól (1657-1705) 1665-ben nemességet nyert ősei, a testvérpár Mihály és Péter. Előbbi huszárezredes volt, utóbbi törvénybíró. Ennek ellentmondanak a legújabb kutatások: apjuk, János, Bánffy Kristóf által (1644), a két testvér Nádasdy Ferenc jóvoltából lett szabados (1665), egyébiránt gazdálkodó jobbágyok voltak, mindazonáltal írástudók, azaz értettek a betűvetéshez. Az ő esetük is arról tanúskodik, hogy az újkori magyar nemesség nagy része a török korban emelkedett ki a jobbágysorból. Ennek megfelelően a címerek javarésze tükrözi a hadi érdemeket karddal, rajta nem egy esetben levágott török fejjel. Nem így a Deák család esetében. Címerük: kék mezőben nyitott könyv, melybe félig behajtott kar lúdtollal törvényeket ír be. Ez a rögzítés Péterre is vonatkozhat, aki Ferencnek ükapja volt. Ezen a ponton – mondhatnánk – kitapinthatók Deák Ferencnek a jogtumányra és -gyakorlatra utaló koordinátái; a család ezen ágának életvitelében tehát nem a fegyveres harc, hanem a tudományosság, mindenekelőtt a jogtudomány állt előtérben. A családi címer jelképe egyúttal a név jelentését is kifejezésre juttatja. Az eredeti görög διάκονος (szerpap, papsegéd, miniszter) latin változata, a *literatus* írástudót jelent, tehát olyan személyt, aki ért a betűvetéshez, így egészen természetes, hogy foglalkozását tekintve eredetileg írnoki, titkári tisztséget látott el, és mint ilyen egyházi vagy világi nagyúr szolgálatában állott. Mint ismeretes, a latinos-deákos műveltséget elsajátító tanulót is régiesen deáknak, de még manapság is diáknak szokás nevezni.

Idősebb Deák Ferencnek Sibrik Erzsébettel 1788-ban kötött házasságából hét gyermeke született; felnőtt kort négyen értek meg, közöttük Ferenc volt a legfiatalabb. Ferenc születése anyja életébe került; s a félárvaságból – búskomor apja 1808-ban bekövetkezett halálával – öt éves korában teljes árvaságra jutott. Neveltetése így a tíz évvel idősebb Klára nővérére és 15 évvel idősebb Antal bátyjára hárult. Mindkettő a legnagyobb gondoskodással volt iránta; a szintén jogot végzett és alsóházi képviselőségig jutott bátyja nagy befolyással volt fejlődésére. Az elemi iskolát 1808-ban Kőszegen végezte, a középiskolát 1811-ben Keszthelyen kezdte,

majd a kegyesrendiek gimnáziumában Nagykanizsán folytatta 1817-ig, közben egy tanévet Pápán tanult. 1817-1821 között Győrött az ottani királyi jogakadémia hallgatója volt. A legjobb tanulók közé tartozott, már akkor kitűnt szónoki képességével és emlékező tehetségével. A nyelvek közül a latin mellett a németet sajátította el; érdeklődése elsősorban a történelemre és a közjogra irányult. 1823. december 19-én tette le az ügyvédi vizsgát Pesten. Ugyanitt, s ekkor kötött életre szóló barátságot Vörösmarty Mihállyal. Visszatérve Zalába – már egy évvel később – teljes buzgalommal bekapcsolódott a megyei életbe: előbb tiszteletbeli alügyész, majd az árvaügyi bizottság jegyzője lett; egészen a helyettes alispáni tisztségig vitte, amit bátyjától 1832-ben vett át. Szintén bátyjának köszönhetően 1833. ápr 15-én alsóházi képviselő lett és ezáltal országos szinten kezdte meg politikai pályafutását. A gazdálkodás és a közéleti tevékenység szinte teljesen lekötötték figyelmét és erejét, nem csoda, hogy kosarat kapott választottjától. A balsiker annyira elkedvetlenítette, hogy többé nem kísérletezett a házassággal. Mind Antal bátyja, mind pedig ő agglegény maradt, s ennek következtében kihalt a kehidai Deák család.

A csalódás és a házaséletről való lemondás bizonyosan hozzájárult ahhoz, hogy Deák Ferenc egész életét a közéleti szereplés töltötte ki, emberi hajlamait pedig pótcselekvésnek alig nevezhető nemes gondoskodásban élte ki: mint keresztapaságok vállalása, árvák felkarolása stb. Ezen túlmenően romantikus érzelmi töltetű barátságokat ápolt, a számára – természetesen politikailag – megfelelő személyekkel.

Ebben a vonatkozásban felmerül az alkat kérdése. Deák Ferenc megnyilatkozásait, nevezetesen leveleit tanulmányozva flegmatikus alkatnak bizonyul, melyet filozófikusan sztoicizmusnak is nevezhetnénk, de a melankólia, a búskomorság vonásai is megfigyelhetők nála. Utóbbit flegmatizmusával sikerült kiegyensúlyoznia. Személye közelebbi megismeréséhez fontos támpontokkal szolgál Vörösmartyhoz 1827. október 27-én írt levelében – huszonnégyévesen – önmagáról tett gunyoros megjegyzéseivel. A költő saskénti szárnyalásával szembeállítja saját alkati beállítottságát: *„...én fenn repdeső gondolataidat kövérségemből eredett lomhaságom miatt elérni képes nem vagyok, s itthon kányákhoz szokva inkább, mint sashoz, kányának nézem a magasan lebegő sast is."* Vörösmarty dorgálására, amiért nem válaszol leveleire, így mentegetőzik: *„Lustaságomért ne pörölj. Szeress gyöngeségeimmel s akkor szeretsz igazán. Tűrjed a bivalynak lomhaságát, mert habár lassan, de sokat emel. Ez ugyan prozaikus egy hasonlítás, de igaz: mert futni én sem szeretek, emelni pedig, ha kell, vagy másfél mázsát én is elbírok. Ezeket azonban lelki erőmre ne értsd, mert eszem élelmemet adó földünknek csak színén jár; most szüretkor, midőn mustomnak helyről aggódtam, a föld alá is leszállott ugyan, de föl csak akkor emelkedik, midőn valamely épületem romlott födelének újítására fákat kell vágatnom; sőt már az idén egyszer magasabbra is hatott, akkor, midőn a söjtöri torony keresztjének igazítására pénzt kértek tőlem."* Jóval később, már pesti éveiben nem kis öngúnnyal hárítja el egyik hölgy tisztelőjének unszolását leveleinek szorgalmas megválaszolására. Vachott Sándornénak így vall 1862. július 19-én kelt levelében: *Minden embernek van valami szenvedélye, mihez ragaszkodik. Ilyen szenvedély nálam az, a mit úri társalgásban kényelmességnek neveznek, a mit a keresztény anyaszentegyház a hét főbűnök közé sorol, s minek valóságos magyar neve: restség. E szenvedélyem félszázad óta dacol mindennel, magam akaratával, mások nehezteléséve. Sokat küzdöttem ellene sükeretlenül, most már felhagytam a küzdéssel, s azóta békében élünk egymással."*

A negyvenes években – mint ezt Barabás Miklós 1841/1842-ben megörökítette – Deák megjelenésében mégis erőteljes, szép ifjú, hatalmas izmú embernek számított. Szeretett délutánonként a Városligetben, nem egyszer felsőkabát nélkül, labdázni. Érettebb korában zömök termetét, rövid nyakát, széles vállát, erős mellkasát, napbarnított piros arcát, vastag bajuszát emlegették. Szürke-kék szemében nagy mélység volt, de tudott oroszlántekintetet is ölteni.

Deák önjellemzéséhez hozzátartozik közéleti tevékenységét bénító betegségi tüneteinek felsorolása. Amit Széchenyi beteges túlzással naplójában rögzít, ő barátaihoz írt leveleiben tárja fel. 1842. február 7-én még azt írja Wesselényinek Pestről: *„Mi itt egészséggel, de sok unalmas munka között élünk. Kossuth beteg volt s még egészen most sem állott helyre, de javul egészsége."* A következő években változás áll elő. 1846. január 14-én arról panaszkodik, hogy folyvást beteg, májbajok és vértódulás kínozzák, amit orvosa *vak aranyérnek* tulajdonít. (Már tíz évvel korábban, 1836 utolsó napján úgy mérlegeli Kossuthnak az elmúlt évet, hogy a *görcsmirícs* fenyegette életét). Ugyancsak 1846. április 9-én változatlanul rossz egészségi állapotáról panaszko-

dik Wesselényinek: Pesten is folyvást beteg volt, egész télen aranyérbántalmai voltak, s a legnagyobb bajnak nevezte homoeopata orvos hiányát Zalában, mert így allopatákra szorult, pedig inkább szenved mintsem hogy orvosságot vegyen be. Szeptember 12-én még közelebbit árul el magáról, s szintén Wesselényinek. Agusztus elején eljött Füredről, de egészségi állapota semmit nem javult. Ezzel indokolja azt is, miért nem ment Pestre: *„Az aranyérnek alkalmatlan, nyomasztó s néha fájdalmas rohamai gátolták útamat. Bajom sokféle változásai s ezer alakú tünetei között legnehezebben viselem azt, hogy kedélyem általában levert, munkára rest s tehetetlen vagyok, részvétlen, örömtelen s néha oknélkül is ingerült. Ha ezen lelkiállapot nálam tartós leend, a politikai tér előttem el lesz zárva, mert haszonvehetetlen leszek, s a nagyobb tömeg között, zárt levegőben nem tudom kiállani csak óráig is a hőséget."* Barátja tanácsát kéri és jelzi, hogy berlini orvoshoz fordult segítségért, mindazonáltal a homoeopátiában bízik. Vigasztalásul írja, fejében a vértolulások nem annyira veszélyesek és tartósak, eddig nem okoztak szédülést, fülzúgást „s a szemek káprázását". Ezt megelőzően, augusztus 17-én hasonlóan ír Kossuthnak, megtoldva azzal, *„különösen két hét óta derékfájás kínoz, s lehetelenné teszi a kocsikázást, még a gazdaság körül is."* 1847. április 10-én jelzi Kossuthnak, hogy kérdéses Pestre tervezett utazása, mert orvosa megtiltotta neki a szellemi munkát, de különben sem tud dolgozni. *„Orvosom a megzavart idegrendszer bajaiból magyarázza betegeskedésemet"*, s érzi, hogy nehezére esik még a levélírás is. Május 1-jén még mindig hasonló értelemben panaszkodik betegségéről, megtoldva azzal, hogy a *„politika s annak kivált jelenleg annyira bosszantó s ingerlő hatása e bajt szűnni nem engedi, sőt inkább súlyosbítja."* Ennek kényszerítő hatására orvosa tanácsára négyhónapos utazást tett Ausztrián át Svájcba és Németországba, ahonnan augusztus közepén érkezett vissza.

Mint birtokos nemes kétlaki életmódot folytatott. Amikor nem éppen a közügyekben foglalatoskodott, a bátyjával együtt örökölt gazdaságuk ellátása kötötte le idejét és erejét. Mind Kossuthnak, mind pedig Wesselényinek részletesen beszámol erről 1840. június 27-én kelt leveleiben: *„Most ismét paraszt ember vagyok, bátyám holnap megy Füredre, egy holnapot ott töltendő, s én veszem kezembe az eke szarvát, kerületi ülések helyett a rétre járok, nem a szavazatokat számlálgatom, hanem a kaszásokat, nem izenetekről, hanem a mezei munka célszerű elrendeléséről aggódom; itt nem a rossz válaszok bosszantanak, hanem a rossz idő, mely a munkát hátráltatja, s ámbár a dél tájban tornyosuló felhők, mikor sok széna van renden, gyakran aggodalmat okoznak* – de rögvest hozzáteszi –, *ez még is sokkal kisebb, mint a mit a politikai horizonnak* (sic!) *sokszor vésszel teljes felhői bennünk Pozsonyban támasztottak."* A gazdálkodás sokszor annyira elvonta figyelmét, hogy az adódó teendők miatt – igaz, pénzügyi gondokra is hivatkozva – nem vitelezte ki kebelbarátjának, Wesselényi Miklósnak meglátogatását. Sőt, amikor Wesselényi megnősült és fia keresztapjának kérte fel, ezt ugyan szívesen elvállalta, de nem vett részt személyesen a keresztelőn. Közéleti tevékenységére korlátozóan hatott anyagi helyzete: 1845 végén kendőzés nélkül feltárja Kossuthnak: *„Örömest volnék én is pesti lakos, örömest tölteném az évnek nagy részét kedves körötökben, csak volna elegendő értékem ezt tehetni. De a sors engem ezen föld göröngyeihez kötött, mely kenyeremet adja, s függetlenségemet értékileg csak úgy tarthatom fenn, ha kerülök minden kiadást, mi tehetségemet meghaladja."*

A gazdálkodásnak csak 1854-ben mondott végleg búcsút, amikor hívei unszolására Pestre költözött s az Angol királynőhöz címzett szállodában bérelt két szobát 50 forint havibér fejében. Ezt a radikális változtatást csak a bátyjától is örökölt birtokai eladása révén tudta kivitelezni, ami nem ígérkezett könnyűnek, ellenben Széchenyi István Bécsből úgy rendelkezett, hogy felesége nevében vásárolja meg Deák birtokait, így lévén segítségére a közéletbe való újabb bekapcsolódásában. A rá jellemző szelíd kedélyességgel írja már Pestről, hogy Márton napján érkezett oda, de nem kínálták lúdhússal. Szállását illetően említi elődjét, Bethlen Józsefet, aki éppen Leiningen 48-as tábornok özvegyével kel frigyre, ezért egy héten belül költözhet helyére. Erről példálózva veti papírra: *Talán jó omen oly szállásba kerülni, melyből a lakó kiházasodott; talán engem is impregnál a szoba levegője olyanféle szándékkal, pedig biz az vén embernek csak parádé volna..."*

Életviteléről 1859. március 16-án kelt levelében számol be Pulszky Ferencnek: *„Én, barátom, vénülök. A vénülésnek valóságos és képzelt betegeskedései környékeznek."* Mint írja, jószágát vitalitium (életjáradék) ellenében adta el Széchenyi Istvánnénak; *„szerény jövedelemből élek, hét hónapig Pesten, a nyarat és az ősznek első felét Zalában s néha egyik, néha másik fürdőben töltöm – nőtlenül."* Megélhetéséből nem futotta titkárra, ezért az évente hozzá címzett ezernél jóval

több levél megválaszolása egyedül rá hárult. Több leveléből kitetszik, hogy bizonyára kellemes időtöltésből készített fafaragványait szívesen ajándékozta egyik-másik tisztelőjének.

Egyelőre az életmódváltoztatás sem járult hozzá egészségi állapotának alapos jobbulásához. Szögyény Lászlónak ágyból ír december 14-én, megjegyezve: mióta Pesten van, folyvást betegeskedik. Az elkövetkező években – úgy látszik – súlyosabb betegségek nélkül térhetett vissza hivatalosan is a közéletbe és készíthette elő, majd pedig élhette meg az osztrák–magyar kiegyezés létrejöttét. Szállodai lakása a magánjellegű közélet központjává vált. Hívei egyre nagyobb számban keresték fel, hogy sűrű pipafüstben adomát és okos szót halljanak tőle, amit aztán széthordtak mindenfelé az országban. Az 1850-es évek közepétől tulajdonképpen az eltestesedett Deák lett az ország közvéleménye. Szekfű Gyula mindazonáltal az osztrák abszlutizmus számlájára írja mindazokat az emberi tragédiákat, amiknek Deák is részese lett: benne „48 előtt a komoly magyar férfiszépséget csodálják az asszonyok, a hatvanas években ő már az egész ország »öreg ura«, kit a következő évtized gondoktól megőrülten sírba küld." Mint egyszerű képviselő élte mindennapjait, 1869-től viszont olyannyira elhatalmasodott rajta a betegség, nem utolsósorban súlyosbodó szívbaja, hogy egyre ritkábban látogatta az üléseket. Utoljára 1873-ban szólalt fel az állam és egyház viszonyáról szóló vitában, azután teljesen visszavonult. A személyzeten kívül sokszor napokon át nem volt hajlandó fogadni senkit; idejét leginkább regények olvasásával töltötte. Utolsó hónapjait az 1875 óta pénzügyminiszter, majd 1899-1903 között miniszterelnök Széll Kálmán lakásában töltötte, aki gyámleányát, Vörösmarty Ilonát vette feleségül. Keze reszketése miatt feltehetően itt mondta tollba 1875. június 16-án az alábbi sorokat: *„Én közel két éve már súlyosan szenvedek, és dacára a tréfából gyártott híreknek, egészségem nem javul, sőt folyvást hanyatlik. Menni nem tudok, ha nem vezetnek; ülésből, fektemből erős segítség nélkül fölkelni nem vagyok képes, sőt a lefekvéskor is másnak kell engem ágyba segíteni. Étvágyam, álmam semmi; lábaim és hasam daganatja növekszik. – De mit zúgolódom, – 72 év szép kor, melyen túl ép, egészséges ember is méltán számolhat egészsége végromlására; a ki pedig beteges is, az ne követeljen sokat, megifjodni bizonyosan nem fog."*

A nemzet saját halottjának tekintette Deák Ferencet; holttestét a Magyar Tudományos Akadémia előcsarnokában ravatalozták fel, az ország 72 vármegyéjének földjéből emelték sírját, amely fölé mauzóleumot építettek; Budapesten Duna-parti szobrát 1887-ben avatták; emlékét törvénybe foglalta az országgyűlés. Nagy ellenfele, Kossuth Lajos a feltámadás jelképét, cipruságat (cupressus funebris) küldött sírjára.

*

Emberi kapcsolatai, embertársaihoz való viszonyulása, fontos támpontokat szolgáltat Deák megítélése, személyisége közelebbi betájolásához. Mint az eddigiekből látható volt, két személyhez különösen közeli kapcsolat fűzte pályafutása első felében: az egyik Wesselényi Ferenc volt, a másik Kossuth Lajos. (Kölcseyhez is különösen szívélyes kapcsolat fűzte, de ez kényszerűen megszakadt a költő visszavonulása illetve 1839-ben bekövetkezett halála miatt.). Kossuthtal az 1832–1836-os országgyűlésen ismerkedhetett meg, de Deák személyiségét illetően talán nem állunk távol a a valóságtól, ha óvatosnak, tartózkodónak véljük. Erre nagyon is jellemző példaként említhető, hogy 1836-tól kelt leveleit Kossuthnak magázó stílusban írta és csak 1841 januárjától váltott át a tegezésre. Viszonyulásának fokmérője aláírása: még rokonainak, legszívélyesebb barátainak szóló leveleit is „Deák" vagy legfeljebb „Deák Ferenc"-ként írta alá. Vörösmarty Mihály igaz barátjának titulálta magát, de Deák Ferenc olvasható a hozzá írt levele végén is 1827-ből. Feltehetőleg egyedül Kölcsey Ferenc volt ezen a téren kivétel: így zárja 1836. július 11-írt levelét: *„Isten véled, édes Ferkóm, írj és szeressed Ferkódat."* Ez a hangnem mély lelki rokonságra enged következtetni, amit Deák évekkel Kölcsey halála után meg is szellőztet. Három személyről tudható, mennyire közel álltak hozzá: Antal bátyja, Kölcsey Ferenc és Wesselényi Miklós. Utóbbihoz rendkívüli mélységű, érzelmileg telített barátság fűzte, amit külön megpecsételt, hogy Wesselényi perében vállalta a védőügyvéd szerepét, ő pedig fia születésekor Deákot kérte fel keresztapának, ami által komaságba keveredve még rokonoknak is tekintették egymást. 1844-ben *váratlan súlyos csapás* érte Wesselényi családot, amire Deák érzelmei mélységét feltárva válaszolt november 27-én kelt levelében: *„... megdöbbenve kiejtém leveledet kezemből. Leverve a fájdalom súlyától, zúzott kebellel állottam gondolat nélkül egy ideig és nem valék képes felfogni a dolog valóságát, lehetőségét. Csak bátyám halála rázott meg ennyire és Kölcseynké."* 1850. május 4-én viszont azt írja Wesselényi özvegyének, „kedves

komasszonyának": *„A súlyos csapás után, a sok lelki szenvedés között, miket a sors ezen egy pár év alatt reánk mért, alig érhetett engem is valami fájdalmasabban, mint szegény Miklós barátom halála. Szerettem őt a barátságnak, a testvéri szeretetnek legforróbb érzelmével."*

A szabadságharc kitöréséig hasonló mélységű volt Kossuth Lajoshoz fűződő barátsága. Ennek jeléül Kossuth Lajos helyett Ferencnek kereszteltette fiát, akinek Deák úgyszintén keresztapja lett. 1843–1844-ben mégis úgy alakult, hogy egy évig szünetelt kapcsolatuk, amiért Kossuth neheztelésének adott kifejezést. Deák ezt nem hagyhatta szó nélkül, meg is kérdezte tőle: *„Tudod-e, hogy azon barátság, mely közöttünk létez, sokkal, igen sokkal több, mint csupán polgári érzelmünk rokonsága?"* Mintegy védekezésül így válaszolja meg feltett kérdését: *„Istenemre mondom, a mi barátságunknak sem stádiumai, sem pházisai nem lehetnek, s a mely pillanatban megszűnnénk bizonyosan tudni, hogy egymás iránti érzelmeinkben változnunk lehetetlen, azon pillanatban, bár nem tudva s talán nem is sejtve, megváltoztunk volna egymás iránt. Barátságunk nem olyan tűz, melyet emberi kéz gyújtott, s mely, ha néki táplálékot időnként nem nyújtasz, felemészti önmagát, s végre elhamvad. Égi tűz az, mely keblünkben ég, tisztán, állandóul és változatlanul, világít, melegít, éltet, mint a nap sugara, de el nem nyugszik, mint a nap, felhők nem borítják, és fogyatkozást nem szenved."* Ez a barátság természetesen családi szinten is éreztette hatását. 1844 novemberében úgy búcsúzik tőle levélben, hogy tiszteltteti a komámasszonyt, a kis Ferinek és valamennyi kicsinynek csókot küld, és üzeni a komasszonynak, *lovassal elmegyek hozzátok kukorica gombócra, ha szívesen láttok.*

Ez a magas hőfokú barátság mégsem nem állta ki 1848 viharait. A kibontakozó válság tüneteit Széchenyi jegyzeteli naplójában. Április 28-án Batthyánynál többek között a horvát kérdést tárgyalva Kossuth úgy látja: minekünk a horvátok csak egy frühstückre valók. Széchenyi szerint Deák erre megjegyezte: „Személy szerint sajnálnám, Kossuth számára azonban szerencsés volna, ha most meghalna!" Június 2-án szintén Batthyány Lajosnál tartották meg a miniszteri konferenciát, ahol Kossuth a háború mellett érvelt. Széchenyi azt írja naplójába: „Deák nagyon felfortyan ellene (...) éspedig eréllyel: Én inkább mindent mint a háborút!" Június 18-án – Széchenyi naplója szerint – Deák hitszegőnek tartja Kossuthot. A szakítás – feltehetően Deák részéről – az események kényszerítő hatására következett be. Erre enged következtetni Deák 1848. szeptember 22-én kelt sógorának és bizalmasának, Tarányi Józsefnek írt leveléből. A helyzet kilátástalanságát ecsetelve félreérthetetlen a célzás: *„Ez az, mit hónapok óta jövendöltem, de pesszimistának tartottak s azt mondották, fölötte feketén látok. Szavaim itt is elhangzottak némelyek örömmámorában, mások, különösen* egy, *forradalmi számítgatásai közben nem akart hallgatni reám s most együtt isszuk meg a levét e menthetetlen bajnak."* A kiemelt „egy"-en nyilvánvalóan Kossuthot kell érteni.

Deák halálakor Kossuth higgadtan igyekszik megvonni kettőjük barátságának mérlegét. A halálhírt Ferenc fia vitte meg neki, amit ő ezzel a megjegyzéssel vett tudomásul: *„Meghalt keresztapád, ki annyit ringatott karjain." „Némán borultunk egymás nyakába. És szemeink könybe lábbadtak"* – tárja fel Helfy Ignácnak. Az 1849 tragédiáját követő megpróbáltatasokra utalva Deákkal kapcsolatosan fejti ki: *„Kisded gyermekeim tömlöcben sinlődtek. Volt, a ki bezáratta magát velük, hogy ápolhassa* (sic!). *Idegenek, politikai elleneim a legszivélyesebb részvétben versenyeztek irányunkban. Deák csak azt sem kérdezte soha, ha élnek-e? Számkivetésbe vándoroltak. A nép, az ismeretlenek ezrei könnyekkel, áldással kísérték hajójukat. Deáknak nem volt számukra a hontalan élet hosszú útjára egy „Isten veletek" izenete." „Két családi gyász súlya nehezedett rám idegen földön. Majd összeroskadtam a teher alatt. Részvét hangzott felém öt világrészből idegenektől. Deáknak nem volt számomra egyetlen részvétszava. – Pedig ő, legbensőbb barátom egykor, ismerte lelkemet mint jobban senki; meghitt tanúja családi életem házias boldogságának, tudta, hogy egyetlen részvétszava mi balzsamír lett volna szívem még most is vérző sebére. De a hazának száműzöttje az ő szívéből is száműzve volt."* Deák mindazonáltal figyelemmel kísérte Kossuth életét, ha kerülte is vele a kapcsolattartást. Erre vall Pulszky Ferenc beszámolója, amire 1860. március 6-án válaszolva örömének ad kifejezést *„Lajos gyermekeinek tanulásbani kitűnő haladásán"*, azon közlését meg, hogy apjuk megőszült, ezzel a megjegyzéssel veszi tudomásul: *„Ezt barátom, annyi baj s viszontagság után csakugyan nem csodálom."*

A keserű visszapillantás mégsem akadályozta meg Kossuthot abban, hogy a legnagyobb megbecsülés és elismerés hangján nyilatkozzon Deákról. Minden érzelmi fellángolása ellenére igyekszik kimérten, tartózkodóan értékelni 44 év ismeretségét. Deák elnémulására vonatkozóan mindenekelőtt vérmérsékletében keresi a magyarázatot: ő mind jobbra, mind balra

mindekivel jóban volt, ami „áldott socialis tulajdon", de az ilyen ember ugyan nem gyűlöl senkit, de nem is szerethet senkit igazán. Temperamentumából kifolyólag nem hitt „nemzetünk autovitalitásában". A kiegyezés téves és meghiúsult műve Deák nagy eszének és egyenes jellemének legbámulatosabb relevátiója. Deák igénytelen, egyszerű polgár; értelmi felsősége példátlan prepotencia. A nemzet határtalan bizalommal volt jelleme, becsületessége, önzetlen hazafisága iránt. Nagy ésszel csak nagyot lehet tévedni, s Deák tévedésének irtózatosak a következményei. Nagy jellemek fészke az arany középszerűség; ennek lélektani okai vannak. Deák szerencsés ember volt, mert monarchiában elfogadtatta a republikánus erényt. *„De mi büszkék lehetünk reá, hogy e romlott korban fajunknak jutott e manifestatio dicsősége, a democratikus elvnek e diadala, mely koronás főknek is imponál. Deák szerencsés ember volt, mert hosszas betegség megmentették azon lelki szenvedéstől, hogy realizálhassa elméjében a hatást egész terjedelmében"* (...) *„Ő azon hittel halt meg, hogy hazánknak jövendőt biztosított. Ily hittel halni meg, nagy áldás. – Én azon aggodalommal halok meg, hogy a mit Deák tiszta lélekkel, de szörnyen tévedve alkotott, egy örvény, melybe e nemzet bele vész." Én „ez örvényből nem látok szabadulást. Mert eltiport nemzet újjá születhetik, de öngyilkos nemzetre nincs feltámadás. Nekem ez látszik kimérve osztályrészemül."*

Egészen sajátságosnak mondható a Deák és Széchenyi közötti kapcsolat. Mind Wesselényi, mind pedig Kossuth esetében mérvadó volt a rokonlelkűség, míg Széchenyinek nem sikerült lelkileg megkörnyékeznie Deákot. Habár Kossuth és Széchenyi között bizonyos fokig közvetítőként lépett fel, végül is a kettőjük között kitört viszályban – jelesen a Pesti Hírlap ellen intézett A Kelet népe megjelenése (1841) után Deák Kossuth pártjára állott. Ez feltétlen megzavarta Széchenyit, ezért sem mondható zavartalannak további kapcsolatuk, habár neki szánta az ellenzéki vezér szerepét. Az „átpártolásnak" az is oka volt, hogy Széchenyi könyve megírásához kikérte a legnagyobb politikai tekintélynek számító Deák véleményét, ő viszont a várható viszály miatt nem tartotta helyesnek a Kossuth ellen indított eltúlozott támadást. Mindazonáltal eleve gátat vetett kettőjük közé származásuk különbözősége. Széchenyi már 1835-ben megvallotta önmaga előtt Deákkal szembeni fenntartásait. Július 1-ről ez olvasható naplójában: Deákról jó véleményem van, kivéve két dolgot: 1. hiányzik a nevelése, 2. nem rendelkezik kielégítő publicisztikai ismeretekkel. 1840-ben még úgy látta Széchenyi egy Pozsonyban április 30-án vele folytatott beszélgetés után: *„Megnyugodtam. Deák kell hogy a centrumunk legyen. Félre minden irigységgel hazámfiai. Adjuk neki az elsőséget."* Ugyanazon év augusztus 20-án vendégül látta Cenken. Deák felköszöntőjére Széchenyi úgy méltatta őt, mint „aki nem a természet adományaival nyerte meg a haza közszeretetét, hanem ezek kiművelésével, melyeket hajthatatlan akarata és vasszorgalma által nemzetünkre nézve megannyi kincsekké nevelt." Habár Deák Kossuth neheztelése ellenére sem vállalt cikket a Pesti Hírlapban, a túlérzékeny Széchenyi – naplója tanúsága szerint – az elismerés és a könyörtelen megvetés között ingadozott Deákhoz való viszonyulásában. Kettőjük között sohasem mélyült el a tegezésig a kapcsolat. Gyakori találkozásuk, eszmecseréjük sem gátolta Széchenyit abban, hogy ne engedje szabadjára Deákkal szembeni fenntartásait, ami persze már korábbra is visszanyúlt. 1835. november 25-én betegnek érzi magát: *„Deák fölénye nagyon megalázott"* – véli naplójában. A következő év április 12-én veti papírra: *„Én Deákhoz: Volna szíves megjelölni egy időpontot, amikor találkozhatnánk s beszélhetnénk - ? Hátat fordít nekem: »Bizony nincs időm.«"* Hiába a vendégül látás, Deák – úgy tűnik – nem tud vagy nem akar Széchenyi közelébe kerülni, amiért modorával csak ingerli őt. 1839. július 5-én Deák Klauzál Gáborral a tréfamester szerepébe esik ebéd közben, ami a házigazda szerint nem állott jól nekik. November 25-én a kaszinóban az a benyomása, Deák indulatba jött és gorombáskodott vele. Karácsony napján meg az jut eszébe, Deák mestere a rabulistáknak (körmönfont, okoskodó, szőrszálhasogató). Következik a már említett közeledés; 1841. december 5-i bejegyzés: *„Deáknál. Ön a centrum embere. Egyedül eszem otthon. Este Deák nálam – jól kidiskuráltuk magunkat."* Alig egy évre rá, 1842. október 16-án Deákot újhúzó prókátornak tekinti; október 27-én három órát tárgyaltak egymással. Széchenyi véleménye Deákról: *„fölényes vitakészséggel bír (...) s más nézeten van (...) Nincs mélysége (...) én elcsüggedek."* December 4-én ismét két óra hosszat gyürkőzött vele. Tanulságul úgy látja Széchenyi: *„Hidegen azt hiszem (...) felfedeztük, hogy igazán nem konveniálunk egymásnak"*. A későbbiekben megállapodik önmagával, hogy szakít többek között Deákkal, a vén tuskóval. Ennek ellenére nem tudnak meglenni egymás nélkül, habár Széchenyi kimondottan gyanakvóvá válik. 1843. március 11-én ismét nála volt Deák: *„Nagyon hamisnak és ravasznak kell lennie, mert*

igen nyájas és jóindulatú." 1845. április 28-án: *„Hosszan Deákkal. – Jól beszél, de mellé. Hadat üzentem neki."* Politikai küzdelmük azért a már szinte bejátszódott, közeledés-távolodás változatosságával folytatódik tovább. 1848 lázas hónapjaiban még inkább kilengett az inga. Április 1-jén *„Deák úgy beszél, akár egy Isten"*, április 28-án már egészen hideg hozzá, de azért fagylaltot esznek egymással. Júniusban kétszer is feljegyzi róla: *„Deák nem nemes lélek, aki júniusban és júliusban képes olyan tökfejűségre, hogy (félig) cserben hagyja és felhergeli Kossuthot."* Augusztus 27-én *„Deák betű szerint ledorongolja"* István főherceget, a nádort.

Az 1848 júniusi új országgyűlési választásokon Széchenyinek nagyon elevenébe vágott sikertelensége a debreceni választó kerületben, különösen azért mert ellenében Deák ért el többséget. Ki is fakad ezen: *„Deákot követté választották Debrecenben. Engem miért nem (...) engem sehol a ezen a szaros Tiszatájon, ahol Deák soha, én viszont annyiszor gyilkoltattam magam lassan ölőn. Ez a »hála«"*. Deák ezzel szemben a következőképpen nyilatkozik: *„Kedves szülőföldem Zala, melyet már más alkalommal is képviselni szerencsém volt, azon vidék, melyben életem legnagyobb részét töltöttem, mely látta bölcsőmnek ringását, melyhez a legszorosabb, legszentebb láncok kapcsolnak, parancsolt újra velem s követévé választott."* Ezért Debrecen *„nagy becsű felhívásának nem engedhetek, s arra forró köszönetem kijelentésén kívül csak azon igérettel válaszolhatok, hogy legyek bár Zala, vagy Debrecen követe, mindenesetre szeretett hazánk követe leszek, s ennek javára köröm s tehetségemhez képest munkálni, míg élek és mozgok, soha meg nem szűnöm"*.

A Kossuthtal bekövetkezett szakítástól eltérően Széchenyi haláláig megmaradt közte és Deák közt a kapcsolat, sőt, a neoabszolutizmus éveiben a felocsúdó Széchenyi Deákban látta a kibontakozás emberét; a nemzetnek rá kell hallgatnia. Naplója tanúsága szerint Deák kétszer is meglátogatta Döblingben. Második alkalommal (1860. január 23-án) Esterházy Móric, Andrássy György, Tisza Kálmán, Egressy Gábor és Deák látogatását összegezve idézi az utóbbit: *„Minden jó[l] van!"* Deák ellenben már 1857-ben is járt nála, amiről így számol be Marienbadból július 21-én: *„Bécsből meglátogattam Széchenyit Döblingben. Öregült ugyan, de nem többet, mint bárhol is annyi idő óta öregült volna; valamivel kövérebb, de fehérebb, s fogait elvesztette; de 65 éves embernél ez sem rendkívüli. A mi lelki állapotját illeti, abban, úgy látom, semmi nyoma a betegségnek. Eszejárása épen olyan, mint előbb volt; előadása épen olyan érdekes. Negyedfél óráig voltam nála. Igen örült, igen szívesen fogadott."*

*

Nietzsche a történelemmel kapcsolatosan foglalkozik az emberi nagysággal. Mindaz, ami salak, szenny, hiúság, állatiasság volt a nagy ember életében, sírba száll vele és feledésbe merül. *Egy azonban életben marad és ez legbensőbb lényének monogramja, mű, tett, ritka megvilágosodás, alkotás, éspedig azért, mert nem mondhat le róla az utókor.*

Miben állott Deák Ferenc nagysága? Kétségtelen politikai tevékenységében, aminek szellemi, írásos hagyatékáról így nyiltakozik 1872-ben: *„... programom közel félszázados működésem. Ennél többet tenni nem tudnék, mást tenni pedig nem akarok."* Erre vonatkozó önértékelése is a rá jellemző módon jut kifejezésre Gyulai Pálnak adott válaszában, aki ki akarta adni beszédeit. 1873. július 9-én azzal hárítja el a kérést, hogy beszédei már nem kizárólag az övéi, ezért bárki közölheti őket, másrészt, *„a miket én mondottam, azok nem kidolgozott beszédek, hanem véleményem egyszerű kijelentései s valóságos irodalmi beccsel tehát nem bírnak."*

Maradna tehát minenekelőtt az osztrák-magyar kiegyezés műve, emez viszont annyira előtérben áll, hogy szinte elfedi reformkori közéleti tevékenysége érdemeit, amik az 1832–1836-os országgyűléssel kezdődően egészen 1848 végéig terjednek. Személyiségének tulajdonképpen szellemi nagysága mégis abban rejlett, hogy nála összhangban volt a szó és a cselekvés a lelkiismeretből fakadó meggyőződéssel.

Magánemberként lemondva mindenekelőtt a házaséletről nagy törődéssel karolta fel az árvákat. Wesselényinek 1841. július 6-án számol be ilyen esetről: *„Fájdalmasan sújtott engem is a sors keze, rokonom s gyermek éveim legrégiebb hű barátja, Nedeczky Lajos, élte virágában megholt. Öt neveletlen árvát hagyott maga után: húgom fiatal s tapasztalatlan, családi dolgai a boldogúltnak kissé zavartak, s enyim a kötelesség ezen árváknak az elvesztett atyát némileg pótolni. Dolgaik elrendezésében most három hetet töltöttem Edericsen és Somogyban"*.

Még több tudható meg atyai gondoskodásáról Vörösmarty árváival kapcsolatosan. Vállalva a gyámságot, országos gyűjtést indított, aminek eredményéről azt jelenti: *„Az árvák sorsáról*

megnyugtatásul örömmel írhatom, hogy Istennek hála s köszönet a nemzetnek, sorsuk a lehetőségig biztosítva van; mert 100.000 pfrtra megy, a mi e célra összegyűlt" – jelenti Száva Farkasnak 1857. március 14-én. Deáknak köszönhetően – mint már szó volt róla – gyámleánya, Vörösmarty Ilona, Széll Kálmánhoz ment férjhez.

Az ilyen és hasonló „magánjellegű" kötelezettségeken túlmenően Deák Ferenc szinte kizárólag közéleti személyiség volt. Még akkor is, amikor kényszerítő körülmények hatására visszavonult, hiányával éreztette hatását az országos politikában. Mégis egészen sajátságos az ő összefonódása, mi több azonossága a közélettel. Pályafutását végigkísérve mindenütt olyan jelekre bukkanunk, mintha ő nem eleve országos szinten kívánt volna bekapcsolódni a közéletbe. Zala megyei tevékenységéből is Antal bátyja segítette a képviselőházi székbe. 1833-ban, mikor bejelentette visszavonulását, sajnálkozó elvbarátai vigasztalására azt mondta, küld maga helyett valakit, aki nálánál sokkal jobb és több van a kisujjában mint mások fejében. Ehhez a sorsfordulóhoz kétfajta magyarázat is kínálkozik: Az akkor 45 éves Antal rossz egészségi állapotára hivatkozva mondott le az alsóházi képviselőségről, csakhogy annak is maradt nyoma, amit több, őt marasztaló képviselőtársának mondott: „Nem vagyok vén ember, de közületek már kiöregedtem. Ferkó öcsém jobban illik hozzátok; ő épen olyan hóbortos, mint ti vagytok."

A „hóbortosság" mögött természetesen felfogásbeli különözőség rejlik. Antal a régi kerékvágásban haladt, Ferenc öccsét ellenben nagyon is megérintette a felvilágosodás és a francia forradalom szele. Személyisége fejlődése szempontjából okvetlen rá kell világítani erre a jelenségre, hiszen éppenséggel nem a piaristák avagy a magyar királyi jogakadémia csepegtették bele az új idők tanait, hanem – amint Széchenyi rátapintott – vasszorgalommal elsajátított műveltségének köszönhető a felvilágosodás és a francia forradalom eszméinek befogadása. Mindazonáltal erre fogékonynak is kellett lennie, különben nem tudott volna kiemelkedni a vidéki nemesség világából. A felvilágosult tanok neveltetése révén az erkölcsiség talajára rakódtak, azzal ötvöződtek világképében, ami nem csupán keresztényi volt, de ugyanúgy táplálkozott a klasszikus görög-római gyökerekből. A reformkor vajudó légkörében formálódott szellemi egyénisége, hogy aztán ő is formálja, alakítsa környezetét. Ezzel kapcsolatosan azt is tudni kell, hogy már képviselőházi pályafutásának elején – az 1832–1836-os országgyűlésen – teljes felkészültségéről tett tanúbizonyságot. Felszólalásainak tárgyai folyton a változtatás körül mozognak, ezeket cáfolhatatlan logikai és jogi érvekkel támasztja alá; történelmi példák mellett jártas a franciaországi és angliai alkotmányos életben; az Amerikai Egyesült Államok alkotmányára hivatkozik. Amikor tehát Antal bátyja visszalépett javára, tudta jól, kit küld maga helyett az országgyűlésbe. A már említettek alapján egészen nyilvánvaló a jognak, törvénynek központisága Deák elvrendszerében. Az alkotmányos úton való haladás szinte minden más egyebet kizárt, s a fegyveres küzdelem – láttuk ezt a Kossuth elleni kifakadásában még ultima ratioként is elfogadhatatlan volt számára. Egész politikai alapállására fényt vet, amit 1848. március 30-án tárt fel az országgyűlés színe előtt: *„Isten látja lelkemet, – úgymond – gyermekkoromtól fogva epekedtem a dolgok átalakulása után; de ha ez anarchiával jár, elfordulnék tőle."*

Ezen a ponton találkoznak, olvadnak össze vérmérséklet és lelki alkat a szellemi-elvi képességekkel. Bármennyire is az összetettség, bonyolultság benyomását kelti, Deák személyisége önmagában tömören egyszerű volt, természetes egyszerűséggel lépett fel és fogalmazott meg gondolatokat, amiket – bizonyos szenvedélyességet sem kerülve – az emelkedettség köntösébe öltöztetett. A Kossuth általi „szerencsés ember" besorolás nála azért is találó, mert mindaz, amit hirdetett, hitelesnek bizonyult emberi megjelenésében, magatartásában. Embertársai vele szemben megnyilvánuló bizalma volt mindennek a záloga. Széchenyi elvontságától, tartózkodó modorától, Kossuth lángolásától eltérően ő a maga őszinteségével tudott hatni. Ugyanakkor szellemiségükben biztosan közel álltak hozzá Széchenyi tanai, habár tőle eltérően meggyőződéses liberálisnak tartotta magát.

Az emberi nagyság fokmérője az is, mit fogalmazott meg útmutatásul, eligazításul kortársainak, nevezetesen az ifjúságnak. Idevágóan két példát idézünk; mindkettő önmagáért beszél: az egyik fiatalembernek szól, a másik gyámleányának, Vörösmarty Ilonának íródott.

Egyik barátja fiához szóló intését, oktatását nem egészen harminchét évesen 1840. augusztus 15-én vetette papírra, és az alábbi pontokba foglalható össze: Ifjúságod virágszakában vesd meg erkölcsi jövődnek alapját; Tápláld a fiúi szeretet tisztelettel párosult érzelmeit; Két

hatalmas érzést oltott szívedbe a természet: az igazságot és szeretetet; ezek legyenek vezércsillagaid az életnek pályáján; Kerüld a hiú elbizakodottságot; ha sorsod netán embertársaid fölé emel, ne éreztesd ezt velük; Használd a sorsnak adományait magad és embertársaid javára, de soha ne élj vissza velük; Őrizkedj a gúnynak és elmésségnek kétélű fegyverével mások megsértésétől; Kerüld az irígységet; mások jelességei ösztönzésül szolgáljanak; Kerüld a könnyelműséget; Kerüld a henyeséget s munkátlan életet. Csak a munka fejti ki és tartja fenn a testnek és léleknek erejét. A munka egyik legszebb rendeltetése az embernek; Ne késlekedjél: első és legszentebb legyen előtted a haza.

Különösen az utolsó pontból Kölcsey köszön vissza Parainézisével.

Másik intelme 1862. augusztus 14-ről a 16 éves Vörösmarty Ilonához jóval bővebb, tele gyöngédséggel és szerető gondoskodással: Édesanyád gondos nevelése magját ápold és tedd termővé, mert ez a boldogság alapja. Mert boldogságunk nem csekély részben önmagunktól függ, s boldogtalanságunkat többször okozzák önhibáink, mint mások gonoszsága. Isten a jókat soha el nem hagyja; Légy tehát ingatlan bizalommal Isten iránt s erőd el nem hágy a szenvedések között, nem fogod elbízni magad, ha sorsod kedvező. A kegyeletnek szent érzelmeit ápold s híven megőrizd kebeledben, mert azokból erednek legszebb erényeink. A vallásosságnak és honszeretetnek, a szülők iránti tiszteletnek s engedelmességnek kegyelet a forrása. Ne légy soha igazságtalan mások iránt. Tűrd el, ha kell, az igazságtalanságot, de igazságtalansággal ne viszonozd azt. Az embereket puszta eszközöknek ne tekintsd, bármennyire alant álljanak is. Tiszteld mindenkiben az emberi méltóságot. Érzelmeiddel és mások érzelmeivel soha játékot ne űzz. Ápold és műveld kebledben a kötelesség érzetét. A kötelesség érzetével karöltve jár az önmegtartóztatás szép erénye. Ha valakivel jót tettél, felejtsd el s ne számíts viszonzásra, sőt még hálára se. Légy mindig figyelmes mások iránt. Semmi nem oly megnyerő s lekötelező, mint a gyöngéd figyelem. Nem szeretem azon prózalelkű nőket, kiknek kedélye az anyagiasság bilincseiből menekülni s a mindennapiasság színvonalán fölülemelkedni nem képes, kik minden tárgyat, minden eszmét egyedül az anyagi haszonnak s élvezetnek mértékével mérnek. A túláradó ábrándos érzelgőket sem szeretem. Járj te, kedves leányom, e két szélsőség között a középúton. Légy mindig munkás, gondos és takarékos. Végre figyelmeztetlek egy rút hibára, ez a rút hiba az emberszólás. Ha rosszat hallasz valakiről, óvakodva hidd el. A rosszat, mit másról hallottál, ne terjeszd soha. Meg ne szólj s ki ne gúnyolj senkit hiányai vagy sajátságos külsőségei miatt. Éppen azért, mert szeretlek, azt óhajtom, hogy a jóságnak s ez által a boldogságnak emberileg lehető legmagasabb fokát érhesd el. A jóság is alapföltétele a boldogságnak. Rossz ember lehet szerencsés, de boldog nem lesz soha.

Az egyes tételeket Deák természetesen magyarázatokkal, példákkal látta el. Mindkét intelemből kiolvasható erkölcsi értékrendszere annak gyakorlati kihatásaival. Mindazonáltal Deák nem tett különbséget a magánerkölcs és a közerkölcs között, pontosabban ugyanezen irányelveket szabta meg és követte a közéletben is. Ezen a síkon a jog, törvény, igazság fogalomkörébe sorolta a parancsolatnak tekintett erkölcsi elveket. Erre vonatkozóan is ragadjunk ki két alappéldát; mindkettő képviselői pályafutása első szakaszából való, de életre szólóan érvenyesült nála.

1833. június 15-én a jobbágykérdéssel kapcsolatos kerületi ülésen a következőképpen fejtette ki alaptételnek számítható nézetét: *„Van egy törvény, mely minden polgári törvények fölött örök és változhatatlan, melyet a világ kezdetétől ennyi századokon keresztül semmi álokoskodás sarkaiból ki nem forgatott, semmi hatalom és erőszak el nem nyomhatott; egy oly törvény, melynek legkisebb sértését keserű bosszúállás követte mindenkor; egy oly törvény, melyet az alkotó minden jobb embernek szívébe vésett, mely nélkül polgári alkotmány erősen nem állhat, mely nélkül írott törvény igazságos és boldogító nem lehet és ez: a természetnek szeghetetlen szent törvénye. Ez a törvény parancsolja, hogy minden ember személye sérthetetlen legyen"* .

A nemesek és jobbágyok vonatkozásában határozottan a jogegyenlőség elvét vallja és a jobbágyok „személybeli bátorsága" mellett kiállva kíméletlenül kimondja: *„Nem úgy kérem ezt, mint kegyelmet vagy ajándékot, hanem úgy sürgetem mint igazságot, melyet az emberiség jussainak sértése nélkül meg sem lehet tagadni; nem új engedményt kívánok, hanem azon just, mely a természet törvénye szerint jobbágyainkat is illeti, s melyet a földesurak gyakran visszaélésekkel súlyosbítva bitorlottak, kívánom én visszaállítani; kívánom nyolc százados constitutiónknak nyolc százados igazságtalanságát enyhíteni."*

Deák ismételten felszólalt és egyre határozottabban követelte a jobbágykérdés megoldását. Nem ijedt meg kimondani a visszásságot: 400 000 nemes kiváltságaival szemben nyolc millió jobbágynak nincs része a jogok gyakorlásában. Indoklása összecseng Széchenyi elveivel; ha másnak is ad Deák elsőbbséget, a cél végeredményben ugyanaz: *„Legszebb engedmény lesz ez, melyet adózóinknak adhatunk, mert legnemesebb cél: a törvényes függetlenség lesz általa munkás jobbágyainknak kitűzve; nevelni fogja ez a nemzeti szorgalmat, felébreszti sokak kebelében az emberiség magasabb érzését, ösztönt ád a kimüvelődésre, s ez által hazánk boldogsága fog növekedni, a nélkül, hogy valakinek igaz jussai sérelmet szenvednének. Ugyanis nem sértetik általa polgári szabadságunk, mert a szabadság másokkal megosztva nem fogy, sőt erősödik és annál biztosabban áll, minél többen lehetnek részesei, sőt valóságos tulajdon által többen lesznek a hazához kötve s így belső erőnk is nevelkedik."*

Ezen túlmenően 1834-ben a király dorgáló levelére reagálva rámutatott: *Minden szabad országban minden szabad polgári alkotmánynál, elkerülhetetlenül szükséges, hogy a törvényhozó test a végrahajtó hatalomtól teljesen független legyen."*

Ugyanúgy szót emel a szólásszabadság ügyében. Végeredményben már az 1832–1836-os országgyűlésen egész sor olyan elképzeléssel állt elő, amit aztán főérdemeként Kossuth tervezete alapján sikerült lefektetnie 1847-ben az Ellenzéki Nyilatkozatban, és aminek követelései az 1848-as vívmányokban valósultak meg.

Külön figyelmet érdemel Deák közéleti pályafutása első szakaszának betetőzéseként igazságügyi miniszterré történt kinevezése. Ennek körülményeiről szintén sógorának tesz vallomást 1848. április 30-án: keserű elhatározásról ír, *„de kényszerített a becsület és kötelesség, mert Batthyány kijelentette, hogy nélkülem minisztériumot nem alakít"*. Ebben a félmondatban Deák meggyőződésének főparancsa manifesztálodik. Ő önmagától nem mozdul, nem hajtja érvényesülési mánia; különösen kilátástalannak tűnő helyzetekben mégis helytáll. Hogy milyen erkölcsi csúcsról tekintette ő a közszereplést, letaglózó drámaisággal írja meg Klauzál Gábornak 1843. szeptember 3-án. Hiába várták az országgyűlésre, nem vállalta a képviselőséget: a választások első menetében az általa megvetett korteskedés eszközeivel kibuktatták, a másodikból ugyan győztesen került ki, ellenben hívei általa megtiltott erőszakos fellépése következtében véres összetűzésre került sor, mely emberélettel járt. Ilyen áron semmilyen körülmények között sem vállalta megbízatását. Kossuth 1845-ben kifejtette neki, hogy nélküle sehogyan sem mennek a dolgok tovább, szükség van rá, ezért menjen fel ismét Pestre. Deák november végén kelt válaszában egyrészt kifejti véleményét a szomorú állapotokról, másrészt úgy látja, neki úgysem vehetik sok hasznát. De megígéri, ha annyira szükségét érzik fellépésének, a kedvezőtlen körülmények ellenére pár hétre Pestnek veszi útját. Többszöri utalás, ismétlés után ekkor foglalja írásba hétköznapi, alig felfogható életfilozófiáját, ami valamelyest úgyszintén Széchenyivel rokon: *„Tudod Te, hogy régen remény nélkül állok én véletek s közöttetek a csatatéren, de a siker reménye nélkül is kész vagyok küzdeni, mert ezt becsület és kötelesség parancsolják."*

Mint említettem, Deák a lelkiismereten és felelősségen alapuló liberális elveket vallott; utóbbira ő a kötelesség kifejezést használta. Ilyen lelkiállapotban, ezzel a meggyőződéssel a békéltető küldöttségek tagjaként vállalta ismételten a közvetítő szerepet 1848 folyamán az udvar és a magyar kormány között; még Windischgrätzet is felkereste bicskei táborában, aki viszont a feltétel nélküli megadást követelte. Deák nem követte a kormányt Debrecenbe, hanem visszavonult zalai magányába, de a császári oldalról is elhárított mindenfajta csábítást. Ferenc József 1860. december 27-re szóló meghívását Eötvössel csak azért fogadta el, mert az uralkodó az országgyűlés újbóli egybehívását helyezte kilátásba. Addig következetesen passzív ellenállást tanúsított és ajánlott. A neoabszolutizmus légkörében közakarattal bírták rá hallgatása feladására. Minden fellépése figyelmet keltett, így részvétele Széchenyi temetésén. 1859. október 27-én az országos méretű tüntetésnek számító Kazinczy centenáriumi emlékünnepély utáni ebéden övé volt az utolsó szó, amiből szállóige lett, és ismét Kölcsey szelleme üt át rajta: *„Lakoma után imádkozni kell. Az én imádságom rövid, csak három szóból áll: éljen a haza!"*

Deák az 1847-es megalkuvók és az 1849-es kossuthi radikálisok szirénhangjai között szilárd következetességgel állt ki – természetesen Ferenc József előtt is – 1848 vívmányai mellett. Kilátástalannak látszó holtpontról mozdította el a magyar ügyet, mert a reménytelenség elle-

nére rendíthetetlenül hitt az igazságban és mindamellett másik főerényeként tudott tűrni, kivárni. Egész magatartását, lelkületét mintegy keretbe foglalja az a felfoghatatlan szerénység, amivel életműve betetőzésekor minden tisztséget és kitüntetést elhárított. Maradt egyszerű képviselő, polgár. Az uralkodójával megbékélt nemzet szellemi vezére nem kívánt semmi jutalmat, hanem beérte azzal, ha meghal, királya azt mondja róla, Deák Ferenc becsületes ember volt. Valóban az volt!

Egész személyiségére ráillik Camus meghatározása: „Abból az alaptételből indulhatunk ki, hogy a becsületes ember cselekvését annak kell megszabnia, amit ő igaznak tart." (Der Mythos von Sisyphos)

Könyvészet:

Deák Ágnes – Molnár András: Deák Ferenc (2003); Deák Ferencz emlékezete. I. Gondolatok 1833–1873, II. Levelek 1822–1875) (1889–1890); *Eötvös Károly*: Deák Ferenc és családja 1-2. kötet (1905); *Ferenczi Zoltán*: Deák Ferencz válogatott munkái (é.n.); *Kossuth Lajos*: Irataim az emigrációból, 12 köt. (1880–1904); *Nietzsche, Friedrich:* Vom Nutzen und Nachtheil der Historie für das Leben. Unzeitgemäße Betrachtungen (1873); Révai Nagy Lexikona. Az ismeretek enciklopédiája. V. köt. Csata-Duc (é.n.); *Széchenyi István*: A Kelet népe. Gróf Széchenyi István összes munkái, V.köt. (1925); *Széchenyi István*: Napló (1982[2]); *Szekfű Gyula*. Három nemzedék és ami utána következik (1938[5]); *Wlassics Gyula:* Deák Ferencz munkáiból, 1-2 köt. (é.n.).

Dr. Deák Ernő

Körkép a vasi kalendáriumokról*

A Vas megyei kalendáriumokra vonatkozó ismereteink a XVII. és a XVIII. századig nyúlnak vissza. A XVII. századból, 1631-ből egy csepregi nyomdáról Farkas Imre nyomdájáról van tudomásunk. A Magyar Könyvszemlében 1984-ben Soltész Zoltánné tanulmánya[1] szerint az Országos Széchényi Könyvtár egy XVII. századi nyomtatványának kötéstáblájából az 1631. évi csepregi kalendárium két összefüggő levélpárja került elő, két fametszettel.

A másik adat: egy celldömölki család tulajdonában lévő, kézzel írt, 1747-ből származó könyvben található a Tokorcsi Kalendárium,[2] amely valószínűleg egy Szent Benedek rendi Gábriel nevű baráttól származik. A kalendárium három részre oszlik: az első a négy évszakot állítja feje tetejére, a másodikban a kalendáriumokban szokásos gazdasági tanácsokat fordítja fonákjára, a harmadik rész újdonságokat, új híreket hoz távoli vagy nem létező helyekről. A praktikus tanácsadást így figurázza ki: „Hanagy hegyre akarsz menni, vigyáz hogy valamelly kocsi kereked kötetlen ne maradgyon, ha pedig a hegyrül alá indulsz, oldozd föl kerekidet, és csapkod-meg jól a lovaidat, kiváltképpen hogy ha csak fiatalok. Hogy ha szemeidtül meg-fosztattál, ne járj a közönséges utakon, hogy valakiben meg-ne botollyál, hanem inkább az árkok körül, a hol senki más nem jár. A Saturnus elő meneteleket igér az alacson renden lévőknek, az Bujtárbul könnyű kanászt választani. Az ősznek vége felé, ugymint Májusnak végén gonosz üdők jelentik magokat, azért aki hosszú útra indulni akar, az előtt mennyen-el egy nappal, mert soká nem tartanak, hanem csak hat hétig, 5, Minutáig.

Aprilisnek 8,, 9,, és 13,,-dik napján jó bocskort kötni, 15,,-dik napján jó Asszonyt vernyi való fát vágni. A jó üdőtül nem köll félni, mert a Sok kű esső sok hasznot tészen. Az eb semmit sem fél ugyan a kőbül faragot botos Embertül, de ha a macska meg-lattya az egeret, utána futt, nem előtte. Ha a Farkas ökrödet meg öli, fogjad a Farkast a járomban a másik ökröd mellyé, az

---

* Elhangzott 2004. május 22-én Zánkán, a honismereti kiadványszerkesztők tanácskozásán. *(Szerk.)*

[1] *Soltész Zoltánné:* A csepregi Farkas-nyomda ismeretlen kalendáriuma. Argirus-kiadása. Magyar Könyvszemle, 1984. 3. sz. 225. old.

[2] *Németh Lajos:* A „Tokorcsi uj Kalendárium". Vasi Szemle, 1978. 1. sz. 128. old.

meg-ölt helyet. Ha igen beteg vagy, hogy még láboidra sem álhacz, sokat a hidegen ne futkosz, mert ha egyszer fejedet veszik, többé föll nem akasztanak nyakadnál fogva."[3]

Vas megyéből a legrégebbi nyomtatott teljes példány 1875-ből való, amely meghaladta a korabeli naptárirodalom színvonalát.[4] A Bertalanffy nyomda kiadásában, Szombathelyen jelent meg. Könyvtárunk birtokában az 1875.[5] és az 1876.[6] évi kalendárium található. Sajátossága a köteteknek, hogy az eladásból származó bevételt a Vasmegyei Régészeti Egyletnek ajánlotta a kiadó. A régészeti egyletet 1874-ben Lipp Vilmos régész, premontrei tanár alapította, s az lett a későbbi megyei múzeum alapja is. Lipp Vilmos jó érzékkel használta ki a kalendáriumban rejlő lehetőséget – népszerűsített és anyagi hasznot is remélt ezzel a lépésével. Közreműködött a kalendárium tartalmi munkájában, egy hosszabb, angol szépprózaaz ő fordításában jelent meg a kötetben. A kalendárium végén – „a kiadó" aláírással – egy rövidebb lélegzetű írást olvashatunk „Valami a régészetről" címmel, ami feltehetően szintén Lipp Vilmos írása. Ez a rövid, ismeretterjesztő írás felhívja az olvasó figyelmét az előbukkanó régészeti tárgyak fontosságára, óv a megsemmisülésüktől, az idegen kézbe kerüléstől, és felszólít arra, hogy azokkal a Régészeti Egyletet gazdagítsák.

Ez az írás teljesíti a kalendárium ismeretterjesztő, népnevelő, tudományos ismereteket is közlő funkcióját. Az 1875. évi kalendárium szerkezete természetesen a műfaj hagyományait követi: megtalálható benne a részletes naptári rész, a postai szabályzatok, a kamatszámítás leírása. Ma úgy mondanánk, közhasznú funkciót teljesített azzal, hogy közölte Vas megye és a megyei városok tisztikarának névsorát, Szombathely tanintézeteit és a – kutatók számára felbecsülhetetlen forrásként az iskolaszékek tagjainak névsorát, valamint számbavette a Szombathelyen működő egyleteket. A kalendárium végén rendkívül igényes kivitelű hirdetéseket találunk.

Az 1876. évi kalendárium tartalmi szempontból színesebb, sokrétűbb. A naptár-rész kiegészül csillagászati ismeretekkel, a hirdetések mellett ott találjuk már a megyében és a szomszédos megyékben tartandó vásárok időpontját, a kalendárium ezen kötelező rovata az előző éviből hiányzott. 1875-ben vezették be hazánkban is a metrikus mértékegységet, az 1876. évi kalendárium jelentős terjedelemben ezzel a témával foglalkozott. Felhívta az olvasó figyelmét az egységes mértékrendszer gyakorlati hasznára – nem tudják könnyen becsapni a vásárlót, a kereskedőt. Könnyű, értelmező, felfogható módon magyarázta meg a szerző az átváltás szabályait, hogy a közép és alsó néposztály számára is kiszámítható és közérthető legyen a méter, liter, kilogramm használata.

Szombathelyen a Bertalanffy nyomda mellett a város másik nagy nyomdája, a Seiler Henrik nyomdájában az 1900-as évek elejétől jelentek meg kalendáriumok.[7]

Vas megyében a későbbiekben megjelenő kalendáriumok is az országos tendenciát követték: a XIX. század végén, a XX. század elején kezdődött ugyanis az újságvállalkozások kalendáriumkiadói tevékenysége. A könyvészeti adatok szerint Szombathelyen 1902–1948-ig is így történt a kalendárium megjelentetése. A megye vezető napilapja, a Vasvármegye indította a kezdeményezést 1929-ben[8], ezt követte a Hír-könyvtárunk[9] 3 év kalendáriumáról tud. A Nyugati Kis Újság[10] 1947-re, a Szabad Vasmegye[11] 1948-ra jelentette meg utoljára kalendáriumát.

A Vasvármegye napilap kalendáriuma a szokásos elemeken túl tudományos igénnyel megírt munkákat is közölt. Például Géfin Gyula kanonok a szombathelyi egyházmegye püs-

---

[3] Ua. 131. old.

[4] *Nagy Sándor:* Régi magyar kalendáriumok. Székesfehérvár, 1995. 62 old.

[5] „Savaria" naptár az 1875-ik évre. Szombathely, Bertalanffy ny. 1875. 83 old.

[6] „Savaria" naptár az 1876-ik szökő évre. Szombathely, Bertalanffy ny. 1876. 36 old. [14] old.

[7] Vas megyei Képes naptár és címtár az 1902. évre. Szombathely, Seiler ny. 1901.

[8] A Vasvármegye napilap kalendáriuma. Szombathely, 1929–1943, Dunántúl ny.

[9] A Hír naptára az 1930. évre. Szerk.: *Polgár István.* Szombathely, Pannónia Sajtóvállalat Rt. 80 old.

[10] Nyugati Kis Újság naptára az 1947. évre. Szerk.: *Szücs Ernő.* Szombathely, Pauly Károlyné ny. 1946. 96 old.

[11] Vasi naptár. A Szabad Vas megye évkönyve. Szerk.: *Ránki József.* Szombathely, 1947. 104 old.

pökeit mutatta be, megyénk korabeli kiemelkedő férfiúit – pl. Kincs Eleket, aki több írásával is szerepelt évente a kalendáriumokban. A napilap újságírói tartoztak többnyire a szerzők közé.

A napilap kalendáriumok mellett megjelent megyénkben is a kalendáriumok másik típusa is: egy-egy jól körülhatárolható társadalmi csoport évkönyve.

A következők: a Vasmegyei Gazdasági Egyesület gazdanaptára (1933–1941);[12] Szent Márton naptár, a szegényügy igaz barátai számára (1935–1936).[13] A Gazdanaptárt a Vas megyei Gazdasági Egyesület adta ki, az egyesület tagjai ingyen kapták meg a példányokat. Három nagy egységre tagolódott: naptár rész – egy-egy hónapra szóló időjárás előrejelzéssel; gyakorlati tudnivalókat tartalmazó egység következett (állattartás, növénytermesztés); szépirodalmi rész – itt részben másodvonalbeli szépírók tollából olvasni, részben vasi írók munkáiból.

A Szent Márton naptárt Pálos Károly szerkesztette, az, aki Szombathelyen a szegényügy gondozója volt. „Szegénygondozás" címmel az elmúlt évben jelent meg reprint kiadásban alapvető munkája. Városunk a kiemelkedő szociális munkát végzőket Pálos Károly díjjal tünteti ki. Az 1936. évi példányból megtudhatjuk, hogy Szombathelyen a „koldusválságot" fizető polgárok száma 650 volt, a városi népkonyhán naponta háromszázan kaptak ingyen ebédet.

A katolikus olvasók részére készült a Jézus Szíve Naptár,[14] amely a két világháború között jelent meg, az egyházmegye Martineum Nyomda Rt-jének kiadásában. Ezekben a naptárakban természetesen előtérbe kerültek az egyházi tudnivalók: az egyházi ünnepek, böjti kötelezettségek; a szépirodalmi rész írásai is a katolikus egyháztörténethez sorolhatók: Szent Margit életéről, a ferences rendről; ugyanakkor nem hiányzott a szokásos adomázó rész, illetve a gyakorlati tudnivalók – illetékekről; háziasszonyoknak praktikus tanácsok. Az 1922. évben a vagyonváltságról szóló előző évi törvény teljes szövege is olvasható. Helyi szépírók írásaival is találkozhatunk a kötetben.

Kőszeg Vas megye szabad királyi városa volt, ahol 1651-ben már nyomda működött. A Kőszegvidéki Képes Naptár első példánya 1898-ban jelent meg Kőszegi József szerkesztésében és kiadásában, Feigl Frigyes nyomdájában. A naptárból megtudhatjuk, hogy Vas megyének tíz járása volt, Kőszeghez kilenc körjegyzőség tartozott, három részvénytársaság működött a városban és 18 egyesület.

Bőségesen tudósított a külföldi eseményekről is. Helyet kapott egy bűnügy leírása is: a hódmezővásárhelyi mérgezési per is.

Körmend: A naptárirodalomban Hevessi Jenő helybeli tanár 1903-ban a Körmendi Nagy Képes Naptár kiadásával örökítette meg városát. A naptár a szokásosnál részletesebben számolt be az elmúlt év helyi eseményeiről, a szülőföld iránt érzett kivételes tiszteletnél fogva. Beszámolt a körmendi könyvnyomda közgyűléséről, a körmendi atlétikai klub csónakázással egybekötött tűzijátékáról – ez a hagyomány napjainkig él Körmenden. Megtudtuk, hogy Vas megyéből 1902 első félévében 1443 lakos vándorolt ki Amerikába.

1948 után szűnt meg ez a fajta kalendárium helyi kiadása. Különböző ágazatok jelentettek meg társműfajban évkönyveket pl. Vas megye sportévkönyve stb.

1992-ben a megye napilapja, a Vas Népe Kiadó Kft. keltette életre a kalendárium műfaját.15 Részben átvette a műfaj szerkezeti sajátosságait – naptár-rész, hasznos tudnivalók a mértékegységekről, a vásárok helye és időpontja; részben a magazin műfaj sajátosságait honosította meg. Rovat a nőknek, a gyerekeknek, ételreceptek, vadászkalandok. Mellette hasznos információkat olvashattunk a gyümölcsfák metszéséről, megyénk történelmi és földrajzi értékeiről (ismeretterjesztés). A Vas Népe újságírói, megyénk helytörténészei írtak többségében írásokat ebbe a kalendáriumba.

A kiadó 2000-ben jelentette meg utoljára kalendáriumát.

Dr. Köbölkuti Katalin

---

[12] Vasmegyei Gazdasági Egyesület gazdanaptára. Szombathely, 1931–1941. Vasmegyei Gazdasági Egyesület.

[13] Szent Márton naptár az 1936. évre, a szegényügy igaz barátai számára. Szerk.: *Pálos Károly*. Szombathely, Szegényügyi Bizottság, 1936. 80 old.

[14] Jézus legszentebb szíve nagy képes népnaptára...évre. Szombathely, Martineum Nyomda Rt.

[15] Vasi kalendárium 1993. Szombathely, Vas Népe Reklám-Propaganda és Kiadói Kft., 1992. 234 old.

Torda magyar színjátszása a két világháború között

A vesztes első világháború és Trianon után az erdélyi magyarság kisebbségi sorsba jutott és az új hatalom alig titkolt ellenszenvvel viseltetett a magyar irodalmi, művelődési, színházi élettel szemben. Az erdélyi kisebbségi színtársulatok semmilyen állami támogatásban nem részesültek, sőt az 1920-as években magas, 26%-os jövedelmi adót fizettek. Önfenntartók voltak s hogy kenyerüket megkereshessék évente hat-nyolc városban játszottak, négy-nyolc hetes szezonokban hetente két-három új bemutatóra kényszerültek, mert csak így biztosíthatták a közönséget. Ilyen körülmények között csak nagy erőfeszítésekkel tudtak egyensúlyt tartani a népnevelő, nemzetnevelő színjátszás és a csupán szórakoztató előadások között. Ennek ellenére az erdélyi színjátszás a sajátos kisebbségi anyanyelvi kultúra egyik legfontosabb fóruma volt.

A Tordán megjelent *Aranyosvidék* című hetilap írásaiban részletesen foglalkozott az erdélyi és tordai színházi élettel. 1920. július 24-i számában *Az erd.élyi színikerületek új beosztása* című cikkében a következő színházi központokat, kerületeket sorolta fel: 1. *Kolozsvár* (Janovics Jenő igazgató), 2. *Nagyvárad* (Erdélyi Miklós), 3. *Arad* (Róna Miklós), 4. *Temesvár* (Sebestyén Géza), 5. *Szatmár* kerület (Szabadkay József), 6. *Déva-Szeben* (Kovács Imre), 7. *Belényesi kerület* (Krasznay Ernő), 8. *Gyulafehérvári kerület* (Gáspár Jenő), 9. *Fogarasi kerület* (Fehér Imre), 10. *Marosvásárhely és Brassó* (Szabó Pál).

A két világháború közötti tordai színjátszás első szakaszában 1919 és 1924 között a városban Fehér Imre társulata kapott koncessziót s négy-nyolc hetes tavaszi és téli szezonból álló évaddal próbált megfelelni a színházba járók igényeinek. A játékrend klasszikus operettekből, népszínművekből, modern társadalmi drámákból, magyar klasszikusokból, bulvárdarabokból állt. Az operettek közül előadták: a *Bob herceget*, az *Iglói diákokat*, az *Erdészlányt*, a *Mágnás Miskát*, a *Lily bárónőt*, a *Csavargólányt*, a *Tatárjárást* és másokat. A prózai darabok közül: a *Tanítónőt*, a *Falu rosszát*, a *Sárga csikót*, az *Ördögöt*, *A cigányt*, a *Karenina Annát*, a *Vasgyárost*, a *Kaméliás hölgyet*, a *Tájfunt* stb. A műsor gazdag és változatos volt, a sajtó sikerről, színvonalas előadásokról és telt házakról írt.

A két világháború közötti korszak művészileg legszínvonalasabb tordai időszaka az 1922-es esztendő volt. Ekkor szerződött a társulathoz Marosi Géza, aki a drámai főszerepeket játszotta. Shakespeare remekművei közül bemutatták a *Hamletet*, az *Othellót*, a *Velencei kalmárt*; Rostandtól a *Cyrano de Bergeracot*, a *Sasfiókot*; Shiller *Haramiákját*. Első sikereit aratta a társulatnál az *Ezüstsirály* című operettben Borovszky Oszkár, aki évtizedek múlva a Marosvásárhelyi Színház egyik vezető színésze lett. A Kolozsvári Színház neves színészei közül vendégjátékra érkezett Poór Lili, ő Sardou *Fedorájában* és a *Kaméliás hölgyben* aratott nagy sikert.

Az 1922–23-as téli szezonban színre vitték a korabeli magyar drámairodalom jelentős alkotásait, Molnár Ferenc *Liliomát*, Bíró Lajos *Álarcok-ját*, az egyetemes színműírás remekét, Tolsztoj *Élő halottját*, a román irodalomból Victor Eftimiu *Prometheuszát*. Kolozsvárról újabb vendégszínészek érkeztek: Szentgyörgyi István az erdélyi magyar színjátszás egyik legnagyobb művésze a *Csikósban*, a *Falu rosszában* lépett fel, Hegyi Lili primadonna az *Évában*, a *Három a kislányban*, a *Piros bugyellárisban*. A társulat megfeszített ütemben dolgozott. 1922. december 20-a és 1923. március 20-a között 120 előadást tartott. A romló gazdasági helyzet, a súlyosbodó életkörülmények azonban hatottak a színház-látogatottságra. Az 1923–24-es téli szezonban még egy utolsó próbálkozásként bemutatták *Gorkij Éjjeli menedékhelyét*, de a látogatottság egyre kisebb lett, végül a közönség érdektelensége miatt 1924 januárjában az előadások megszűntek, a színi-évad befejezetlen maradt.

Az 1924–25-ös téli szezont Sümegi Ödön társulata kezdte. Jókai Mór születésének 100. évfordulóján bemutatták az *Aranyembert*, ennek a szerencsés kezdeményezésnek köszönhetően a közönség kezdett visszatérni a színházba. A sikeres bemutatók közé tartozott Heltai: *Tündérlaki lányok* és Csathó Kálmán: *Házasságok az égben köttetnek* című színműve.

Ebben az évben Tordán vendégszerepelt az erdélyi magyar színészet több kiválósága: Szentgyörgyi István a *Süt a napban*, Poór Lili az *Évában*, a *Sztambul rózsájában*, Forgách Sándor *A bíborosban*, a *Nótás kapitányban*, Neményi Lili a *Mézeskalácsban*, Zöldhelyi Anna a *Bajadérban* és a *Víg özvegyben*.

Sümegi igazgató jó diplomáciai érzékekkel színre vitte Nicolae Iorga *Apáról-fiúra* című darabját és Caragiale: *Szemet-szemért, fogat-fogért* című vígjátékát. Az előadások előtt Janovics Jenő az erdélyi magyar színjátszás legbefolyásosabb egyénisége mondott prológust. A nagyhatalmú Iorga megnyerése bizonyára szerepet játszott abban, hogy az 1925-ös őszi-téli szezonban is Sümegiék kapták a tordai koncessziót. Színháztörténeti szempontból figyelemreméltó események közé tartozott a pályakezdő Dayka Margit Tordán való bemutatkozása: az *Árvácskában*, a *Mágnás Miskában*, a *Koldusgrófban*, a *Mézeskalácsban* „a kis kövér babaarcú molettség" – az Aranyosvidék tudósítása szerint – sikert aratott.

1926 őszén Fehér Imre társulata érkezett a városba. Az Aranyosvidék 1926. szeptember 11-én *Szezonnyitás* című írásában Csóka József „táncosbuffót" ajánlta a közönség figyelmébe: „kivételes tehetség, ragyogó jövőnek néz elébe" írta róla. Csóka József később valóban az erdélyi magyar színjátszás egyik fő erőssége lett.

Fehér Imre 1927-es tavaszi színházi idénye azonban sikertelenséget hozott. Az általános gazdasági válság előjelei már megmutatkoztak: a színházat elsősorban eltartó középosztály lassan elszegényedett, a nagy állami adók szinte lehetetlenné tették az önfenntartást, a színészek a létminimumot is alig keresték meg, a létbizonytalanság állandósult.

Ebben a kilátástalan helyzetben a város új megoldással próbálkozott: Torda Erdély első számú magyar együttesének, Kolozsvárnak a mellékállomása lett. 1927 augusztusától 1928 novemberéig maradt ez a beosztás, de a várt eredményt nem hozta meg. A kolozsváriak Tordára kiszálló együttese csalódást csalódásra halmozott. A tordai színpadon fellépett ugyan Táray Ferenc, Laczkó Aranka, Kiss Manyi, Kőszegi Margit, de az előadások művészileg silányak voltak, előfordult, hogy a csapat díszletek nélkül érkezett. Az Aranyosvidék 1928. június 30-án *A tordai magyar színészet* című vezércikkében szomorúan megállapította: „ez a színiévad is rosszul sikerült (...) a közönség a Kolozsvári Thália asztaláról csak szerény morzsákat kapott".

Közben a kerületi koncessziók elnyeréséért nyílt versengés indult, nemegyszer erkölcstelen konkurenciaharc robbant ki. A hatalom is mindent megtett, hogy a magyar színtársulatokat elgáncsolja. Az Aranyosvidék 1929. augusztus 3-án *Az új évad küszöbén* című írásában a koncessziószerzés bürokratikus útvesztőit ismertette: a vesszőfutás az ún. „morális garancia" megszerzésével kezdődött, amit százezer lej óvadék letétbe helyezése követett, csak ezután lehetett beadni a koncesszió iránti kérést. Ezután újabb papírokat – a társulat szervezésének jóváhagyását és az illető városi tanács játszási engedélyét – kellett bemutatni, a hatósági koncesszió csak ekkor vált véglegessé.

A koncessziókért folytatott küzdelemből először Janovics Jenő került ki győztesen, aki lekötötte magának Kolozsvárt, Nagyváradot, Temesvárt, Szatmárnémetit, Marosvásárhelyt – valóságos erdélyi magyar színházi monopólium látszott kialakulni. Az Aranyosvidék 1929. szeptember 14-én síkra szállt a színházi körzetek egy kézben való összpontosítása ellen „a színigazgatók csak úgy tudnak életképes kerületeket alakítani, jó társulatot szervezni – írta –, ha a nagyobb városok és a hozzájuk tartózó kisebb települések több direktor között megoszlanak".

1930 augusztusában végre kiadták a színházi koncessziókat, a többpártiak kerekedtek felül. Erdélyt három nagy elsőrendű kerületre osztották: Kolozsvárra (hozzátartozott Marosvásárhely, Brassó, Szeben Janovics Jenő direktorsága alatt); Temesvárra (Araddal és Lugossal Szendrey Mihály vezetésével); és Nagyváradra (Szatmárral, Nagybányával és Máramarossziget tel Erdélyi Miklós irányításával). A másodrendű társulatok az északi kerülethez (Gáspár Jenő), a székely kerülethez (Hevesi Miklós) és a déli kerülethez (Fehér Imre) tartoztak.

Az 1931–1933-as években Gáspár Jenő, dr. Ferenczy Gyula és Jódy Károly direktorok kaptak Tordán koncessziót. 1933 tavaszán a Jódy társulat tagjaként Tordán fellépett Kovács György „szerelmes színész", aki a második világháború után az erdélyi magyar színészet meghatározó egyénisége lett.

1933 decemberétől 1935 januárjáig dr. Ferenczy Gyula igazgatóé a koncesszió, ez az időszak a két világháború közötti tordai színjátszás utolsó kiemelkedő szakasza. A közönség lelkesen támogatta a színházat, amelynek művészei között találjuk Lenkei Istvánt, Déesy Jenőt, Pintér Böskét, valamint az akkor bemutatkozó új primadonnát Kőszegi Margitot, a későbbi Székely Színház nagy egyéniségét. Ebben a periódusban a társulat 64 előadást tartott, 51 operettet és 13 prózai darabot játszottak. Bemutatták a *Bál a Savoybant*, a *Feketeszárú cseresznyét*, a *Kék Dunát*, a *Piros bugyellárist*, a *Sárga liliomot*, a *Tatárjárást*, a *Vadvirágot* stb.

1935 decemberétől 1937 májusáig Jódy Károly rendezte az előadásokat, ő is többnyire operetteket adott elő. Pl. 1936 novemberében és decemberében 36 előadást tartott a társulat (23 operettet és 13 prózát). Ez az aránylag kevés előadásszám a gyér látogatottságra, a közönség fokozatos elmaradására utal.

Az 1935-ös esztendő végén és az 1936-os év elején két jelentős tordai sikerről tudósított a krónikás. Az Aranyosvidék 1935. december 28-án beharangozta a *„Kalotaszegi balladát"*, „amelynek már a puszta híre is megbabonázta a lelkeket" írta a lap. Szentimrei Jenő: *Csáki bíró lánya* című alkotása valóban fényes sikert aratott: Sz. Ferenczy Zsizsit, Kós Dodót, Szabó Annát, az ötven kolozsvári-kalotaszegi szereplőt, Kós Károly színpadképét kitörő lelkesedéssel fogadta a tordai közönség.

A másik nagy sikert a Kolozsvári Magyar Színház vendégjátéka aratta. Emmet Lavrey: *Az Úr katonái* című színművében Fényes Aliznak, Tóth Eleknek, Balázs Samunak, Tompa Sándornak, Kovács Györgynek tapsolhatott a közönség.

1937 májusában Szabadkay 52 tagú színtársulata érkezett a városba olyan művészekkel, mint Krémer Manci, Szabados Árpád, Szabó Ica. A társulat anyagi helyzete azonban hirtelen rosszra fordult: Az Aranyosvidék 1937 májusában szomorúan állapította meg, hogy „tizenegy napi becsületes munka csak arra volt jó, hogy az igazgatóság 40 ezer lejt fizessen reá a tordai rövid kirándulásra".

A hatósági zaklatások is mind gyakoribbá váltak: 1938 decemberében Hevessy Miklós játékengedélyét visszavonták, 1939 nyarán pedig Mihályi Károly társulatának előadásait – akik pedig miniszteri ajánlással érkeztek – minden ok nélkül betiltották. A két társulat kudarccal végződő szezonja között 1939 januárjában Deésy Jenő előadásai hoztak igazi színházi élményt Hunyadi Sándor: *Három sárkány* és Nyírő József: *Jézus-faragó ember* című színműveinek bemutatásával.

1940 tavaszán és nyarán Jódy Károly tartott rövid szezont. A *Feltámadásban* és a *Földindulásban* Imrédy Géza aratott sikert, de az előadások többségét érdektelenség kísérte. Az együttes „még a betévő falatját sem tudta megkeresni" – írta a napi tudósítás.

A két világháború közötti korszak küzdelmes éveket hozott az erdélyi és így a tordai magyar színjátszás történetében is. A magyar színtársulatok összefogása, együtt tartása, az operettek mellett a drámairodalom javának bemutatása, a magyar nyelv ápolása mind emberfeletti anyagi és művészi erőfeszítést kívánt a színi-direktoroktól, színészektől egyaránt. A gazdasági válság, az elszegényedés, a létbizonytalanság, a hatósági zaklatások ellenére a magyar színjátszás lángja Tordán újra meg újra fellobbant, Thália papjainak igéje sosem némult el.

Sebestyén Kálmán

Básti József levele Horthy István haláláról

Básti József, az egykori Ózdi Kohászati Üzemek műszerésze sportrepülő-oktató, a Miskolci Repülőklub tagja 78 éves kora ellenére időnként még most is repül néhány kört motoros vagy vitorlázó géppel. 1940-ben, 14 évesen kezdte el Ózd térségében a repülést vitorlázó repülővel, 1944-ben pedig a motoros repülést a Horthy Miklós Nemzeti Repülő Alapnál. 2000. április 7-én ünnepelte repülő pályafutásának 60. évfordulóját.

Annak idején, egy repülés alkalmával találkozott Horthy Istvánnal is, aki mint köztudott, fiatalon lezuhant gépével. A szerencsétlenség okát sokan sokféleképpen ítélték meg. Termé-

Básti József a miskolci repülőtéren egy Góbé mellett

szetesen Básti Józsefnek is meg van erről a saját véleménye. Ezt 2002-ben meg is írta Horthy Istvánnénak. Íme a levél tartalma:

„Először is elnézését kérem, hogy levelemmel zavarom. Nem akarok régi sebeket felszaggatni, de nem hagy nyugodni ma sem az a tragédia, ami Horthy István főhadnagy úrral történt. Több változatát is ismerem az esetnek, amit leírtak, vagy elmondtak róla. A magam részéről egyiket sem tudom az eddig ismertek formájában elfogadni. Többször is elolvastam a tragédiáról szóló leírásokat – köztük a szemtanúk megfigyeléseit is. Beszéltem sok harci pilótával, olyannal, aki végig látta az esetet. Mindegyik annyit tudott mondani, hogy a gép elvesztette a sebességét, majd dugóba esve belecsapódott a földbe. De mi idézhette elő a gép sebességvesztését, vagy esetleg mást is!?

Senki sem gondolt arra, vajon mi történhetett a fedélzeten? Azt sokan látták, hogy a Főhadnagy úr kilőtte a jelző rakétát. Ez azonban olyan dolog, hogy sebesség vesztéskor nem azzal foglalkozunk, hogy ezzel jelezzünk – ami időt vesz igénybe – hanem mindent félretéve mielőbb sebességet gyűjtve normál helyzetet állítsunk elő. Akik végig látták az esetet a levegőből – mert aránylag közel voltak a Főhadnagy úr gépéhez, – ők nem vesztették el a sebességet, hiszen együtt repültek. Sok itt az ellentmondás a dolgokban. Többször is elolvastam már ezt a tragikus esetet, és így kialakult bennem egy elképzelés, ami a legvalószínűbbnek tűnik az okok között. (Velem is megtörtént hasonló eset, ami az alábbiakban leírtak megértésére utal, így engedje meg, hogy előbb a velem megtörténtet írjam le, talán könnyebb lesz megérteni, hogy mire alapozom feltevéseimet.)

Miskolc légterében repültem egy ESZTERGOM-típusú vitorlázó géppel. Kb. 1300 méteren voltam, amikor a botkormány – csűrő – igen rövid idő alatt egyre keményebbé vált, majd teljesen megszorult. Én egy kissé bedöntött repülési helyzetben voltam, csak a magassági és oldalkormányok maradtak meg. A gép lassan kezdett a hátára borulni. Akkor még a két térdemmel is – mint utolsó lehetőség ugrás előtt – próbáltam a csűrő kormányt normál állásba hozni. A fennálló helyzet valójában megsokszorozta az erőmet és sikerült a botot közép állásba hozni. Majd lábbal végezve az enyhe fordulókat, sikerült a gépet szerencsésen földre tenni.

Leszállás után kértem a műszaki vezetőt, hogy vizsgálja át a gépet. (Addigra már valamit javult a csűrő keménysége.) Megmozgatta a csűrőt és kijelentette, hogy ennek a típusnak kemény a botja és hagyta tovább repülni a gépet. Én nem vállaltam vele a felszállást, de egy oktató – aki előbb gúnyszavakkal illetett – majd megmutatja, hogy semmi baja a gépnek. Vontatásból indult, ám alig 300 méteren leoldott és féklapozott. Leizzadva, falfehéren szállt ki a gépből, majd kijelentette, hogy nem lehet használni a csűrőt. Újra átvizsgálva a gépet rájöttünk, hogy a csűrőkormány tolórúdját vezető görgők és a rúd közé egy vattacsomó volt beszorulva, ami időnként akadályozta a csűrő használatát. Ez a vezető görgő – első pár – kb. a kabintól 50 centiméterre van a szárny belseje felé és nem nagyon lehetett látni. A vattacsomó eltávolítása után a gép újra használható, repülésre alkalmas lett. És az itt leírtak alapján próbálok következtetni, hogy mi történhetett a Főhadnagy úr kabinjában a felszállás után.

Mielőtt motoros géppel felszállunk, a következőket kell szabályzati előírás szerint végrehajtani. 1. Motor melegítés, 1 + 2 gyújtásszéria próbálása, teljes-gáz, fordulatesés figyelembe vétele, olajnyomás és hőfok ellenőrzése, üzemanyag mennyiség. 2.A kormányok teljes kitérése akadálymentesen, műszerek helyzete és még sok egyéb más. Ezek a legfontosabbak.

Egyedül a futómű működéséről nem tudunk meggyőződni a földön. A felszállás előtt úgy a szerelő, mint a pilóta mindent ellenőrzött, kivéve a futóműve! (Ez az, ami engem nem hagy nyugodni és a németek csak ezzel manipulálhattak.)

Itt jött az én esetem, amiből elindultam és lekövetkeztettem az okot. Hogyan lehet HÉJA R-2000-es gépen megoldani, hogy a csűrőkormány – vagy magassági – működőképtelen legyen? Mivel a csűrőkormány működtető tolórúdja a futó (kerék) szekrény közelében megy el, itt egy kétkarú emelőt alkalmazva egy kb. 40-50 centiméter hosszú rúd van, középen egy alkalmas szorító csavarral az egyik szárnybordához, vagy egy alkatrészhez erősítve. Így el lehet érni, hogy ez a rúd egyik vége beér a futószekrénybe, amit a futó behúzásánál a kerék fel tud nyomni, ha a másik vége a csűrő tolórúdján fekszik. Így 200-300 méter magasan – amikor már a futókerék bent van – el tudta végezni azt, amiért odatették. A futót, illetve a kerekeket hidraulika húzza be, így a rúd egyik végét a behúzott kerék felszorítja, a másik vége a tolórudat feszíti meg úgy, hogy az mozdíthatatlanná válik. Ebben az esetben a legkisebb csűrő kitérése is elég volt ahhoz, hogy annál a sebességnél a gép a hátára tudott fordulni és dugóba esett.

Elképzelhetetlen, hogy a Főhadnagy úr felszállásnál – kis sebesség esetén – teljes gáz-rányomással ne tudott volna megfelelő sebességet elérni és újra emelkedni. Nem hiszem, hogy azért lőtt volna ki jelzőrakétát, mert a gép elvesztette a sebességét.

A rakéta kilövésével fel akarta hívni a figyelmet arra, hogy igen nagy veszélyben van. Sajnos, az egész olyan kis magasságban történt – és igen rövid idő alatt –, hogy a kiugrás is tragédiával végződött volna.

Ha én ilyen formában le tudtam következtetni a tragédia okát, gondolom a németek is a végrehajtásnak ezt a módját választották. Ez volt az a lehetőség, amit a földön senki nem vehetett észre. Nem igen szokták a futószekrényt ellenőrizni – főleg azért, mert valami gyanús lehet – talán időnként a futókerekek nyomását mérik.

A gép a tragédia után háton – a futókat jól láthatóan a helyükön – behúzott helyzetben voltak. Így a keréktől semmi olyan nem volt látható, amiből valamit is meg lehetett volna állapítani. Nagyon gyorsan, bizottsági vizsgálat nélkül szedték össze a roncsokat és szállították el. Valószínű, ebben is a németek szorgoskodtak."

Básti József nemrég könyv írásába kezdett. Megírja az Ózdi Sportrepülés történetét, hogy ne merüljön el a múlt mély kútjában. Sajnos a könyv kézirata félbemaradt, mert Básti József váratlanul elhúnyt. 2004. május 12-én sokan, köztük repülős tisztek kísérték utolsó útjára az ózdi Gyári temetőbe. Őrizze ez az írás is az Ő emlékezetét!

Kerékgyártó Mihály

A Fehér Kereszt Egyesület

Írásomat egyéni emlék felidézésével kezdem. Egy régi, szép és szomorú esemény, valamint egy kis kereszt adta kezembe a tollat s a gondolatot a Fehér Kereszt Egyesület megismertetéséhez és a vele egyidőben létesült erkölcsi törekvések kutatásához.

Az emlék

Fiatal lány koromban történt. Köztudott, hogy Várpalota, Hajmáskér, Veszprém környéke az 1900-as évek eleje óta katonai gyakorlótér. A háborús időkben még gyakrabban igénybe vette a katonaság és nyaranta az iskolák termeiben szállásolták el a katonákat. Mi a Kossuth utcai iskola épületének emeletén laktunk, mivel édesapám tanító volt. A földszinten voltak a tantermek, az emeleten a tanítói lakások. A szemben lévő iskolánál fordítva.

1944 nyarán fiatal, Ludovikát végzett hadnagyok voltak elszállásolva. A szemben levő iskolateremben volt egy csinos hadnagy, aki a többinél is gyakrabban nézett ki az éppen szemben levő ablakon. Éreztük, hogy szeretnénk megismerkedni, de senki sem volt, aki bemutathatott volna bennünket egymásnak. Aztán ő megoldotta a kérdést. Egy május 15. körüli éjszakán lépcsőházunkban, az ajtónk előtt szólt a szerenád. Édesapám nyitott ajtót, én mögötte, gyertyával a kezemben álltam. A hadnagy átnyújtotta névjegyét apunak s engedélyt kért a másnap déli vizitre. Másnap fél egy órakor kopogtak az ajtón és Halász-Szabó János hadnagy egy barátjával Török Pállal együtt jött. A kötelező első vizit tíz perce végén János hadnagy engedélyt kért, hogy máskor is eljöhessen hozzánk, vagy sétáinkon csatlakozhasson. Így történt az ismerkedés az én fiatal lány koromban. Ezután másnaponként, majd naponta találkoztunk a litániák utáni hazakísérés, vagy rövid sétáink alkalmával. Egyre kellemesebben teltek a séták alatti beszélgetések és szerelem kezdett bontakozni kettőnk között. A gyilkos háború azonban bombával és vérrel vetett véget ártatlan, tiszta szerelmünknek.

1944. június 14-én a Pét melletti erdőben gyakorlatoztak Jánosék, én pedig a gyár melletti óvóhelyen éltem át a borzalmas perceket. Mint diák, a Péti Nitrogénművek irodájában dolgoztam nyaranta. Tíz óra körül nehéz bombázók zúgása közeledett, bezártuk az óvóhely ajtaját. Éppen jókor, mert a következő percben már hullottak a bombák. Néhány perces szünetekben több hullámban támadtak a gépek.

A hirtelen jött második hullám Halász-Szabó Jánost állva találta s a mellette robbanó hatalmas bomba szilánkjai megölték.

Holttestét szülei természetesen hazaszállították Szarvasra. Másnap katonái a Várvölgy egyik szikláján jelképes sírhantot állítottak s nyírfából keresztet; emlékére. Másnap katonai hintóval elvitt bennünket egyik barátja, Pali, ahol ő leszúrta kardját, én pedig egy virágcsokrot helyeztem el.

Szomorú napok következtek.

Szülei tudtak rólam s a gyászjelentés mellett egy kis levél kíséretében elküldték nekem azt a kis keresztet, amit állandóan a nyakában hordott. A kereszt vízszintes szárain két betű állt F.K. Erről annyit írtak, hogy János a *Fehér Kereszt Egyesület* tagja volt, akik tisztaságot fogadtak, míg meg nem nősülnek. A keresztet 14 éves korukban kapták lila színben. Ha megtartották fogadalmukat, kétévenként egy-egy lila négyzetet fehérre cseréltek. János keresztjén korának megfelelően 3 fehér négyzet volt. 21 évesen halt meg.

A kis kereszt ezután az én nyakamba került, rá emlékezve. Ez a borzasztó esemény mély nyomot hagyott bennem, de az élet ment tovább. Négy év múlva férjhez mentem s a kis kereszt dobozba került. Természetesen férjem tudta a kereszt történetét.

Negyvennyolc évi házasság után férjemet is elveszítettem. Az ő halála után egy évvel a kis kereszt újra a kezembe került s többet akartam tudni róla, illetve az egyesületről. Könyvtárakban, levéltárakban, plébániákon, valamint ismerősök körében kezdtem a kutatást. Többek közt írtam a szarvasi református papnak, aki semmit sem tudott az egyesületről, de megadta Halász-Szabó János húgának címét, akinek azonnal írtam.

Dr. Kriza Ildikótól, a MTA Néprajzi Osztályán is kaptam segítséget. Többek között azt említette, hogy Magyarországon az I. világháború alatt a tábori lelkészek kezdték terjeszteni az

eszmét és dr. Tóth Tihamér a Tiszta Férfiúság szerzője hirdette prédikációiban, könyveiben az erkölcsök javítására irányuló gondolatokat.

Megérkezett János hugának levele is. A Fehér Kereszt Egyesületről a következőket írta: „Mikor bátyuskámat »beszervezték« 10-11 éves lehettem, előttem nem beszéltek a témáról. Később pedig (...), nem részleteztek semmit szüleim. Annyit tudok, hogy egy Pest melletti községből került Szarvasra az 1930-as évek elején egy matematika-fizika szakos tanár a gimnáziumba. Ő terjesztette a serdülő gimnazista fiúk között. Erkölcsi, vagy egészségügyi hangsúlya volt-e? – nem tudom. Testvérem, Jánoska Szarvason végezte a gimnázium 5 osztályát, onnan került Sopronba a katonai középiskolába, majd a Ludovikán folytatta tanulmányait. Mikor szabadságon volt itthon mindig elment egy rövid vizitre tanárához, ez jelentette, hogy tartja az igéretét (....)" A tanár úr Szarvason nősült meg fiatalon és 3 vagy 4 gyermeke volt.

Lexikonokban kerestem tovább a Fehér Keresztre vonatkozó tájékoztatást. Legtöbbet a Révai Lexikonban találtam (Bp. 1913. 257. old.) Három Fehér Kereszt Egyesületet mutat be. Az első pontban a Fehér Kereszt Lelencház Egyesületről ír, mely Budapesten, 1885-ben alakult. Ez az egyesület kezdeményezte az 1901. VIII. és XXI. t. c. a gyermekvédelemről való gondoskodást. A IX. kerületi Tűzoltó utcai gyermekkórházat e célra tartotta fenn. Azonkívül fenntartja Tétény községben a leánynevelő intézetet s a szegénysorsú anyákat terhességük és gyermekágyas korukban segélyben részesíti, míg munkaképessé válnak. A Lelencegylet elnöke gr. Andrássy Dénesné és Széll Kálmán. A második pont egy osztrák-magyar egyesületről szól, amit 1882-ben alapítottak. Célja az osztrák-magyar hadsereg sebesült, vagy beteg tisztjeinek ingyen gyógyítása. A harmadik pont azt írja, hogy a Fehér Kereszt Angliában Lingtfoot durhami püspöktől 1883-ban alapított szövetség, melynek célja: az erkölcstelenség elleni küzdelem. 1890-ben Berlinben Weißes Kereuz címmel a németországi szövetség negyedévenként megjelenő folyóiratot adott ki.

Az általam keresett egyesület nyilván a 3. pontban megjelent dolgokra vonatkozik, de Magyarországról nem tesz említést.

A Franklin Kézi Lexikon 1. kötet 869. oldal és a Napkelet Lexikon 374. oldalon a gyermekkórházak, a lelenc és szeretetházak felállításáról ír. Úgyszintén a Pallas Nagy Lexikon VI. kötet 767. oldal is ezeket említi. A Veszprémi Érseki Levéltárban érdeklődésemre egy idős paphoz, Hegyi Lajoshoz irányítottak, aki nyugalmazott apátplébános. Ő a II. világháborúban elesett katonák földi maradványainak összegyűjtését és gondozását említi.

Ezeknek a szép törekvéseknek egyike sem volt azonos az általam keresettel. Talán a cserkészmozgalom, a Mária Egyesület, a KALOT, a Legényegylet közelebb állt hozzá – gondoltam, de céljaik, törekvéseik összetettebbek voltak, viszont mindegyikben benne rejlett a lelki tisztaság eszméje.

Végül Kriza Ildikó és Ács Anna veszprémi múzeológus Tóth Tihamér könyveire hívta fel a figyelmemet, valamint a KALOT szervezetre. Valóban ezek elolvasása után közelebb jutottam a keresett egyesülethez.

János húgának sikerült felkutatni a gimnázium egykori tanárának nagyon közeli rokonát, aki nem lakik már Szarvason, de nagyon szívesen találkozott velem és elmondta, amit az egyesületről tud. A tanár úr édesapja a Felvidéken vasúti főmérnökként dolgozott. A család evangélikus volt és vallásos nevelésben részesítették gyermekeiket. A tanár úr Miskolcon született, de a szülőkkel együtt nemsokára Pestre költözött. Itt járt gimnáziumba, majd a Pázmány Péter Tudományegyetem matematika-fizika szakán végzett. 1939-ben a Szegedi Egyetem Állam- és Jogtudományi karára iratkozott, melyet két év múlva Kolozsvárra helyeztek, 1944-ben doktorált. Nagyon sok filozófiai és pszichológiai könyvet olvasott. Szerette a gyerekeket és sokat találkozott velük tanítási órán kívül. Megértő magatartását egyre több 14-15 éves tisztelte és hozzá fordult különböző kényes problémákkal.

A tanácsot kérő gyerekek száma egyre nőtt, de az egyéni beszélgetésen nem ment túl. Nem voltak gyűlések. Két-három év alatt egyesületté kovácsolódott a kis csapat és a Tanár úr megalapította a Fehér Kereszt Egyesületet azokból a fiúkból, akik a kényes problémákkal hozzá fordultak. Céljuk, hogy egészséges testtel és lélekkel le lehet győzni a fiúk pubertás kori problémáit.

Saját lakásán foglalkozott a gyerekekkel. Mindig csak egy gyerek és a tanár lehetett a szobában. Fontos volt, hogy a szexuális életet minél később kezdjék és csak házasság után, csalá-

don belül. A feszültségek feloldására állandó elfoglaltságot, tornát és vallásos felfogást javasolt. A beszélgetés rendszerint egy-egy könyv ajánlásával, vagy kölcsönzésével ért véget.

A tagok számára ezüstbe foglalt lila színű kis keresztet készíttetett, melyről már írtam. Huszonnégy éves korukban a kis kereszt minden négyzete fehér lehetett, ha megtartották fogadalmukat.

A család az 1950-es években oly sok inzultusnak volt kitéve – fasiszta ideológiának nevezve a Fehér Kereszt Egyesületet –, hogy kénytelenek voltak Szarvasról elköltözni.

A beszélgetés, levelezés és lexikonok után dr. Tóth Tihamér könyveit vettem kézbe. Mindenek előtt a Tiszta Férfiúság és Az Ifjúság Lelki Gondozása címűeket, mert érzésem szerint – melyet az idős rokon is megerősített – a Tanár úr irányelvei ezekben a könyvekben rejtőztek.

A Hírdessétek az Evangéliumot című kötetből tudhatjuk, hogy Tóth Tihamér az I. világháborúban szerb harctéren tábori papként szolgált s a fiatal intelligens katonák üreslelkűségét tapasztalta. A harctéri szolgálat után határozta el a lelki sivárság elleni küzdelmet. „Lerongyolódott ifjúság"című fejezetben kérdezi: Ki ad új lelket az ifjúságnak a lerongyolódott lélek helyett? Előző oldalon írja; „A szervezkedés nagy hazájában már külön e célra alakult egyletekkel találkozunk. Így a protestáns „Sittlichkeisbund vom Weißen Kreuz". Minden konfirmált ifjút, aki tisztán akar élni és küzdeni az erkölcsi tisztaságért külön szövetségbe akar tömöríteni..."

Kutatásaim során oda jutottam, hogy a Szarvasi Gimnáziumon kívül nem volt másutt ilyen egyesület. Legtöbb helyről azt a választ kaptam, hogy ilyen intézményről nem tudnak, vagy a korábban említett, gyermekmenhelyek, kórházak, katonaözvegyek támogatását említik.

A mai olvasóban felmerülhet az a kérdés, ha akkor szükségesnek látszott a F.K.E. szép eszméje, ma erre hatványozottan szükség lenne. De nemcsak az ifjúságnak, hanem azon nemzedéknek is, akiknek példát kellene mutatni! Különben „Zörgő avarrá zsugorodik, aminek mosolygó virágnak kellene lennie." Nincs nagyobb diadal, mint önmagunkon uralkodni tudni. Ciceró mondta: „Nincs szeretetre méltóbb, mint az erény" Arany Jánossal mondhatjuk: „...Tudod-e az erő micsoda? Akarat, / Mely előbb, vagy utóbb de borostyánt arat."

Emlékeimmel, gondolataimmal, az említett könyvekkel és idézetekkel remélem, hogy sikerült megismertetni azt az egykori szép és tiszta törekvést, melynek folytatása ma is időszerű lenne. Figyelmeztetni azokat, akik rossz vágányon álló vonatra szálltak és tudatni velük, hogy erről a vonatról le lehet szállni és megkeresni a helyes irányba indulót, csak erős akarat és elhatározás kérdése.

Pacsuné Fodor Sára

HELYREIGAZÍTÁS

A Honismeret 2004. 2. számának 93. oldalán lévő cikk címében, valamint a hátsó borító belső részén szereplő *Petrik Béla*, a dokumentumértékű fotográfiák készítője, helytelenül szirmabesenyői plébánosként szerepel. A valóságban csupán a cikk szerzője, *Siska József* szirmabesenyői illetőségű, *Petrik Béla* plébános úr – amint ez az írásból is kitűnik – a bodrogközi Radon szolgált.

Ugyancsak tévesen jelent meg a Honismeret 3. száma 66. oldalának képaláírása. A közölt fénykép ugyanis nem az esztergomi, hanem az egri székesegyházat ábrázolja.

A bosszantó tévedésekért az olvasóktól és a szerzőktől elnézést kér –

a szerkesztő.

KRÓNIKA

XXXII. Országos Honismereti Akadémia

Esztergom, 2004. június 28. – július 2.

Kanyar József:

Megnyitó

Tisztelt Akadémia! Kedves Barátaim!

A harminckettedik alkalomra gyűlt össze Honismereti Akadémiánk. Tisztelettel és szeretettel köszöntöm a megyei egyesületek tagjait, mozgalmunk derékhadát, a munka oroszlánrészét végzőket, az áldozatot vállalókat, a hagyományápolókat, akik nemzeti megmaradásunkat szolgálják. Európa nem arra kíváncsi, hogy átvettünk mindent, amit az európai művelődés nyújthat, hanem arra, hogy miből gyarapíthatjuk az európai művelődést.

Uniós csatlakozásunkról, Európa épségéről és a magyar egységről beszélt az ünnepen hazánk államfője, arról, hogy hazánk végkép Nyugathoz tartozik, de nem óhajt Ady kompországához tartozni, mivel nem akarja, hogy a nemzetállam abszolutizálásából származó szenvedések tovább gyötörjék a hazát. Megnyílt a békés egyesítésnek az ideje és a nemzet egységének helyreállításáé is.

Kultusza és utóélete csak annak van, aki éltető eszmévé finomulva, örökséget tud nemzedékének hátrahagyni és adományozni. Berzsenyi ezért tudott átlépni eszmeiként és progresszióként a nemzet történelmébe örökségként. És aki megírta a Mezei szorgalmat.

Ezért kell új nemzetet az új Európában építeni. Új hazát és új Európát. Új várfalakat az új nemzet kultúrájának Balassa nevére pedig: higgyünk mindörökké igazán csak őbenne. De a nevelésről is írt Kaposváron 1948-ban a nagy Illyés Gyula:

„Szótartó tények tiszta
jóslatain át látok,
jövendő titkaidba.
Nem hallott temetőkkel,
Vágyok szállani másba:
Eleven néppel, földdel,
Ragadjak hát csak abba!
Bokáig bent a sárban,
Lábamon egy országgal,
Szívem te hű, így szárnyalj,
E megmozdult világban.

Az Európai Unióhoz csatlakozott országunknak és csak részben csatlakozott nemzetünknek nagy szüksége van Akadémiánk nemzettudatunkat erősítő tanulságaira. Szükségünk van arra az erőre, ami Akadémiánk jelmondatából, Balassi Bálint őszinte szívből jövő fohászából sugárzik: „Ó, én édes hazám, Te jó Magyarország!" Szükségünk van, hogy megismerjük a magyar nemzettestek közé idegen érdekből vont határok virtuális lebontásának technikáit és felépítsük magunkban az ehhez szükséges elszántságot.

Hasson át bennünket az előttünk álló hét minden napján az a felemelő tudat, hogy Szent István Királyunk szülővárosában vagyunk, amelynek minden köve, minden tornya, minden harangkondulása nemzeti ereklyénk. Mélyítsük tudásunkat, merítsünk erőt hatnapos Akadémiánk értékes nemzetépítő programjából.

Ezzel a Honismereti Akadémiát megnyitom. Isten éltessen mindnyájunkat.

Kanyar József

A Honismereti Akadémia kitüntetettjei

A Honismereti Szövetség elnöksége a megyei és a fővárosi egyesületek javaslatára 2004. május 13-i ülésén többségi szavazással a következőknek ítélte a kiemelkedő honismereti munka elismerésére alapított

Bél Mátyás – Notitia Hungariae emlékérmet

Király Lajos nyugalmazott főiskolai tanár, születésével és egész munkásságával Somogyhoz kötődik. A Kaposvári Tanítóképző Főiskola elvégzése után az ELTE Bölcsészkarán szerzett magyar–történelem szakos tanári diplomát. Kollégiumi tanárként kezdett dolgozni, majd hamarosan a Pécsi Tanárképző Főiskola oktatója lett. Itt doktorált magyar nyelvészetből, majd visszatért Kaposvárra. 1968 és 1972 között a Somogy Megyei Könyvtár tudományos munkatársa, fő feladata a somogyi földrajzi-név gyűjtés szervezése és a közzététel munkálatainak irányítása volt. A *Somogy megye földrajzi nevei* című vaskos kötet 1974-ben jelent meg az Akadémia Könyvkiadónál. 1972-től nyugdíjba vonulásáig (1996) a Kaposvári Tanítóképző Főiskola tanára, munkásságát az intézet 1999-ben Életmű-díjjal ismerte el.

Nyelvészként nyelvjárástani, névtani vizsgálatokat, kutatásokat végzett. E tudományterületet Somogyban mindmáig egyedül műveli, munkájára országosan is igényt tartanak. Eredményeit számos tanulmányban, kötetben adta közre: *Állathangutánzó igék, terelők és hívogatók somogyi nyelvatlasza; Somogy-zalai nyelvatlasz; Nyelvjárási jelenséghatárok a Dél-Dunántúlon* stb. Néprajzi kutatásait is e tevékenységhez kapcsolódva kezdte meg és tanítványainak érdeklődését is efelé terelte, ösztönözve témaválasztásukat. Több évtizedes munkája eredményeként a szellemi néprajz területén gazdag, pótolhatatlan értékű forrásanyagot sikerült Somogyból és a Dél-Dunántúlról összegyűjtenie.

Király Lajos a kezdetektől részt vesz a Somogy megyei honismereti mozgalomban: előbb a kaposvári járás honismereti referense, majd a Hazafias Népfront mellett működő megyei hon-

Mándli Gyula felvételei

ismereti bizottság tagja; a Somogy megyei Honismereti Egyesület alapító tagja, 1994–2000 között az Egyesület elnöke. Kezdeményezője és alapító szerkesztője volt az 1970-től megjelenő *Somogyi Honismereti Híradónak*. Az ország legrégibb megyei honismereti periodikájaként számontartott kiadvány szerkesztőbizottsági munkájában ma is tevékenyen részt vesz, abban folyamatosan publikál.

Nyelvészeti munkássága mellett a szellemi néprajz területén is maradandót alkotott. Kutatási eredményeit az utóbbi tíz évben több alapvető kötetben összegezte: *Somogyi hiedelemvilág* (Kaposi Kiskönyvtár 5.); *Kalendáriumi jeles napok népszokásai* (Kaposvár, 1995); *Vőfélyversek a somogyi lakodalomban* (Kaposvár, 1997); *„Híres Betyár vagyok..." A betyár alakja a somogyi népköltészetben* (Kaposvár, 2002); *Somogyi népszokások I. Kalendáriumi jeles napok és a társas munkavégzés szabályai* (Kaposvár, 2002); *Nyelvjárási és névtani vizsgálatok Somogyban* (Kaposvár, 2003). E kiadványok nemcsak a szaktudományok eredményeit gazdagítják, hanem a helytörténeti kutatásnak és az iskolai oktatásnak is nélkülözhetetlen kézikönyvei, tanárok és diákok egyaránt haszonnal forgathatják.

Király Lajos több helytörténeti kiadvány szerkesztője, lektora, a megyei és a regionális honismereti rendezvények, konferenciák rendszeres előadója. A Megyei Pedagógiai Intézet szervezésében 2003-tól vezeti az általános iskolai tanárok számára meghirdetett akkreditált honismereti-népismereti képzést.

Pájer Imre. A Szülőföldünk – Győr-Moson-Sopron Megyei Honismereti Egyesület vezetőségi tagja. 1949-ben született, a soproni Berzsenyi Gimnáziumban érettségizett, a Szombathelyi Tanárképző Főiskola történelem–népművelés szakán diplomát, az ELTE-n történelemtanári oklevelet szerzett. Az 1970-es évektől Csornán él, ahol le is telepedett, s a városi tanács közművelődési felügyelőjeként dolgozott, majd 1990-től a helyi Csukás Zoltán Mezőgazdasági Szakközépiskolában tanított. Évekig működött a helyi múzeum külsős helytörténészeként, négy esztendőn keresztül dolgozójaként. Jelenleg a Csornai Oktatási Intézmények városi igazgatója.

A honismereti munkába az 1980-as évektől bekapcsolódott. 1988-ban megalapította és megszűnéséig elnöke volt a Rábaközi Művelődési Egyesületnek, szervezője és vezetője a Rábaközi Napok címmel évenként, majd kétévenként sorrakerülő honismereti rendezvénynek. Közreműködött a Rábaközi Hírlap és a Csornai Városi Televízió megteremtésében és szerkesztésében.

Az 1980-as évektől szervezte az egyetemista honismereti táborokat, majd 1990-től az Egyesület nemzetközi táborainak munkájában csoportvezetőként vett részt, 1999-től ő vezeti a tábort. Irányítóként részt vesz az Egyesület szinte minden munkájában: pályázatok, vetélkedők, táborok, rendezvények, tájékoztatás. Országos honismereti rendezvények megyei és csornai gazdája: 1997: XXV. Országos Honismereti Akadémia (Győr és a megye); 2001: VI. Országos Honismereti Diákkonferencia; 2003: Önkéntes Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtők XVIII. találkozója; 2004: Iskola és honismeret – országos konferencia.

Egyesületi tevékenységén kívül kivette és kiveszi részét a helytörténeti kutatásokból is, kutatási területe Csorna város és a Rábaköz. Fő művei: *Rábaköz népének védekezése az áradások ellen* (Csorna, 1990); *Rábaközi honismereti évkönyv* (Csorna, 1995-től évente); *Csorna évszázadai* (Csorna, 1996); *Neves rábaköziek – Életrajzi Lexikon* (Szerk.: Csorna, 1996); *Sopronhorpács*. Száz magyar falu könyvesháza (Bp., 1997); *A Csukás Zoltán Mezőgazdasági Szakközépiskola Évkönyve* (Csorna, 1996); *Ki kicsoda Csornán?* (Csorna, 1997.); *Bodonhely – Falutörténet, 2000*. Állandó munkatársa a Soproni Szemle helytörténeti folyóiratnak, az Arrabona múzeumi évkönyvnek, a Győri Tanulmányok című helytörténeti sorozatnak; szerzője az országos és megyei összefoglaló művek csornai és rábaközi ismertetőinek.

Perics Péter. 1924-ben született, tanítói és tanári képesítéssel rendelkezik. 1970 óta végzett hon- és népismereti munkásságát öt nagyobb területen lehet értékelni.

1972-ben vette át a *Siklósi Vár- és Múzeumbarát Kör* vezetését, ami akkor eléggé zilált állapotban volt, de rövid idő alatt talpra állította, életképes egyesületté szervezte. Kezdeményezésére több neves személyiségre emlékező szobrot, emlékművet, márványtáblát állítottak Siklóson. Ő vezette be, hogy 1980-tól minden március 15-én, neves előadókkal, a város történelmével foglalkozó tudományos konferenciát rendeznek, s az elhangzottakat meg is jelentetik. A Kör tagjai számára évente több, honismereti témájú klubfoglalkozást szervezett. Az általa

vezetett Körnek nagy szerepe volt Siklós értékeinek széleskörű ismertetésében, Ő maga pedig tanácskozásokon, összejöveteleken, idegenvezetéseken ismertette a város történelmét.

Helytörténeti munkássága elsősorban a helyi dokumentumok feltárására, levéltárak és egyházi irattárak anyagának felkutatására és közzétételére terjedt ki. Több mint kétszáz írása jelent a helyi és a megyei lapokban, valamint a Honismeretben. Könyv alakban láttak napvilágot a következők: A II. világháború helyszínei Siklóson és környékén, A siklósi tűzoltóság története, Siklósi arcképcsarnok, Siklós sajtójának története. Tíz éven keresztül vezetett honismereti szakkört.

Jelentős szerepet vállalt *Siklós arculatának alakításában, a városszépítésben*. A várost vezető testületnél kiharcolta, hogy a Várbaráti Körnek szava legyen a városrendezés, a város tervezésének és -építésének fontosabb kérdéseibe, a jelentősebb átalakításoknál. A lebontásra ítélt épületekről fényképeket készítettek, s ezzel megakadályozták a meggondolatlan intézkedéseket. Véleményezték az utcaelnevezéseket, számos utcanevet maga kezdeményezett. Sok jó tanáccsal szolgálta Siklós szépítését.

Elsőként javasolta *Batthyány Kázmér hamvainak hazahozatalát* Párizsból, majd a Várbaráti Körrel együtt hivatalosan szorgalmazta a kezdeményezés véghezvitelét. Fáradozásuk eredményeként 1987-ben, a siklósi várkápolnában megtörtént az újratemetés. Ezzel lehetővé vált, hogy az idelátogatók, elsősorban a fiatalok leróhassák kegyeletüket a reformkori politikus, az 1849-es külügyminiszter emléke előtt.

Hosszú időn át *a Baranya Megyei Honismereti Egyesület elnökségi tagja* és tevékeny munkatársa volt. A Siklósi Vár- és Múzeumbaráti Kör tagjait is mozgósítva jelentős szerepet vállalt mindkét, Baranya megyében rendezett Honismereti Akadémia szervezésében és lebonyolításában. Éveken keresztül vállalt és végzett munkát a Honismereti Szövetség Felügyelő Bizottságában.

Honismereti Munkáért Emlékplakettel kitüntetettek

Elekes Eduárdné 1970 óta könyvtárosként és népművelőként, 1988-tól a Megyei Könyvtár igazgatójaként vesz részt a megyei honismereti mozgalomban. A Tolna Megyei Egyed Antal Honismereti Egyesület alapítója, tizenegy esztendeje tagja az öttagú vezetésének. Kezdeményezője volt számos honismereti eseménynek, szervezőmunkájának eredményeként a megyei könyvtár munkájának szerves része lett a honismeret támogatása. Gazdag és önálló helytörténeti gyűjteményt alakított ki az intézményben, évente diák honismereti tábort szervezett. Megmentője és gondozója a megyéhez kötődő írók és költők irodalmi hagyatékának, szorgalmazója a megyei és az egyetemes irodalmi értékek ápolásának. Szerkeszti a Tolnai Könyvtáros című kiadványt, számos szakmai és könyvtártörténet írást közölt a Könyvtári Levelező, a Könyv és Nevelés, a Tolnai Népújság, a Megyei Napló című lapokban. Fontos helytörténeti munkák szerkesztője és reprint kiadója. A Tolna Megyei Honismereti Egyesület terebélyesedő munkáját nagyban segíti, hogy Elekes Eduárdné a szakképzéseken kívül elvégezte az újságírói, az esztétikai, az európai uniós és az esélyegyenlőségi tanfolyamokat is. Munkájának elismeréseképpen legutóbb a Dél-Dunántúli Regionális Kulturális Tanács Szakkollégiumának vezetésével bízták meg.

Friesz Kázmér tanár, nyugalmazott általános iskolai igazgató, több mint négy évtizede részt vesz a honismereti mozgalomban, alapítása óta tevékeny tagja a Somogy Megyei Honismereti Egyesületnek. Tanárként, majd a helyi általános iskola igazgatójaként évtizedeken keresztül irányította a honismereti szakkör munkáját. Tevékenységük nyomán gyarapodott a helyi tájház anyaga, s egy önálló iskolai gyűjteményt is létrehoztak, amit ma már a tanítványaiból lett pedagógusok fejlesztenek tovább. Mintaértékű és követésre méltó az a *honismereti műhely*, amely Friesz Kálmán tevékenysége folytán alakult ki a településen, és több nemzedéken keresztül eredményesen működik. Évtizedes gyűjtő és kutatómunkája eredményeként elkészült Zamárdi történeti monográfiája, amelynek szerkesztője és javarészt szerzője volt. Jelentős része volt abban, hogy megkezdődhetett a település határában lévő avar-kori régészeti feltárása és nem jutott régiségkereskedők kezére az európai viszonylatban is páratlan értékű leletegyüttes, amiben László Gyula kettős-honfoglalás elméletének egyik bizonyítékát látta. Friesz Kázmér ma is tevékeny tagja a Megyei Honismereti Egyesületnek, tanulmányokat, cikkeket közöl a helyi és a megyei lapokban, honismereti folyóiratokban. Felnőtt honismereti szakkört vezet, elnöke a „Zamárdiért" civil szervezetnek, a község díszpolgára.

Gábriel Tibor történészként elsősorban a reformkor gazdaságpolitikájával és a hazai civil szervezetek múltjával foglalkozik. Budapest lokálpatriótájaként rendszeresen jelennek meg a XIX. szd-i főváros személyiségeit bemutató írásai a helyi sajtóban. Munkája eredményeként az V. kerületi önkormányzat 2003-ban tervbe vette egy önálló helytörténeti kiállítás létesítését, a kerület lokálpatriótái pedig megalakították a helytörténeti kört. 1997-től folyamatosan ellátja a Budapesti Honismereti Társaság titkári teendőit, s az óta szerkeszti a „Városunk – Budapesti Honismereti Híradó" című kiadványt. A Társaság 2000 májusában, „Budapest múltjának emlékei" címmel elindított forrásgyűjtő pályázatának előkészítője és aktív szervezője. Nevéhez fűződik a „Budapesti Históriák" címmel, havonként más kerületben rendezett előadóest-sorozat kezdeményezése és szervezése is. Ezeken nem csak a főváros múltjának egy-egy jelentős eseménye vagy személyisége kerül bemutatásra, de az adott kerület honismereti szervezetének vezetője is beszámol munkájuk eredményéről és elképzeléseikről.

Marjanucz László ötven éve született a Csongrád megyei vegyes nemzetiségű Magyarcsanádon, 1972-ben Makón érettségizett. A Szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskolán, a „Helytörténet kutatásának módszertana" és a „bevezetés a történettudományba" tantárgyak keretében ismerkedett meg a honismerettel. 1978-tól a KISZ szegedi Vezetőképző Központjában tanított, s az óta vezeti a megyei honismereti diáktáborokat. Ekkor kapcsolódik be a Csongrád Megyei Honismereti Bizottság munkájába és beiratkozott debreceni KLTE történelem kiegészítő szakára. Egyetemi doktori disszertációját 1984-ben védte meg summa cum laude minősítéssel. 1980-tól a szegedi Móra Ferenc Múzeum Történeti Osztályának történész muzeológusa, ahol a megye és a város újkori társadalomtörténetével foglalkozik, bevonva munkájába a nyári honismereti diáktáborok résztvevőit is. 1986-tól a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Történettudományi Tanszékének, 1994-től Legújabbkori Magyar Történeti Tanszékének adjunktusa. 1995-ben a Polgári társadalom története Szegeden című dolgozatával kandidátusi fokozatot nyert. 1996-tól a Szegedi Universitas JATE BTK Új- és Legújabbkori Magyar Történeti Tanszékének tanszékvezető docense. A Csongrád Megyei Honismereti Egyesület alapító tagja, mindmáig alelnöke; táborvezetőként, szekcióvezetőként, előadóként rendszeresen részt vesz az egyesület munkájában. Közreműködött a Honismereti Szövetség vetélkedői során a megyei résztvevők felkészítésében, zsűritagként nagyban hozzájárult a sikeres megrendezéshez. Segíti az önkéntes honismereti kutatók munkáját.

Pungor Zoltán nyugalmazott középiskolai tanár, a csempeszkopácsi Helytörténeti Múzeum alapítója és vezetője. Tanári hivatása során kezdettől fogva kitüntetett figyelmet fordított a történelemoktatásba építhető helytörténeti ismeretekre, s ezzel tanítványainak sokaságát nyerte meg a népismeret értékgyarapító munkájának. Csempeszkopácson tanítóskodott, könyvtárat. Művelődési otthont vezetett, de alkotókészsége a település helytörténeti gyűjteményének létrehozásában és gondos gyarapításában bontakozott ki igazán. 1976-ban alapította meg a helytörténeti múzeumot, amely a falu és környéke régészeti, helyismereti, népéleti értékeinek ad helyet. A gazdag gyűjteménynek önálló épületet szerzett, s a ma már tíz helyiségből álló gyűjtemény az egyik legértékesebb helytörténeti anyag Vas megyében. Az intézmény köré tervszerű szakköri tevékenységet épített, s ez a közösségi munka jelenti alapját a helyi hagyományőrzés újraélesztésének és megerősödésének. Ebből sokat merített az 1966 óta irányított színjátszó csoport is. Negyedszázadig tanított az ipari szakmunkásképző intézetben, és számos diákkal kedveltette meg a honismereti munkát. Vezetésével és irányításával a falu közössége felélesztette a Középkori Vasárnapot, ezen megelevenedik a régi, népéleten alapuló falusi vásárok hangulata. A csempeszkopácsi műemlék templom és környéke megújításában is kezdeményező szerepet vállalt. Húsz esztendeje, Szombathelyről visszajárva, a falu minden történését megörökítő falukrónikát, fényképes albumot szerkeszt. A Vas Megyei Honismereti Egyesület kezdeményező, tevékeny tagja.

Tóth Sándor 1924-ben született Szabadszálláson, Kunszentmiklóson érettségizett. 1945-ben, jegyzőgyakornokként a szovjet katonák által feldúlt szabadszállási levéltár rendbetételével bízták meg, s ez a munka gyújtotta föl mindmáig lobogó kutatói szenvedélyét. Ő vette először kézbe Petrovics István megsárgult kérelmeit, adásvételi szerződéseit, amelyek egy része addig ismeretlen volt. A megkerült iratok alapján Sándor József, Hatvani Lajos, Dienes András, Mezősi Károly, Fekete Sándor tollából több új irodalomtörténeti munka született. A kommunista hatalomátvétel után az osztályidegennek bélyegzett Tóth Sándor közigazgatási pályafutása megszakadt, fizikai munkával kereste kenyerét. Az 1956-os forradalom idején a

helyi Nemzeti Bizottság elnöke, s bár Szabadszálláson nem folyt vér, a leveretés után a karhatalmisták kínzásai miatt kórházba került, majd rendőri felügyelet alá helyezték. 1962-től termelőszövetkezeti könyvelő, majd nyugdíjazásáig ágazatvezető. 1986-ban megalakítja a város kulturális életének meghatározó közösséghét, a Petőfi Baráti Kört. Ebben és a környéken számtalan előadást tartott, honismereti kirándulást szervezett, látogató csoportot fogadott, elsősorban a Petőfire vonatkozó ismeretek terjesztésére. Az általa gyűjtött Petőfi emléktárgyakat a Városi Könyvtárnak adományozta, a Városháza dísztermében állandó Petőfi kiállítást rendezett be. Szabadszállás Önkormányzata Tóth Sándor 80. születésnapjára múzeumot kíván létesíteni a városban.

Honismereti Emléklappal kitüntetettek

Budapest: Benedek Ágnes, Buda Attila, Juhász Katalin. *Baranya megye*: Békés Lajos, Görbe Istvánné. *Bács-Kiskun megye*: Asbóth Miklós, Földes György, Káposzta Lajos, Mészáros Márta. *Csongrád megye*: Szigeti János, Szilágyi Sándorné. *Győr-Moson-Sopron megye*: Kozma Lászlóné, Kedves Lajos. *Tolna megye*: Freund György, dr. Imre Csanádné, Koszorús Katalin, Losonczíné Zana Judit. *Vas megye*: Balogh Péter, ifj. Ács László, dr. Köbölkúti Katalin, Sudár Lászlóné, Szép József. *Veszprém megye*: Egerszegi Ferenc, Németh Andrásné.

Varga Gyula nyolcvanéves

2004. június 21-én megtelt vendégekkel a debreceni Déri Múzeum pompás díszterme. A színpad előtti asztalnál ketten ültek: Varga Gyula, az intézmény egykori néprajzosa, az ünnepelt, és az intézmény vezetője (egykori tanítványa, munkatársa), V. Szathmári Ibolya. Köszöntő énekek csendültek föl, majd elhangzott két csodálatos Sinka István vers, aztán a felköszöntők következtek egymás után. Akit felköszöntöttek, a súlyos betegségéből fölépült, botra támaszkodó, a sok ember láttán elcsodálkozó Varga Gyula, aki muzeológusként csaknem negyedszázadot (1969–1992) töltött ezek között a falak között.

A köszöntőkre válaszoló meghatott ünnepelt visszatekintett életpályájának első szakaszára, mindenekelőtt a kiröpítő fészekre, Kismarja egykori szabadalmas mezővárosra, amelynek öntudatos paraszti közösségéből származott. Abból a közösségből, amelyhez példásan, töretlenül, mindig hű maradt. A négy elemi és a gyakorlóiskola után eredeti szándéka szerint ő is a föld és állatok mellett serénykedő ember lett volna, csakúgy, mint annyi őse, ha nincs az a véletlen, hogy egy Erdélyből jött fiatalembertől könyveket kap, s annak biztatására tanul tovább. Mindenfajta segítség nélkül, közben keményen megdolgozva azért, hogy fenntartsa magát, eljut a debreceni egyetemre. Az egyetemen a legendás történész-professzor Szabó István egyik tanítványa lesz. Emellett a néprajzi tanszéken Gunda Béla egyik első tanítványa is, unokatestvérével, Janó Ákossal együtt. Tudományos pályafutása biztatóan indul, hiszen 1952-ben gyakornok a néprajzi tanszéken, a következő évben, tanulmányai befejezése után már ugyanott tanársegéd. Már 1952-ben megjelenik első nyomtatott műve, a szülőfalu, *Kismarja 1844/45-ös jószágbélyegeiről* a néprajztudomány rangos országos folyóiratában, az Ethnographiában.

Számára természetes az, hogy mint minden falusi legény, ő is tud táncolni. A tánctudás az 1950-es években, amikor sorra alakulnak a „népi tánccsoportok", fölértékelődik. Behatóan kezd foglalkozni a tánchagyományokkal. 1955-ben a Néptáncosok kiskönyvtárában lát napvilágot füzete, *Ajaki leánytánc* címmel. Ezt követi 1956-ban Béres Andrással közösen írt műve (*Hortobágyi pásztortáncok*). Bihar tánchagyományainak egy csoportját dolgozza föl a Tánctudományi Tanulmányok című gyűjteményes kötetben (1958). A szülőfalujában megforduló vándorló juhászok életéről szintén az Ethnographia hasábjain jelent meg tanulmánya (1956).

Mire azonban utóbbi tanulmányai, füzetei megjelentek, már nem egyetemi kutató, hanem a debreceni Tóth Árpád Gimnázium tanára. 1957-ben ugyan egyetemi doktorátust szerez, azonban tanszékvezető professzora, Gunda Béla rosszindulatának köszönhetően több mint egy évtizedre a tudományos élet perifériájára szorul. Még most, az ünneplés perceiben is keserűen emlegette azt a törést, amelyet életében a kényszerű pályamódosítás okozott.

Szabó Istvánnak, az 1959-ben félreállított, nyugdíjazott professzornak köszönhette, hogy a következő időkben is kapott tudományos feladatokat. Így jelenhetett meg szülőfaluja múltjá-

ról egy terjedelmes agrártörténeti tanulmánya (1960), majd 1965-ben a XIX. század második fele parasztgazdaságának munkaeszközeit vizsgáló alapvető tanulmánya. Lehetőséget kapott arra is, hogy legalább egy rövid írásban vázolhassa a Déri Múzeum Évkönyvében (1965) olyannyira szeretett szűkebb hazája, Bihar néprajzi gyűjtőfeladatait.

Közben gimnáziumi tanárként tánccsoportot vezetett, bekapcsolódott az iskolán kívüli művelődés (akkori nevén: népművelés) szervezésébe. 1961-ben így került a megyei Népművelési Tanácsadóba vezetőként, majd az 1967-ben létesülő Megyei Művelődési Központba igazgatóhelyettesként.

1969-ben vezetőváltásra került sor a debreceni Déri Múzeumban. Az új igazgató, Dankó Imre megbízza a néprajzi gyűjtemény vezetésével. 45 éves, mire végre olyan feladatot kap, amire az egyetem után vágyott. Gyűjthet, rendszerezhet, tudományos munkát végezhet. Szerbe-számba veszi a néprajzi gyűjteményt. A revízió során kiderül, mekkora értékek is lappanganak a poros polcokon, s az is, mekkorák a hiányok. Kora reggeltől késő estig dolgozik, hogy teljes áttekintése legyen az elődök által hagyományozott örökségről. A pincében az új rendszerű Dexion Salgó elemekből saját kezűleg építi meg a néprajzi anyag egy részének raktárát. Közben előadásokat tart, kisebb-nagyobb cikkeket ír; a megyei levéltárban kutat, s nagyobb tanulmányokon is dolgozik. Az egyetemről küldött gyakornokokkal is foglalkozik, átadva nekik gazdag tapasztalatait. S mind e mellett jár gyűjteni is. Ám ehhez a tevékenységhez a múzeumtól nem kap elegendő pénzt. Járművet is ritkán adnak. A lehetőségek bizony igencsak szűkösek voltak akkoriban. Úgy segít a dolgon, hogy vesz magának egy autót, s azzal járja a vidéket. Rohammunkában igyekszik behozni a tudományos munkából való kiszorulás évtizedeit. Nem kis feszültséget okoz számára, hogy 45 évesen „kezdő" muzeológus. Szereti a saját útját járni. Megteheti, Dankó Imre igazgatótól szabad kezet kap. Bölcs döntés: hagyni kell az embert dolgozni. Nagyon egyszerű recept, mégis kevesen alkalmazzák. Nos ezért is volt Dankó Imre legendásan jó igazgató. Varga Gyula pedig tudott dolgozni. Szívvel-lélekkel, a maga számára megszabott pontos rend, munkaterv szerint.

Az első nagy kiállítás rendezői feladata, a Hortobágyi Pásztormúzeum új állandó kiállításának elkészítése. Mintaszerű gondossággal fog hozzá, áttanulmányozza a szakirodalmat, szerbe-számba veszi a rendelkezésre álló tárgyi anyagot. Fejcsóválva látja, hogy mennyire felületes volt a korábbi tárlat, s elkészíti a világhírű puszta olyan bemutatását, amely nem a legendákat vetíti elénk, hanem a valóságot. Öreg pásztorokkal a megnyitás előtt a tűznél a hagyományos hortobágyi pásztorételt, a slambucot eszegetve, jóleső érzéssel nyugtázhatta, hogy becsülettel elvégzett egy feladatot.

Debrecen múzeumát Déri Frigyes magángyűjteménye tette igazán naggyá, különlegessé. Mellette háttérbe szorult a köztudatban testvérének, Déri Györgynek a néprajzi gyűjteménye, mely az egész Kárpát-medencéből származó anyagot tartalmaz. Nemcsak a tárgyi anyag (viseletek, eszközök, textilek), hanem a gazdag grafikai anyag is ámulatba ejtő gazdagságú volt. Akkoriban már 1944 óta ládákban, polcokon porosodott mindez. Meg kell ismertetni az országgal ezt a kincset, határozta el Varga Gyula. Ha nem lehet állandó kiállítást létrehozni, legalább időszaki tárlatokon. Így került sor 1971-ben Sárospatakon a Rákóczi Múzeumban a bőrművességgel kapcsolatos gazdag anyag bemutatására. A grafikai anyag kötetben való megjelentetésére akkoriban semmi esély nem látszott. 2000-ig kellett várni, amíg ez az álom is beteljesedett. A Nemzeti Tankönyvkiadó jóvoltából a boltokba került A Kárpát-medence néprajzi kincsei című reprezentatív kötet. Előszavában méltán írhatta Varga Gyula: „A gyűjtemény éteke az idő múltával, a népi kultúra átalakulásával egyre nő. Ez a szép album nem csupán nosztalgia, hanem a népművészet utolsó, még összefüggőnek tűnő korszakáról ad hiteles áttekintést".

Az 1970-es, 1980-as években kiállításokat rendezett, tanulmányokat írt, előadásokat tartott, megkerülhetetlen lett a Tiszántúl középső részéről szóló monográfiák szerkesztői számára, akár a Hajdúságról, akár a Sárrétről volt szó. Minden feladata mellett, ha csak tehette, Kismarja múltját is kutatta. Csaknem két évtizeddel az első összegzés után megírta szülőfaluja 1945 előtti történetét (Egy falu az országban: Kismarja életrajza a felszabadulásig. 1978).

Bihar történeti-néprajzi feltárása legfontosabb életcélja. Amikor 1971-ben lehetőség kínálkozott arra, hogy Berettyóújfalun Biharnak is múzeuma legyen, lelkesen állt az ügy mellé. S ha már van épület, gondoskodott arról is, hogy méltó kiállítási anyagi várja a látogatókat. De nemcsak gyűjtött, hanem írt is. Tanulmányokkal gazdagította a Bihari Múzeum 1976-ban meginduló évkönyv-sorozatát. Természetes, hogy részt vállalt Berettyóújfalu monográfiájának megírásában is.

Foglalkoztatta Debrecen múltja is, elsősorban a mesterségek, céhes iparágak története. Ezzel kapcsolatos kutatásait a városmonográfia 2. kötetében összegezte. Külön is írt a debreceni szíjgyártó mesterségről, az asztalosokról. 1996-ban jelent meg tanulmányával A hajdú-bihari kézművesség képeskönyve.

A bihari síkság hagyományos népi építkezését egy műemléki tanulmány-kötetben mutatta be (1979). Foglalkozott a falusi lakóházak stílusváltozataival is (1989), meg a magtárakkal (1991).

A feledésbe merült érmelléki szőlőkultúra, az ürmösbor készítése is foglalkoztatta, s ennek eredménye alapvető tanulmányok megírása lett. 1993-ban (már nyugdíjasként) Hajdú-Bihar népi táplálkozásáról írt könyvet.

A gazdálkodás (kendertermesztés és feldolgozása, kisgazdaságok gépi felszereltsége, a gazdasági szerszámok, a derecskei hagymatermesztés, Monostorpályiban a zellertermesztés, a hajdúbagosi és konyári dinnye) témakörében is maradandó összegzései születtek.

Nem maradt hűtlen a néptánc tudományához sem, időről-időre ebben a tárgykörben is születtek művei.

A néprajzi gyűjtéssel együtt járt a levéltári források tanulmányozása. Egész sor forráskiadvány, forrásközlés tanúsítja ezt. Nem véletlenül hangsúlyozta köszöntőjében Dankó Imre, hogy Varga Gyula a történeti-néprajz egyik legkiválóbb művelője.

Dankó Imre volt az, aki az általa szerkesztett Rálátás című zsákai helytörténeti-honismereti kulturális tájékoztató V. évfolyama 2004. évi 1. számában fölhívta a figyelmet Varga Gyulának közelgő 80. születésnapjára és eddigi életművét is összefoglalta. Ez volt az, ami arra indította a múzeumi vezetést, hogy ünnepségen köszöntse Varga Gyulát és életművéből megjelentessen Granarium címmel 13 válogatott tanulmányt, több mint félezer oldal terjedelemben. A kötetben az általunk is említett tanulmányok többsége helyet kapott, s méltóan reprezentálják Varga Gyula sokoldalúságát, munkásságának korszakos-jelentőségét a Tiszántúl néprajzi kutatásában. A kötet közli Varga Gyula műveinek bibliográfiáját is. Csak azt sajnáljuk, hogy az általa rendezett kiállításokról nem készült külön repertórium. Az ezekhez készült forgatókönyvek (amelyek mintaszerű voltára Dankó Imre is fölhívta a figyelmet köszöntőjében) is értékes tudományos munkának számítanak.

Varga Gyula életművét az utóbbi két évtizedben kezdték kitüntetések formájában is elismerni (Móra Ferenc Emlékérem 1983-ban, Bocskai díj, 1991-ben, Györffy István Emlékérem (1994), Életfa díj (1994), Pulszky Ferenc-díj (2004). Megbecsüli szülőhelye is. 2003-ban díszpolgári címet kapott Kismarjától, ahol akkor nagy örömére végre fölavatták a Tájházat is.

Varga Gyula elkötelezett híve Bocskai István kultuszának, hiszen ő adományozott mezővárosi kiváltságokat Kismarjának, nem sokkal halála előtt, 1606. szeptember 22-én. Varga Gyula még látta eredetiben a becses okmányt, amely 1944/45-ben elkallódott. Hiteles szövegét latinul és magyar fordításban is közli a Granarium kötetben. Bocskai a kiváltság indoklásában hangsúlyozza „a haza és a szülőföld iránti háládatosságot". S úgy érezte, kötelessége megemlékezni „a mi igen kedves szülőföldünkről, közelebbről a Bihar vármegyében fekvő, általánosan Kis Mariának nevezett (községről), amelyről a mi eleink, ükapáink, nagyapáink, ősapáink, eredetüket onnan véve, magukat nevezték és neveztették, s ahol a mennyei hazába való megtérésük után testüket elföldeltetni, csendes nyugvásra eltemettetni, sírboltokat és síremlékeket emelni kívántak".

Éppen Varga Gyula ünneplésének napján (2004. június 21.) jelent meg a Hajdú-bihari Napló címoldalán a kép: M. Nepper Ibolya régész megtalálta a kismarjai református templom belsejében a XIII. századi eredetű középkori templom alapfalait, s a lejáratot a kriptába, ahová a Bocskai család tagjait temették. Még a régészekre vár a feladat, hogy a kismarjai várkastély épületének felhasználásával épült magtár falkutatására és ásatására is sor kerüljön. A Bocskai évforduló igencsak időszerűvé teszi ezt is.

Varga Gyulát a Déri Múzeumban köszöntötte a Hajdú-Bihar megyei közgyűlés alelnöke is, a megye képviselőtestülete és lakossága nevében. A Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszékének vezetője, Bartha Elek méltatta több évtizedes egyetemi oktatói tevékenységét, fölemlegetve, hogy ő bizony Varga-tanítványként soha nem tudta az ötöst kiérdemelni. Az egyetem Történeti Intézetének vezetője, Orosz István professzor, akadémikus meleg szavakkal idézte föl a közös élményeket. Azt, hogy mindketten Szabó István elkötelezett tanítványai, s azt, hogy mennyire közel állt hozzá Varga Gyula, mert mindketten belülről ismerték a paraszti munkát.

Varga Gyula bihari településről érkezett a tudomány berkeibe, Orosz István pedig a hegyaljai Mádról. Nekik nem kellett könyvből tanulni, milyenek is a paraszti munkák! A mai Hajdú Táncegyüttes sem feledkezett meg Varga Gyuláról. Szólótáncosai tánccal köszöntötték. Varga Gyula büszkén jegyezte meg, hogy az ő unokái is jól el tudják járni a hagyományos népi táncokat. Az ünnepelt és a közönség számára levetítették Varga Gyula egyik csodálatos koreográfiája alapján bemutatott táncelőadást is.

Elérzékenyült az ünnepelt, elérzékenyült az őt köszöntő Dankó Imre is, s bizony elérzékenyül e sorok írója is, aki 1970/71-ben kezdő muzeológusként került a Déri Múzeumba. Régészként ugyanolyan lelkesedéssel vetette bele magát a munkába, mint Varga Gyula, akivel sokat beszélgetve életre szóló tanácsokat kapott, s főleg magatartási mintát, tartást. Azt, hogy a magunk választotta utat következetesen végig kell járni. Nem kell félni, kimondani az igazságot akkor sem, ha emiatt nem válik népszerűvé az ember. Értelme csak a jól végzett munkának van.

A honismereti mozgalomnak is meghatározó egyénisége Varga Gyula, akire még jó néhány feladat vár (emlékeztette erre Dankó Imre is). Kívánunk ehhez erőt és egészséget. Isten éltessen Gyula Bátyám, adjon örömöt a munka és a család számodra.

Csorba Csaba

Megyei Honismereti Egyesületek vezetőinek kitüntetése

Székelyné Kőrösi Ilona, a Bács-Kiskun Megyei Honismereti Egyesület elnöke

Klebelsberg Éva és a Gróf Klebelsberg Kuno Alapítvány 2002-ben létrehozta a Klebelsberg-díjat abból a célból, hogy nagyhatású kultuszminiszterünk tevékenységének közismertté tételében fontos szerepet vállalt tudományos, egyházi és közéleti személyiségeket ezzel elismerése és köszöneteként kitüntesse. Évente legfeljebb három díjat adományozunk. A díjazottak neve felkerül eme díszoklevélre, minden évben – ha van díjazott – összesítve. Szándékunk szerint a politikától függetlenül, a legmagasabb emberi és szakmai szempontokat érvényesítjük a díj odaítélésénél. Ugyanakkor messzemenőkig figyelembe vesszük a díj névadójának szellemiségét, ami ismét a fenti szempontokat erősíti: a hivatáson és a szakterületen keresztül érvényre jutó hazafias, hűséges kötődést. A Klebelsberg – díj Kisfaludi Strobl Zsigmond alkotása.

Kitüntetettek: **2002-ben**: *Gyulay Endre* Szeged-csanádi megyéspüspök; *Kosáry Domokos* professzor, a Magyar Tudományos Akadémia korábbi elnöke; a Gróf Klebelsberg Kuno Alapítvány tiszteleti elnöke, *Tőkéczki László* egyetemi docens, a Valóság folyóirat főszerkesztője. **2003-ban:** *T. Molnár Gizella* főiskolai docens, tanszékvezető; *Dudich Endre* professzor. **2004-ben:** *Mészáros István* ny. egyetemi docens; *Székelyné Kőrösi Ilona* muzeológus, történész, néprajzkutató, az alföldi tanyai iskolák történetének kutatója.

Klebelsberg Éva

Laudáció Székelyné Kőrösi Ilona tiszteletére[1]

Székelyné Kőrösi Ilona a kiskőrösi Petőfi Sándor Gimnáziumban érettségizett 1972-ben, majd ezt követően Budapesten folytatta Eötvös-kollégistaként egyetemi tanulmányait. Az ELTE Bölcsészettudományi Karán történész és népművelési előadói (1977), majd etnográfus (1981) és heraldikus (1994) diplomát szerzett. 1977-től Kecskeméten munkálkodik, itt kezdte muzeológusi pályáját a Bács-Kiskun Megyei Múzeumigazgatóság munkatársaként. Szakmai

[1] A szerkesztett, rövidített szöveg közlésével gratulálunk a kitüntetettnek. *(Szerk.)*

munkássága azóta is elsősorban a megyei múzeumi szervezet Katona József Múzeumához kötődik, ahol népművelő, történész és néprajzkutató, valamint tudományos titkár munkaköröket töltött be. 1996-tól a Történeti-Néprajzi Osztály vezetője. Itt végzett munkájában mindenekelőtt a két szakághoz tartozó gyűjtemény együttesek (történeti és néprajzi tárgyak, dokumentumok, fotók stb.) számottevő gyarapítására lehet a legbüszkébb. Gyűjtéseinek és kutatásainak fő területei: a társadalom-, életmód- és művelődéstörténet, fotótörténet, várostörténet, iskolatörténet. Ezeknek mintegy összegzéseként több szakmai kiállítást rendezett. (pl. Kecskeméti tanyák, Népviseletek a Duna-Tisza közén, Kecskeméti városképek, Kossuth és a Duna-Tisza köze, A kecskeméti iskolák évszázadai, Város a futóhomokon c. állandó kiállítás stb.)

1996-tól a Katona József Múzeum nem rendelkezik önálló kiállítóhellyel, ezért az általa rendezett kiállítások is a Cifrapalota épületében kerültek bemutatásra. (Pl. Képes levelezőlapok Kecskemétről, Kecskeméti évszázadok, 1848-49 a Duna-Tisza közén, Erzsébet királyné emlékkiállítás, Irányi István városképei Kecskemétről, Kossuth és kortársai). Jelenleg a felújítás alatt álló Cifrapalota első emeletén rendezendő történeti-néprajzi kiállítást készíti elő. 1997-től a Katona József Emlékház szakmai vezetője, az elmúlt hét év alatt több tucat helytörténeti és irodalomtörténeti kiállítást rendezett, rendezvényeket szervezett, kutatási témái pedig a Katona-kultusz kutatásával bővültek.

Rendszeresen szerepel országos szakmai konferenciákon, országos intézmények által szervezett kutatási programokban (pl. inventáriumkutatás, iskolatörténet, migrációkutatás stb.) írásai szakmai és ismeretterjesztő lapokban, konferenciakötetekben, társszerzős tanulmánykötetekben jelentek meg. Kecskemét városa igen büszke lehet új Klebelsberg-díjasára, hiszen a múzeumi munka mellett számos helytörténeti vonatkozású könyvet is írt Ilona: Kecskeméti évszázadok (1993, 1995, 2003.), Kecskeméti Életrajzi Lexikon (társszerzős, 1992.), Kecskemét anno... Képek a régi Kecskemétről (1998), Szenttamástól Világosig. Kecskemétiek a szabadságharcban I. (Szalkay Gergely visszaemlékezése, 1998.), Kossuth és kortársai (szerk., 2002.), Kecskemét is kiállítja... Kecskemétiek a szabadságharcban II. (Társszerzős, 2002.) A kecskeméti Kossuth-szobor története (2002), Hírös Hetek Kecskeméten (2003). Több múzeumi és szakmai szervezet, egyesület tagja Székelyné Kőrösi Ilona, s emellett 1997 óta a Bács-Kiskun Megyei Honismereti Egyesület elnöke és a Honismereti Szövetség országos elnökségének tagja.

Az igen gazdag szakmai munkásság fontos része – és persze a mai alkalom apropója – az a tevékenység, mely Klebelsberg Kuno kultuszminiszter oktatáspolitikája, iskolaépítési akciója kutatására és közzétételére irányul. Első jelentősebb iskolatörténeti tanulmányát 1979 körül írta, 1984-ben jelent meg a *Kecel története és néprajza* című monográfiában A népoktatás története címmel. Ezt a munkát Mészáros István tanár úr lektorálta, amint a Cumania című múzeumi évkönyvben megjelent A Kelebsberg-féle iskolaépítési akció Kecskeméten című tanulmányát is. 1989-90 körül kezdett foglakozni Kebelsberg munkásságával, különös tekintettel az oktatásra és az iskolaépítési akcióra. Az OPKM munkatársaival bejárta a megyét, bemutatva az akkor még meglévő épületeket. Kb. 60 település iratanyagát kutatta e témában, a levéltár egyik kiadványában meg is jelent Ilona tollából a Duna-Tisza közi összefoglaló. Fontosnak tartom, hogy az eredmények közzétételében is igen nagy szerepet vállal díjazottunk, a már említett szakmai rendezvényeken, konferenciákon rendszeresen kiváló előadásokkal járul hozzá a klebelsbergi életmű megismertetéséhez.

Fentiekben természetesen csak rövid, korántsem teljes kivonatát adhattam Székelyné Kőrösi Ilona gazdag munkásságának, fáradhatatlan tevékenységének. S ezek csak száraz, szakmai tények. Mögöttük azonban az ember, aki nemcsak kiváló szakember, nemcsak szűkebb és tágabb környezetének fáradhatatlan kutatója és ismeretterjesztője, hanem nő, feleség, anya is egyben, aki munkája mellett gyerekeket nevel, férjével pedig – szakmailag is – megértő társai lehetnek egymásnak. Úgy gondolom, Ilona boldog ember – az kell, hogy legyen, hiszen szakmai sikerei mellett nagyon büszke lehet fiaira, akik bizonyára a szülői példa hatására is, már most igen szép sikereket értek el tanulmányaikban.

A Klebelsberg-díjhoz szeretettel gratulálok, további munkádhoz jó egészséget, kitartást és újabb kiváló szakmai eredményeket kívánok.

Kecskemét, 2004. április 15-én

T. Molnár Gizella

Gálné Jáger Mártával, a Somogy Megyei Honismereti Egyesület elnökével, Mesztegnyő díszpolgárával beszélget *Lőrincz Sándor*

Asztalán irat- és könyvhalom, a polcokon többnyire helytörténeti témájú kötetek: falumonográfiák, honismereti kiadványok tucatjai. Van közöttük bibliavastagságú, és karcsú gerincűek egyaránt. Gálné Jáger Mártánál, a Somogy Megyei Levéltár főlevéltárosánál, a Somogy Megyei Honismereti Egyesület elnökénél járunk, aki a közelmúltban Mesztegnyő díszpolgára lett. Szülőfalujának képviselő-testülete ezzel a címmel ismerte el a településért végzett több mint harminc éves helytörténeti kutatómunkáját.

A díszes oklevél irodájának fő helyére került, és gazdája bizony elérzékenyül, ha rápillant. Gyermekkorát jelenti e település, az eszmélés éveit, és innen ered a múlt kutatása iránti szenvedélye is. Nem véletlenül írta meg Mesztegnyő históriáját a 100 magyar falu könyvesháza sorozatban.

A hatvanas években jegyeztem el magam a honismereti mozgalommal – emlékezik Gálné Jáger Márta – *Marcaliba jártam gimnáziumba, és Gál József tanár úr honismereti szakkörében kezdődött a helytörténet iránti szerelmem, ami azóta is tart. A mai helytörténeti anyag jelentős része akkor gyűlt össze, és 1972-ben múzeumot avathattunk Marcaliban. Jómagam is ekkoriban döbbentem rá, hogy szülőfalum, ez a Marcalihoz közeli község nem egy szürke település, hiszen 1840-ben a reformkor egyik legjelentősebb zendülése zajlott itt. Már diákként is izgalmasnak találtam: létezik egy kis falu, itt Somogyban, ami az ország szempontjából is fontos esemény helyszíne volt.*

Gálné Jáger Márta nemcsak a középiskolai évek alatt járt jegyben a honismerettel, hanem főiskolai éveit is végigkísérte a kutatás iránti érdeklődés. Helikoni aranyérmet nyert *Mesztegnyői babonák* című dolgozatával, és rögtön fel is vették a pécsi főiskola magyar-történelem szakára, ahol akkortájt tízszeres volt a túljelentkezés. Itt is több díjnyertes dolgozata született. A *Mesztegnyői népmondák* című tanulmányát kiadásra méltónak tartották a Néprajzi Múzeum munkatársai, Szegeden pedig országos fődíjat nyert a mesztegnyői zendülés krónikájával, amely egyúttal Szeged város különdíját is jelentette. A dolgozat egyik lektora, *dr. Novák József*, a Népművelési Intézet tudós szakembere volt, aki azt is kiemelte: a pályaműnek külön értéke – azon túl, hogy tudományosan megalapozott munka – a krónikaszerűsége, amely hűen visszaadja a kor történéseit.

A főiskolás éveim alatt érdeklődésemnek megfelelően egyszerre két tudományos diákkör tagja lettem. Sokat köszönhetek történész professzoromnak, Kiss Gézának, aki a helytörténeti diákkör vezetője volt, melynek hamarosan titkárává választottak. De kiváló nyelvésztanáraim, Rónai Béla és Pesti János irányításával működő néprajzi-nyelvjárási tudományos diákkör munkájában is tevékenyen részt vettem. Máig emlékezetes az a gyűjtőút, melyet 1972-ben Rónai tanár úr szervezett a horvátországi Baranya-háromszögbe és Szlavóniába. Így eljuthattunk Vörösmartra, Szentlászlóra, Laskóra. Sajnos, a délszláv háború alatt ezeket a területeket is súlyos bombatámadások érték. Utunk során a magyar vonatkozásokat vizsgáltuk; azt, hogy milyen a magyarság sorsa a nyelvjárási szigeteken, ahol még az archaikus, XVIII. századi nyelvet beszélik. Splitben is jártunk, a dalmát fővárosban, ami egyebek mellett arról is nevezetes, hogy IV. Béla király is időzött itt, amikor menekült a tatárok elől.

A tanulmányúton világosodott meg előttem: egy magyar embernek tudatosan kellene törekednie arra, hogy a határon túli magyar lakta területekre eljusson, hogy megismerje a tájakat, az embereket, a szokásokat. És csak ezután induljon el a nagyvilágba: Párizsba, Rómába, Londonba...

A fiatal kutatót ezzel párhuzamosan továbbra is foglalkoztatta a mesztegnyői zendülés és általában a falu történetének minél teljesebb feltárása. Egy ideig nevelőtanár volt a marcali középiskolai kollégiumban, de rendszeresen kutatott a megyei levéltárban. *Dr. Kanyar József*, az intézmény igazgatója szerette volna, ha levéltáros lesz a fiatal történelemtanár, aki még egy kis haladékot adott magának, hogy ne rögtön az iratkilométerek között kezdje a pályát. A marcali Berzsenyi Kollégiumban töltött négy esztendőt élete egyik meghatározó időszakának tekinti. A pályakezdő tanár kiváló munkahelyi, pedagógiai légkörben dolgozhatott, történelmet tanított, honismereti szakkört indított, diákjaival gyűjtőutakon vett részt, igyekezetett tudatosítani bennük, hogy a honismeret olyan, mint cseppben a tenger, hiszen a településeken zajló események az országos köztörténet részei. A marcali járási művelődési osztály megbíza-

sából a járás honismereti szakreferensi feladatait is ellátta. Emellett a neves etnográfus, *Együd Árpád* által irányított marcali múzeum részfoglalkozású munkatársa volt.

Gálné Jáger Márta időközben elkezdte a szegedi egyetemet, ahol történelem szakon végzett, s ezzel eldőlt: nem néprajzos lesz, jóllehet a történelmet mindig komplex tudományágként kezelte, és nagy figyelmet fordított a népéletre is. 1977-ben újkortörténész-muzeológusként kezdett el dolgozni a Somogy Megyei Múzeumban. Korábban a marcali járás tartozott hozzá, most viszont az egész megyét „megkapta". A Megyei Művelődési Központ megbízásából a megyei honismereti szakreferensi feladatot is ellátta, tagja lett a népfront mellett működő, Kanyar József vezette megyei honismereti bizottságnak és a somogyi honismereti periodika szerkesztőbizottságának.

Csodálatos világ fogadott – emlékezik a főlevéltáros. – *Ekkoriban kezdődtek Bárdos Edith régészeti feltárásai a zamárdi avarkori temetőben, Rippl-Rónai Róma-hegyi villáját ekkor adták át először a közönségnek, és erre az időszakra esik az azóta Európa Nostra-díjjal kitüntetett Szennai Szabadtéri Néprajzi Gyűjtemény megnyitása is. Csepinszky Mária ekkor került a múzeumi hálózatba, s jó hogy Szenna lelke lehetett éveken át. Munkám során olyan impulzusokat kaptam, amelyek megakadályozták szakmai csőlátásomat.*

Egy siklósi konferencián *dr. Troszt Tibor*, a megyei tanács akkori művelődési osztályvezető-helyettese felfigyelt a fiatal muzeológus előadására, s megkérdezte, lenne-e kedve irányítani a somogyi honismereti munkát. Gálné Jáger Márta igent mondott, s ez az igen tíz évet jelentett e szép területen.

Arra ösztönöztem a települések vezetőit, az iskolákat, hogy minden faluban jöjjön létre egy helytörténeti gyűjtemény, de az ne csak a relikviákat jelentse, hanem szellemi téren is jelenjen meg az összefogó erő. Ezt a kezdeményezést a megye anyagilag is támogatta, így a települések nem diktátumként fogták fel javaslatunkat. Már ebben az időben példaértékű munkát végzett többek között Mike Györgyi, a mesztegnyői Kövesdi Gizi és Ott Györgyné Szőcsénypusztán. Csodálatos eredményeink születtek, és örömmel gondolok rá, hogy a megyei tanács közgyűjteményi főmunkatársaként részese lehettem ennek. A megyei levéltár ekkor kapott tudományos kutatóhelyi rangot, és igazgatója, dr. Kanyar József Állami-díjat, az intézmény történelme során első ízben önálló épületbe költözött, raktárakkal, és a nagyberki fióklevéltárral bővült. Erre az időszakra esik a somogyvári bencés apátság ásatásainak befejezése, és történelmi emlékhellyé avatása, amelyre 1983-ban a Kaposváron megrendezett Országos Honismereti Akadémia rendezvényén került sor.

A mozgalmas munka után belső megújulást, szakmai kiteljesedést ígérő újabb állomás következett, 1990-től Gálné Jáger Márta a megyei levéltárban dolgozik, amelyhez különös kötelék fűzi:

Amikor a készülő Mesztegnyő monográfiához végeztem kutatásokat, az egyik levéltári iratcsomóból, a zendülésről szóló peres iratok között előkerült apai szépapám, Jáger Ferenc születési anyakönyvi kivonata, amelyet Koller József, a helybéli plébános, későbbi '48-as országgyűlési képviselő állított ki 1840-ben. Szíven ütött a felismerés: apai őseim több mint kétszáz esztendeje Mesztegnyőn élnek, és szépapám a zendülésben való részvételéért hét évet töltött a vármegyeháza börtönében. Abban az épületben, ahol levéltárosként dolgozom.

Szülőfalujának monográfiájáról így vall: *Mesztegnyő történetét szívem szerint későbbre hagytam volna, de kínálkozott egy lehetőség, amit – úgy gondoltam –, kár lett volna kihagyni. Így jelenhetett meg egy országos sorozat részeként, s ma már nyugodtan mondhatom: örülök, hogy elkészült, és büszke vagyok arra, hogy szülőfalumról írhattam a könyvet, ahol jelenleg is élnek a szüleim. Nem tudom, hogy a száz falumonográfia szerzői között van-e még valaki, aki ezt elmondhatja magáról.*

Gálné Jáger Márta a Somogyi Honismereti Egyesület elnöke, és tagja a Somogyi Honismeret szerkesztőbizottságának. A közelmúltban fejezte be az 1848-49-es, első somogyi népképviseleti választások megírását, amelynek új, számunkra eddig ismeretlen mozzanatai is felszínre kerültek, méghozzá *Madarász László* és *Noszlopy Gáspár* vonatkozásában. A megyének van egy adóssága: nem készült kötet, a '48-as honvédekről és nemzetőrökről, és hiányzik a forráskiadvány, amely bemutatná a szabadságharc somogyi dokumentumait. A főlevéltáros bízik abban, hogy számos más kutatási téma feldolgozása mellett mielőbb bábáskodhat egy ilyen kötet megjelentetésénél.

S hogy mi ad örömet Mesztegnyő díszpolgárának? Az, hogy nem szakadt el a a szülőföldtől, az emberektől. Az egyszerű parasztembertől sem, és a kutatóktól sem. A település címerével ékesített díszpolgári aranygyűrű – mint mondotta – további hűségre kötelezi, ez számára

eddig sem volt kétséges, és az a legcsodálatosabb benne, hogy nem egy lezárt életmű elismerését jelenti, hanem újabb kutatásokra ösztönzi, s reméli, elkészülhetnek majd a falu történetének újabb fejezetei is. A somogyi falukrónika-író mozgalom, pedig – amelynek az elmúlt évtizedben elindítója és szervezője is volt –, tovább növeli a honismereti, helytörténeti kutatók táborát. Számos falukrónika személyes közreműködésével jelenhetett meg, és sok barátság is köttetett a helytörténetírás révén. A nagy találkozásokról nem is beszélve, amelyeknek öröme – tudjuk jól –, statisztikailag nem mérhető.

Rákóczi Emlékülés Ónodon

Az Ónodi Lorántffy Zsuzsanna Honismereti Egyesület, II. Rákóczi Ferenc szabadságharcának 300. évfordulóján, megemlékező ünnepségek tartását javasolta az ország-lakosoknak. Mindezt azzal a céllal, hogy az évtizedek óta hiányos, vagy torz történelem-szemléletet pótolja, illetve helyreigazítsa. Ezt az ajánlott célt maga az ajánló, az Ónodi Lorántffy Zsuzsanna Honismereti Egyesület is gyakorolta, amikor 2004. május 15-én a község önkormányzatával együtt a helyi Művelődési Házban Rákóczi-emlékülést szervezett.

Az ünnepséget Bacsó János polgármester nyitotta meg, köszöntve a megjelenteket. Az ünnepi előadást dr. Rózsa György Borsod-Abaúj-Zemplén megyei főlevéltáros tartotta: II. Rákóczi Ferenc újra temetése és borsodi emlékezete (ónodi vonatkozások) címmel. A tanulmány három szabadságharcot állított párhuzamba, a Rákóczi Felkelést, az 1848/49-es és az 1956-os forradalmat és szabadságharcot. Mindhármat diktatórikus megtorlás követett, valamint felejtés és az emlékezetből való kitörlés. Úgy, ahogy Petőfi írta Rákóczi című költeményében:

Számkiűztek nemzeted köréből,
Számkiűzve volt még neved is,
S bedőlt sírod a század terhétől,
Mely fölötte fekszik, mint pajzs.

Mindhárom esetben évtizedekig kellett hallgatni fejvesztés terhe mellett a szabadságharc hőseinek küzdelmeiről. Rákóczi neve is sokáig száműzve volt a nemzet emlékezetéből. Az 1890-es években az ónodi uradalom birtokosa, gróf Erdődy Károlyné vetette fel a hamvak hazahozatalának és Ónodon történő eltemetésének gondolatát. Ezután jelentkezett a szülőföld, Felsővadász hasonló javaslattal. Végül a többi rodostói hamvakkal együtt Kassára vitték a hősöket – tudtuk meg dr. Rózsa György főlevéltáros előadásából.

Az emlékülés műsorát az Ónodi Napsugár Népdalkör kuruc dalai, Petőfi Sándor: Rákóczi című verse, a magyarruhás helybeli óvodások műsora és Somogyi Mária, a Lorántffy Általános Iskola tanulójának szavalata gazdagította. Majd a Szózat eléneklése után, terített asztal várta az ünneplő résztvevőket.

Ónodon – a Rákócziak kedvenc tartózkodási helyén 25 éve működő Lorántffy Zsuzsanna Honismereti Egyesület a Jubileumi Rákóczi évtized keretében más ünnepi üléseket is tervez.

Dr. Ágoston István György

1848-as megemlékezés a csárdapusztai kápolnánál

Bakonyság és Bakonyszentiván községek határán található az a kis kápolna, amelynek falán a Veszprém Megyei Honismereti Egyesület által elhelyezett emléktábla hirdeti, hogy 1841-ben itt áldották meg Kossuth Lajos és Meszlényi Terézia házasságkötését.

Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc 156. évfordulójára hagyományteremtő szándékkal itt emlékeztek meg a környező községek lakói. Az ünnepségre elfogadta a meghívást Pápateszér, Vanyola és Lovászpatona polgármestere, továbbá ott voltak Pápa, Veszprém és Noszlop küldöttei is.

A Himnusz eléneklését követően Rásky Mihályné, (megyei történelem-szaktanácsadó) emlékezett meg a márciusi ifjak hazafiságáról és emberi nagyságáról, akik például szolgálnak a jelen és jövő nemzedékeinek. A beszéd után a pápateszéri általános iskolások Süle Kálmánné tanárnő színvonalas irodalmi műsorát adták elő. Különös színfoltja volt az ünnepségnek, amikor Keresi Lóránd, az Országos Szentiváni Charta elnöke díszes zászlót adott át Bakonyszentiván polgármesterének. Az emléktábla megkoszorúzása után a községek vezetői – a Kossuth Szövetség Megyei Szervezete és a Veszprém Megyei Honismereti Egyesület támogatásával – elhatározták, hogy évente tartanak megemlékezést a Csárdapusztán lévő kápolnánál.

Bándi László

Katona Lajos néprajzi verseny Esztergomban

Az esztergomi József Attila Általános Iskolában negyedik alkalommal rendeztük meg a Katona Lajos néprajzi versenyt az Ister-Granum eurorégióból érkező tíz csapat részvételével. A verseny két esztendeje viseli a sokoldalú néprajzkutató, Katona Lajos nevét, aki gimnáziumi éveiből az utolsó kettőt töltötte az esztergomi bencés gimnáziumban. Városunkban jelent meg első könyve is 1884-ben Völund kovács és rokonai az árja regevilágban címmel. Ugyancsak Esztergomhoz köti, hogy felesége Thuránszky Margit, a kiváló pedagógus is esztergomi származású.

A csapatverseny tematikáját úgy alakítottuk ki, hogy megfeleljen a 10-14 éves korosztály érdeklődésének, életkori sajátosságainak. Első alkalommal a tavaszi ünnepkörhöz kapcsolódtak a feladatok, a 2002-ben rendezett második verseny az „Ádventtől vízkeresztig" címet viselte. Az elmúlt esztendőben a „Kiszabták a farsang hosszát" mottó jegyében elevenítettük fel a farsangi időszak szokásait, jellemző ételeit, alakoskodásait. A negyedik verseny mottója: „Tüzet viszek nem látjátok, / Ha látnátok oltanátok". Ezzel a tűzzel, vízzel kapcsolatos ünnepekre cselekményekre, mesterségekre, mesékre, játékokra irányítottuk a versenyzők figyelmét. Az elméleti ismeretek mellett minden csapat ismertetett egy mesterséget (halász, vízimolnár, kovács) és bemutatott valamilyen jelenetet: húsvéti locsolás, tojásfestés, kiszézés.

A néprajzkutatókból álló zsűri – Tisovszky Zsuzsanna elnök, Baksa Brigitta, akinek „Élet a falun" című könyvéből tanítjuk a hon- és népismeretet, valamint Kövecses Varga Etelka és a felvidéki Dániel Erzsébet – az esztergomi Babits iskola csapatát tartotta a legfelkészültebbnek. Második helyezést ért el: a párkányi Ady Endre Iskola csapata, valamint az esztergomi József Attila iskola hatodik osztályosai. A harmadik helyezett piliscsévieki az érsekújvári Czuczor Gergely alapiskola diákjait, valamint a dorogi Zrínyi Ilona iskola csapatait előzték meg.

A versenyző csapatok ősszel a párkányi Ady iskolában találkoznak majd a népi vallásossággal kapcsolatos vetélkedőn, s jövő tavasszal ismét Esztergomba találkozunk Katona Lajos emlékére.

Pifkóné Zachar Anna

Negyvennyolcas honvéd megmentett síremléke Bagamérban

2004. március15-re emlékezve különösen szép, bensőséges avatási ünnepség színhelye is volt Bagamér község, ez az ősi hajdútelepülés. Egy negyvennyolcas honvéd síremlékét sikerült megmenteni a teljes pusztulástól. Hogyan is történt?

Beszéljen erről a legilletékesebb – Ruszoly Barnabás – a község előző két cikluson át volt polgármestere.

– Évekkel ezelőtt – hangzik a válasz – egy Horváth Kálmán nevű bagaméri lakostól azt hallottam, hogy a régi katolikus temetőben egy negyvennyolcas honvéd sírján még áll egy korabeli sírkő, feliratokkal. Nyomban elmentem az egykori temetőbe, de az elvadult ősbozótban sehol nem találtam meg a síremléket, nem is kutattam tovább. Múlt év tavaszán azonban tudomásomra jutott, hogy a szürke gránit síremlék darabjait – a régi temetőből – valaki elszállította szekerén, hogy feltöltse vele sáros selindi utat. Az említett út melletti árokban meg is, találtam a széttört, megcsonkított, összekarcolászott síremlék fölső részét, a rajta lévő név még olvasható volt. *Revóczky Károly*. Behozattam a maradványt a Hősök kertjébe.

Érdekes módon a régi görögkatolikus temetőben, a síremlék eredeti helyét az egyház vezetője sem tudta megmutatni, de nagyon örült annak, hogy a darabjait megtaláltam és készséggel hozzájárult, hogy a község mai köztemetőjének központi részén fölállíthassuk a rendbehozott síremléket. Az önkormányzat vállalta a helyreállítását és elhelyezését a temető központi helyén. Én pedig megpróbáltam felkutatni az irattári anyagokból a nyomokat: ki is volt valójában. Kiderült, hogy Revóczky Károly római katolikus vallású, egykori negyvennyolcas honvéd, nyugalmazott jegyző, Nagybecskereken született 1831-ben és Bagamérban halt meg 1901-ben, itt temették el a feleségével együtt. Kiderítettem azt is, hogy a negyvennyolcas honvéd halálesetének bejelentője – az anyakönyvi bejegyzés szerint – Revóczky Béla uradalmi erdész volt, akit az anyakönyvvezető személyesen ismert. Azt, hogy hol, melyik csatában vett részt Revóczky Károly még nem sikerült kiderítenem, de ez már csak idő kérdése.

A megrongált, összetört síremléket az önkormányzat helyrehozatta, s a Bagaméri Kör úgy határozott, hogy 2004. március 15-én a falu köztemetőjében ünnepélyesen fölavatta és megkoszorúzza. Így is történt. Emlékbeszédemet követően papi áldás is elhangzott és illő koszorú elhelyezésére is sor került. Itt jegyzem meg, hogy Bagamérból – eddigi ismereteink szerint – 54 nemzetőr teljesített szolgálatot annak idején a harcokban. 1848 augusztusában gyülekeztek itt, majd a bihari zászlóaljban – Riczkó Károly nemzetőr őrnagy vezetésével – részt vettek szeptember 2-án és 11-én a perlaszi és zsigmondházi csatában, novemberben pedig kemény harcban védték meg a Királyhágón túli – hadászati fontosságú – Csucsát.

Folytatod az akkori események még ismeretlen részleteinek a földerítését is?

– Természetesen. Hiszen máig sem tudjuk, kik voltak a „névtelen" hősök, akik odavesztek az akkori harcokban, vagy váltak egy életre rokkantakká, illetve akiket azzal büntettek, hogy besorozták őket az osztrák-magyar hadseregbe. Az itteni református és katolikus temetőkben alusszák örök álmukat. Kötelességünk tehát név szerint is megismerni, kikutatni, kik voltak ezek a falubelieink, akiknek még meg kell adnunk a kijáró végső tiszteletet.

Nemes munkálkodásodhoz Isten segítségét kívánom és sikert további kutatásaidhoz.

Taar Ferenc

A Felső-Tisza-vidéki Vízügyi Történeti Gyűjtemény avatása

2004. február 4-én került sor Nyíregyházán a FETI-KÖVIZIG tulajdonában lévő Felső-Tisza-vidéki Vízügyi Történeti Gyűjtemény avatására, mely megújulva várja az érdeklődőket.

A Gyűjteményt 1962-ben alapította a Nyíregyházi Vízügyi Igazgatóság az Országos Vízügyi Főigazgatóság rendelete értelmében, mely a vízügyi emlékeket volt hivatva összegyűjteni és rendszerezni. Működési engedélyt 1989-ben nyert. Kezdetben, a Nyírvíz palotában alakítottak ki egy múzeumi szobát kb. 12 négyzetméteren, mely a mai napra 160 négyzetméterre bővült. Végleges helyét a Móricz Zsigmond u. 48. sz. épület rekonstrukciós munkái után nyerte el az épület földszintjén.

A Gyűjtemény anyaga sokrétű és igen gazdag. Megtalálhatók itt a vízügyi múlt írott és tárgyi emlékei. A Szabolcs, Szatmár és Bereg megyékben 1846-tól működött Vízügyi Társulatok, a Vízügyi Igazgatóság és jogelőd hivatalainak anyagát gyűjtötték össze a vízügyesek. Itt talál-

hatók többek között a Tisza, a Szamos, a Túr, a Kraszna műszaki tervei, a szivattyútelepek, zsilipek, régi műtárgyak és magasépítési munkák tervei.

A Gyűjtemény különlegessége az a számos olajportré, amiket a társulatok az igazgatókról, miniszteri biztosokról festtettek meg az 1900-as évek elején. A képeket zömmel Zahorai János neves portréfestő készítette, de láthatunk Glatz Oszkár által festett arcképet is. Eredeti mérnöki okleveleink közül a legrégebbi 1888-ból származik. Csaknem 1500 kötet műszaki könyv, tanulmány van a birtokunkban, például az 1886-ban megjelent „Vízjogi Törvény" és a „Vízügyi Közlemények" című kiadvány – 1890-től napjainkig-, melyben mérnökeink szakmai publikációi találhatók. Díszkötésben látható itt a „Magyar Mérnök és Építészeti Egylet" közlönye 1867-1902-ig. Rézveretes albumban mutatjuk be a vízügyi vezetők arcképeit időrendi sorrendben 1846-tól napjainkig.

Fotókon rögzítettük a fontosabb vízügyi eseményeket, az ár- és belvizek pusztítását, a védekezési munkálatokat, az újjáépítést. Megőriztünk az utókor számára csaknem 10 000 db fényképet, amely a vízügyi tevékenységgel kapcsolatos. A földmérés eszközei éppúgy megtalálhatók itt, mint a műszaki rajzoláshoz, a hírközlési, az irodai munkához használt eszközök.

A vízügyi múlt ápolása túljutott a Gyűjtemény falain. A nagyecsedi Vízügyi Technikatörténeti Kiállítóhely, a nagy ecsedi és tiszaberceli műemlék szivattyútelepek, az árvizes emlékhelyek arra utalnak, hogy a vízügyesek tisztelik és az utókor számára megőrzik elődeik alkotásait.[1]

Bodnár Gáspár

Búcsúzunk Zórád Ernő grafikusművésztől

Nyolcvanadik születésnapja tiszteletére 1991-ben megtörténhetett a nagy találkozás a szülőváros és a művész között. Megrendezhettük a Madách Imre Városi Könyvtár galériájában Zórád Ernő kiállítását. A szülőváros keblére ölelhette fiát.

Hogy ez milyen érzelmeket keltett „Ernő bátyánkban", arról szóljon egy levélrészlet: Nagyon kedves, szeretett jó barátaink! Mindenek előtt fogadjátok hálás köszönetünket azért a fogadtatásért, ünnepségért és vendéglátásért, amelyben részünk volt. Ne vegyétek szokványos fordulatnak, de valóban könnyekig meghatotta, és fáradt szívemet melengette a felénk áradó szeretet.(...) Jómagam e pillanatban még a tegnapi élmények hatása alatt vagyok. Igazán nem akarom eltúlozni, túlhálálkodni, amit átéltem, de meg kell mondanom: szívem mélyéig meghatott az a délután. Persze ebben a korban már hajlamos az ember a nyavalygásra, pláne, ha valakit az élet cinizmusra nevelt és hirtelen meglepetések érik.

És ezt a kapcsolatot szerencsésen tudtuk tovább építeni. A város művészeti díjának, a Horváth Endre-díjnak az odaítélése újabb szép eseménye volt ennek a kapcsolatnak, amikor – egybeesve a díjátadás a városi képtár megnyitásával – Zórád Ernő tíz munkáját ajándékozta

[1] A Gyűjtemény kutatható és látogatható. Várjuk az érdeklődőket hétfőtől csütörtökig 8-12 óra között, illetve előzetes bejelentkezés alapján. Telefon: 42-502-200. Címünk: Nyíregyháza Móricz Zsigmond u. 48.

nekünk. Újabb lélekmelengető pillanatok voltak, ahogyan Juhász Péter polgármester a nagy létszámú közönség előtt megköszönte a gazdag ajándékot és átadta a díjat a művésznek.

Mindebből egyre szorosabb összetartozás szövődött. Igyekeztünk megjelenni a Pesten rendezett kiállításain és köszönteni a szülőváros nevében. Ebben társak és nem vetélytársak voltunk Ipolysággal, amely a gyermekkori felnevelőhely révén tartott számot hozzánk hasonló rangra, kapcsolatra.

1998-ban újabb kiállítását rendeztük. Sajnos betegsége miatt a művész helyett csak leánya, Ágnes tudott eljönni közénk. A 90. születésnap környékén megrendezett Balassagyarmat barátainak találkozóján, a Duna Palotában már személyesen vett részt és mindannyiunkat elbűvölt szellemes megszólalásával, ahogyan a köszöntést viszonozta. Itt vetítettük le egyébként a művészről Csach Gábor által készített portréfilmet is.

Zórád Ernő művészetének jelentős része kapcsolódik Krúdy Gyula életművéhez. Amikor az elmúlt évben a határ másik oldalán lévő barátaink Szécsénykovácsiban Krúdy-emléknapot rendeztek, s felkértek egy Krúdy-Zórád-kiállítás anyagának elkészítésére, felhívtam a 92 éves művészt telefonon és az iránt érdeklődtem, hogy mi az oka, hogy ilyen nagy teret kapott művészetében a Krúdy-életmű.

Ismerve Zórád Ernő „Egy vándorfestő ifjúságai" című életrajzi írását, talán nem is irodalmi utóérzésről van itt szó, hanem megélésről. Alig található olyan Krúdy írás, amelynek szereplőihez hasonlók nem találhatók meg Zórád életében is. Olyan szituációk, színhelyek, amelyek nem fordultak elő a kalandos életregényben. A telefonbeszélgetésünk is megerősített ebben a megállapításban. Így foglalta össze ezt az érdekes kapcsolatot: - „Az én életem mozgalmas és romantikus, változatos volt, állandóan változó színhelyeken. Egy időben ugyanazokon a színhelyeken főleg, ahol ő, Krúdy is meg fordult. Ez nem a véletlen körülmények összeesése volt. Kifejezetten kerestem azokat a színhelyeket és szituációkat. Először csak véletlenül kerültem ilyenekbe, majd tudatosan keresve, akarva. Rájöttem, hogy én ugyanazokat kvázi »lekoppintom« amiben ő megfordult, s azután már könnyű volt a dolog, a megörökítés."

Hogy ez az „azonosulás" és annak megörökítése a művekben milyen tökéletességgel sikerült, erre a legjobb Krúdy-szakértők is rámutatnak. Krúdy Zsuzsa egy kiállítás katalógusában erről így ír:

„...Tudja azt valaki nagyságos uram, hogyan fáj az öreg pincérnek a lába? Még a megcsalódott szerelmesek szíve sem fáj úgy" – Fridolin panaszkodik eképpen Krúdy egyik novellájában. Fridolin, akit az 1954-es képzőművészeti kiállításon pillantottam meg Zórád rajzai között. Igen, én is így képzelem az író közismert alakjait: a lúdtalpas ételhordót, a törpe zsokét, az elnyűtt bőgőhordozót, a dúskeblű delnőt, a hódító kalandort.

Zórád képei hol bizarr, hol szomorkás, tűnő hangulatot árasztanak és elgondolkoztatnak. Éles szemű, jó megfigyelő, reális mondanivalójú, ráadásul zenével átszőtt, mesélő hangon szól hozzánk. Ha beszélhetünk egy képzőművész, irodalmi utóérzéseiről, nála helyénvaló. Szíve, képzelőereje és tehetsége segíti visszatükrözni a vérbő, gazdag, színes Krúdy-világot, anélkül, hogy rajzait egy-egy konkrét mű illusztrálásának igényével készítette volna."

Lapozgatom a megjelent önéletrajzi és művészeti albumokat: Egy vándorfestő ifjúságai, Volt egyszer egy Tabán, Tabán a háromszáz éves kártyavár, Krúdy világa Zórád Ernő rajzaival, Kalandozások egy régi fiákeren – sajnos nem teljes a gyűjteményem, de meglévő anyagom is mutatja ezt a hallatlanul gazdag életművet. Krúdy világával együtt a régi Tabán is megelevenedik Zórád rajzain, mint ahogyan ezt kötetei már címeikben is jelzik.

Hányan vannak, akik vallják, hogy gyermekkorukban, amikor még nem volt televízió, a Zórád-rajzolta színes diafilmek, képregények jelentették az igazi vizuális élményeket. De felnőttkorunkban is elmondhatjuk hogy Zórád kiállításaival, albumjainak lapozgatásaival egy csodálatos, színes, romantikus világ tárult fel előttünk, képi megformálása mindannak, amit Krúdy mellett írók, költők tucatjai próbáltak megörökíteni a XIX. század végi, XX. század eleji „császári és királyi" korszakról szóló írásaikban. De szívünkbe lopják magukat a magyar panteon lapjairól kedves íróink és költőink Zórád által megörökített ábrázolásai is.

Nekünk gyarmatiaknak pedig még külön öröm, hogy mindehhez párosult a szülőföld és az elszármazott művész különleges egymásratalálása.

Kovalcsik András

KÖNYVESPOLC

A régi Magyarország képeslapokon

A századforduló egykori Magyarországa területéről, életéről, településeiről és lakóiról sokan és sokféle megközelítésben írtak már. Tanulmányok, szociográfiák, életrajzok és emlékkönyvek lapjain elevenedik meg ez a sokszínű, soknemzetiségű, ezeréves államalakulat, amely egy elveszett háború után parcellázódott szét a jelenleg is létező utódállamai között. A második világháború után évtizedekig néma csend, ellenséges elutasítás, elhallgatás vagy a proletár internacionalizmus emlegetése helyettesítette közös gyökereink feltárását, objektív megközelítését. Ez a helyzet csak lassan változik, leginkább nálunk tapasztalható elmozdulás a holtpontról. Igaz, a trianoni, majd a második világháború utáni döntések is a magyar nyelvűeket érintették leginkább hátrányosan. Ma azonban már elmondható, hogy létezik egy határainkon túli terület, amelynek magyar és nem magyar népessége ezer szállal kapcsolódik egymáshoz és hozzánk, a mai Magyarország területén élőkhöz. Közös volt egykor az építészetünk, kultúránk és mindennapi létünk egyaránt.

Nívós és egyben elgondolkodtató album jelent meg 2003 karácsonya előtt. „A régi Magyarország képeslapokon" címet viselő kötet fotói, rajzai betekintést adnak eleink képeslapjainak pillanatképpé dermedt múltjába. A kötetben minden képeslap mellett egy-egy odaillő irodalmi idézet eleveníti fel neves íróink, költőink emlékeit, benyomásait, hangulatát, érzelmeit. Arany János, Berzsenyi Dániel, Weöres Sándor, Devecseri Gábor, Szabó Lőrinc, Kosztolányi Dezső, Szerb Antal, Ady Endre, Krúdy Gyula, Móricz Zsigmond, Somlyó Zoltán, Jókai Mór, Karinthy Frigyes és mások gondolatai sorakoznak a képek alatt és mellett – válogatásuk Domokos Mátyás lelkiismeretes munkáját dicséri. Budapest, Dunántúl, Kisalföld, a Felvidék, Erdély, az Alföld, Bánát és a Tengermellék sorakozik az albumban, azaz a főváros és egykori nagy földrajzi egységeink szerint csoportosította az anyagot a kötet szerkesztője, Környei Anikó.

Az első levelezőlap atyjának talán egy francia kisváros papírkereskedőjét, Leon Besnardeau-t tekinthetjük, aki az 1870-1871-es porosz-francia háború idején egy közelükben állomásozó ezred emblémáját nyomtatta kartonlapokra. Más a helyzet az illusztrált levelezőlapoknál, vagyis a képeslapoknál. Ezeknél az elsőség nem dönthető el, sokan versenyeznek érte. A XIX. század végére mindenesetre kialakult egy ma is ismert forma: a képeslap egyik oldalára került a fotó, a rajz vagy a grafika, másik oldalára a szöveg és a postabélyeg.

Száz évvel ezelőtt minden magára valamit is adó magyarországi településen árulták a helyi nevezetességeket népszerűsítő képeslapokat. Dédszüleink hétköznapjainak e beszédes emlékei ma már történelmi múltunk tanúi, a helytörténet, építészettörténet, viselettörténet megbecsült relikviái.

Ilyennek tekinthető teljes egészében az Osiris Kiadó albuma, amely a Széchényi Könyvtár anyagából kiválogatott képeslapokat tesz közkinccsé. Nyolcszáz színes, vagy színezett képeslapját a Széchényi Könyvtár dobozaiban rejtőző sok tízezernyi lapból válogatták. Kötetünk végén képjegyzék áll – ennek alapján kaphatunk részletes tájékoztatást egy-egy képeslap nacionáléjáról (témája, kiadója, állapota, bélyegzés időpontja).

Budapestről 93 korabeli képeslapban gyönyörködhetünk. Az egykori Erzsébet-hídtól a Rákóczi út néhai kedélyes sörözőjéig vezet a széles skála. Többségük a pesti és budai történelmi városmagok nevezetességeit mutatja be, de találkozhatunk kispesti, kőbányai, rákoscsabai és nagytétényi képekkel is.

Egyik fővárosi képeslap az egykori „Rákóczy-út" és a Nemzeti Színház emlékét idézi fel – 1910-ben készítette a Magyar Sokszorosító Műipar Rt. Mellette Kosztolányi Dezső „Pesti képeskönyve" című írása egy részletét olvashatjuk: „Azt tapaszalom, hogy a Belvárosban sétálni egyáltalán nem fáradság. Itt megszűnnek a természettan könyörtelen törvényei... Nem járunk, csak szállunk, csapongunk, ide-oda kóválygunk, boltról boltra, utcáról utcára, a múlt édes légkörében. Amikor halálosan el vagyok csigázva, s más kerületekben föltétlenül kocsira szállnék, és egy lépést sem tudnék tenni, itt kilométereket gyalogolok önfeledten, mert valami visz és röpít. A Duna-parton megannyi ismerősnek köszönök, de ott vannak mögöttük és fölöttük a múlt szellemei is, akik hajdan szintén itt sétálgattak. Kisfaludy Károly, Széchenyi István, Vörösmarty Mihály és Petőfi Sándor is."

A Dunántúl 164 képeslappal szerepel, Párkánytól Kismartonig bezáróan. Egyiküket, a pécsi takarékpénztári palotát és az előtte fekvő, élettel teli teret megőrző képeslapot ismeretlen kiadó készítette, 1916-ben postázták. Az albumban Bárdosi Németh János „A pécsi Dóm téren sétálgatva" című verse kíséri:

E verssel én is feléd köszönök,
Poétád volt már püspök, más szelíd pap,
Én köszönöm a néma örömöt,
Mit tereden a csöndes séta ad.

Sok vívódást, hogy róttam útjaid,
Magányos, árva, bús perceimet,
A lombsusogást, madárdalt, amit
Az ősz adhat, míg a lomb pereg.

De a szikrázó szép vasárnapot,
A harangzúgást és a népeket,
Az éneket, mit kórusod adott,
S a szerelmest, ha este nézeget.

A kisalföldi régió egyik győri képeslapján a Rába-híd látványa uralkodik. 1902-ben adták postára, kiadója ma is ismeretlen. Alatta Weöres Sándor 1931. február 11-i keltű levélrészlete, amelyet Székely László teológiai tanárnak, papköltőnek küldött: „... Főtisztelendő Úr, az iskolai eredményeim után érdeklődik: arról jobb volna nem beszélni. Háromból buktam meg éppen – azzal vigasztalom magamat: három a magyar igazság és egy a ráadás. A magyar igazság tündöklő triumvirátusát az algebra, fizika és ábrázoló képezik, a ráadás pedig történelemből a csillagos hármas, hogy a háromlábú macskának farka is legyen. Azon kívül félév óta kaptam egy harmadfokú magaviseleti dicséretet, így „szabályszerű" a magaviseletem... Az ok különben az volt, hogy odébbálltam a tornaóráról és rajtacsíptek... Ami Szombathelyen hiányzott nekem, a korabéliek társasága és barátsága, az itt megvan, de itt meg hiányzik az, amit ott nem nélkülöztem: Főtisztelendő Úr, Pável Guszti bácsi és mások atyai barátságát határozottan megsínylem."

A Felvidékről származik az album legtöbb közölt képeslapja, Magasfalvától Nagybányáig 228 lappal van jelen a kötetben. Egyikük az eperjesi Rákóczi-házat ábrázolja – 1910 körül a Stehr-féle könyvkereskedés csináltatta. És rögtön mellette Petőfi Sándor „Úti jegyzetek"-ből egy részlet: „Eperjes azok egyike, ahol első pillanatban otthon voltam. Tudj'Isten, olyan kedves város nekem ez az Eperjes, csinos, szép, zajos, vidám, barátságos tekintetű. Olyan, mint egy életteljes fiatal menyecske. Hát még a tájéka! Magyarországban nem sok szebb lehet. Kora reggelenként ki-kimentem a város keleti oldalán emelkedő Táborhegyre, hol hajdan Caraffa ágyúi ordítottak e mártírvárosra: rettegj! Innen néztem szét a vidékre, mely gyönyörködve mutogatta magát előttem, mint gyermek, kinek édesanyja új ruhát hozott. Mert akkor jött meg a természet anyja, a gondos tavasz, és öltöztette meztelen gyermekét szép, új, tarka köntösbe. Tiszta időben északnyugatról magyar bércek vállai fölött a Tátra hófedett csúcsa piroslott a nap első sugaraitól, mint valami borozó aggastyán kis homloka."

Erdélyt 96 képeslapon keresztül ismerhetjük meg. Az egyik kolozsvári lap a „Mátyástér, Státuspaloták" feliratot viseli. Ez ma is Kolozsvár főtere, a státuszpaloták pedig a néhai erdélyi arisztokrácia téli lakóhelyei voltak. A képeslap képes felén a „Kedves Péter bácsi!"-nak kívánt sok boldog névnapot Legényke és Erzsike. Kiadója ennek is ismeretlen, 1905. február 22-én adták postára. A megkapó hangulatú lap alatt Hunyadi Sándor „Családi album" című írásának részletével ismerkedhetünk: „A Fő tér sarkán állottunk. Kemény, tiszta hidegben teljesen kék ég üvegfényei alatt. A gyönyörű templomon, a nagy tér közepén Mátyás király fekete, vasszobra és köröskörül a régi házakon mindenütt vastag, fehér hóréteg hermelin díszítése, ami a járda szélén tornyokba kapart kőtorlaszokkal együtt egészen oroszországi jelleget adott a városnak. Oroszországi jelleget és tündéri jelleget. Volt valami tündéri, csillogó, becsületes és vidám a pirosra csípett arcokon, melyek mosolyogva bukkantak föl a fekete bárányból süvegek alatt. Az emberek járásában is volt valami derülten tapintatos, meleg vonás..."

És az Alföld – 104 képeslap tárja elénk a Petőfi által annyira szeretett régiót. A szabadkai városházáról készült fotó a Heumann Mór Kiadó megbízásából készült, a képeslapot 1913-ban használták fel. Mellette Csáth Géza „Tilos!"-ából rejlik egy idézet: „Az idén, amikor először megfürödtem Palicson a szabadban, egy furcsa újítást pillantottam meg. A móló végénél lévő fakerítésre valaki egy fatáblát akasztott, amely a következőképpen szónokol:

TILOS A MÓLÓN A MÓLÓ
VONALÁN TÚL
A NŐI FÜRDŐ FELÉ ÚSZNI
VAGY CSOLNAKÁZNI!
RENDŐRKAPITÁNYSÁG

Elolvastam a jeles fogalmazványt egyszer. Elolvastam kétszer. Elolvastam háromszor. Az után próbáltam megfejteni, hogy ugyan miért akasztották ki ezt a hirdetményt... S rögtön úgy okoskodtam, hogy különösen Palics a pangó evező- és úszósportot fogja nagymértékben föllendíteni. Nevezetesen sarkallni fogja az aranyifjúságot nagyobb úszó és csónakkirándulásokra, melyek számításom szerint ezután kizárólag a tónak a női fürdő felé eső terjedelmes részére fognak kiterjedni."

Ezek a képeslapok több mint fényképek! A régi Magyarország települései elevenítődnek fel előttünk, irodalmár elődeink néhol magasztos, néhol emberi, néhol gúnyolódó gondolataival kísérve. Ezek a képek és idézetek mélységesen emberiek! Amilyenek egykor elődeink voltak, és amilyenek – ha néha titkoljuk is ezt – mi is vagyunk.

Igaz, a múltbeli pillanatképek jórészt csak emlékeinkben, elfeledett írásokban, tárlókban rejtőzködő képeslapokon és e könyv lapjain élnek már csupán. A több évszázados városi, kisvárosi fejlődés, a sokszínű, soknemzetiségű kultúrát a Kárpát-medencében felváltotta a nemzetállamok ideája, az egy nemzet – egy nyelv deklarálása. A nagy szerencsejátékos, az idő tette torzóvá is egyben ezeket az utódállamokat, saját nemzeti gondolataik veszteseivé. A könyvben szereplő egykori városmagok és irodalmi idézetek is emlékek csupán. Az albumból tükröződő egykori világot már végleg a múlt homálya borítja, felelevenítésére esélyünk sincs – szomorú valóság ez. Elődeinknek így állítottak emléket a kötet szerkesztői. Sajátos mementói, melyek minden lapján a közös múlt, közös tanulsága kísért: más dolog ágyban, párnák közt békésen elhunyni, és más élve eltemettetni.

Gábriel Tibor

KRISTÓ GYULA:

Fejezetek az Alföld középkori történetéből

A korszakos jelentőségű Dél-alföldi Évszázadok sorozat 20. köteteként látott napvilágot Kristó Gyula válogatott tanulmányainak gyűjteménye, amely 33 esztendő terméséből szemelget. Mire ezek a sorok napvilágot látnak, már több mint fél esztendeje lesz, hogy írójuk nincs közöttünk. Emlékszem, az 1960-as évek második felében, amikor egyetemre jártam, és valamelyik téma kapcsán szóba került Kristó Gyula neve, egyik kitűnő tanárom úgy beszélt róla, mint súlyosan beteg emberről. S ez a valóban már akkor beteg ember szívós akaratával még négy évtizedet tudott eltölteni megfeszített munkával, s kötetek tucatjait tette le az asztalra, s kialakította az ország egyetlen középkorász-képző műhelyét Szegeden. Pedig azt hihetnénk, hogy a középkor-kutatást igazán magas szinten csak a fővárosban lehet művelni. Hiszen ott a Magyar Országos Levéltár, ott vannak a legjobb szakkönyvtárak, a nagy múzeumok. Ezekhez képest bármely más vidéki város kutatóinak helyzete „reménytelen". Kristó Gyula (és tanítványi köre) alaposan rácáfolt erre a balvélekedésre. Szegedhez kötődve az utóbbi évtizedekben szinte több középkorral kapcsolatos kiadvány jelent meg, mint a fővárosi kiadóknak, egyetemeknek, tudományos intézeteknek gondozásában. Ez sem akármekkora szervezési munkát igényelt. Főleg ha hozzátesszük, hogy a középkor kutatásának az oklevelek és egyéb írásos források szisztematikus föltárásán alapuló módja korántsem annyira látványosan és könnyen „eladható", mint más kutatási irányok.

A kötetbe sorolt tanulmányok azt bizonyítják, hogy Kristó Gyulát nem csupán az országos történeti kérdések foglalkoztatták, hanem szűkebb hazája, az Alföld (s főleg a Dél-Alföld) középkorának kérdései is. Ez a régió különösen azért teszi próbára a középkor kutatójának tudását, mert rendkívül kevés a megmaradt írásos forrás. Ez tág teret ad a történetírói rekonstrukciónak, a „fantáziának", a „megérzéseknek" vagy „beleérzéseknek". Kristó Gyula rendkívül fegyelmezett ember volt (erre nevelte tanítványait is), s erősen kordában tartotta tudósi fantáziáját. Csak addig „kalandoztak el" gondolatai, amíg a források engedték. Tetszetős, sziporkázó elméletek gyártása mindennél messzebb állt tőle.

Az 1970-es években kezdődtek Kristó Gyula irányításával Szeged nagy monográfiájának munkálatai, s ezzel mintegy párhuzamosan több kisebb település történetének feldolgozása, is megjelent. Kristó ezeknek tapasztalatai kapcsán vetette fel a helytörténetírás feladatait, eddigi programjait, foglalkozott, annak főbb módszertani kérdésivel. Mindezt nem általánosságban tette, hanem szorosan hozzákötve Szeged monográfiájának szervezési munkálataihoz.

1988-ban az induló Szeged folyóirat kapcsán még bizonytalan volt abban, hogy képes lesz-e a város azt olyan hűségesen eltartani, mint a „leghűségesebb város" a Soproni Szemlét. Azóta már másfél évtized is eltelt, s a tények bizonyítják, a Szeged című folyóirat életképes, népszerű, országosan szinte egyedülálló szintet képviselő, kitűnően szerkesztett orgánum.

Finom elemzést olvashatunk Pusztaszer anonymusi tudósításáról, arról, lehet-e alapja a „szeri gyűlés" hagyományának, s valóban Ond és Ete véréből eredeztethető-e a Bár-Kalán nemzetség.

Nyíregyháza nevének kapcsán felveti, hogy feltétlenül egy tatárjárás előtt templommal rendelkező, s a hadjárat során elpusztult település létére utalna – a Nyíregyháza helynév. A Váradi Regesztrum „Nyr" (Nyír) névalakjai valószínűleg nem falura, hanem tájra (ma: Nyírség) vonatkozhatnak.

Szeged nevének magyarázata kapcsán a város eredetét kutatja, figyelembe véve mind az írott forrásokat, mind a régészeti leleteket. Már a XI. században királyi sólerakat lehetett a mai Szeged térségében, mindazonáltal még nem számított központi helynek. Bács vármegyéhez tartozhatott, egyházi tekintetben a bácsi egyházmegyéhez, noha sokkal közelebb feküdt Csanádhoz. A miértre is megadja a lehetséges választ. Csak a tatárjárás körüli időkben kerülhetett Szeged Csongrád vármegyéhez. Foglalkozott Szeged hospeskiváltságlevelének keltezésével is. Valószínűsíti, hogy a szegedi telepesek 1244-ben vagy 1247-ben kaphattak IV. Béla királytól kiváltságlevelüket.

Tápé monográfiájában jelent meg eredetileg a következő tanulmány, amely a honfoglalástól a XVI. századig tartó időszak históriáját tekinti át. Ebben példát ad arra, hogyan lehet kis számú okleveles forrás alapján is plasztikus képet rajzolni egy település régmúltjáról:

Békéscsaba monográfiájából való a következő tanulmány, amely a XI. századtól 1560-as évekig terjedő időszakról ad képet. Tartalmazza nem csupán a település históriáját, hanem kitekintést ad a környező területekre is. Egész sor új megállapítása alapvetően új megvilágításba helyezi a régió múltját.

Vésztő monográfiája középkori részének megírásával is Kristó Gyulát bízták meg. Ennek kapcsán szinte az egész Sárrétről is áttekintést ad, kiindulva, a földrajzi viszonyokból, rátérve az állam- és egyházszervezés (esperességek), egyes, kérdéseire, majd a gazdálkodásra. Összefoglalja azt a keveset, amit Csolt monostorról tudni lehet. Megjegyezzük: a tatárjárásra vonatkozó szájhagyomány aligha vonatkozhat a XIII. századra, inkább a XVII. századi tatár portyák emlékét őrzi.

Kalocsa kapcsán mindenekelőtt arra keresi a választ, hogyan alakulhatott ki Esztergom mellett egy másik érsekség is. Megpróbálja összefüggésbe hozni a fekete illetve a fehér magyarokra vonatkozó nézetekkel. Elemzi az érsekség sorsának alakulását az Árpád-korban. 1090 tájától csaknem a XII. század végéig Bács lett a kalocsai érsekek székhe-

lye. A XIII. században rendeződött a kettősség. Földrajzi szempontból Kalocsa a külvilágtól meglehetősen elzárt település lehetett, ami minden bizonnyal kedvezőtlenül hatott fejlődésére. Összehasonlítja, hogy az egyházmegyei székhelyeken milyen egyházi intézmények voltak a XIII-XIV. században. Koldulórendi kolostorok csupán Kalocsán és Csanádon nem épültek. Bácsnak viszont volt ferences rendháza. 1526 előtt a település-fejlettségi mutatók szerint Kalocsa nagyjából egy szinten volt Solttal, Halassal, Bajával, Patajjal (sőt azok némileg meg is előzték!). Kutatásait úgy összegzi, hogy a középkorban Kalocsát semmiképpen sem sorolhatjuk a városok közé.

Kristó Gyula Györffy György kutatásait folytatva, majd azokat meghaladva, a középkori vármegyék történetének legnagyobb ívű összefoglalását alkotta meg. Egy Alföldről szóló ismeretterjesztő mű számára írta meg eredetileg az alföldi megyék kialakulását összefoglaló tanulmányát. Térképvázlatokon mutatja be a korai egyházmegyéket, majd a XI., XII. és XIV. századi megyehatárokat. Két megye (Békés és Csongrád) középkori történetét részletesebben, külön tanulmányokban is feldolgozta.

A dél-alföldi régió helyét is meghatározta a középkori Magyarország rendszerében. Kifejti ennek kapcsán, hogy a magyar történeti irodalom közjogias territóriumok múltját kutatja, hiányoznak a regionális történeti összefoglalások, amire pedig kitűnő európai példák vannak (pl. a francia G. Duby stb.).

Régiók a középkori Alföldön című tanulmány itt jelenik meg először nyomtatásban. Kubinyi András kutatásait hasznosítva térképen ábrázolta az Alföld és környéke jelentősebb városait és azok vonzáskörzetét, meghatározva így a régióközpontokat.

A tanulmánykötetet a Csongrád Megyei Levéltár jelentette meg, Blazovich László szerkesztésében. Ő volt az, aki a Honismeret szerkesztő bizottságának kihelyezett ülésén, a szegedi levéltári központban meleg szavakkal emlékezett meg Kristó Gyuláról, akinek egyik első tanítványa volt. Szegeden az egyetem, a levéltár, a múzeum és a Somogyi Könyvtár jó együttműködésének köszönhetően olyan kutató központ alakult ki, amely országosan is mintaszerű. Blazovich László személye és a Kristó Gyula köré szerveződött tudományos kör többi tagja a biztosíték arra, hogy a munka a továbbiakban is folytatódik.

A honismeret-helytörténet kutatói számára nagy nyereség a Kristó-tanulmánykötet megjelenése, hiszen lehetővé válik sokak számára, hogy a nehezen megszerezhető kiadványok helyett összegyűjtve olvashasson módszertani szempontból is alapvető feldolgozásokat. Csak azt sajnálhatjuk, hogy a kitűnő kötet mindössze félezer példányban jelent meg. Alighanem rövidesen könyvészeti ritkasággá válik. (Csongrád Megyei Levéltár. Szeged, 2003.)

Csorba Csaba

LÁBADI KÁROLY:

Szétszóratásban – A drávaszögi magyarság sorsüldözöttsége a háborúban 1991–1998

A drávaszögi és kelet-szlavóniai magyarság életében (is) sorsdöntő változást hozott az 1991. május 19-én megtartott, Horvátország állami függetlenségéről szóló népszavazás, melynek következményeként június 26-án Zágrábban kikiáltották a Horvát Köztársaság függetlenségét.

1991 nyarán katonai egységek és félkatonai alakulatok, martalóc szabadcsapatok lépték át Horvátország keleti határát, és a Duna-mentén kiépített állásaikból ágyútűz alá vették a védtelen baranyai városokat és falvakat. Az akkoriban újonnan megalakult, független horvát katonaság – a gárdisták egységei – ideig-óráig ellenálltak ugyan, de a sokszoros túlerővel szemben végül is tehetetlennek bizonyultak, visszavonulásra kényszerültek. Szeptember 4-én a szerb megszálló csapatok – a csetnik szabadcsapatok és az akkor még teljes „fényében csillogó", és teljes fegyverzetét felvonultató Jugoszláv Néphadsereg egységei – felszabadítottnak vélték azt a főleg magyarok által lakott területet, amelyet soha nem tapasztalt kegyetlen vérontások révén voltaképpen akkor szálltak meg. Megszállói magatartásukra mi sem jellemzőbb, mint az a mérhetetlen anyagi pusztítás, amit az agresszió során elkövettek. Hiszen ha valaki – legyen az kormány, politikai vezetés, vagy hatalomgyakorlói kör – úgy ítéli meg, hogy történelmi, etnikai vagy alkotmányban (törvényekben) lefektetett, ám mások által megsértett jogrendszerének helyreállítása érdekében mozgósítja állampolgárait, s ha a sajátjának érzett terület meg- illetve visszaszerzése a cél, akkor a tiszta emberi gondolkodás logikai rendjével merőben ellentétes a térség, a vidék lerombolásának, elpusztításának, felégetésének szándéka. A tízparancsolat egészének az üzenete, hogy az ember nem vét, nem véthet önmaga és közössége az öröklött lelki, szellemi és anyagi értékei ellen. Az, hogy a Drávaszög és Kelet-Szlavónia lakossága a hat éves háború és megszállás minden borzalmát és kegyetlenségét kénytelen volt elszenvedni, azt bizonyítja, hogy az agresszornak a rablás, a pusztítás, a kegyetlenkedés volt az egyetlen célja, melynek ideológiai alapjai távoli asztalok mellett fogalmazódtak meg; az sem lehetetlen, hogy éppen az ő lelki és indulati igényeinek figyelembe vételével.

Így történhetett meg, hogy a korábban évszázadokon át virágzó Drávaszög otthon maradt lakossága ágyúkkal és tankokkal körülzárva, soksok évet a szó legszorosabb értelmében gettóban volt kénytelen eltölteni. Hogy milyen körülmények között, arról a kívülállók körében csak nagyon kevesen tudtak, hiszen még a hírek sem juthattak át a légmentesen lezárt határokon. A drávaszögi és kelet-szlavóniai emberek sorsa csak addig szerepelt a címoldalakon, amíg a fegyveres összetűzések zajlottak – 1991 augusztusától az év októberéig. Csak három hónapig számított hírnek,

hogy „Eszék frontváros", hogy „vadászfegyverekkel felfegyverzett emberek védik Kórógyot" Európa egyik legjobban felfegyverzett hadseregével szemben, s hogy Vukováron „megszűnt az élet". Hogy az ezt követő több mint fél évtized során mit kellett a gettóba zárt embereknek elszenvedniük, már nem érdekelte a nagyvilágot. Pedig a kínok-kínja csak ezután következett. Minderről azonban csak a történteket elszenvedők szólhatnak valódi hitellel, akik nem egy esetben úgy érezték, a Jóisten is magukra hagyta őket. „Nem tudom, hogy vajon miért nem törődik itt velünk senki, még a magyarok sem, még véletlenül sem hozik föl Baranyát. Az itt rekedt magyarságot, ezzel senki sem törődik, senki, hogy itt mi vajon hogy élünk" – vetette papírra egy, a bánatát és keserűségét magában rejtegető idős asszony.

A bácskai születésű Lábadi Károly három évtizedes kutatói-történetírói munkássága során keletkezett csaknem húsz kötetében tett tanúbizonyságot választott szülőföldje, a Drávaszög iránti szeretetéről, rajongásáról és együttérzéséről. Száműzetésben is hű krónikása maradt a vidéknek. A szeretett otthontól távol, már Magyarországon sorra jelennek meg a Baranya múltjának rejtett értékeit és titkait feltáró könyvei, az *Oskolák a régi Drávaszögben* (1993), az *Istenek hajlékai a Drávaszögben* (1994), a *Kopács, a víz melletti falu* (1994), s talán valamennyi közül a legfontosabb, az enciklopédikus összefoglaló, a *Drávaszög* ábécé (1996), az *Istennek népei a Drávaszögben* (2000), s ugyancsak a millennium évében a *Laskó* című monográfiája. Hogy honnan az erő a hatalmas munkához? Kézenfekvő a válasz: lélekig visszhangzó ágyúdörgésben kétségbe ejtette őt is a pusztulás réme.

Mint ahogyan kétségbe esett a várdaróci Németh Ferencné Botyka Julianna, a kopácsi Kettős Dezsőné Ferenc Jolán, a csúzai Dékány Zsuzsanna, akik naplóikban örökítették meg a megszállás hétköznapjainak kegyetlen világát. Czövek Ilona, Karakas Attila, a már említett Németh Ferencné Botyka Julianna, Pásztor Júlia, Wiener Mária és Bandel Lajos pedig a megkísértő elmúlás rémületében versbe mentette át a rettenetet. Ezeket a naplókat, naplószerű vallomásokat és költeményeket gyűjtötte össze *Szétszóratásban* című kötetében Lábadi Károly, a táj kiváló ismerője, aki előtt az első puskalövés pillanatától kezdve világos volt, mi mehet veszendőbe Baranya felégetésekor.

Könyvének alcíme – a drávaszögi magyarság sorsüldözöttsége a háborúban 1991–1998 – igyekszik ugyan felvértezni az eredeti naplók iránt érdeklődők lelkét, de az egymás után rótt szavakból, félmondatokból, az érezhetően visszafogott sóhajokból, az elfojtott zokogásból áradó fájdalom minden humánus érzéssel megáldott olvasót próbára tesz. A lezárt szem befelé áradó félhomályában válik láthatóvá – vagy csak érezhetővé –: az otthonmaradást vállaló baranyaiakat csak egy madzaggal zárt kapu, a bekallantyúzott veranda-, vagy a beriglizett konyhaajtó védhette volna meg a fékevesztett martalócok indulatától, s legfeljebb egy küszöbnyi önvédelem elszántságával szállhattak volna szembe a felvonuló páncélos járművekkel. Esély a túlélésre? Ilyen helyzetben az emberhez méltó halál is jutalomnak tűnhetett. Kettős Dezsőné Ferenc Jolán az 1991–1997 között vezetett, s utóbb a „Borult, homályos idő..." címmel ellátott naplójában 1992. február 15-én jegyzi le: „Tóth Sanyit meggyilkolták... Odahaza agyonkínozták, utoljára a torkába kést szúrtak és forgatták. Borzasztó szenvedés után meghalt. A gyerekeit odaállították és a feleségét mellé, amint kínozták." S ebben a pillanatban mindegy, hogy ki tette, kinek a kezében volt a gyilkos kés; egy bizonyos, pusztító szándékú politikai akarat vezette idegen otthonokba a mindenre elszánt hordákat. Mit gombolhat magára a félelemtől vacogó lélek? Az égvilágon semmit. Talán még annál is kevesebbet. De marad az egyetlen menedék: írásban örökíteni meg az utódok számára a megpróbáltatások és a kínok széles áradását. Amikor a munkához, az ásóhoz és a kapához szokott kéz ceruzacsonkot ragad, hogy az elrongyolódott füzet lapjaira, vagy a megmaradt csomagolópapír íveire rója, vésse vagy kaparja a kint, akkor a szándék értékében és átélhető mélységében semmiben sem különbözik a goethei vagy a babitsi elhatározástól: írástudó elődeikhez hasonlóan ők is „a tudaton átszűrt valóság megörökítésére vállalkoztak".

S közben mennyi, de mennyi a keserűség. „Napról napra azt kell látni, hogy teszik tönkre ezeket a szorgalmas falusi embereket...", akiknek ősei évszázadokkal korábban itt teremtettek otthont, s építették azt szorgalmas munkával. Németh Ferencné Botyka Julianna „Ahogy sír az eső rájuk..." című naplója a kötetbe gyűjtött feljegyzések közül talán a legtöbbet árul el a szenvedő lélek titkairól „....még csak megmukkanni sem szabad magyarul, akiket hajtanak munkára vagy puskával" – olvasható a zsírmécses félhomályában írt soraiban. Ugyanez a kiszolgáltatottság másutt a négy fal közé zárt idős asszonyban régi emlékeket idéz: „Szeretném megérni, hogy végigmehessünk az Eszék felé vezető úton, és még meglássuk a szívünkhöz nőtt drága városunk." Az 1996. december 24-én papírra vetett feljegyzésben ez áll: „Bővöd este van, én itt egyedül írok a konyhában..., egyedül vagyok és a gyermekkoromra gondolok. Milyen is volt az a bővöd este, és csak gondolatban vagyok a régi házunkkal. Anyika mindig sírt, amikor harangoztak bővöd estén, mi meg vele. Most már kiment az is a divatból. Minden elmúl lassan, mi is elmúlunk, még az is lehet, hogy ez az utolsó Karácsonyom..." S a naplóírónak sajnos ebben is igaza lett: 1997. augusztus 30-án Németh Ferencné Botyka Julianna úgy halt meg, hogy még a mondata végére sem sikerült pontot tennie. S az idős asszony, aki maga volt az eleven fájdalom, már beérné azzal is: „csak egyszer lehetne már déli harangszót hallani, és újból a családjainkat itthon látni". Hiszen emberemlékezet óta ez a világ rendje. Régen, „amikor este megkondult a harang, akárhol voltunk, úgy szaladtunk haza,

hogy mire befejezik a harangozást, addigra a kapun belül legyünk. Most minden megszűnik, a szétrombolt falmaradványok merednek a kéklő ég felé." Az idős asszony úgy érzi: eljött az a világ, amikor már a harangszót is elvették tőlük. Az időt is már csak így mérik: „Ez is elmúlt, hány van még vissza ebből a harangszó nélküli gyászos Vasárnapból..."

E paraszthaz zsírmécsessel világított konyhaasztalától nem messze az ugyancsak naplóíró Dezsőné Ferenc Jolán „Borult, homályos idő..." című feljegyzéseiben a következőket vetette papírra: „A katonák kihasználták ezt a háborút, rabolnak, fosztogatnak, gyilkolnak, aki csak egyet szól. Mi lesz velünk, még vetni sem engednek, honnan lesz pénz, honnan lesz élelem." Valamennyien az életükért küzdenek, miközben egyre mélyül alattuk a reménytelenség. Van, aki eljut a kétségbeesés peremére, és felsóhajt: Istenem! Csak addig éljek, amíg e naplót befejezem. Mert nékem megadatott, hogy tanúságtevő legyek, hogy számot adjak mindazokról a borzalmakról, amelyek ránk szakadtak. Írni kell, mindent meg kell örökíteni, mert lehet, hogy virradatra a maga tárgyi valóságában minden megszűnik. Feloldódik abban a nagy csendben, amelyben elveszett a harangszó is. A verselgető Czövek Ilona 1995. január 22-én papírra vetett versében a közelítő nagy csendet kísérti meg, amikor arccal feléje fordulva így szólítja a nagy elődöt: „Élsz-e még Sztárai népe, / (...) Hol vagy, egyház, teremtő prédikátor? / Küldj bátorítást a túlvilágról! / Szellemed járja át a hegyet, a völgyet, / Megrontóink akkor ránk hiába törnek. / Bizakodva nézünk az üszkös romokra, / Ha Istenben bízunk eleitől fogva."

Nincs értelme megfogalmazni a kérdést: az Úristen teremtette törékeny földi lény, az ember, hogyan bírt ki ennyi szenvedést, ennyi nélkülözést és megpróbáltatást, hogyan küzdi le félelmeit, és hogyan hal bele minden áldott nap a reménytelenségbe. Nincs értelme, mert legalább oly mértékben megválaszolhatatlan, mint az a másik kérdés: mit bír ki az ember? Hiszen szenvedései olyan magasra emelik a lelket, amekkora teret számára a Teremtője biztosított. A Lábadi Károly által kötetbe szerkesztett háborús naplók, versek és feljegyzések azt bizonyítják: az identitás – de mondhatnám azt is: emberi arcunk – elvesztésének veszélye hatástalanná növelheti a tűrőképességünket is. Ez azonban nem érdem, nem dicsőség, ez maga a kegyelmi állapot. (Timp Kiadó – MESZ. Budapest-Zágráb, 2004.)

Mák Ferenc

CZÉBELY LAJOS:

Visk története

Még meg sem száradt a nyomdafesték, máris „hiánycikk" lett Czébely Lajos, viski tanár, író, helytörténész, református kántor kötete, ami a könyv széleskörű olvasottságát, értékét bizonyítja. A gazdagsága, szerkezete, stílusa alapján a történelmi Máramaros egyik legsikeresebb helytörténeti krónikája, amolyan hiányzó láncszem-pótló múltjából és jelenéből.

„Visk (1946-tól ukránul Viskove, 1992-től Viskovo) Kárpátalja huszti járásának magyar-ukrán-ruszin nagyközsége. A történelmi Magyarország Máramaros megyéjének az egykori öt koronaváros egyike. Huszttól délkeletre az ukrán-román határ térségében, a Tisza bal partján fekszik 25 km-re Huszttól és annak vasútállomásától" – kezdi Visk földrajzi leírását a szerző, majd folytatja a település mutatását a környező földek, dombok, hegyek, vizek, határok stb. ismertetésével: „Szerencsénkre – olvashatjuk – a földrajzi nevek sokat megőriztek a változás előtti állapotokról...", s mentett át a jelenbe. Olyanokat sorol, mint a Luci-hegy (lucfenyves), Birgisz (Várhegy), Kopacin (csuklya), Síles-láz (Széles-láz), Grengyes (földhát) és mások.

Az adatgazdag „bejelentkezés" után időrendi sorrendben, külön fejezetekben tárja az érdeklődők elé a település „életrajzát" a honfoglalás előtti időktől napjainkig. „Visk területén rendszeres és alapos régészeti gyűjtést nem végeztek, de (...) a Visken talált bronzkori tárgyak tanúbizonyságai annak, hogy már több évezreddel ezelőtt is laktak emberek ezen a vidéken" – írja Czébely Lajos, majd egyre gazdagabb ismereteket közöl a „Visk a középkorban" című terjedelmes fejezetben, melynek bevezetőjében megtudjuk, hogy „Visket először 1270-ben nevezi meg egy oklevél templomával együtt" és már ekkor jelentős település volt. Részleteiben foglalkozik a III. András magyar király által kiadott diplomájával, melyből megismerhetjük a település XIV. századi „sorsát", birtokosait, valamint a be- és letelepedéseket.

Némi romantikával, szájhagyományokkal ötvözött a Várhegy (a Palánk-vár) keletkezésének, a székelyek betelepülésének története, ugyanis a viskiek a székelyeket tartják őseiknek, amire végtelenül büszkék.

A XVI. századtól Visk története szorosan összefügg Máramaros egészének sorsával és ezért a szerző részletesen ismerteti a nemes fémek bányászatát, az oláhság betelepítését, az ásvány- és gyógyvizek „feltalálását", kiaknázását, Visk koronavárosi rangra emelését, a szászok megjelenését, a település gyarapodását, a vidék arculatformáló sóbányászatát.

A Dózsa-féle felkelésről írja: „hogyan és hány viski került Dózsa táborába, nincs róla adatunk, csak annyit tudunk, hogy Visk lakói közül többen Dózsa oldalán harcoltak (...) azért Dózsa halála után Visket is lázadó városként kezelték."

A „Hitújítás évei" című fejezetben olvassuk: „A XVI. század elejének legfontosabb eseménye a viskiek számára (...) a kornak a kereszténység elterjedése óta legnagyobb szellemi forradalmával, a reformációval való kapcsolat..." A szerző ismerteti a wittenbergi események hatását Visk és Máramaros közösségére, szóló – az első reformá-

torok: Rámásy Mátyás, Surdaster János, Huszti Lovász Tamás – tevékenységéről, és megállapítja, hogy „ (...) a reformáció legnagyobb eredménye...a művelődés terén jelentkezett, létrehozta a viski népiskolát". Erről 1548-ban írnak először.

Az idő múlásával a történelmi források egyre bővülnek Visk – és a másik négy koronaváros – országos történésekbe illeszkedéséről. Erről az „Egy küzdelmes félévszázad" (1657-től a szatmári békéig), valamint „Visk a XVIII. században" (Az utolsó tatárjárásig) című fejezetben számol be a krónikás. Érdekfeszítő események voltak a viskiek életében a II. Rákóczi György nevéhez fűződő országgyűlés, a lengyelországi hadjárat kezdete, annak áldatlan hatása a vidék lakosságára és településeire, továbbá II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharc, melynek tevékeny résztvevői voltak a viskiek – már 1703-ban negyven viski lakos csatlakozott a Rákócziakhoz Viski János vezérlete alatt.

A XIX. század a viski fürdő- és gyógykultúra fellendülésének korszaka. Dr. Batizi Endre, kinek munkájára hivatkozik a szerző, többek között a következőket írta: „A Fő-forrás [ez volt a legbővizűbb eredet] vízének hatása kiállja a verseny a világhírű Pyrawarth-i vízzel." Majd „...legnevezetesebb vendége a visk-várhegyi fürdőnek a reformkor nagy alakja, Kölcsey Ferenc volt, aki a 30-as években többször is gyógyíttatta magát e helyen. Nyilván viski rokonsága tájékoztatta a fürdő jótékony hatásáról és náluk is szállhatott meg fürdőzése idején."

Ezekben az években már iskolájuk van itt a betelepült ruszinoknak (is), és jelentősen gyarapodott a lakosság száma (1844-ben 1563 fő, pezsdülőben van a szellemi élet, modernizálódik a gazdaság.)

Aranybetűs fejezet Visk életében az 1848-49-es szabadságharc, melynek viski hőseiről a mai napig nem feledkezett meg az utókor. A szabadságharc leverése utáni retorziók nem kerülték ki Visket sem (első sorban az iskolákat vették célba), de a kiegyezés után újra fellélegeztek a viskiek. Ezen kor történéseiről – a milleniumi ünnepségekről, a gazdaság fellendüléséről, az egyházak és iskolák viszonyáról, a népességről, az építkezésekről a – „Visk a XIX. század második felében" és a „Visk a XX. század elején című fejezetekben olvashatunk. A szerző bemutatja a gazdasági, társadalmi viszonyokat, a viski-híd építését, ír a Viski Állami Népiskoláról, az Egyletekről, a kivándorlásokról és a viskieket is érintő első világháborúról.

A románok 1919. április 18-án szállták meg Visket és októberig tartó „vendégeskedésük" napjaiban „mindent megtettek, hogy befejezzék Magyarország kirablását". A cseh uralom évei alatt „Visk gazdasági helyzete, a lakosság életkörülményei nem sokat javultak", viszont jelentős politikai aktivitás volt észlelhető: különböző társadalmi, politikai szövetségek, pártok jöttek létre, ami – első sorban – a ruszinoknak kedvezett. „A ruszinok 1936-tól élénkülő autonomista mozgalma a viski társadalmi életet is befolyásolta, hiszen a járási központnak, Husztnak igen jelentős szerepe volt a korszak politikai küzdelmeiben" – írja a szerző, miután részletesen ír a Volosin-féle mozgalomról.

1939. március 15-én Volosinék kikiáltották az „önálló és független" Kárpát-Ukrajnát. Ugyanaznap hajnalán a magyar hadsereg harmadik szárnyának alakulatai átléptek az ukrán mini-állam határán, és leküzdve Veresmart és Raksz között a Szicsgárda kisebb fegyveres ellenállását, másnap bevonultak a bábállam fővárosába, Husztra. A gárdisták utóvédharca Huszt nyugati szélén, többségében az ukrán tanáraik által megtévesztett ungvári tanítóképzős hallgatók ellen zajlott. 1939. március 16-án Visk magyar lakossága határtalan örömmel fogadta a Vas-hídon át érkező honvédeket, ami a „magyaros" gazdasági, kulturális, politikai élet reinkarnációját jelentette, a felekezeti élet megújulásával együtt. Hangsúlyozott szerepet vállalt az újjáélesztett Viski Gazdakör. Máig emlékezetesek a viski zene- és énekkarok, a színjátszó körök fellépései, ott voltak a viskiek Szárszón, a Veszprémi Népfőiskolán, az egész ország kulturális vérkeringésében. Visk lakosságának száma ekkor már elérte a nyolcezret, ebből öt és félezer magyar volt.

A szovjet megszállás 1944. október 23-án vette kezdetét. A tragédia kezdetére így emlékezik Forgon Pál, református lelkipásztor, a későbbi püspök: „A bal karon fehér szalaggal vártuk az eseményeket. Egyszer csak feltűnt egy katona civil ruhában, a nyakában géppisztoly, derekán pedig gránátok lógtak. Partizán volt. A Kandikó utcából jött elő, majd egy másik, harmadik, negyedik (...) Elővédek voltak (...) utánuk jött a katonaság. Ez a néhány partizán odajött hozzánk és szó nélkül letépte rólunk a fehér szalagot, mondván, hogy ők nem békével jöttek, hanem harccal (...) Ezzel megkezdődött Visken a szovjet élet..."

Hogy az milyen volt?

Olyan, mint Kárpátalja-szerte a magyarok számára: retorziók, koncepciós perek, a „malyenkij robot" (308 magyart hurcoltak a gulágokra), a vagyonelkobzások, a hitélet megcsonkítása, a papok bebörtönözése, a magyar szellemi és kulturális értékek megsemmisítése, erőszakos kollektivizáció, iskolák elsorvasztása, a magyar nyelv megbecstelenítése, a gazdaságok lezüllesztése, az iparosítás „szovjet módra". A környéken higany-bányát nyitottak, ami visszaállíthatatlan károkat okozott az erdő- és mezőgazdaságban.

1989 vége, a Szovjetunió agonizálása reményeket ébresztett: újjászületett a nemzetiségi közösségi élet, megalakult a KMKSZ viski szervezete, a Kölcsey Társaság, újjáéledtek a hagyományőrző rendezvények, egyre szorosabb kapcsolatok épültek ki az anyaországgal, erősödött a hitélet, egyéni vállalkozások kezdődtek – férfiasodni kezdett a remény.

A kötet gazdagon illusztrált korabeli dokumentumokkal, fényképekkel, térképekkel, grafikonok-

kal a szerző 132 forrást jelöl meg. Kissé „hivatalos" nyelve és a néhány sajtóhiba nem csökkenti értékét, de hasznos helytörténeti, földrajzi, néprajzi olvasmány, fontos kordokumentum.

Szöllősy Tibor

Földre írt történelem

Mi őrizheti igazán a gyorsan tovatűnő történelmet? Egy határkő a mezőben? Honvéd-fénykép a családi otthonban? Cikmántor ébresztette bennem a kínzó erdélyi kérdést. Ebben a hajdanán gazdag faluban, amely már 1325-ben szerepelt okiratban, mint a Szalók nembeli Simon fiainak birtoka, s ahol a XVIII. században a Bethlen, a Maksai és a Henter családok is jelen voltak, 1910-ben 1090 szász élt. Ma egyetlen egy sincs. Az 1992-es népszámlálás 859 lakost mutatott ki, döntő többségükben románokat, de – meglepetésre – tíz százalék magyart is. Ide vándorolt székelyek, akik a betelepített románok mellett, elfoglalták a jellegzetesen masszív, hajdani jómódot sugalló szász házakat. De a mai cikmántoriak közül hányan tudnak valamit is Simon fiairól vagy a hajdanán nevezetes, lebontott középkori templomról?

Péterfy László nyugalmazott lelkipásztor, makacs helytörténeti kutató – papi végzettsége mellett a kolozsvári egyetemen 1933-ban megszerezte a földrajz-történelem szak diplomáját is – úgy tartja, hogy a könnyen múló emlékezet helyett a történelem igazi menedéke a nyelv: a dűlők elnevezése, a hagyománnyá érlelődött szokások, amelyek az elődöket idézik. Ehhez folytonosság kell.

Nagykenden írta meg szülőfaluja, Nyárádselye monográfiáját. Szakmai alapossága elfogulatlan történészre vall. A munka közvetlen hangján akár meg is lepődhetnénk. Mikor jött el Nyárádselyéről? 1942-ben. De mintha otthon lenne most is, a szülőfalujában, első szolgálati helyén.

– Otthon is vagyok. Akárcsak Nagykenden vagy végig a Kisküküllő völgyében, amelynek a múltját kutatom.

– Képzeletbeli otthonosság?

– Ugyan! Valóságos. Elég elővennem a selyei dűlőnevek sorát, máris megelevenednek előttem a falu határrészei, amelyeket fiatal koromban annyiszor bejártam, amelyekhez mind-mind emlékeim kötődnek. Feltámad előttem a falu, lent, a „gödörben" Mikháza, Kendő, Nyárádmagyaros, Sóvárad, Szováta, Nyárádremete és Köszvényes között. Nem véletlenül nevezték el a falunkat Selyének, ami Orbán Balázs szerint ősi magyar tájszó, gödör értelemben. Első említésekor 1487-ben így írták le: *Syle*.

Nagykendi otthonában, Péterfy tiszteletes úrral a selyei határneveket ízlelgettem. Mindenik elnevezés népi lelemény, valóság és költészet, nyelvi remeklés. Pontosít: a térképet a selyei dűlőkről egy ottani gazdaember, Albert Mózes készítette.

Bérce mege, Bekecsszáda, Bivalytaszító (ezen a helyen még a bivalyszekeret is taszítani kellett, úgy belesüppedtek a sárba), *Borjú gyepű* (eddig legelhettek a borjak; maga a gyepű szó legalább ezer esztendőt idéz. Az Árpád-kori Magyarországot gyepük vették körül, az ellenség távoltartására; a király kötelessége volt a fenntartásuk, az átvezető gyepűkapukat székely, besenyő és magyar őrök, lövők őrizték), *Cserecsorgó*, itt pompás kút volt valamikor; *Csont Mihály lyuka; Csigás oldal; Farkas vése; Földe hída; Főzőkút árka; György ortovány*, (vagyis irtvány); *Hiderázós út* vagyis: hej, de rázós; *Hosszú aszolvány*, egykor száranként irtották erdőt; *Hősök sírja; A falu erdeje felett, 1916-os sírok*, az erdélyi román betörés, rablás, gyilkolás esztendeje, amely megtépázta Selyét is. Ez a helynév magyarázatát adja a másiknak is, a Hősök sírjának; *Kápolna rétje*, a hiedelem szerint ide ásták el a tatárok betörésekor a falu harangját; *Kicsi Mátyus vize; Kisbükk; Kendőfő patak mente* (a szomszédos falu neve Kendő); *Magyaros vápa* (a vápa is gödröt jelent); *Peres pataka* (annak emléketetője, hogy ezért a határrészért a selyeiek perre mentek a szomszédos Mikháza lakóival); *Óriások árka; Ölves pataka; Rigós oldal; Súgó pataka; Szederjes szeg; Szekercés; Tanorok dűlő; Szőrfű; Tálas vápa*, (egy kicsiny völgy neve); *Veszély mezeje* (a hagyomány szerint 1241-ben ide menekült a falu népe a tatárok elől; akkor itt egy hatalmas erdőség rejtett tisztása volt).

Mennyire érzékletes, találó alcímet írt Bözödi György a *Székely bánja* egyik fejezet élére: *Földre írt múlt*. Erdélyi magyaroknál a dűlőnevek történelmi viták érvényes érvei: melyik volt az első foglaló, letelepülő, a helyet megülő nép? A helységneveket le lehet fordítani, más nevet adni az új nyelven. *Nyárádselye* románul *Silea Nirajului*. Tudjuk, hogy a magyar *Selye* gödröt jelent, a falu találó elnevezése. A román *Silea* nem jelent semmit, ilyen szó nincs is a románban. A dűlőneveket azonban nem lehet lefordítani, ezek azé a népé, amelyik adta és használja. Nem véletlenül adta. *Veszély mezejének* csak azok neveznek el határészt, akiknek a génjeiben él az ősök riadalma a tatárbetörések óta.

Nem véletlen, hogy az erdélyi magyar nyelvészet nagy tudósa, Szabó T. Attila oly nagy gondot fordított és annyi időt áldozott a helynevek, határnevek gyűjtésére és feldolgozására. És az sem, hogy a román művelődési sajtó a tudós munkásságának ezt a vonatkozását soha nem volt hajlandó tudomásul venni. A kolozsvári *Tribuna*, amely egy időben elég sűrűn közölt magyar vonatkozású irodalmi, tudományos anyagokat, Szabó T. Attilát is be akarta mutatni olvasóinak. Tőlem kértek cikket róla. Pályájának felvázolása során, nyilván szóltam Kolozsvár vidékén végzett helynév-kutatásairól is. Ez a hatalmas terjedelmű életmű 1932-ben egy ilyen jellegű könyvvel indult: *Közép-Szamos vidéki határnevek*. Következtek Szászny íres, Gyergyó, Kalotaszeg helynevei, kolozsvári becenevek a XVI. századtól a XIX. századig. Úgy találtam, hogy a kolozsvári román olvasóknak tudniuk kell ezekről a művekről. Írásom a *Tribunában* nem jelent meg.

Azt se közölték velem, hogy miért nem vállalhatják.

Egy másik idevágó élményem Moldvába visz el. A hetvenes években kísértetként járta be a román köztudatot egy renegát csángó, dilettáns történész, Dumitru Martinas könyve a moldvai csángók „román eredetéről". Halandzsázás végig, magyar nyelvtörténeti kérdésekről ír a szerző, a legelemibb tudományos ismeretek nélkül. Akkoriban, egyik moldvai utazásom során, Klézsén jártam, és Demse Antal – azóta meghalt – községi tanácselnökkel a falu határát jártam. Demse Anti otthonos biztonsággal mutatott körbe a dűlőkre: ez Dióskút, az Zaboshely, amaz Bükkös.

Dióskút, Zaboshegy, Bükkös... Így ismeri őket a falu csángó népe, így találhatók a *hivatalos iratokban* is. Mert ez a nevük, amit az első letelepülő csángó-magyarok adtak nekik. Ezek a csángó helynevek egyszeriben érvénytelenítették számomra Dumitru Martinas egész érvelését.

Beke György

LEGEZA LÁSZLÓ:

Burgenland – a várvidék és az Őrség

A történelmi Magyarország Ausztriához került nyugati határsávja korábban nem alkotott sem közigazgatási sem földrajzi egységet, nem is volt magyar neve. A Burgenland elnevezést az osztrákok adták. A név onnan ered, hogy etnikai alapon igényt formáltak a négy nyugat-magyarországi vármegye (Pozsony – Pressburg, Moson – Wiesenburg, Sopron – Ödenburg, Vas – Eisenburg) németlakta részeire, amit németül „Die vier Burgenländer"-nek neveztek. Az utóbbi három vármegye nyugati részét ítélte Ausztriának az 1919-es saint germaini békeszerződés, beleértve Sopront és környékét is. A terület átadása azonban ellenállásba ütközött. 1921 őszén a Felső-Őrség megtartásának szándékával kikiáltott „Lajtabánság" rövid életű volt, de Olaszország támogatásával elértük, hogy népszavazást lehetett tartani Sopronban és a környékbeli nyolc községben. A terület lakosai 1921 december 14-én kétharmad részben Magyarország mellett döntöttek, így érdemelte ki Sopron a „civitas fidelissima" (leghűségesebb város) elnevezést. Néhány község esetében még további viták folytak, s kölcsönös engedmények során 1922-ben további falvak kerültek vissza Magyarországhoz. Az év végére alakult ki véglegesen Ausztria legfiatalabb tartománya, a 3965 m^2 területű, 295 ezer fő lakosságú Burgenland. Lakosainak 75%-a német, 15%-a horvát, és 8,4 %-a volt magyar.

A magyar lakosság az őrvidéki Felsőőrben, Alsóőrben, Őriszigeten, valamint Felső- és Középpulyán élt többségben. A terület magyar lakossága 1920 óta 24 867 főről 1981-ig mintegy hatodára, 4147 főre apadt. Igaz, a legnagyobb csökkenés még a húszas, harmincas években következett be, a tisztviselők Magyarországra vagy a nagyobb osztrák városokba való elköltözésével. A második világháború után a vasfüggöny leereszkedése teljesen elvágta a magyarokat az anyaországtól, ami megkönnyítette az asszimilációt. A nyolcvanas évektől örvendetesen megnőtt a magyarságukat vállalók száma, 2001-es népszámlálás szerint 6641 fő tartozott a burgenlandi magyarok sorába. Igaz, ebből csak 4704 fő volt osztrák állampolgár, azaz őshonos burgenlandi magyar.

Burgenland magyar elnevezésére Juhász László, a terület kiváló ismerője már az 1970-es években javasolta a Várvidék név használatát, mely egyrészt megfelel a német tartománynévnek, de tartalmában is igaz, hiszen a vidék bővelkedik várakban, kastélyokban. Az Őrvidék vagy Felső-Őrség elnevezés használata csak a Pinka völgye Gyepűfüzes és Pinkafő közti szakaszára illik, Felsőőr központtal. Érdemes lenne a hazai köztudatban a szép Várvidék elnevezést meghonosítani a Felvidék, Délvidék mintájára.

Legeza László e több mint ezer éven át Magyarországhoz tartozó vidék történelmi, művészeti és népi emlékeit mutatja be reprezentatív kivitelű, kétnyelvű albumában. Várvidék mind a mai napig nem lett a magyar turisták célpontja, pedig bővelkedik látványosságokban, szépen karbantartott magyar emlékekben. A gyönyörű színes album képanyaga felidézi az egykori magyar örökséget, kastélyokat, várakat, szép templomokat, a népi építészet emlékeit.

A történelmi országhatár nyugati vonala Szent István idejében alakult ki. Árpád-házi királyaink a határ védelmére gyepűvédő katonákat, őröket, íjászokat telepítettek a vidékre, melyről a helységnevek is tanúskodnak: Alsó- és Felsőőr, Őrisziget, Alsó- és Felsőlövő, Gyepűfüzes. A magyar lakosság pusztulása a török hódoltság korától egyre erőteljesebb. Az 1532-es török hadjárat a vidék déli és középső részét csaknem teljesen lakatlanná tette. Helyükre horvátok és németek települtek. A török elleni harcokból elsősorban a Batthyány és Nádasdy család vette ki tevékenyen részét. Batthyány Boldizsár a reformáció korának kiemelkedő egyénisége volt. Németújváron 1582-ben nyomdát létesített, vára korának egyik szellemi központja volt. A török uralom megszűnte után az Esterházy család szerepe emelhető ki. Esterházy Pál nádor, mint igazi barokk főúr a művészetek és az egyház nagylelkű támogatója volt. Ő építtette a boldogasszonyi és kismartoni templomokat, helyreállította a törökök által elpusztított lorettomi, rőtfalvi templomokat, nevéhez fűződik a kismartoni kastély barokk átépítése. A zenebarát Esterházy Miklós Joseph Haydn mecénása volt. A család gazdag képgyűjteménye jelentette a későbbi Szépművészeti Múzeum anyagának alapját.

A szerző végigjárta a Várvidék falvait és városait és minden említésre méltó műemléket felkeresett, Köpcsénytől Vasdobráig, végül a magyarországi Őrség falvait, műemlékeit mutatja be. Csak néhányat említsünk meg a legfontosabb látnivalók

közül: a köpcsényi, kismartoni, lakompaki Esterházy kastély, a szenteleki, németújvári Batthyány kastély, Fraknó, Léka, Városszalónak, Borostyánkő vára, a lánzséri várrom, Máriafalva gótikus temploma Boldogasszony, Lorettom barokk búcsújáró templomai.

A vidéken utazva lépten-nyomon magyar emlékeket találunk. Doborjánban született 1811-ben Liszt Ferenc. Szülőháza ma emlékmúzeum. A lékai plébániatemplom a Nádasdy család, Németújváron a Ferences templom a Batthyányak kriptáját őrzi. Itt látható Batthyány-Strattmann László, a szegényeket ingyen gyógyító, szentéletű orvos sírja.

A templomokban igen gyakran látni Szent István és Szent László szobrát vagy képét. Talán sehol sincs a magyar nyelvterületen ilyen sok ábrázolás szent királyainkról, mint a mai Burgenlandban. A máriafalvi templom üvegablakai magyar szenteket ábrázolnak, a mennyezeten magyar címert látni, a lékai templom egyik oltárképe Magyarország Nagyasszonyát, és Buda visszavívását ábrázolja. Felsőlövő katolikus temploma őrzi a Szent László legenda freskótöredékét, mely ábrázolás a legnyugatibb a Kárpát-hazában. Szembetűnő, hogy mennyi búcsújáróhely, Mária-kegyhely van a Várvidéken. Ez talán annak is köszönhető, hogy az Esterházy családban régi és erős hagyománya volt a Szűz Mária tiszteletnek. Esterházy Pál nádor két könyvet is írt a Boldogságos Szűz hazai kegyhelyeiről.

Várvidék bővelkedik népi építészeti emlékekben is. A Fertő vidékén a nád volt fontos építőanyag, a borospincéket, pajtákat, gazdasági épületeket náddal fedték. Fertőmeggyes jellegzetességei az ún. udvarközök (Hofgassék), a párhuzamos utcákat összekötő keskeny udvarok. A fehérre meszelt, tornácos házakat piros virággal, paprikafüzérrel díszítik. Az ázsiai eredetű kástukat (kástékat) a honfoglaló magyarok hozták magukkal. A gabona vagy más termény tárolására alkalmas épület fából készült, falát sárral kenték be és lemeszelték. Nádfedelét tűz esetén el lehetett távolítani. Az Őrvidék lakóházainak fő ékessége az árkádíves tornác. A legszebbek talán Alsóőrben láthatók. Itt egy csaknem kétszáz éves tornácos házban kialakítottak egy Helytörténeti Múzeumot is, ahová összegyűjtötték a falu magyar népi emlékeit, bútorokat, konyhai eszközöket, az egykori népviselet darabjait.

A szerző könyve végén az Alsó-Őrség, a magyarországi Őrség hagyományos népi építkezésével, kerámia művészetével és egy középkori gyöngyszemmel, a veleméri templom képeivel, freskóival búcsúzik. A templomot a közelben született Aquila János nevű festő 1378-ban freskókkal díszítette, melyek lenyűgözik a látogatót. Talán csak azt sajnálhatjuk, hogy az Őrség Szlovéniához került falvairól már nincsenek képek.

Legeza László színes felvételei és tömör, pontos leírásai magával ragadják az olvasót. A művelődéstörténeti, helytörténeti albumhoz Galambos Iréneusz bencés atya írt előszót, aki több mint három évtizeden keresztül mint Alsóőr plébánosa – és nyugodtan mondhatjuk szellemi mindenese volt –, szolgálta a maroknyi magyarság megmaradását. Történelmi bevezetőt Török József professzor írt a könyvhöz.

Elismerés illeti a szerzőt, aki előző műveinek hagyományát folytatva, igyekszik teljes képet adni az elszakított országrész szépségeiről, történelmi emlékeiről, népi értékeiről. Az 1988-ban indult *Élő szép hagyomány* című könyvsorozat bemutatta Erdélyt, majd Kárpátalját, Bácskát és Bánságot, valamint négy kötetben a Felvidéket. A kárpátaljai kötettől kezdve Legeza László és Szacsvay Péter jegyezte a sorozatot. Az 1998-ban megjelent utolsó felvidéki kötetet már egyedül fejezte be, a szerzőtárs sajnálatos halála miatt. Bár a Burgenland album nem jelzi, de mind tematikájában, az mind kivitelében a sorozat szerves részének tekinthető, így nem maradt torzóban a nagy vállalkozás.

(Mikes kiadó Budapest 2003.)

Udvarhelyi Nándor

BEKE GYÖRGY:

Makacs realizmus

Huszadik századi önismeretünk az időben és térben otthonosan mozgó, barangoló Beke György művészete nélkül fehér foltokkal volna teli. Másképp mondva: az író immár több mint hat évtizedes, enciklopédikus igényű és méretű munkássága honismeretünk felbecsülhetetlen értékű kincse.

Az életmű hallatlan gyorsaságú gazdagodását érzékelteti, hogy a pályaképet a közelmúltig áttekintő monográfia 2002-es megjelenése óta, tehát két év alatt nyolc Beke könyv jött ki a nyomdából. Ezek: a *Barangolások Erdélyben* 4. és 5. kötet – a *Bartók szülőföldjén* és a *Déva vára alatt* – a *Korjellemző magyar próza* sorozatban a *Csángó történet* című regény, az *Advent a kaszárnyában* című novelláskötet, a publicisztikáiból válogató *Gyulafehérvár árnyékában* és a kisebbségi utazások alcímű *Megrokkant élet* című könyv.

Gyűjtsd a termést kalangyába – mondotta egykor Szenteleky Kornél. Ilyesféle belső parancsnak engedelmeskedett Beke György, amikor *Makacs realizmus* címmel interjúiból, újság- és folyóiratcikkeiből ad válogatást.

A kétkötetes mű időben legkorábbi írása az *Új Székely Nép* 1946-os évfolyamából való Szabédi-interjú, s a legújabb a *Magyar Szemle* 2002-es és a *Nyelvünk és Kultúránk* 2003-as évfolyamában közölt tanulmány. E két határkő jelzi a gyűjteményes kötetek tágasságát, távlatait és frissességét is.

Az összegyűjtött írások terjedelme változó, a kétflekkes recenziótól a harminc oldalas tanulmányig terjed. Többségük folyóiratközlés volt, néhány közülük a pályatárs írók kötetének bevezetője, illetve utószava. Ez utóbbi típus két írása (az

egyik a csángó költő Lakatos Demeter könyvéhez kapcsolódik, a másik Duba Gyula szépirodalmi szociográfiájára reflektál) témájában – cseppben a tenger – ott vannak az író iránytűjének pólusai, az író tere, „szerelmes földrajza" Csángóföldtől Mátyusföldig, s tovább – Felsőpulyáig, Cambridge-ig, Dél-Bácskáig –, vagyis mindazon vidékek, falvak, tájak, városok, ahol a magyar sors szépségét és nehezét hordó ember él.

Az írások első megjelenésének dátuma, a megjelenések ritkasága vagy gyakorisága a kor és a pálya összefüggéseire utaló adatsor. Mi olvasható ki ebből? A negyvenes évekbeli indulás és első közlés után a közlési dátumokban hiátus jön, az ötvenes évek az író kényszerű szilenciumának ideje volt. A közlések a hatvanas évek végén, a hetvenes években sokasodnak. Az ekkor kezdődő másfél évtizedből – a nyolcvanas évek elejéig – mintegy harminc írást tartalmaz a két könyv. A nyolcvanas évek közepe, második fele az újabb szilencium kora, ezt az időt egyetlen írás – Tiszatájban közölt esszé – képviseli. A zsilipnyitó kilencvenes évek munkásságát mintegy húsz esszé, interjú, tanulmány reprezentálja. A kötetbe válogatottakból a legtöbb írást az *Utunk*, a *Nyelvünk és Kultúránk*, *A Hét*, a *Magyar Szemle* közölte, de több írást „jegyez" a *Hitel*, az *Igaz Szó*, a *Tekintet* és a *Tiszatáj* is.

A kötetek tematikai, műfaji sokszínűsége az írói tájékozódás és tájékozottság sok irányára, az írói eszköztár gazdagságára mutat. Ezzel a megállapítással Beke György hűséges olvasóinak, olvasótáborának nem mondunk újat, hiszen az eddigi Beke-életmű ugyanezt példázza. Mint ahogy a műfaji, tematikai gazdagságot együtt tartó kohéziós erő is ugyanaz: a nemzetféltő aggodalom, a megnevezés és rámutatás igényéből és erejéből táplálkozó, élő megőrződés.

Az író – a *„Tanulmányok, interjúk, portrék"* alcímű kötetekben – miközben az irodalom és a mindennapok, az eszmék és tények útjain jár és vezeti olvasóját, saját szellemi curriculum vitae-jét – életrajzát – is megírja és közreadja.

Az indíttatást, az indító élményeket mindenképpen. Ez a Székely Mikó Kollégium, a kollégium mentalitása, s azok a népi írók – Móricz Zsigmond, Veres Péter és mások – akiktől az első szellemi útravalót kapta.

Mit ér a betű, ha irodalom? – kérdezi a kötetnyitó írás, s az ars poeticát a Veres Péter-i „hármasszabály"-ban, a „hármas kötelességben" találja meg. Azaz legyen a betű *tett*, legyen *művészet*, s legyen *igaz*, azaz *„egyszerre forrása a szépségnek, emberségnek és a kisebbségi-nemzetiségi önismeretnek."* A Veres Péter-portrét egy 1969-es interjú és Veres Péternek a – két erdélyi olvasójához írt – leveleit feldolgozó olvasmányos és tudós esszé teszi teljessé.

Meghatározó pedagógus és író volt az ifjú Beke György életében a rövid ideig a Mikó-ban tanító és Sepsiszentgyörgyön szerkesztő, tragikus sorsú Szabédi László. A róla szóló *Szabédi-epizódok* – a vele készült 1946-os interjún kívül – öt írást adnak: *Tekintély a kollégiumban, Szabédi szerkesztő úr, Báréi levelek, Rózsahullató fa, Szabédi László és a történelem.* Szabédi Lászlóról írván az egykori „mikós" Beke György a kollégium tanárairól is vall. Így: *„... az érdeklődés, szeretet, aggodalom és közösségvállalás volt az a más, ami a mi kollégiumunkban a tekintélyt élette. Tanáraink nyilván többek voltak, mint mi, mégis velünk egyek a lélek dolgaiban, a sors jegyében, a szavak varázslatában, a tettek valóságában. Éreztük, tudtuk, hogy érzik is azt, amit mondanak. Ha nem is mondhatták ki mindig mindazt, amit éreztek. Kisebbségiek voltunk mi is, ők is."*

És Szabédi? Aki a Bolyai Egyetem megszüntetésekor tiltakozásul vonat elé vetette magát? *„Kevés magyar író szenvedte meg annyira a huszadik századunk fordulatait és fondorlatait, mint az erdélyi Szabédi László. Úgy tetszik, mintha sorsa egyik végletből a másikba dobálta volna, pedig a maga módján a legkövetkezetesebb életpályát járta be."*

Móriczcal kezdődött, vallja Beke György a Móriczról szóló első írásának címében. *„A könyvek szépsége előtt vagy legalábbis azzal együtt érezhettem meg így, hogy az írás cselekvés, az írás maga az élet. Olyan cselekvés, amely fontosabb maguknál a cselekvőknél is. Móricz Zsigmond társaságában született meg bennem ez az érzés. Nem a művei, hanem ő maga sugallta. Akkor még fika voltam. Valóságos írójárás hozta el tehát hozzánk, a kollégiumba. Szinte észrevétlenül jelent meg közöttünk. Tagbaszakadt, nehéz mozgású férfi, szájára busa bajusz esett, eleven szeme nem rejtett semmilyen titkot, de mások titkát fürkészte mindegyre."*

Beke György Pantheonjában ott van *„Erdély patriárkája, Kós Károly"*, *„A kisebbségi sors írója: Nyirő József"*, *„a második világháború után az erdélyi magyar irodalom első magyar küldöttje – Bánffy Miklós*, Tamási Áron, akinek fájó megállapítása, hogy *„Isten velünk, mindenki ellenünk,"*, Molter Károly, aki *„alighanem (...) a romániai magyar irodalom egyik legrokonszenvesebb egyénisége"* volt.

A kortársak közül a nemzedéktárs Sütő András áll az első helyen, akiről *„szólni annyi, mint sorsunkról beszélni."*

Felfedezés az 1998-ban közölt tanulmány Sombori Sándor trilógiájáról. A Magyar Szemlében közölt esszé címe: *Értelmiségi modell kisebbségben?*

A Forrás sorozatban bemutatkozó rokon lelkű és szándékú pályakezdőt köszönti a *Gálfalvi György sorsvállaló riportjai* című írás.

Irodalomtörténeti párbeszédnek tekinthetők a két könyvnek azok a fejezetei, melyekben az író esszéistákkal, kritikusokkal vált szót – ilyen a Kántor Lajossal, Féja Gézával, Bálint-Pataki József történésszel való beszélgetése, s az az interjú is, mely Czine Mihállyal készült 1971-ben, s elkészültekor a cenzura nem engedte megjelenni sem kötetben, sem a romániai országos terjesztésű kiadványokban. Mint Beke György visszaemlékezik: *„Végül a sepsiszentgyörgyi* Megyei Tükör *vállalta a Czine-interjút, és közreadta 1972. február 27-i számában. Valószínűleg a cenzori hivatal sem számított erre a vidéki, egyetlen megyében terjesztett napilapra, amelyet akkor*

Dali Sándor, az egyik legbátrabb irodalomszervező főszerkesztett. Dali előző lapját, az Ifjúmunkást *is szellemi műhellyé tette. Igaz, hogy hamarosan kitessékelték a sajtóból."*

Irodalomtörténeti jelentőségű adalék az 1972-es *Tolmács nélkül* című intejúkötet megjelenése körüli emlékeket idéző *A barátság ára az őszinteség* című esszé. (Nyelvünk és Kultúránk, 2000). Az író – talán nem véletlenül – éppen 56 magyar és román írót szólaltatott meg, hogy vallomásuk alapján vázolja a magyar és a román irodalom és írók újabb kori kapcsolatait. A könyv címlapján nagy betűkkel az 56-os (év)szám szerepel. Az emlékezés apropójaként a román szerzők által írt romániai magyar irodalomtörténetek torzításait, elhallgatásait is tollhegyére tűzi. Nagy örömmel köszönti Mikes leveleinek jó román fordításban való megjelenését, s a fordítót, Gelu Peteanut.

Beke György sok szívügye közül az egyik legismertebbről, a csángókról, s a csángókkal kapcsolatos írásokról még nem esett szó. Pedig – ahogy egy néhány éve összeállított bibliográfia tanúsítja – a csángó-ügy legnagyobb kortárs elkötelezettje, Halász Péter mellett a legtöbb publikáció Beke Györgyé.

A *Makacs realizmus* második kötetének három csángó vonatkozású írása a kötet terjedelmének mintegy negyedét bírja. Sorrendben az első a Dsida Jenő által felfedezett csángó költő, Lakatos Demeter portréja. Életrajz, interjú, hangulatkép, életkép, kulturhistória, emlékezés, nyelvi és esztétikai elemzések együttese a *Magyar költő Moldvában* c. írás, összetéveszthetetlen Beke-mű. A sokféle összetevőből harmonikus szöveg, igazi *„barangoló-műfajú"* írás formálódik, a szépírás és a dokumentum hamisíthatatlan bekei szintézise.

A kötet egyik legizgalmasabb – először a *Nyelvünk és Kultúránk* tavalyi, 2003-as évfolyamában közölt – esszéje: *Magyarságtudat és jövőkép – Halász Péter „bokrétába kötögetett" tanulmányait* ismerteti. Halász Péter munkásságának bemutatása előtt Beke György áttekinti a csángó-kutatás évszázadait, oly nagy neveket említve, mint Gegő Elek, Petrás Mihály, Zöld Péter, Petrás János, Domokos Pál Péter, Szabó T. Attila, Kós Károly. Halász Péter munkáiról szólva így összegez: *„Tanulmányai nyilván a tudomány körébe tartoznak, de olvasmányosságuk, szép stílusú irodalmi művekké is teszi őket. Mindegyiken érződik az a közvetlenség, ami a kutatót csángó adatközlőihez kapcsolja. Halász Péter sorsközösséget vállalt a csángókkal Moldvában és a Gyimes völgyében. Harminc év alatt bejárta, nem is egyszer egész Csángóföldet, őszinte barátságokat kötött, már-már rokonságot vállalt a csángókkal."*

Két téma Halász Péter kutatásaiból, *„amelyek mindegyikünket külön-külön is érdekelnek. Egyik: a moldvai csángók magyarságtudata, másik: a csángó-magyarság várható jövője."* Az asszimilációról: *„Halász Péter helytálló megfigyelése, hogy a moldvai csángók nagy többsége – kivétel mindig akad – nem magyarnak, hanem katolikusnak tartja magát. Ez azonban, mondja Halász, nem okvetlenül magyarságuk megtagadását jelenti – néha azt is –, hanem inkább azt, hogy nem képesek meghatározni identitásukat. Nem tartják románoknak magukat, de magyaroknak sem."*

Szomorú és közismert tény, hogy az erőszakos románosítás legbiztosabb hadserege Csángóföldön a román katolikus papság, mely belülről, a lélek érzékeny pontjaira céloz. Halász Péter, a gond legjobb ismerője, sok évtizedes tapasztalatait summázva nem reméli az asszimiláció megállítását. Az örök optimista Beke György ezzel vitázva érveket, neveket sorol, tényeket rak a mérleg másik serpenyőjébe. S újra a recenzált műből idéz, talán egyetértve: *„A nyelvi beolvadást késleltető hatások némi erősödése azonban korántsem jelenti azt, hogy ez a folyamat visszafordítható vagy akárcsak megállítható lenne."*

Két nemzetpolitikus, Beke György és Halász Péter felelős mérlegelésének, tűnődéseinek a részesei vagyunk a két írás – az eredeti Halász, s a rá reflektáló Beke-esszé – olvasásakor. Mi hát a teendő? – teszi fel a kérdést, s prezentálja a tényeket a két író a népben, nemzetben és távlatosan gondolkodó politikusoknak címezve. Beke György Halász Péterrel polemizálva is egyetért vele: ha a szülőföldön az azonosságtudat és az anyanyelv megőrzésére nincs mód, vagy egyre kevesebb már, akkor segíteni kell, vagy legalábbis nem kell akadályozni, hogy az önmagát megőrzeni akaró egyén és közösség a közös anyanyelv földjén, a megőrzött anyanyelv édesvizében találjon otthont, munkát és biztonságot. Fogyatkozó önmagunkon, a nagyobb közösségen is segíthetne ez. (Vajon tűnődnek-e ezen, s teszik-e, amit kell, akiknek az a dolguk?) A tennivalókról való termékeny eszmecsere, ha elindulna, bizony jó lenne!

A *Magyarságtudat és jövőkép* című esszé tűnődéseit a bukovinai csángókról – s újkori kálváriájuk hiteles krónikása, Tamás Menyhért verseiről – írott esszé viszi tovább.

Beke György kétkötetes portré-, interjú- és tanulmánygyűjteményének valamennyi értékét aligha lehet itt számbavenni. Az egymásnak felelő, egymással összefogódzó, kérdező és válaszoló írások – mint jól komponált zenemű tételei – egyik a másikat erősítve, egyes motívumokat újra fölidézve és nyomatékosítva az egykori első közlés hatását tartóssá és maradandóvá teszik. Örülhet az olvasó, hogy az író vette a fáradtságot, s a töredező, barnuló-sárguló újság- és folyóiratkötegekből „kimentette", láthatóvá tette *makacs realizmusát.*

A népben, nemzetben gondolkodó író makacs realizmusánál talán csak hűsége nagyobb, hűsége ahhoz az ars poeticához, amit Veres Péter és Móricz Zsigmond iskolájában tanult. Mint mondja: *„Számomra a legnagyobb élményt a gimnáziumban Móricz látogatása jelentette. Móricz maga kérte, hogy engedjék be a kisdiákokat is a terembe, mindenkit, aki kíváncsi rá. Tele volt a tornaterem. Emlékszem egy mondatára, hogy ötvenezer éve él ezen a földön, Háromszéken ember, és tőlünk függ, hogy milyen lesz itt a következő ötvenezer esztendő."*

(Közdok Kiadó, Budapest, 2003)

Somos Béla

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum története 1918-2003.[1]

A magyar katonaeszmény, a katona, mint személyiség hazai történetünkben mindig kiemelkedő példaként szerepelt. A hagyományos megítélésben a nemzet romantikus hőse mellett, mint a korszerű hadtudományok elméleti és gyakorlati művelője, közösségben és egyénileg nagy teljesítményekre képes személyek csoportja alatt foglalja össze társadalmunk a magyar katonát. Ennek a pozitív szemléletnek a hagyomány megőrzése, alakítása és gondozása kiemelt nemzeti feladata. IV. Károly királyi levelében, 1917-ben engedélyezte a magyar nemzeti „Hadi Múzeum és Hadi Levéltár" alapítását, amit az Osztrák-Magyar Monarchia keretéből kiszakadt ország 1918 novemberében meg is szervezett. A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum mára olyan intézménnyé vált, amely szakmai elméleti és gyűjtőmunkájával nemzetközi elismertséggel és súllyal szerepel a hasonló világintézmények között. A „Múlt nélkül nincs jövő", a Hadtörténeti Intézet és Múzeum története 1918–2003 című kiadvány, amely a jubileumra jelent meg, egyszerre valósítja meg a múlt és jelen magas szakmai szinten történő feldolgozását. Ezen túl, célorientáltan minden munkaterületet felsorolva, forrásmegjelöléseiben követendő módon, igen jól válogatott képanyaggal tárja elénk azt a sokrétű kutató, feltáró, gyűjtő és feldolgozó munkát, amit részben Budapesten, részben az országban kialakított bemutatóhelyeken (pl. Kecel, Komárom, Szolnok) végeznek. Dicséretes az összeállítás, amely a parancsnokok, igazgatók, és vezetők neveit közli, hisz a sokszor változó és nem egyszer kritikus környezet ellenére is részesei voltak az intézmények folyamatos működtetésének. A Hadtörténeti Intézet és Múzeum különböző szervezeti formái ellenére a kötet Előszavában a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum főigazgatója, dr. Holló József méltán írja: a kötet segít, nevel, tanít és oktat és példát ad a jövő katonáinak és tegyük hozzá, nemcsak azoknak. A jólszerkesztett, szakmailag igényes, tényszerű kritikákban reális, gondosan összeválogatott és jellemző képanyag nyomán az olvasó meggyőzően bizonyosodik meg: az intézmény fontos és felelősségteljes feladatot lát el. A Mádl Ferenc köztársasági elnök ajánlásával kezdődő feldolgozás két fő fejezetbe foglalja a sokrétű intézményi tevékenységet. Az intézmény kialakulásának bemutatása után a Hadtörténeti Intézet és Múzeum szervezete és tevékenysége következik (Főigazgatóság, Hadtörténeti Intézet, Hadtörténeti Múzeum és filiáléi). A Hadtörténelmi Levéltár, a Központi Irattár és Hadisírgondozó Iroda, a Hadtörténeti Könyvtár és Térképtár tevékenysége összefoglalja a tartalmak sokféleségét és tartalmuk, keletkezésük alapján megőrzésük fontosságát mutatja. A korszerű technika a múzeumi tevékenység minden részében fellelhető ezzel a szakszerűségen túl a kapcsolatok kiterjedésére is utal. Dr. Holló József aktivitása, rendszerelvű szemlélete és ezzel vezetői attitűdje jól tükröződik a kötet Epilógusában. Azt írja: „Kiemelt feladatként kezeljük a nemzeti értékek közvetítését, az értékmegőrzést, kapcsolatteremtést múlt és jelen között." Ezt a feladatot a Hadtörténeti Intézet és Múzeum jól látja el és a kötet ismeretében a jövőben továbbra is felelősen képes megvalósítani mindazt, amit a magyar hadtörténelem, a haditudományok elmélete és tárgyi emlékei érdekében tennie kívánatos.

Krisztián Béla

[1] Szerkesztették: *Farkas Gyöngyi, Jankó Annamária és Szijj Jolán*. A megírásában részt vettek: *Andaházi Szeghy Viktor, Babucs Zoltán, Babucsné Tóth Orsolya, Baczoni Tamás, Bán Attila, Bodor Imre, Bonhardt Attila, Cs. Kottra Györgyi, Csákváry Ferenc, Farkas Györgyi, Hausner Gábor, Illésfalvi Péter, Jankó Annamária, Kalavszky Györgyi, Kedves Gyula, Kincses Katalin Mária, Korsós László, Kovács Vilmos, Kreutzer Andrea, Lugosi József, Makai Ágnes, Rácz Balázs, Ravasz István, Ságvári György, Sallai Gergely Pál, Süli Attila, Szigethy-Píros János, Szijj Jolán, Szoleczky Emese, Töll László, Závodi Szilvia*. Hadtörténeti Intézet és Múzeum. Petit Real Könyvkiadó. Bp. 2003.

BALLA BÁLINT – SZŐLLŐSY PÁL (szerk.): Európa keresztútjain

Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem 33 éve

A Szabadegyetem nyugat-európai magyar emigráns szervezet. Székhelye Svájcban található, de tagjai a világ számos táján élnek, így például Angliában, Németországban, vagy Svédországban is. Az egyesület hivatalosan 1972-ben, szellemileg azonban már 1969-ben megalakult. 1969-ben az olaszországi Bolzanoban rendezett Európai Magyar Evangéliumi Ifjúsági Konferencia néhány résztvevője érezte szükségét annak, hogy a közös evangéliumi elmélyülés mellett olyan találkozókat is szervezzen, melyeken – korhatár nélkül – részt vehet, együtt gondolkodhat, véleményt cserélhet bárki, aki az egyetemes magyar kultúra iránt érdeklődik, illetve azt műveli.

A szervezet első komoly rendezvénye, az 1971-es, a Katolikus Egyetemi Mozgalommal közösen szervezett ökumenikus találkozó volt a svájci Sionban. E Tanulmányi Hét végére formálódott ki az újonnan alapítandó, protestáns beállítottságú, de bárki számára nyitva álló szervezet neve: Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, melynek egyesületként való hivatalos bejegyzésére 1972 májusában került sor.

A könyv első részében az elhunyt alapítókra, ősökre és társakra emlékeznek. Így, az alapítók közül például Cs. Szabó László íróra, Tóth János egyetemi tanárra, a Szabadegyetem első elnökére, Szépfalusi István lelkészre. Az ősök és társak között pedig például Bibó Istvánra, Mészöly Miklósra.

A második fejezet a Szabadegyetem néhány tagjának visszaemlékezéseit, verseket, például

Kányádi Sándor költeményét: A XC. zsoltárt, illetve köszöntéseket foglal magába. Ez utóbbiak között például Sütő András 1993-ban, Marosvásárhelyen elhangzott köszöntését, amelyet a Szabadegyetem az évi Akadémiai Napjainak megnyitása alkalmából mondott el.

A harmadik rész történeti, szellemtörténeti tanulmányokat tartalmaz, kitekintve a magyar kisebbségek helyzetére is. Itt találhatjuk többek között Lászlóffy Aladár tanulmányát „Az erdélyi kultúra Európában" címmel, vagy Gábrity Molnár Irén írását a Vajdaság migrációs mozgásairól.

A negyedik fejezet tárgyalja az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem harminchárom évének történetét, visszaemlékezések, korabeli dokumentumok segítségével. A fejezetet Borbándi Gyula: „A Szabadegyetem és a magyar történelem" című írása vezeti be és Gaál Enikőnek „Kévekötő küldetésben", című tanulmánya zárja, melyben a szerző 6-8 dossziényi korabeli jegyzőkönyv, levelezés, körlevél, valamint interjúk alapján vállalkozott a Szabadegyetem történetének megírására. A tanulmány mellékletében találhatjuk a szervezet vezetőségi tagjainak felsorolását a kezdetektől, tehát 1969-től a kötet megjelenéséig, 2003-ig.

Az ötödik fejezet az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem testvérszervezeteit gyűjti össze és ismerteti tevékenységüket, így szó esik például a katolikus Pax Romanaról, az Európai Magyar Evangéliumi Ifjúsági Konferenciáról, vagy a Hollandiai Mikes Kelemen Körről.

A kötetet függelék zárja, melyben a Szabadegyetem 1971 óta minden évben megrendezett Akadémiai Napjainak, illetve Hétvégi Találkozóinak időpontjait, helyszíneit találhatjuk meg. Olvashatunk itt a rendezvények előadásainak témáiról, ezek előadóiról és az ezt követő kerekasztal-beszélgetésekről, illetve az Akadémiai Napok igehirdetőiről, valamint kulturális programjairól is. A kötet végén a Szabadegyetem tagjairól, előadóiról dokumentumokat találhatunk, majd a könyvet a szervezet tagjairól, találkozóiról készült fényképek zárják.

Az évenkénti együttes elmélyülés és elmélkedés heteit 1977 óta az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem könyvkiadással is kiegészíti. Az egyesület gondozásában megjelent kiadványok listája szintén megtalálható a kötet függelékében. E kiadványok közül néhányat kiragadva, megtalálhatjuk Bibó István négy kötetben összegyűjtött munkáit, melyek 1981 és 1984 között jelentek meg. Borbándi Gyulának „A magyar emigráció életrajza 1945–1985" című 1985-ben kiadott munkáját, Hamvas Bélának szintén ebben az évben megjelent „Az öt géniusz" című művét, vagy Lakatos Demeter „csángú strófáinak", verseinek 1988-as válogatását.

Az egy évvel ezelőtt megjelent, az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem munkájának 33 évét összefoglaló kötet az egyesület 66. kiadványaként látott napvilágot.

Mezősi Kamilla

Hódmezővásárhely Történeti Kronológiája

Magyarország első történeti kronológiáját Kerékgyártó Árpád, a pesti egyetem tanára adta ki 1875-ben. A szerző csak a politikai eseményeket és a természeti csapásokat vette számba, a gazdasági és kulturális életre nem terjedt ki a figyelme. Egy évszázadnak kellett eltelnie, hogy megjelenjen Gunst Péter átfogó Magyar történelmi kronológiája 1968-ban, majd 1981-ben Benda Kálmán Magyarország történeti kronológiája a kezdetektől 1970-ig, négy kötetben. E meghatározó műveket országos és várostörténeti kronológiák követték kis számban. Tudunk több folyamatban lévő kronológia készítéséről, de a kész művek száma változatlanul alacsony. Az okok egyike feltehetően az, hogy a kronológia forrásanyaga rendkívül szerteágazó: a levéltári anyag, a statisztika és a sajtó tételes áttekintése, a történeti, szaktudományi munkák (az állattenyésztéstől a művészetekig) ismerete. Sok időt vesz igénybe és a hozam nem más mint dátumhoz szorosan kötődő esemény rövid tényszerű leírása. Arról nem is szólva, hogy a felhasznált források hibáinak kiszűrése igen nehéz (személyek, intézmények, települések nevében előforduló pontatlanságok).

A 2003-ban megjelent Hódmezővásárhely történeti kronológiája előszavában Kőszegfalvi Ferenc a következőket írja: kötetünket a helytörténeti kutatás, a honismereti mozgalom és a városszeretet igénye hívta életre. A közel kétezer adatból kirajzolódik a város története a gazdaságtól a politikán át a kulturális életig. Az események leírása döntő többségükben tárgyszerűek. A régészeti kultúrák leírása a feltételezhető időponton túl a kronológia szempontjából szükségtelen szövegrészeket tartalmaz (ezek a részek a szakirodalomban megtalálhatók). Tanulságos a bejegyzések korszakonkénti terjedelem megoszlása: a régészet 10 oldalt, a reformkor 9 oldalt, 1867-1914 időszaka 31 oldalt, 1957-1989 közötti időszak 22 oldalt tesz ki.

A kronológia egészét tekintve megállapítható, hogy az 1992-ben 54 ezer lakosú város életének, körülményeinek, az ország rendjébe való beilleszkedésének az évszázadok tükrében megrajzolható vázát az érdeklődő helytörténész megismerheti.

Reméljük, hogy a hódmezővásárhelyiek sikeres kötete az ország minél több helységébe eljut és kedvet teremt helyi kronológiák készítésére. Benda Kálmán kronológiájának befejező sorait idézzük „Munkánkat igyekeztünk odaadó körültekintéssel végezni, mégis bizonyosak vagyunk benne, hogy számos tévedés, elírás, kisebb-nagyobb hiba maradt benne. Előfordulhat, hogy fontos adatok kimaradtak, mások, kevésbé fontosak pedig elhagyhatók." A tudós történész őszintesége ösztönözze új kronológiák írását.

A kötetet összeállították: *dr. Szabó Gábor, Borus Gábor, Kőszegfalvi Ferenc*. Munkatárs: *Fülöpné Rákos Éva*. Kiadta a Bába Kiadó. 2003.

Gazdag István

BÉRES JÁNOS

Két új könyvéről[1]

Béres János régimódi, a tanításon kívül sok mindennel foglalkozó, a szolgálati helyét, a falut (és környékét) megszerető, megismerő, magáénak valló, értékeit számon tartó, hagyományait ápoló-őrző és azokat minél szélesebb körben megismertetni kívánó *néptanító* volt. Egész életében alapvetően szülőfaluja, *Bánfalva* (1950-ben Bánhorváttal egyesülve ma Bánhorváti néven szerepel) hagyományvilága foglalkoztatta. Már ez az érdeklődés kísérte el a sárospataki református tanítóképző-intézetbe, ahol a továbbtanulásra, a folytonos önművelésre, az önálló szellemi munkára, a „közjó önzetlen szolgálatára" ösztönző indíttatást kapott. Martonyiban kezdte pályáját, hogy aztán Borsodon folytassa és a „várostalan" Bódvamellék várossá fejlesztett-fejlődő neves településén, Edelényben fejezze be. Egyik utolsó könyvében méltán írhatta alá így a nevét: *Béres János* – egykori néptanító, ny. gimnáziumi tanár, népdalgyűjtő, helytörténeti kutató.

Béres János 1938 óta közölt rövid írásokat Bánfalva és környéke történetéről, népéletéről; adott közre saját gyűjtésű népdalaiból és közöltette néhány olyan karcolatát, „rajzát", amelyekben írói eszközökkel kanyarított egy-egy históriát valamelyik helyi mondából, mondatöredékből, vagy mindenféle „szóbeszédből". Így írt erről: „Kora ifjúságom óta írogatok, publikálok. Számos írásom jelent meg ifjúsági és pedagógiai szaklapokban, helyi, megyei és országos kiadványokban. Egy könyvem jelent meg, Kiöntött a Bódva vize messzire... című népdalgyűjteményem." Rendszeresen részt vett a *Bodgál Ferenc* által szervezett *Istvánffy Gyula Honismereti Gyűjtőpályázatokon* s ott több alkalommal díjazták, megdicsérték pályamunkáit, illetőleg egész munkásságát.

A legutóbbi időben *Laki-Lukács László* próbálta Béres János munkásságát áttekinteni, az arra érdemes darabokat sajtó alá rendezni és kiadni. Az első ilyen Laki-Lukács-féle kiadvány az *Izenetem* című összeállítás volt (Edelény, 2000.), amely húsz, különböző időben készült, nagyrészt helyi-mondai alapozású elbeszélését (mondjuk inkább így: históriáját) tartalmazta. A történetek mindegyike egy-egy erkölcsi tanítás, intés a jóra, közvetlen néprajzi-helytörténeti érdekkel csak akkor bírnak, ha vesszük magunknak azt a fáradtságot, hogy felderítsük a forrásokat, megismerjük az oly sokáig titkolt eseteket, az ezekről szóló mendemondákat, az adatokat, a históriákat magukat, ha megtaláljuk (amíg lehet) az adatközlőket. Közvetett néprajzi-helytörténeti értékkel azonban így elbeszélés-történet formájukban is rendelkeznek. A históriákban régi általános folklórelemek számos lokális adaptációjával találkozunk, amelyek egyikét-másikát csak innen, ezekből a történetekből tudjuk érdemlegesen kommentálni (például sok és változatos ördög-történet, a bűn és büntetés kérdésköre, kincskeresés és találás, a meggazdagodás, a gazdagság és a hatalom szülte mentalitás-változások kérdései, illetve a büntetés, a bűnhődés elmaradhatatlansága stb.). Csak példának okából említjük meg és idézzük itt Ördög Ödön kincstalálását, amit az ördög csak Esztike lányáért enged neki elhordani. Azaz szövetséget köt az ördöggel, ami nem múlhat el büntetés nélkül. Ördög Ödön meggazdagszik, de megmarad paraszti állapotában, a falu tekintélyes, gazdag parasztja lesz. Élete azonban tele van aggodalommal, mert sehogy se akarja Esztikét, aki közben gyönyörű nagylánnyá serdült, átadni az ördögnek. Az ördögről azt mondják a népek, hogy számtalan alakban, formában jelenik meg, kísérti az embereket és hajtja be könyörtelenül az adósságát, viszi el a jussát. Így járt el Esztike megszerzésénél is. A gróf-úrfi képében lépre csalja, megejti a lányt, aki terhes lesz. A szülők megvannak róla győződve, hogy a tettes nem a gróf úrfi, hanem az ő képében mutatkozott ördög volt. Azonnal egy, nemcsak a faluban, hanem a környéken is jól ismert angyalcsinálóhoz folyamodnak. De innentől kezdve halljuk magát a történetet, illetve a történetbe beleszőtt intést, óvást a falvakban mind gyakrabban előforduló születéskorlátozó, terhességmegszakító módszerektől, az angyalcsinálástól: „... mi az az angyalcsinálás papókám – kérdezi az erről mesélő nagyapjától a fiúcska... Az angyalcsinálás az csúnya mesterség, amikor a kisgyereket még magzat korában megölik az anyja hasában. Az ilyen ártatlan kisgyerekek lelke a mennyországba száll, angyal lesz belőle – legalább is így hiszik, így mondják. A bábák érttették ezt a mesterséget. Vagy orsó hegyével szúrták agyon a magzatot, vagy forró vizes fürdő után kenték ki az anyja hasából, vagy angyalgyökér levét itatták meg vele, vagy ki tudja még mit csináltak. Akárhogy is csinálták, kegyetlen dolog volt, mert sokszor nemcsak a magzatot ölték meg, hanem az édesanya is belehalt a műveletbe. Sokszor suttogtak ilyesmiről az emberek, ha fiatalasszony hirtelen halt meg a faluban..." Csak a történet kikerekítése céljából írjuk ide, hogy a szerencsétlen Ördög Esztike is így járt, bár a „műveletbe" éppen nem halt bele, de becsületét vesztve, hamarosan elsenyvedt.

Sokkal többet kell mondanunk a másik, ugyancsak 2002-ben megjelent kötetéről. Ennek csak az „előnyomatát" láthatta, a könyv megjelenését már nem érte meg: Béres János Edelényben 2002. szeptember 13-án elhunyt. Ezt a könyvét is *Laki-Lukács László* gondozta. A színvonalas kiadvány nemcsak a kötet címében jelzett bánfalvi lakodalomról szól, hanem emellett a tanulmány mellett több, ugyancsak fontos, más közleményt is tartalmaz. A kötetet *Demeter Zoltán* bánhorváti polgármester-református lelkész *Lectoris Salutem!* című, de a Béres János intenciójából és nagyrészt anyagából is léte-

[1] Izenetem. Béres János írásai. Edelény, 2000.; Bánfalvi lakodalom a XX. század elején. Bánhorváti-Edelény, 2002.

sült *Bánhorváti Falumúzeumot* is megemlítő üdvözlő-bevezetője nyitja meg. Utána Béres rövid *Bevezetése* következik, ami nem más, mint egyfajta önéletrajz. Ezt követően olvashatjuk a szerző több részből összeállított, eléggé terjedelmes és jól illusztrált tanulmányát *Bánfalva múltjából* címmel. Csak ezután következik a kötet bizonyos korlátozással, változással címadó írása: *A lakodalom vagy lagzi*. Ez a tanulmány is sok dal-énekszöveget tartalmaz; közreadja Bánfalva huszadik századi, de gyökeresen hagyományos lakodalmának teljes vers-mondóka anyagát, gondos leírással. Ezt a tanulmányt, amit bizton nevezhetünk forrástanulmánynak is, nagyon szépen kiegészíti a kötet következő, kottákkal kísért népdal-tanulmánya: *Mit daloltak régen Bánfalván* ? Az itt ismertetett, illetve dallamaikkal együtt közölt dalokat nyolc csoportba sorolva adja elénk. Az első csoportban – *Házasság előtti (leányt, fiút kereső) dalok* – nyolc dalt közöl. A második csoportban – *Tipikus lagzis dalok (esküvőre menet-jövet)* – hat dalt találunk. A harmadik csoport igen gazdag – *Lányok, asszonyok táncához (amikor nincs zene, mert a cigányok vacsoráznak)* –, mert tíz dalt tartalmaz. A negyedik csoport se marad le – *Mulatós lagzis dalok (inkább a fiatalok dalolják, a zenészek pihennek)* –, mert ugyancsak tíz dalt ad közre. Az ötödik csoport – *Mulatós dalok (katonadalok)* – pedig tizenkét dalt mutat be. A hatodik csoport eléggé szerény – *A cigányzenészek kedvenc darabjai (hevesen húzzák, ugrós, csárdást járnak rá)* –, mindössze négy dalt közöl. A hetedik csoport – *Mulatós dalok (főleg az idősek dalolják)* – ismét gazdagabb, tizenhat dalt tárgyal. Az utolsó, a nyolcadik csoport – *Tréfás dalok (egy részük aktuális lakodalmi)* – négy dallal szerepel. Azaz az egész tanulmány hetven dallal, mondhatni, hogy ritka, sőt példátlan gazdagsággal dolgozik. Ezen a tanulmányon meglátszik, hogy Béres János réges-rég foglalkozik a Bódva-völgyi népdalokkal, hogy ezen példa-dalok közt is több régi gyűjtésű, ma már talán nem is ismert dallal is találkozunk. Egyúttal arról is informál, hogy Béres János néprajzi- munkásságának ez, *a népdalgyűjtés* a legjelentősebb része. Közli a dalok témák szerinti és a dalok kezdés szerinti mutatóját is.

A kötetet – nagyon helyesen – egy, a szülőfaluról, Bánfalváról és közvetlen környékéről szóló (a Béres János életében és munkásságában oly nagy szerepet játszó, különben kevéssé ismert Bánhorváti község komplex helytörténeti bibliográfia) irodalomjegyzék kíséri és egy *In memoriam* című, életrajzi adatokkal átszőtt méltatás (*Laki-Lukács László*) zárja.

A két kiadványt külön úgy is értékelhetjük, hogy szép példái a közösség előrehaladásáért munkálkodók megbecsülésének. Mindkét kötet és nem különben Béres János személye-munkássága megérdemli, hogy felfigyeljünk rájuk és értékük-nek megfelelő módon foglalkozzunk velük.

Dankó Imre

TÓTH DEZSŐ:

Egy évszázad egyesületi mozgalmai Dákán

Dáka, a Veszprém megyei Pápától 7 kilométerre, a Pápa-Jánosháza útvonal két oldalán hosszan elnyúló kisközség. Főutcáról nyíló két-három mellékutcája is csak néhány évtizede alakult ki. Lakossága alig több mint 600 fő. A hely régi település voltát néhány késő vaskori karperec bizonyítja. Egyetlen említésre méltó épületegyüttese a Batthyányi-kastély. Ilyen paraméterekkel soktucatnyi magyar kisközség rendelkezik: bizonyítottan régi település, lakossága ezer alatt, van egy valamirevaló földesúri, kegyúri kastély vagy kúria, ami a második világháborút követő évtizedek során lehetett iskola, gyermekotthon, tsz-iroda vagy valami hasonló, de az is lehet, hogy „jóemberek" időközben még a téglái is széthordták.

Mi az, ami mégis említésre méltóvá teszi Dákát? Történt, hogy 1989-ben, amikor már lehetett, megalakult a *Szülőföld Baráti Kör* nevű egyesület. Ez a civil szerveződés az 57 alapító taggal helybeliekből és elszármazottakból olyan baráti társaságot hozott létre, ami az eltelt tizenöt esztendő során folyamatosan és eredményesen működött. Ennek a folyamatos munkának az eredményeit rendszeresen közzé is tette. Dákáról az évek során – a Szülőföld Baráti Kör kiadásában – 12 vékonyabb-vastagabb kiadvány jelent meg. Az egyesület alapító elnökének, dr. Tóth Dezsőnek a meghatározó tevékenysége kellett mindehhez. A legutolsó kiadvány, a Dákai füzetek 10. kötete, *Egy évszázad egyesületi mozgalmai Dákán* címmel, emléket állít a falu egyesületeinek és bemutatja a jelent is. Emléket állít, mert az országos és a megyei kép bemutatása után a szerző a rendelkezésére álló dokumentumok alapján sorra veszi a falu különböző civil szervezeteit a XIX. század végétől kezdődően, majd részletesen tárgyalja a mai egyesületi életet.

A reformkori indulás után, a szabadságharc leverését követően, az 1850-es évek végén kezdődött országosan ez a mozgalom. Veszprém megyében, az 1870-1880-as években csaknem száz egyesület, olvasókör, társulás alakult. A dákai civil szervezetekről viszonylag kevés írásos anyag maradt fenn, de ezekből is biztonságosan rekonstruálható működésük.

A dákai Olvasókör szervezése már a XIX. század végén elkezdődött, de csak 1906-ban érett meg a helyzet arra, hogy kérvényezzék a kör indítását. Működése még ugyanebben az esztendőben megindult. A Földművelésügyi Minisztériumtól kapott 150 kötettel induló könyvtárat az évenkénti színielőadások és farsangi bálok bevételével gyarapították. A meglévő analfabétizmus miatt a felolvasásoknak is jelentős szerepe volt. Így azután ez a kör – hasonlóan az ország számos olvasóköréhez – klubként is funkcionált. Az olvasókör könyvállománya az 1920-as években összeolvadt a református iskola könyvtárával és az olvasókör működése végleg megszűnt.

A helyi tűzoltó egyesület még a XIX. század végén megalakult. Részletes információ azonban csak az 1911-es *Veszprém vármegye tűzrendészete* című kiadványban olvasható róla. A tűzoltás eszközeit a falu egyemeletes Törvényházában tartották. A felszerelés gyarapításához az egyesület saját bevétellel is hozzájárult. Ilyen volt az évente tartott pünkösdi tűzoltóbál, és az úgynevezett Tűzoltóalap. A több évtizedes fennállása során számos jelentős tűz eloltásában jeleskedtek az önkéntes dákai tűzoltók, akik a második világháború során rendszeres tűzőrséget adtak a nyári hónapokban. A világháború után még működött az egyesület, de 1998-ban a szertár lebontása után a szervezet végleg megszűnt.

A dákai leventeegyesületet valószínűleg az 1925-ös esztendőben szervezték és működése 1945 elejéig tartott, ekkor a levente korú fiatalokat bevonultatták és a gyerekemberek – hasonlóan sok ezer társukhoz az országban – hosszú hónapokra, évekre idegen fogságba kerültek. Közülük többen ott is hunytak el. A helyi leventemozgalomról Tóth Dezső írt a Dákai füzetek 5. kötetében.

Az elveszített első világháború, a Tanácsköztársaság, a Trianon utáni évek nyomorúsága Dákán is elősegítette a Dákai Hitelszövetkezet megalakítását. A hitelszövetkezetre valós igény volt és már 1925-ben 120 tagja volt. Ugyancsak ekkor alakult meg a Dákai Hangya Fogyasztó és Értékesítő Szövetkezet, ami aztán 1945-ben Földművesszövetkezetté alakult át.

A földdel dolgozó emberek szakmai műveltségének javítására szolgáltak azok a gazdasági tanfolyamok, melyeket alkalmanként szerveztek a falusiak részére. Egy ilyen, 1927-es eseményről – amelyen megjelent gróf Batthyányi Ilona a 48-as vértanú miniszterelnök lánya, mint a falu földbirtokosa – a Pápai Hírlap is tudósított. Ez a mozgalom 1941-ben szerveződött egyesületté és ekkor alakult meg 44 fővel a Dákai Gazdakör.

A kulturális és gazdasági civil szerveződések mellett jelentős volt Dákán a különböző vallási, elsősorban a református egyesületek működése is. Tóth Dezső kiterjedt és alapos gyűjtőmunkájának eredményeként olvashatunk a református énekkarról és a nőegylet munkájáról. A katolikus egyházközségnek ilyen jellegű szerveződései nem voltak, de rendszeresen tartottak különböző összejöveteleket, pl. kézimunka tanfolyam, kulturális előadások stb. Mindezek a közösségeket összekovácsoló civil szervezetek, egyesületek 1946-tól megszűntek és több mint négy évtizedre eltűntek a magyar társadalomból.

Az *Egy évszázad egyesületi mozgalmai Dákán* című kötet nagyobb része az új indítású *Szülőföld Baráti Kör* másfél évtizedes működésével, eredményeivel foglalkozik. Ennek a civil egyesületnek alapító elnöke és motorja a kötet írója, a könyvtáros és helytörténeti kutató Tóth Dezső. Az 1989. április 2-iki dátumtól, az alapítás napjától kezdve kronologikus sorrendbe szedve közli a kör működésének valamennyi mozzanatát. A különböző események között elsősége van a Batthyány-kultusznak, valamint az ehhez kapcsolódó összejöveteleknek, kirándulásoknak. Még tudományos emlékülést is szerveztek és az előadások anyagát kötetbe rendezve adták ki a *Dákai füzetekben*. Batthyány Lajos miniszterelnök emlékművét kivégzésének 100. évfordulóján avatták fel. Az egyesület emlékoszlopot állított a két világháború dákai áldozatainak, ezek nevét kiadványban is megörökítették. Rendszeresen megemlékeznek a falu hőseiről. Nem feledkeztek meg a faluban felállított olasz menekülttáborról sem, találkozót szerveztek az egykori menekültekkel. Az erre vonatkozó rendezett anyagot ugyancsak megjelentették. Képeslapot adnak ki Dákáról, rendszeresen baráti beszélgetésre hívják a község híres elszármazottjait az *„E tájról indultak"* előadássorozat keretében. Kiadták a falu parasztköltőjének, Kapcsándy Sándornak a verseskötetét. Évente megünneplik – a falu teljes lakosságával együtt – március 15-ét és október 23-át. A millenniumi események kapcsán emlékparkot létesítettek a faluban, megterveztették a község címerét és zászlaját, amit ünnepélyes külsőségek között avattak fel.

Az egyesület eseményeit részletes rögzítő kronológia után Tóth Dezső elnök a vezetőségi ülések napirendjét és a megtartott közgyűlések munkáját foglalja össze röviden. Ezt követi egy részletes tagnévsor a belépés időpontjával és a jelenlegi státusz megadásával. A tagok közül számosan fotót és rövid életrajzot is mellékeltek ehhez. A kötet írásos anyaga a dákai Szülőföld Baráti Kör sajtójával, a könyvhöz kapcsolódó bibliográfiával és az eltelt 15 év munkáját megörökítő fényképanyaggal zárul.

A kötet a 48. Országos Néprajzi Gyűjtőpályázaton első díjban részesült, hitelesítve a munka értékét. Azonban a szerzőnek helyben, Dákán, Dákáért végzett munkája ennél sokkal fontosabb. Dr. Tóth Dezső nélkül sem az egyesület, sem a *Dákai füzetek* sorozat nem születhetett volna meg. Az eltelt 15 esztendőben szisztematikusan feltárta és megjelentette a falura vonatkozó ismereteket, létrehozott és működésben tartott egy olyan civil szerveződést, amely önmagát folyamatosan megújítva bizonyára képes lesz eredményesen működni a továbbiakban is. (Dákai füzetek 10. Veszprém, 2004.)

Dr. Csiszár Miklós

RAJ ROZÁLIA – NAGY ISTVÁN:

Doroszlói népi textíliák

Vajdasági néprajzi gyűjtőink közül most a fenti szerzőpáros gazdagította ismereteinket Bácska-Szerbia északi régiójának már a „Gyöngyösbokréta" óta jól ismert faluja, Doroszló textilkultúrájáról írott kötetével.

A vaskos mű 2001-ben jelent meg a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma és az „Alapít-

vány a Magyar Népművészet Oktatására" támogatásával. Katona Imre előszavában a szűkebb régió történeti múltjával ismerteti meg az olvasót. Ő Doroszlót (Doroslovo) és Gombost (Bogojevo) a Duna mentéről, kulturálisan – zene-tánc-viselet szempontjából – egységnek tekinti, sőt Bácskertest-Kupusinát is ide sorolja. Valójában Kupusina identitástudata, de kultúrája és viselete eltér a másik kettőtől. Máig palócoknak tartják magukat, akik a török után települtek. Kapcsolatot tartanak a palócsággal napjainkban is.

A bevezetőben eligazítást kapunk a szerzők szempont-rendszeréről, célkitűzéseikről, ami a mű megírásában vezérelte őket. Raj Rozália, maga is doroszlói születésű, szülőföldje iránti szeretete-tisztelete arra ösztönözte, hogy mennél teljesebb képet adjon szűkebb hazájáról. Gyűjtőtársával, Nagy Istvánnal hosszú évek munkája lát itt napvilágot! A 45 adatközlőtől kapott információkat 92, az 1900-as évekből való fekete-fehér viselet fénykép hitelesíti.

Az első fejezet a csecsemőkortól a színpadi öltözetig részletesen tárgyalja, leírja mindazt, amit a viseletről tudni kell. Az íratlan törvényektől a változás mikéntjéig, a vásárolt és házilag előállított textíliákig a különböző viseletdarabok színes fotóival a színek tájnyelvi változásaival mind a megértést szolgálja. A legkedvesebb adatközlő Tallós Matild fotójával zárul ez a fejezet, a kötet címe azonban lehetőséget ad arra, hogy nem csak a falu viseletét ismerjük meg.

A második fejezetben a tisztaszoba textíliáit mutatja be. A szobák bútorzata, elrendezése, tíz tisztaszoba részletes leírása a tulajdonosok, örökösök fotóival együtt monumentális anyag. A szobák hímzésekkel díszítettek, 90 % fehér lyukhímzés. A festett falat, a barna bútorokat polgárias jellegű patyolatossá teszi a sok fehér-hímzés. A gyönyörűen kivitelezett, ropogós, keményített, díszítményekben gazdag, parádés gyolcsok a látványt különlegessé teszik, templomi hangulatot árasztanak. A tisztaszoba nemcsak státuszszimbólum, de a fáradt asszonykezek varázslatos munkáinak szentélye is. A fejezetben nemcsak a bútorkészítő asztalosok nevével ismerkedünk meg, de azt is megtudjuk, hogy 1973-ban Bártol Rózsika kelengyéje hány darabból állt: s hogyan kellett, illett rendben tartani, gondozni.

A harmadik fejezet az alkalmazott díszítések-hímzések gyakorlati megvalósítását segíti. A négy csoportba osztott hímzésfajták java újstílus, dúcolással vagy szálszámolással készült. Az előrajzolásos sem tarka, nem alkalmaz sokféle színt, nem úgy mint pl. Kalocsa. Az öltésfajták sem különlegesek. Akár felnagyított a minta, akár nem, visszafogott, nem hivalkodó, de szerénységében is dekoratívvá teszik a tisztaszobák textíliáit.

Az eredeti méretű rajzok lehetővé teszik nemcsak a válogatást, de az újraalkotásra is biztos alapot adnak. Az öltésfajták leírása könnyen leolvasható róluk. A több, mint 100 oldalnyi válogatás Diósiné Polák Margit nyomódúc és keresztszemes mintakészletéből való. Ezek kézi és gépi hímzésre alkalmasak. A kivitelezésre szánt ornamentikák a funkciónak megfelelően variálhatók. Kis és nagy méretű textíliákra alkalmasak a sor, sarok és középminták.

Szalai Piroska gyűjtését – 1970-1985 – úgy adják közre a szerzők, hogy a tudományos feldolgozások igényének megfelelnek, s méretében is hűek az eredetihez. Végül a hajtogatott grafikák az elrendezés módjára is biztos támpontul szolgálnak.

Rajz Rozália és Nagy István példát adnak a szülőföld- és a haza szeretetéből mindenkinek, aki kézbe veszi ezt a kötetet. Egy néprajzi kis tájat, annak kulturális értékeit úgy tárják elénk, hogy nemcsak szellemiekben leszünk gazdagabbak egy kisebbségi magyar hagyománnyal, de haszonnal forgathatja művüket mindenki, aki hímezni szeret.

A fehérhímzés mindig korszerű és célszerű, hiszen könnyen mosható. Köszönjük társadalmi gyűjtőpárosunk értékes-fáradságos munkáját.

Borbély Jolán

VASS TIBOR:

Az ózdi nyersanyaggyártás története 1906–1996.

Többször is átlapoztam Vass Tibor Ózd fénykoráról és aranykoráról szóló munkáját – amit az Ózdi Városi Művelődési Központ Lajos Árpád Honismereti Köre adott ki 2003 végén –, és minden alkalommal felfedeztem benne valami újat, ami fölött korábban átsiklottam. Egy ipartörténeti, gyártörténeti munkának meggyőződésem szerint több olvasata, s több üzenete is van.

A tények, adatok, események összerendezése, rendszerezése, pontos felsorolása nagyon fontos ahhoz, hogy eligazítást adjon, s fennmaradjon az utókor számára. A történések, folyamatok leírása szintén páratlan érték, hiszen másként csak a szakmabeliek – esetleg tankönyvekből – tudhatnák meg, hogy Ózdon miként történt a vasgyártás, milyen technológiát alkalmaztak, s hogyan fejlesztették azokat. Az egyszerű olvasó számára ezt is nyújtja Vass Tibor – jeles helytörténész, ipartörténeti kutató – könyve, s ez sem kevés. Azonban ennél sokkal jelentősebb információkat is hordoz a kötet. A vas- és acélgyártás valóban történelmi távlatba nyúló kezdetének felelevenítése kapcsán arra is rá kell döbbennünk, hogy a történelmi Magyarország milyen természeti kincsekkel rendelkezett. Gömör vármegye volt a vaskohászat bölcsője, a vas mellett a kiterjedt erdőségek fáira is szükség volt, s a felvidékiek, a tótok nagyon is értettek az olvasztókemencék fortélyait már a XVIII. század végén. A könyv azt is elénk tárja, hogy a kapitalizmus kialakulásakor milyen társaságok, egyesületek jöttek létre, hogyan változtak azok, miként váltak igazi, hitelképes vállalkozásokká, s tulajdonosaik milyen formában működtették azokat.

Ózdon, a környék barnaszénkészletét és erdeit kihasználva, már az 1800-as évek közepén volt vasgyár. A szabadságharc bukása után a magyarországi ipar fejlődése is meglódul, s a konjunktúra fellendíti az ózdi gyárat is. A korszerű technológiákat mindig alkalmazták, így rendre megújul, fejlődik, terebélyesedik a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt., ahol sok magyar embernek is munkát adtak, de a szakmai vezetés idegen, főleg németek, tótok. A vasgyártás szakmai szavaiból is láthatjuk ezt, amit szintén csokorba szedett, és közöl a szerző.

Az ózdi kohótelep 1913-ra már hatalmas, hazánkban a legnagyobb. Évi százezer tonnás a termelése. A XX. század elején is jelentős fejlesztések történtek, melyek az I. világháború miatti igényeket kielégítették. Trianon azonban súlyos helyzetet teremtett. A vasmű vasérc, magnezit, mészkőbányái, a hatalmas erdőbirtokok és a nyersvasgyártás egy része is Csehszlovákiába kerültek. A vas- és acélgyár (Ózd), a lemezgyár (Borsodnádasd), valamint a nógrádi szénbányák voltak Magyarország területén. Koksz és nyersvas nélkül nem volt egyszerű a termelést újraindítani. Ózdnak azonban mégsem ez okozta tragédiáját, hiszen ekkor még talpra tudott állni. Újabb fejlesztéseket valósítottak meg, s a termelés ismét felfutott. A II. világháború után pedig azért nyílt új korszak, mert a „vas és acél országát" felépíteni szándékozó kormányzat mindent megadott, ami a fejlesztéshez, a termelés bővítéséhez kellett. Ózd 48 ezer lakosú várossá fejlődött, a gyárban 13–14 ezer ember is dolgozott. Azonban egy rossz döntés már 1978-ban megpecsételte az ózdiak sorsát, bár ezt akkor csak kevesen sejtették. A döntés minősége csak jóval később derült ki, akkor még nem volt ez előre látható. Vass Tibor összefoglalójában olvashatjuk, hogy az akkori kormányzat a konverteres acélgyártás bevezetése helyett, az akkor már elavultnak számító Siemens-Martin kemencék további használata mellett döntött, rövid távú – akkor éppen a nagy beruházások miatti igény okán – céljai érdekében. Ez később nagyon megbosszulta magát. A rendszerváltáskor pedig már szinte nem lehetett megállítani a leépülést, a teljes megsemmisülést. A szerző a leépülés, felszámolás folyamatát is részletesen leírja, történelmi dokumentumok közreadásával.

A dolgozó emberről is szól ez a kötet, hiszen a vas- és acélgyártás, a gyár története mellett a munkások életviszonyait is megismerhetjük, munkakörülményeit is nyomon követhetjük. Ez a fejezet is nagyon tanulságos, hiszen a nem ózdiak el sem tudják képzelni, milyen nehéz, sőt keserves munka volt a vasmű szinte minden területén.

Megrázó és tanulságos e kötet, ha valóban belegondolunk a nehézségekbe. A Népszabadság épp 2004 elején írt az ózdi tragédia egy szeletéről, a pusztulásról. Egy fotón azonnal felismertem a hétesi lakótelep épületeit, melyet Vass Tibor is bemutat. A vasgyári vezetőknek épültek a hétesi völgyben az első házak 1905-ben. Ezekben volt nagy szoba, kis szoba, konyha, kamra, padlásszoba, pince, volt az épületben víz, s fűtését kályhákkal oldották meg. Nyári konyha, fáskamra, baromfi és sertésól is tartozott hozzá, s egy kis konyhakert is. A munkások számára – hiszen sokan messziről jöttek ide dolgozni – is épültek szállások. Ezekben víz nem volt, de volt kút a közelben. A lakótelepen két sütőkemencét is építettek, s sütöttek is rendszeresen bennük kenyeret. Abban a korban a gyárak, a tulajdonosok így gondoskodtak alkalmazottaikról. S ez nemcsak Ózdon volt így. Ezek a százados, szebb kort megért házak ma a cigányok nyomortelepei. Tönkremenve, félig elpusztulva, lakhatatlan, emberhez méltatlan környezetben és állapotban várják a bontást, melyet az önkormányzat elhatározott.

A kötet emléket állít azoknak a vezetőknek, mérnököknek, akik 1907-től a vasgyártásban Ózdon dolgoztak, a gyárat irányították. Gazdag képanyag teszi még érdekesebbé és fontosabbá a kötetet, amely mindnyájunk tanulságául szolgál, ha kezünkbe vesszük.

Kiss Erika

Honismereti Bibliográfia

Acta Papensia. A Pápai Református Gyűjtemények közleményei. Főszerk.: *dr. Hudi József*. Pápa 2001. 3–4. 127–270. old. – A tartalomból: *Vörös Boldizsár*: Napok, emlékek – naplók emlékiratok; *Kránitz Zsolt*: A pápai kollégiumi Jótékony Egylet története (1844–1858); *Jakab Réka*: A veszprémi református egyházmegye levéltára a XIX. században; *Hermann István*: Sikertelen magzatelhajtás a XVII. század elején; *Köblös József*: A pápai reformátusok küzdelmei a szabad vallásgyakorlatért a XVIII. század elején II.; *Bodolay Jenő*: A Pápa városi iparostanonc-iskola története.

Acta Papensia. A Pápai Református Gyűjtemények közleményei. Főszerk.: *dr. Hudi József*. Pápa 2002. 1–2. 204 old. – A tartalomból: *Tóth István György*: Alfabetizáció a XVII–XVIII. századi Magyarországon; *Dominkovits Péter*: Az írásbeliség szerepe egy XVII. század eleji mezőváros (Szombathely) jogéletében; *Varga J. János*: Batthyány I. Ádám és az írásbeliség; *Dukkon Ágnes*: A tanítás és a szórakoztatás szempontjai a XVII. századi könyvnyomtatók gyakorlatában; *Horváth József*: Írásbeliség és végrendelkezési gyakorlat a XVII. században; *Séra Bálint–Szalánszki Edit*: Falra hányt ördög. Vallási hiedelemmotívumok a XVII–XVIII. századi kéziratos protestáns prédikációkban; *Barna Gábor*: A történelmi emlékezet megszerkesztése: helyi identitás- és mítoszteremtés (A „Megszálló Levél": Kunszentmárton XVIII. századi újratelepítéséről szóló elbeszélés; *Hudi József*: Az írni-olvasni tudás helyzete Veszprém megyében 1797-ben; *Benda Gyula*: Írni tudás és iskola; *Szacsvay Éva*: Hang, kép, szöveg: a kummunikáció váltásai a templombelsők dekorációjának példáján.

Acta Papensia. A Pápai Református Gyűjtemények közleményei. Főszerk.: *dr. Hudi József*. Pápa 2002. 3–4. 205–290. old. – A tartalomból: *Kemecsi Lajos*: mezővárosi élet a hagyatéki levéltárak tükrében (Tata-Tóvárosi hagyatéki leltárak 1768–1846); *Kis-Halas Judit*: „Amikor gyógyítok, angyalok jelennek meg a szemem előtt" – Egy dél-baranyai szent gyógyító; *Hermann István*: A Karthauziak Pápán. Adalékok a pápai házak és házbirtokosok történetéhez; *Mezei Zsolt*: Egy ősnyomtatvány kéziratoldala (Missale Strigoniensis, 1486); *Kiss István*: A pápai céhek életéből.

Acta Papensia. A Pápai Református Gyűjtemények közleményei. Főszerk.: *dr. Hudi József*. Pápa 2003. 1–2. 172. old. – A tartalomból: *Hudi József*: A falutörténetírás múltja és jelene Magyarországon; *Márfi Attila*: Gondolatok a baranyai településtörténeti kiadványokról 1990–2002; *Komlósi József*: Fejér megyei településtörténeti monográfiák 1990–2002; *Horváth József*: „Falumonográfiák" Győr-Moson-Sopron megyében; *Horváth Géza*: Településtörténet és/vagy monográfia (Komárom-Esztergom megye); *Bősze Sándor*: Somogy megye településtörténeti irodalma 1990–2002; *Aradi Gábor*: Adatok és tények a Tolna megyei helytörténetírás irodalmáról; *Benczik Gyula*: Községi monográfiák Vas megyében 1990–2002; *Márkusné Vörös Hajnalka*: Településtörténeti monográfiák Veszprém megyében 1990–2002; *Kiss Gábor*: Településtörténeti monográfiaírás Zala megyében.

Acta Papensia. A Pápai Református Gyűjtemények közleményei. Főszerk.: *dr. Hudi József*. Pápa 2003. 3–4. 173–320. old. – A tartalomból: *Schilde René*: Hivatás- és identitástudat a Jancovius-családban: egy német szakember a magyar könyvkereskedelemben; *Kerpel Péterné*: Egy reformkori pápai diákfolyóirat: a „Rózsa" (1836–1837); *Köblös József*: A pápai reformátusok küzdelmei a szabad vallásgyakorlatért a XVIII. század elején III.; *Gyurátz Ferenc*: A pápai evangélikus gyülekezetek eltörlése s újra megalapítása a múlt században.

„Alkotni, teremteni kell" Éhen Gyula emlékezete. Szerk.: *dr. Köbölkúti Katalin*. Kiadja az Önkormányzat és a Berzsenyi Könyvtár. Szombathely 2004. 256 old. – *Feiszt Gyula*: Beköszöntő; *Katona Attila*: Töredékes pályakép Éhen Gyuláról; *Gyáni Gábor*: Éhen Gyula, a reformer polgár; *Melega Miklós*: Éhen Gyula polgármester infrastruktúra-fejlesztő programja; *Kalocsai Péter*: Az Éhen-telep, egy vasutas munkástelep létesítése; *Katona Attila*: A modern város és az (elemi) oktatás; *Kozma Gábor*: Éhen Gyula örökségének ápolása; *Pallósiné Toldi Márta*: Válogatott bibliográfia Éhen Gyula munkáiból; Szemelvények Éhen Gyula írásaiból.

Alsóregmec kistükre. Szerk.: *Fehér József* és *Kováts Dániel*. Kiadja a Szlovák Nemzetiségi Önkormányzat és a Kazinczy Társaság. Alsóregmec – Sátoraljaújhely. 2002. 200 old.

Antal Béla: Szurdokpüspöki. Feljegyzések a település történetéből. Szerk.: *Dukrét Géza*. *Partiumi Füzetek* 27. Kiadja a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság, a Királyhágómelléki Református Egyházkerület és a Nagyváradi Római Katolikus Püspökség. Nagyvárad 2003. 118 old.

Antoni Judit – Fülöp Gyula – Szabó Ádám: Adony évezredei. Adony története az ősidőktől 1848.ig. Adonyért Alapítvány. Székesfehérvár 2002, 107 old.

Árpád Jenő: A Fekete Óvoda története. Óvodánk régen és most. Felsőmagyarország K. Miskolc 2002. 88 old.

Bacsa Tibor: Hatvan a XXI. század kapujában. Kiadja a Polgármesteri Hivatal. Hatvan 2003. 160 old.

Balatongyörök múltja és jelene. Szerk.: *Molnár Ambrus*. Kiadja az Önkormányzat. Balatongyörök 2000. 255 old.

Balázs József: Diósgyőr évszázadai. Ady Endre Művelődési Ház. Miskolc 2002. 224 old.

Balázs Kovács Sándor: Szekszárd a XXI. század közepén. CEBA. Bp. 2002. 205 old.

Balláné Bakó Erzsébet – Török Ferenc: Albis. Kismonográfia. Szerk.: *Dukrét Géza. Partiumi Füzetek 28.* Kiadja a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság, a Királyhágómelléki Református Egyházkerület és a Nagyváradi Római Katolikus Püspökség. Nagyvárad 2003. 134 old.

Balogh Margit: Murga. Kiadja az Önkormányzat. Murga 2000. 44 old.

Bácsország. Vajdasági honismereti szemle. Szabadka 2004. I–III. (28. szám) 114 old. – A tartalomból: *Korhecz Papp Zsuzsanna*: A szabadkai városi múzeum Deák-portréja; *dr. Hegedűs Antal*: Mindenkinek, vagy senkinek! – Deák Ferenc és a nemzetiségi kérdés; *Csupor Gyula*: Dicsbeszéd (1895) és Emlékbeszéd (1897); *Szedlár Rudolf*: 1849 a gyász éve Csantavéren; *dr. Horváth Mátyás*: 1848 hétköznapjai Szabadkán; *dr. Békeffy Gyula*: Ünnepi beszéd a Szabadkai Nemzeti Kaszinó 1898. április 1-én tartott „Matinéjén"; *dr. Barsi Ernő*: Kossuth Lajos alakja a népzenében, róla szóló dalokban; *Tari László*: Kossuth Lajos, Zenta város díszpolgára; *Ökrész Károly*: A temerini Szécsen-kastély kétszáz éve; *Pálosi Judit*: Munkácsi Mihály „Colpachi iskola" című festményének története és restaurálása; *Ökrész Károly*: A Tudományos Gyűjtemény; *Ökrész Károly*: Törökbecse egy százhetven évvel ezelőtti útleírásban; *Ádám István*: Újváry Ferenc asztalosmester mosógép és jégszekrény készítő üzeme Temerinben; *Demkólstván*: A nagybecskereki cukorgyár alapításának kezdetei; *Gerlovics Szilveszter*: Középkori magyar pénzek verdehelyei a Vajdaságban II.; *Ricz Péter*: A Kárpát-medencei avar állam létezett, de... Újra kell-e írni a magyarság történetét?; *Laczkovics Imre*: A Habsburg Birodalom utolsó törökellenes háborúja (1787–1791); *dr. Majláth Róbert*: A katonai határőrvidék szerepe az Osztrák Birodalom védelmében; *Szénásiné Harton Erzsébet*: Kalot-mozgalom Bácskában; *Pénovátz Antal*: A pacséri katolikus egyház rövid története a kezdetektől az első világháborút követő impériumváltásig; *Kocsis Antal*: A görög katolikus ruszin egyház; *Kovács Mária*: A [martinosi] Kispiac keresztjei; *Kovács Mária*: Utcáink története – A [martonosi] Szabadkai utca; *dr. Virág Gábor*: Kishegyes háborús veszteségei; *Szőke Anna*: A rokonsági csoportok határai – Adalék Kishegyes társadalomnéprajzához; *Kovács Endre*: Népi táplálkozás a XX. szd-ban: Új irányzatok és hatások egy doroszlói ételkülönlegesség példáján; *Lányi Károly*: Zombor Szent Háromság plébániatemploma; *Dobai József*: Tordai örökváltság („megörökülés"); *Czékus Géza*: Páfrányok a szabadkai Fekete-fürdőben; *Weissenbeck József*: Szüszner Ferenc bácsföldvári tanító életútja; *Drostyák László*: Szlavónbród bombázása, Egy iskola élete csak 28 év lenne?; *Szabó József*: A törökkanizsai futball száz éve; *dr. Sövény Mihály*: Az almási bunyevácok nemes családjai; *Mojzes Antal*: Montenegróiak Ratán.

Bálint Zsigmond: 50 éves a marosvásárhelyi fotóklub, 1953–2003. Lyra Kiadó. Marosvásárhely 2003. 66 old. és 36 kép.

Bárth János: Úz-völgyi magyarok. Településnéprajzi és népesedéstörténeti tanulmány. Kiadja a BÁRTH Társadalomtudományi Bt. Kecskemét 2004. 360 old. és 97 kép.

Beke György: Székelyföld I.: Maros, Nyárád, Kisküküllő. *Barangolások Erdélyben 6.* Felsőmagyarország Kiadó. h. n.; é. n. [2004]. 388 old.

A Berzsenyi Dániel Könyvtár: fejezetek Szombathely könyvtártörténetéből. Szerk.: *Nagy Éva.* Kiadja a Könyvtár. Szombathely 2002. 158 old.

Bezerédy Győző: Hosszúhetény. Szerk.: *Füzes Miklós.* Száz Falu Könyvesháza Kht. Bp. 2000.

Béres János: Lakodalom a XX. század elején. Szerk.: *Laki-Lukács László.* Kiadja az Önkormányzat. Bánhorváti 2002. 111 old.

Bihar megye útikönyve: Nagyvárad, Érmellék, Berettyó völgye, Hegyköz. Írta: *Borbély Gábor, Dukrét Géza, Péter I. Zoltán, Stark Erzsébet.* Prolog Kiadó. Nagyvárad 2004. 174 old.

Bilkay Ruth – Laczkó Gabriella: Szupplikáció a Sárospataki Református Kollégiumban, 1945–1951. *Acta Patakina 10.* Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei. 2003. 196 old.

Bilkei Irén – Káli Csaba – Petánovics Katalin: Zalavár. Száz Magyar Falu Könyvesháza Kft. Bp. 2000. 200 old.

Bíró Friderika – Havasi Bálint – Káli Csaba – Kapiller Imre: Szentgyörgyvölgy. Száz Magyar Falu Könyvesháza Kft. Bp. 2002. 193 old.

Bögöte: falutörténet: 1945–1970. Szerk.: *Polgár Mariann.* Kiadja az Önkormányzat. Bögöte 2003. 55 old.

Brachmann Márta: Mesélő múlt Szajk község történetéből. Kiadja a község és a Német Kisebbség Önkormányzata. Szajk 2000. 54 old.

Bujtor István: Az ítélet. Följegyzések és dokumentumok néhány magyarországi református egyházi döntésről. Kazinczy Ferenc Társaság. Sátoraljaújhely 2002. 2003. 247 old.

Búza Péter: Söjtör. Száz Magyar Falu Könyvesháza Kft. Bp. 2000. 237 old.

Czigány István: Az államiság megőrzése: tanulmányok a Rákóczi –szabadságharcról. Zrínyi. Bp. 2002. 311 old.

Csáky Károly: A Dunától a Szitnyáig. Településtörténeti barangoló. *A Felvidék Művelődéstörténeti Enciklopédiája.* KT Könyv és Lapkiadó Kft. Révkomárom 2003. 352 old.

Császár István – Soós Viktor Attila: Magyar Tarzíciusz: Brenner János élete és vértanúsága. Kiadja a Brenner János Emlékhely Alapítvány. Szentgotthárd 2003. 292 old.

„Csillag gyulladt Zemplén felett": Kossuth szülőföldje, Zemplén. Írta: *Jósvainé Dankó Katalin, Tamás Edit.* Rákóczi Múzeum. Sárospatak 2002. 96 old.

Csoma Gergely: Elveszett szavak. A moldvai magyarság írott nyelvemlékei. Etnofon Kiadó. Bp. 2004. 117 old. 111 színes fényképpel.

Csóti Csaba: Andocs. Száz Magyar Falu Könyvesháza Kft Bp. 2001. 190 old.

Cs. Varga István: Rokonföldön. Xénia Könyvkiadó Technet Kft. Bp. 2004. 365 old.

Danis György: Gerjen. Kiadja az Önkormányzat. Gerjen. 2000. 519 old.

Dankó Imre: Veress Endre élete és munkássága. *Békési Téka 27.* Szerk.: *B. Szűcs Irén.* A Békés Városi Jantyik Mátyás Múzeum tájékoztatója. 32 old. és 12 kép.

A Deák Ferenc Szakközépiskola jubileumi évkönyve 1953–2003. Szerk.: *Antal Róbert* és mások. Kiadja az Iskola. Kazincbarcika 2003. 96 old.

Demeter Zsófia – Lukács László: Zámoly. Száz Magyar Falu Könyvesháza Kft. Bp. 2001. 191 old.

Détshy Mihály: Sárospatak vára. *A sárospataki Rákóczi Múzeum füzetei 43.* 2003. 37 old.

Dobó László: Sormás község története, 1347–1945. Kiadja az Önkormányzat. Sormás 2000. 151 old.

Dobrossy István: Piac, vásár, sokadalom Miskolcon: a Búza téri Vásárcsarnok története. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár és Közterület Felügyelet. Miskolc 2002. 234 old.

A dombóvári Fekete István Kulturális Egyesület Emlékkönyve 2003. Szerk.: *Földi Bodó Imre.* Dombóvár 2003. 244 old.

Dominkovics Péter – Káli Csaba – Kvassay Judit – Molnár András: Kehida. Száz Magyar Falu Könyvesháza Kft. Bp. 2001. 208 old.

Droppánné Debreczeni Éva: Az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum története I. 1877–1933. Kiadja az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum. Bp. 2003. 145 old.

Dunaföldvár története az őskortól napjainkig. Szerk.: *Töttős Gábor.* Partoldalak Kulturális Egylet. Dunaföldvár 2002. 287 old.

Dunaújváros története. Szerk.: *Erdős Ferenc, Pongrácz Zsuzsanna.* Kiadja az Önkormányzat, Dunaújváros 2000. 478 old.

Dunántúli egyházleírások a XVIII. századból. A Pápai Református gyűjtemények kiadása. Pápa 2002. 592 old. – A Dunántúli Református Egyházkerületek gyülekezeteinek 1774. évi összeírása.

D. Varga László: Földem és népe. Az Ung-vidéke a hely- és földrajzi nevek tükrében. Madách-Posonium Kiadó. Pozsony. 2003. 248 old., 18 térkép, 35 kép.

Egy barátság emléke. Erdei Ferenc és Féja Géza leveleiből. Sajtó alá rendezte: *Féja Endre. Az Erdei Ferenc Társaság Füzetei 17.* Szerk.: *Tóth Ferenc.* Makó 2004. 32 old.

Egyházközségek iratai a Sárospataki Református Kollégium Levéltárában. Szerk.: *Kovács-Hajdu Anita, Szentimrei Márk. Acta Patakina 11.* Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei. 2003. 102 old.

Emlékkönyv az akadémiai képzés megszületésének évfordulóján, Selmecbánya 1762. Szerk.: *Zsámboki László.* Miskolci Egyetem. Miskolc 2002. 311 old.

Erdélyi Gyopár. Az Erdélyi Kárpát-Egyesület folyóirata. 2004. 3. 32 old. – A tartalomból: *Veres Ágnes*: EKE-menedékház avatása a Nagykőhavason; *Erdei Róbert*: A Szatmári EKE felel a Túrmentéért; *Jánosi Csaba*: Borvízút; *Vargyas Antal – Molnár Sándor*: Honismereti körút a Gyergyói-medencében; *Hajdó István*: Uram, jó nekünk itt lenni!; *Kinda Tibor – András Zsolt*: Pricske túra; *Kémenes J. Lehel*: Vithavas túra; *Málnási Béla*: Olt-forrás túra; *Málnási Béla*: Sípos-kő túra; *Dezső László*: Túra a Gyilkos-havasra és a Gyilkos-kőre; *Pál Teréz*: A Nagy Magyar-barlangban jártunk; *Veres Ágnes*: Kárpát-Koszorú nemzetközi Túramozgalom; *dr. Kovács András*: A radnóti kastély; *Puskás Melinda*: Emlékkiállítás a Székely Nemzeti Múzeumban.

Erdődy Gyula: Nagypeterd község története. Kiadja az Önkormányzat. Nagypeterd. 2000. 200 old.

Erdődy Gyula: Pellérd község története. Kiadja az Önkormányzat. Pellérd. 2000. 200 old.

Erdődy Gyula: Pócsa község története. Mellékleteket gyűjtötte *Wágner Jánosné* és *Csonka Imréné*. Kiadja az Önkormányzat. Pócsa 2000. 252 old.

Erdős Ferenc: Lovasberény. Száz Magyar Falu Könyvesháza Kft. Bp. 2000. 170 old.

Erdős Ferenc: Mór története. Önkormányzat. Mór 2002. 562 old.

Erdős Ferenc – Hári Gyula – Kelemen Krisztián: Pákozd. Száz Magyar Falu Könyvesháza Kft Bp. 2001. 188 old.

Erdős Ferenc – Kelemen Krisztián: Alcsútdoboz. Száz Magyar Falu Könyvesháza Kft. Bp. 2002. 176 old.

Erdős Ferenc – Keszi Tamás – Újlaki Pongrácz Zsuzsánna: Iváncsa története. Kiadja az Önkormányzat. Iváncsa 2000. 191 old

Ethnica. Szerk.: *Ujváry Zoltán.* Kiadja a Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék. Debrecen, 2004. 1. 37–76. old. – A tartalomból: *Keményfi Róbert*: Lokális etnikai térmodellek szerkesztési lehetőségeiről; *Szőke Anna*: Régi és új hagyományok Székelykeve vallásos népéletében; *Gombik Judit Klaudia*: Pünkösd Csíksomlyón; *Liszka József*: Narancs a komáromi úrnapi körmenetben és párhuzamai; *Füzesi Magda*: Adalékok a beregvidéki népi táplálkozási szokások módosulásaihoz, különös tekintettel az interetnikus kapcsolatokra; *Ujváry Zoltán*: Szólások, közmondások, mondókák Móra Ferenc műveiben; *Szilágyi Miklós*: A boszorkányvád: becsületsértés, rágalmazás (Túrkeve, 1798–1799); *Voigt Vilmos*: Vonaton – Egy utazó néprajzos feljegyzései; *Dallos Csaba*: Fény-kép, látás-mód; *Csáky Károly*: A klokocs mint növény és rózsafüzér; *Mezey Tibor*: Budapesti temetői „folklór"; *Ujváry Zoltán*: Kútban ülő Mária; *Uő*: Kabala Kriza költeményében; *Uő*: Ökörsütés; *Uő*: Anekdoták találkozása; *Uő*: A drótos.

Ethnographia. A Magyar Néprajzi Társaság folyóirata. 2001. 3–4. 299 – 506. old. – A tartalomból: *Bartha Elek*: Egy felekezeti nagyrégió Európa közepén – A görög katolikus tér Kelet és Nyugat határán; *Landgraf Ildikó*: Emlékezet – hagyomá-

nyos – típusalkotás: női hősök a történelmi mondahagyományban; *Juhász Antal*: A migráció és hatása az anyagi műveltségre; *Sárai Szabó Katalin*: Polgárosodás, nemzeti identitás és nép a Magyar Lányok című folyóirat 1895/96-os évfolyamának értékrendjében; *Tari János*: Néprajzi tematikájú filmezés Magyarországon a huszadik században.

Édes Anyanyelvünk. Az Anyanyelvápolók Szövetségének folyóirata. 2004. 3. 20 old. – A tartalomból: *Grétsy László*: Huszonöt év anyanyelvünk szolgálatában; Így láttam én a mi első huszonöt évünket – Benczédi József nyelvész, főiskolai tanár, az Édes Anyanyelvünk első felelős szerkesztője válaszol *Maróti István* kérdéseire; *Balázs Géza*: Tárgytalanná válás; *Kemény Gábor*: Nyelvi mozaik; *Balog Lajos*: Félig megtanult szabályok; *Kovács József*: „Koskecske" és egyéb furcsaságok; *Zimányi Árpád*: Eltűntek a *szállodák*!; *Fazekas Beáta*: Képzavaros reklámok; *Domonkosi Ágnes*: Levélkezdő köszöntések; *Kardos Tamás*: „Pattantyús Nyomtatott Áramkör Verseny" és társai.

Érckutatások Magyarországon a XX. században. Szerk.: *Szakáll Sándor* és *Morvai Gusztáv*. Miskolci Egyetem, Érc- és Ásványbányászati Múzeum. Miskolc – Rudabánya 2002. 247 old.

Észak-magyarországi kerékpártúrák: Bükk, Aggtelek, Zempléni-hegység, Cserhát. Szerk.: *Szokoly Miklósné*. Figoria. Bp. 2002. 144 old.

Farkas József: Kapospula monográfiája. Önkormányzat. Kapospula 2002. 287 old.

Fábián József: Tenkei magyarok. A gyepűőrzők ivadékai. Literator. Nagyvárad 2003. 140 old. XII. kép.

Ferencz Győző: Türje. Történelmi vázlat. Kiadja az Önkormányzat. Türje. 2002. 40 old.

Ferencz Győző: Zalaszentmihály. Történelmi vázlat. Kiadja az Önkormányzat. Zalaszentmihály 2001. 32 old.

Fodor István Ferenc: A jákóhalmi iparosság fénykora 1867 – 1945. *Jászsági Füzetek 34*. Jászberény 2004. 103 old.

folkMAGazin. Fel. szerk.: *K. Tóth László*. Kiadja a Táncház Alapítvány. 2004. 3. 50 old. – A tartalomból: *Soós János*: Valaki fogja a kezem; *Darmos István*: Aprók bálja a Tánchátalálkozón; *G. Szabó Zoltán*: Aki dudás akar lenni…; Moldva és Bukovina népzenéje. Magyar Népzenei Antológia VII.; *Csoma Gergely*: Elveszett szavak; *dr. Nagy Zoltán*: „Tedd ki a pontot!" – VIII. Nemzetközi Legényesverseny; *Kóka Rozália*: „Míg egy gyufaszál ellobban…" Emlékek, emberek moldvai gyűjtőútjaimról; *Abkarovits Endre*: Előbb-utóbb fel kell ébrednünk! – Beszélgetés Lőrincz Lajossal, az Állami Székely Népi Együttes egyik alapítójával.

Füredi História. Helytörténeti folyóirat. Szerk.: *Elek Miklós*. Kiadja az Aranyhíd Kulturális Szolgáltató Intézet és a Balatonfüredi Helytörténeti Egyesület. Balatonfüred. 2004. 1. sz. 32 old. – *Vértes László*: Jókai Mór betegségei és halála; *Elek Miklós*: Jókai Mór névjegye: *Varga Lászlóné*: A balatonfüredi római katolikus temető sírjelei az 1800-as évektől 1945-ig; *Z. Karkovány Judit*: Fejezetek egy füredi polgárcsalád életéből – a második ötven év; *Simon Gyula*: Emlékeim a tragikusan elhunyt dr. Martos Istvánról; A Városi Helytörténeti Gyűjtemény új szerzeményei; *Szenfnerné Varga Anikó*: Beszámoló a Balatonfüredi Helytörténeti Egyesület 2003. évi tevékenységéről.

Füzes Miklós: Magyaregregy. Száz Falu Könyvesháza Kht. Bp. 2001. 176 old.

Gaal György: Tört kövön és porladó kereszten. Puszturó múlt és fájó jelen a Házsongárdi temetőben. Stúdium Könyvkiadó. Kolozsvár 2003. 159 old. és 64 színes kép.

Gaál Zsuzsanna: Sióagárd. Száz Magyar Falu Könyvesháza Kft Bp. 2000. 200 old.

Gáspár István – Monszider József – Nagy Géza: Teklafalu község története. Kiadja az Önkormányzat. Teklafalu 2000. 214 old.

Glósz József: Kölesd. Száz Magyar Falu Könyvesháza Kft Bp. 2000. 208 old.

Gömör – Kishont. Összeáll.: *Gabriel Zubriczky, Ján Sziöllős. Ismerjük meg Szlovákiát*. Djama. Bratislava 2002.

Göncz József – Bognár Béla: Vendéglátás és szórakozás Sopron vármegyében 1896–1945. Edutech Kiadó. Sopron 2033. 160 old.

Gulyás János: Abaújdevecser története. *Encsi füzetek 5*. Kiadja az Önkormányzat. Encs 2002. 182 old.

György Irén: Szalacs. Kismonográfia. Szerk.: *Dukrét Géza. Partiumi Füzetek 26*. Kiadja a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság, a Királyhágómelléki Református Egyházkerület és a Nagyváradi Római Katolikus Püspökség. Nagyvárad 2003. 138 old.

György Tibor: Krasznahorka és Betlér. Méry Ratio. Somorja 2003. 73 old.

Gyürki Judit: Bosta község története. Szerk.: Nagy Gyuláné Pataky Klára. Kiadja az Önkormányzat. Bosta 2000. 176 old.

Gyürki László (szerk.): Dr. Batthyány László és Körmend. Kiadja az Önkormányzat. Körmend 2003. 79 old.

Hadobás Sándor: A szülőföld vonzásában: válogatott írások. Kiadja az Edelényi Városi Művelődési Központ, Könyvtár és Múzeum, valamint az Érc- és Ásványbányászati Múzeum. Edelény – Rudabánya 2003. 121 old.

Hajdú Mihály: Általános magyar névtan. Osiris Kiadó. Bp. 2003. 955 old.

Halász Péter: Nem lehet nyugtunk. Esszék, gondolatok, útirajzok a moldvai magyarokról. Magyar Napló. Bp. 2004. 490 old.

Harangozó Imre: A megtartó hagyomány és az istenes hűség szövegei. Népi imaköltészetünk emlékei a csongrádi eredetű békési és csanádi községekben. *Művelődéstörténeti Kiskönyvtár*. Békés Megyei Könyvtár. Békéscsaba 2004. 123 old.

Harkány története. Szerk.: *Erdődy Gyula*. Kiadja az Önkormányzat. Harkány 2001. 23 old.

Hatvani Kalendárium 2004. Kiadja a Ratkó József Közművelődési Egyesület. Kiadja az Egyesület. Hatvan 2004. 192 old. – A tartalomból: *Dr. Barcza Béla*: Emlékezzünk a neves toll és fegyverforgatóra: Balassi Bálint; *Demény-Dittel Lajos*: Heves megyei és hatvani mozaikok a Rákóczi szabadságharcban; *Széplaki Sándor*: Bicentenáriumi megemlékezés Bajza József jubileumára; *Palásthy Lajos*: A Palásthy család története Hatvanban; *Sztrés Erzsébet*: Hatvani anekdota kincsünk gyöngyszemei; *Németi Gábor*: A Ring nemzetség Hatvanban; *Németi Gábor*: Nevezetes hatvani épületek; *Németi Gábor*: A hatvani munkaszolgálatosok; *Szelei László*: Az újhatvani szatócsüzlet; Srej József kőműves emlékére; *Horváth János*: Volt egyszer egy Spartacus; *Bacsa Tibor*: Kis hatvani sajtótörténet; *Tatai István*: Mozaikok a hatvani református egyházközség történetéből; *Bacsa Tibor*: Testvérvárosainkról…; *Koós Ervin*: A Polgárőr Egyesület működéséről; *Molnár Tamás*: Két kórus született; *Schmidt Gábor*: Sakkélet; *B. T.*: A helyi sportélet pillanatképei; *Bacsa Tibor*: Hatvani zeneművészek a világban; *Pete László*: Okosabban kéne élni…; *Monori*: Életutak és tanulságok – Pálos Frigyes prépost; *Monori Zoltán*: „Pro sanitate" – Valentinyi Pál gyermekorvos; *Szabó Lajosné*: Pethő Andrásra emlékezünk; *Lénárt Péter*: Iskolai pillanatképek; *Sinkovics Erika*: Kodály Zoltán Népdalverseny; *Kocsis István*: Egy [könyvtáros] szakmai tanácskozás tanulságai; *Monori Zoltán – Kerékgyártó Katalin*: Búcsú a mozinktól (1927–2003).

Herepei András: A kalotaszegi templomok, cintermek és temetők régi sírkövei. Sajtó alá rendezte, szerkesztette, előszót írta *Sas Péter*. Művelődés. Kolozsvár 2001. 123 old.

Hornyák Gyula: Galvács és a Rakaca-tó környéke: Abod, Rakacaszend, Meszes, Martonyi, Szalonna, Csehipuszta, Szendrő. Kiadja az Önkormányzat és Galvács Öröksége Kulturális Egyesület. Galvács 2003. 187 old.

H. Szabó Lajos: Kossuth dalok. Magánkiadás. Pápa. 2002. 55 old.

H. Szabó Lajos: Kossuth Lajos életének fontosabb állomásai 1802–1894. Magánkiadás. Pápa. 2002. 142 old.

Hoffmann Tamás: Mindennapi történelem az ütközőzónában. Vázlat a parasztok, a kereskedők és az iparosok életmódjáról a 6–18. századi Kelet-közép-Európában. Szerk.: *Veres László és Viga Gyula*. Kiadja a BAZ Megyei Múzeumi Igazgatóság. Miskolc 2004. 360 old.

Hornyák Mária: Martonvásár. Száz Magyar Falu könyvesháza Kft Bp. 2000. 202 old.

Horváth Sándor: Senyétől Zsennyéig avagy miről mesélne az „Ezeréves" tölgy: Zsennye község története. Kiadja az Önkormányzat. Zsennye 2003. 286 old.

Hunkár Antal visszaemlékezései és iratai. Sajtó alá rendezte és szerkesztette *Hudi József*. A Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai. Forrásközlések 6. Pápa 2004. 306 old.

Istennel a hazáért és a szabadságért. Jubileumi Rákóczi Évek 1–2. (2003–2011). Szerk.: *Dukrét Géza. Partiumi Füzetek 20.* Kiadja a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság, a Királyhágómelléki Református Egyházkerület és a Nagyváradi Római Katolikus Püspökség. Nagyvárad 2003. 40 és173 old. – I. Keretprogram, II. Rákóczi Ferenc életének és harcainak kronológiája, II. Rákóczi Ferenc emlékezete, Helynévmutató, Pályázati felhívás. II. *Kupán András*: Tragikus emberi sors, dicső történelmi szerep; *dr. Tamás Edit*: II. Rákóczi Ferenc és Sárospatak; *Borbély Gábor*: A Rákóczi-szabadságharc eseményei a Partiumban; *Nánási Zoltán*: A kurucok szabadságharca Székelyhíd vidékén; *Borbély Gábor*: Bélfenyér az 1703. szeptember 1-jei kuruc győzelemben; *Lakóné Hegyi Éva*: A zsibói csata s annak emlékezete az utókorban; *Hitter Ferenc*: Pintye havasi betyár, majd Rákóczi kuruca 1703 augusztusában; *dr. Szénássy Zoltán*: Kurucvilág Komárom megyében; *Csetri Elek*: II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharc nemzetközi összefüggései; *Fazekas Lóránd*: A kuruc fegyverletétel emlékoszlopa; *Pávai Gyula*: Aradiak zarándoklása a Nagy Fejedelem hamvaihoz 1902-ben; *Pálkovács István*: II. Rákóczi Ferenc fejedelem hamvainak útja a Bánságban – 1906; *Mihálka Zoltán*: A Rákóczi-szabadságharc történelmi jelentősége; *Kupán Árpád*: II. Rákóczi Ferenc példamutató életének és történelmi szerepének időszerűsége;

Jókai Mária: Hamvazószerdától Szent Iványig Nyitra vidékén. ABN-Art Könyvkiadó. Pozsony 2003. 175 old.

A kalocsai pota nyelvjárássziget. Szerk.: *Romsics Imre. Kalocsai Múzeumi Értekezések 7.* Kiadja a Kalocsai Múzeumbarátok Köre. Kalocsa 2002. 108 old. – *Kuczy Károly*: A pota nyelvjárásról; *H. Tóth Tibor*: A Kalocsa környéki (az ún. pota) nyelvjárás.

Kallós Zoltán: Világszárnya. Moldvai magyar népmesék. Stúdium Könyvkiadó. Kolozsvár 2004. 251 old.

Kalotaszeg. Szerk.: *Kusztos Tibor*. Kiadja a Pro Kalotaszeg Művelődési Egyesület. Bánffyhunyad 2003. 6. 12 old. – A tartalomból: *Guttman Mihály*: Buzás Pál; *Kusztos Tibor*: Mai magyar erdélyi út; *dr. Rétvári László*: Kör- és kórkép a Kárpát-medence magyarságáról; *Boldizsár Zeyk Imre*: Tordaszentlászló és vidéke közművelődési egyesületeinek és művelődési hajlékainak történetéből; *Ricci József*: Emlékezetes kirándulások XXX., *Naszódi Irén*: Életfa – az emlékezet tükrében, *Fekete Károly*: A magyarbikali kézfogó.

Kalotaszeg. Szerk.: *Kusztos Tibor*. Kiadja a Pro Kalotaszeg Művelődési Egyesület. Bánffyhunyad 2004. 1. 12 old. – A tartalomból: *Cseke Péter*: Toronyépítők, toronyvigyázók: Kós Károly és Debreczeni László; *Boldizsár Zeyk Imre*: Ricci József 75 éves; *Murádin Jenő*: Csoma Ilona, a kalotaszegi táj festője; *Kusztos Tibor*: Mai magyar erdélyi út; *dr. Rétvári László*: Kör- és kórkép a Kárpát-medence magyarságáról.

Kalotaszeg. Szerk.: *Kusztos Tibor*. Kiadja a Pro Kalotaszeg Művelődési Egyesület. Bánffyhunyad

2004. 2. 12 old. – A tartalomból: *Hintás Pál*: Buzás Pál zongoratanár négy évtizedes pályafutásának méltatása; *dr. Rétvári László*: Kör- és kórkép a Kárpát-medence magyarságáról; *Nagy Emőke*: Magyar nemzeti identitás és lokális identitástudat; *Czucza István*: Az Értől a Kalota partjáig; *Ricci József*: Emlékezetes kirándulások XXXI.; *Boldizsár Zeyk Imre*: Kalotaszeg végvárai: Léta vára és Tordaszentlászló; *Varga György*: Bivalytenyésztés Mérán; *Ricci József*: Emlékezzünk Kalotaszeg neves elődeire: Derzsi József magyarfenesi igazgató-tanítóra.

Katafai Németh József: Vas megye kastélyai és kúriái. Kiadja az Önkormányzat. Sárvár 2003. 496 old.

Kántor Mihály: Bodrogközi len- és kendermunkák, szőttesek. Bodrogközi Tájmúzeumért Alapítvány. Cigánd 2002. 111 old.

Kápolna Iván: Mezőkövesd és környéke – népességi és társadalmi és gazdasági társadalmi viszonyok a XX. század végéig. KSH Levéltára. Bp. 2002.

Keményfi Róbert: A történeti Gömör és Kis-Hont vármegye etnikai szerkezetének változása – különös tekintettel a szlovák-magyar etnikai határ futására. *Interethnica*. Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum. Komárom – Dunaszerdahely 2002. 238 old.

Kisfalusi József: A szép Cserhát. Magánkiadás. Viszló 2002. 151 old.

Kis József: A borsodi perek. (1956–1961). Felsőmagyarország K. Miskolc 2002. 131 old.

Kiss Mária: A 100 éves apáti templom múltjából. Kiadja a Római Katolikus Egyházközség és az Önkormányzat. Gencsapáti 2003. 39 old.

Kiss Z. Géza: Vajszló megújulása. Kiadja az Önkormányzat. Vajszló. 2000. 372 old.

Komárom és vidéke képeslapokon. Szerk.: *Szénássy Árpád*. INTEGRITA Kiadó. Somorja 1997. 109 old.

A Koronától a Kht-ig (1954 – 1992). Adalékok az 50 éve dombóvári művelődési ház történetéhez. Szerk.: *Balipap Ferenc*. Dombóvár 2004. 136 old.

Kossuth Lajos és Zemplén vármegye: forráskiadvány. Bev.: *Oláh Tamás*. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár. Miskolc 2002. 180 old.

Kossuth Lajos törökországi napjai. Szerk.: *Kiss Borbála*. Kiadja a Török Köztársaság Nagykövetsége. Bp. 2002. 75 old.

Kovács András István: Eger és Bükk. *Magyarország útikönyvek*. Tudex. Bp. 2003. 265 old.

Kováts György: A diósgyőri vasgyári művelődés története: 1885–1965. *Tanulmányok Diósgyőr történetéhez 11*. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár. Miskolc 2002. 320 old.

A kovásznai Körösi Csoma Sándor Iskola Emlékkönyve. Az iskola fennállásának 425-ik évfordulójára. Szerk.: *Gazda József*. Medium Kiadó. Sepsiszentgyörgy 2004. 227 old. – A tartalomból: *Könczey Jenő*: A kovásznai iskolai oktatás története kezdetektől napjainkig; *Becsek Ede*: Mai állapotok; *Gazda István*: Névsorok; Iskolánk jelenlegi személyi állományának összetétele; A líceum végzős tanulóinak névsorra; Technikumot végzettek névsora.

Kónya Sándor: Harmatozzatok, egek! Népünk vallásos énekei Észak – Bánságban. Thurzó Lajos Közművelődési Központ. Zenta 2004. 404 old.

Köblény évszázadai. Szerk.: *Ódor Imre*. Kiadja az Önkormányzat. Köblény 2001. 164 old.

Kőrösi Csoma Sándor és a magyar keletkutatás. Szerk.: *Gazda József* és *Szabó Etelka*. Kiadja a Kőrösi Csoma Sándor Egyesület. [Kovászna] 2004. 299 old. – *Le Calloc'h, Bernard*: Mikor született tulajdonképpen Kőrösi Csoma Sándor?; *Marcell Péter*: Kőrösi Csoma két mellőzött szakvéleménye; *Szántó Péter Dániel*: Egy Alexander-könyv bemutatása; *Bernard Le Calloc'h*: Miért írtam meg Kőrösi Csoma Sándor naplóját; *Marcell Péter*: Megjegyzések Edward Fox Csoma-életrajzáról; *Denwood, Philip*: Előszó egy megjelenés előtt álló angol nyelvű Csoma-kötethez; *Gulya János*: Sajnovics, Gyarmathi, Kőrösi Csoma és Göttinga; *Marcell Péter*: Gondolatok Victor Jacquemontról; *Le Calloc'h, Bernard*: Dr. Archibald Campell, Kőrösi Csoma Sándor barátja; *Gazda József*: Egy szobor születése (Kőrösi Csoma Sándor szobra szülőfalujában); *Bárdi László*: Az ősi Selyemút napjainkban; *Szabó Zoltán*: Kőrösi Csoma Sándor utódai a magyar keletkutatásban; *Marcell Péter*: Adatok két vélt Csoma-zarándok ladaki útjáról a XIX. szd.-ban; *Vincze Zoltán*: Posta Béla a keletkutató régész; *Gaal György*: Főúri életpálya a Kelet vonzásában: gróf Kuun Géza; *Bartha Júlia*: A cifraszűr keleti kapcsolatai; *Bernád Ilona*: A magyar népi egészségmegőrzés és gyógyászat keleti elemei; *dr. Aradi Éva*: S. Varga Pál; Nemzet – Irodalom – Nemzeti irodalom; *Gazda László*: Magyarországi utazók Moldvában a XVI–XIX. szd.-ban; *Gazda Klára*: A szakrális kovács alakja a magyar néphagyományban; *Harangozó Imre*: Asszonyaink párnákra, ingre mentik a szűkülő hazát.

Kővágószőlős. Szerk.: *Füzes Miklós*. Előszó: *Buzás Andor*. Kiadja az Önkormányzat. Kővágószőlős. 2001. 232 old.

Kriston Vízi József (szerk.): Közös nyelven Ungon, Berken. Néprajzi játéktanulmányok a múlt század elejéről. Pont Kiadó. Bp. 2003. 142 old. – *Kriston Vízi József*: Néprajzi játékkincsek a 100 évvel ezelőtti Magyarországról; *Hathalmy Gabnay Ferenc*: Gyermekjátékok; *Zsemley Oszkár*: A fővárosi gyermekek játékai; *Hajnal Ignác*: Bácskai gyermekjátékok; *Gönczi Ferenc*: A gyermekek játékvilága Göcsej és Hetés vidékén; *Kiss Lajos*: Sárkány készítés; *ifj. Gulyás János*: Sárkányozás Gyulán; *Kovács János*: Játékok és mulatozások; *Istvánffy Gyula*: Palóc- és barkóföldi gyermekjátékok Heves és Borsod vármegyéből.

Kupi László: Kápolnásnyék története. Szerzői kiadás. Kápolnásnyék. 2000. 176 old.

Laposa József – Dékány Tibor: Villány: Borvidékek ékessége. Kiadja az Önkormányzat. Villány 2001. 207 old.

Magyarbóly régen és ma. Szerk.: *Gilbert Csaba*. Kiadja az Önkormányzat. Magyarbóly 2000. 140 old.

„Magyarság és Európa": Németh László irodalmi vitái. A Tokaji Írótábor 2001. évi tanácskozása. Szerk.: *Serfőző Simon. Tokaji Írótábor évkönyve 11.* Bíbor K. Miskolc 2002. 264 old.

Makói Honismereti Híradó. Kiadja Makó Város Önkormányzata. Makó 2004. 1. 44 old. – A tartalomból: Makói Kossuth szobor; Köszöntünk Európai Unió; *Forgó L.*: A grafika korszaka Makón; *Kiss Mária Hortenzia*: A „nemzet" [Pitvarosi magyarok és szlovákok]; *Galbács Dénes*: Gimnáziumi éveim: 1951–1954; *Bogdán Károly*: *Csorba Ferenc*: A makói gépgyár; *Rácz Sándor*: Földeák az 1863–1864. évi országos aszály idején; *Forgó István*: Ady Endre szobor avatása.

Marosvidék. Makó és térsége kulturális folyóirata. Kiadja a Marosvidék Baráti Társaság. Makó 2003. 2. sz. 80 old. – A tartalomból: *Marosvári Attila*: Európai tavasz; *Bogoly József Ágoston*: Lelki egészség a falvakban; *Marjanucz László*: A közjó szolgálatában; *Tóth Ferenc – Tóth Mária*: Dr. Tóth Aladárról; *Sziebig Ferenc*: Aladár bátyám; *Hajdú Tibor*: Ímé, az ember...; *Forgó Géza*: dr. Uray Vilmos, az elfeledett sebész; *Papp János*: Száz éve nyílt meg a Hollósy Kornélia Színház; *Siket István László*: Volt egyszer egy Szegedi utca; *Sípos György*: A kiszombori tornyos kastély története 2.; *Németiné Kodrán Erzsébet*: Legendák nyomában; *Szentesi József*: A Langó-kápolna; *Rozsnyai Éva*: Teremavató Maroslelén; *Szilágyi Réka*: Rózsalakodalom Földeákon 2.; *Bodicsné Szikszai Zsuzsanna*: Boszorkányok pedig voltak; *Vargáné Antal Ilona*: Tejfeldolgozás Apátfalván; *Markos Gyöngyi*: Pátfalvi szőnyegek; *Lenhardt Béla*: Mesterségem: szíjgyártó; A legmakaibb makai; *Jámborné Balog Tünde*: Tárlatról tárlatra; *Gilinger Katalin*: Üzenet vásznakon.

Marosvidék. Makó és térsége kulturális folyóirata. Kiadja a Marosvidék Baráti Társaság. Makó 2004. 1. sz. 80 old. – A tartalomból: *Marosvári Attila*: Makó a XXI. század küszöbén; *Medgyesi Pál*: Integráció 2004 – mérnökszemmel; *Czibolya Kálmán*: A makói mozgóképvarázslat krónikája; *Orbán Imre*: Békebeli bálok Makón; *Gilicze János*: Betyárok, rablók, pandúrok Palotán; *Rozsnyai János*: Bérszerződések Lelén a XIX. században; *Sípos György*: A kiszombori tornyos kastély története 3.; *Ádók István*: A vén komédiás; *Vargáné Antal Ilona*: Disznóvágás Apátfalván; *Fodor Imre*: Téli szokások Földeákon; *Halmágyi Pál*: „Európa jöjjön végre ide!"; *Bogoly József Ágoston*: Székelyekről, szászokról; *Markos Gyöngyi*: Lipovánok a Duna-deltában; *Jámborné Balog Tünde*: Tárlatról tárlatra; *Pesti Katalin*: Erzsike csipkéi.

Matyó népdalok. Kiss József mezőkövesdi és tardi gyűjtése. Szerzői kiadás. Mezőkövesd 2003. 164 old.

Mágocs 1251–2001. Szerk.: *Füzes Miklós*. Kiadja az Önkormányzat. Mágocs 2001. 314 old.

Máramarosi Hírnök. Közéleti és művelődési lap. Szerk.: *Zahoránszky Ibolya*. Kiadja a Hollósy Simon Művelődési Egylet. Mármarossziget 2004. 1. sz. 8 old. – A tartalomból: Csetriné Lingvay Klára: Mármarossziget Juhász Gyula költészetében; *Horzsa Zsófia*: A Reményik Sándor Kulturális Egyesület Felsővisóról; *Zahoránszky Ibolya*: A székházból jelentjük.

Máramarosi Hírnök. Közéleti és művelődési lap. Szerk.: *Zahoránszky Ibolya*. Kiadja a Hollósy Simon Művelődési Egylet. Mármarossziget 2004. 2. sz. 8 old. – A tartalomból: *Zahoránszky István*: A civil szervezetek tulajdonjoga; *Csetriné Lingvay Klára*: Mármarossziget Juhász Gyula költészetében; *Hupka Katalin*: Fizely Sándor Nyugdíjas Szervezet; *Sike Lajos*: Önmagára találó szórványmagyarságról; XIV. ökomenikus kórus-seregszemle Szatmárnémetiben.

Máramarosi Hírnök. Közéleti és művelődési lap. Szerk.: *Zahoránszky Ibolya*. Kiadja a Hollósy Simon Művelődési Egylet. Mármarossziget 2004. 3. sz. 8 old. – A tartalomból: *Dobes Andrea*: Márton Áron emlékkiállítás Máramarosszigeten; *Csetriné Lingvay Klára*: Mármarossziget Juhász Gyula költészetében.

Máramarosi Hírnök. Közéleti és művelődési lap. Szerk.: *Zahoránszky Ibolya*. Kiadja a Hollósy Simon Művelődési Egylet. Mármarossziget 2004. 4. sz. 8 old. – A tartalomból: *Csetriné Lingvay Klára*: Mármarossziget Juhász Gyula költészetében; *Zahoránszky Ibolya*: A székházból jelentjük.

Márok monográfiája. Szerk.: *Széna Béla*. Magánkiadás. Pécs 2002. 112+50 old.

Mezei Zsolt: Pápai könyvtárak a századfordulón. Pápa, 1999. 101 old.

Mészáros Ádám: Tótszentmárton története. Önkormányzat – Sumarton Kulturális Egyesület. Tótszentmárton. 2001. 116 old. .

Miskolc az ezredfordulón. Szerk.: *Dobrossy István*. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár. Miskolc 2002. 402 old.

A miskolci Egressy Béni Zeneiskola 50 éve. Bev.: *Lenkey Csaba*. Utószó: Bócz Sándor. Miskolc. 2002. 56 old.

Miskolc: segédkönyv a város történelmének megismeréséhez. Szerk.: *Dobrossy István*. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár. 2002. 216 old.

Miskolc száz rajzon. Fel. szerk.: *Körtvélyesi Erzsébet*. Well-Press. Miskolc 2002. 63 old.

Miskolc története, 4/1. 4/2. 1848 – 1918. Főszerk.: *Dobrossy István*. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár és Herman Ottó Múzeum. Miskolc 2003.

Miskolc város társadalma és gazdasága. Írta: *Szalainé Homola Andrea, Fejes László*. KSH BAZ Megyei Igazgatósága. Miskolc 2002. 79 old.

Moldvai Magyarság. Hargita Kiadóhivatal. Csíkszereda 2004. 5. 24 old. – A tartalomból: *Gazda Árpád*: Vitatják a csángószövetség közgyűlési határozatát; *Sylvester Lajos*: A sepsiszentgyörgyi Szent György-napok színeiből [gorzafalvi cserepek]; *Duma István András*: Klézséről; *Halász Péter*: Pusztina külterületi helynevei; *Pozsony Ferenc*: Egyházi élet a moldvai magyar közösségekben; *Diodat Péter*

moldvai apostoli vizitációja – 1641; *Petrás Incze János* tudósításai I.; *Kovácsné István Anikó*: a somoskai vartyogó hiedelemtörténetének ezredfordulói emlékezete; *Iancu Laura*: Moldva néma.

Moldvai Magyarság. Hargita Kiadóhivatal. Csíkszereda 2004. 6. 24 old. – A tartalomból: *Oláh Gál Elvira*: Édesanyánk, hozzád jöttünk... – Moldvai magyarok a pünkösdi búcsún; *Ferenczes István*: Csíksomlyó: a mindenség, a titok, a csoda; *Krebsz János*: Csánglia I–II.; *Halász Péter*: Pusztina külterületi helynevei; Petrás Incze János tudósításai II.; *Kovácsné István Anikó*: A somoskai vartyogó hiedelemtörténetének ezredfordulói emlékezete; *Iancu Laura*: A sárkányok mind egyformák.

Molnár Antal: A katolikus egyház a hódolt Dunántúlon. *METEM könyvek 44.* Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség. Bp. 2003. 213 old.

Molnár László: Adatok Csömödér község történetéhez. Kiadja az Önkormányzat. Csömödér. 2000. 25 old.

Molnár László: Ortaháza története. *Zalai kismonográfiák 6.* Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága. Zalaegerszeg 2002. 132 old.

Múltunk Emlékei. Honismereti, műemlékvédelmi, turisztikai magazin. Kiadja a Művelődés- és Kultúrtörténeti Intézet, KT Lap- és Könyvkiadó, Komárom. Főszerk.: *Dr. Szénássy Árpád*. 2004. 6. 22 old. – *Vági Szilveszter*: Az udvardi mérföldkövek... 2004; *Szénássy Árpád*: A Lehár-hagyományok ápolása Komárom és Bad Ischlben; *Császárné Varga Zsuzsanna*: Táncalkalmak Deákin; *dr. Szénássy Zoltán*: A Jókai Egyesület története; *Dobrovolni Antal*: Régi rablások és betyárok az Ipoly alsó völgye mentén; *Vágvölgyi Szilárd*: Az ópusztaszeri millenniumi emlékmű; *Böszörményi Jánosné*: Boross Mihály, az elfelejtett író; *Danis Ferenc*: Dr. Horváth István; *Motesiky Árpád*: Rudnyánszky Károly; *Petrovay R. Sándor*: Szilassy család; *Csáky Károly*: Ahonnan Ipolyi Arnold; *Gerendás Lajos*: Szent Márton-emlékek; *Benyák Márta*: A Petőfi Baráti Társulás tevékenységéről; *Sztrecskó Rudolf*: Az égő körték; *T. Varga Lajos*: Dsida Jenő emlékére; *dr. Budai Ernő*: A kender termesztése és feldolgozása [Százdon].

Müller Róbert – Szatlóczki Gábor – Halász Gabriella – Petánovics Katalin: Szentgyörgyvár története. *Zalai kismonográfiák 7.* Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága. Zalaegerszeg, 2002. 252 old.

Műemlékvédelem. Kulturális Örökségvédelmi folyóirat. 2004. 3. 137 – 196 old. – A tartalomból: *Granasztóiné Györffy Katalin*: A szombathelyi székesegyház belső díszítésének rekonstrukciója; *Boromissza Péter – Pintér Attila*: A szombathelyi székesegyház elpusztult festésének rekonstrukciója; *Józsa Dávidné*: A soproni zeneiskola, egykori jezsuita konviktus újjáéledése; *Pamer Nóra*: Látogatás a kisnánai várban 35 évvel a feltárás után; *Cseke Ágnes*: Egy újonnan felfedezett földvár felmérése Németkéren a Közlegelő-dűlőben; *Orosz Bálint*: Az építészeti örökség helyi védelmének országos adatbázisa;

Művelődési és Sportház: 40 év képekben. Összeállította: *Valaska Andrásné* és *Kőszegfalviné Pajor Klára*. Kiadja a Művelődési és Sportház. Szombathely 2003. 72 old.

Nagy Endre: Székelykeresztúrtól Edelényig. Magánkiadás. Edelény 2003. 126 old.

Nagy Géza: Az ezeréves Karcsa krónikája. Kiadja az Önkormányzat. Karcsa 2002. 134 old.

Nagy Géza – Révész László: Karos. Szerk.: *Porkoláb Albert*. Száz Magyar Falu Könyvesháza Kft. Bp. 2002. 158 old.

Nagy István dr.: Nagy Imre és Erdei Ferenc 1956-ban. *Az Erdei Ferenc Társaság Füzetei 16.* Szerk.: *Tóth Ferenc*. Makó 2003. 60 old.

Nagyvárad tudós püspökei. Szerk.: *dr. Fleisz János*. *Partiumi Füzetek 25.* Kiadja a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság, a Királyhágómelléki Református Egyházkerület és a Nagyváradi Római Katolikus Püspökség. Nagyvárad 2003. 95 old. – *Tempfli József*: Bevezető; *dr. Fleisz János*: Előszó; *Fodor József*: Dr. Schlauch Lőrinc bíboros, váradi püspök; *Pálos István*: Régészetünk megalapítója, Römer Ferenc Flóris archeológus, apát-kanonok; *dr. Fleisz János*: dr. Karácsonyi János emlékezete; *dr. Gergely Jenő*: A váradi püspökség a magyar katolicizmus évszázadaiban; *Fodor József*: Bunyitay Vince címzetes püspök; *Pálos István*: Pázmány Péter, Magyarország második apostola; *Szilágyi Aladár*: „A magyarokért magyarul írtam" – A prózateremtő Pázmány Péter öröksége; *Fleisz János*: Bunyitay Vince, a történetíró; *dr. Hegedűs József*: Az Esztergomi Prímási Levéltár Ipolyi-gyűjteménye; *dr. Cséfalvay Pál*: Ipolyi Arnold, a műgyűjtő; *dr. Fleisz János*: A kiemelkedő tudományszervező.

Nagy Zoltán: Csaba József ornitológus, néprajzkutató élete és munkássága, 1903–1983. Kiadja a Csaba József Honismereti Egyesület. Körmend 2003. 24 old.

Nádasdy Lajos: Kis-Czell fejlődése és színikultúrája a XIX. szd.-ban. Kemenesalja Művelődési Központ. Celldömölk 2003. 132 old.

Nánási Zoltán: Dr. Andrássy Ernő az Érmellék utolsó polihisztora. Szerk.: *Dukrét Géza*. *Partiumi Füzetek 24.* Kiadja a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság, a Királyhágómelléki Református Egyházkerület és a Nagyváradi Római Katolikus Püspökség. Nagyvárad 2003. 95 old.

Nemerkényi Antal: Észak-Magyarország. *Magyar tájak*. Cartographia. Bp. 2002. 196 old.

Nemzeti irodalom és globalizáció (tanácskozás): Illyés Gyula születésének 100. évfordulója. *A Tokaji Írótábor évkönyve 12.* Szerk.: *Serfőző Simon*. Bíbor K. Miskolc 2002. 352 old.

Neveléstörténet. A Kodolányi János Főiskola folyóirata. Főszerk.: *Tölgyesi József*. Székesfehérvár 2004. 1. 150 old. – A tartalomból: *Kelemen Elemér*: A modern oktatási rendszer kialakulása Magyarországon, különös tekintettel a középiskola XIX. szd-i történetére; *Fehér Katalin*: Vélemények, viták a nevelésről két reformkori folyóiratunkban; *Szabó*

Péter: Iskola és művelődés a királyi városban; *Surányi István*: Az alapfokú oktatás Székesfehérváron 1693–1867 között; *Torgyik Judit*: Az alternatív pedagógia helyzete hazánkban 1945-től napjainkig; *Tölgyesi József*: „Egyetlen hatalmas ívben láttam és láttattam a hazai oktatás és nevelésügy ezeresztendős történetét" – Beszélgetés Mészáros István professzorral, nevelés- és művelődéstörténésszel; *Trencsényi László*: Neveléstörténet és pedagógusképzés; *Villangó István*: Bemutatkozik az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum múzeuma; *Villangó István*: Megalakult a Pedagógiai Múzeumok Baráti Köre.

Németh Gyula – Gombosné Kiss Edit: Iszkaszentgyörgy története. Kiadja az Önkormányzat. Iszkaszentgyörgy 2001. 198 old.

Németh József: Halálig hűen szolgálni: dr. Batthyány László erdésze voltam. Szerk.: *Komjáthy Kálmán*. Magánkiadás. Körmend 2003. 48 old.

Néprajzi Hírek. A Magyar Néprajzi Társaság folyóirata. Szerk.: *Hála József*. Bp. 2003. 1–2. 118 old. – A tartalomból: A Magyarországi Tájházak Szövetségének alapszabálya; *Liszka József*: Az etnológiai Központ öt éve; *Balassa M. Iván*: XIII. Békési Népi Építészeti Tanácskozás; *Schleicher Vera*: Néprajzi jelenkutatás és a múzeumi gyűjtemények; *Gyivicsán Anna*: Nemzetiségi kutatások Kelet-Magyarországon; *Sári Zsolt*: Életmódváltozások a Dél-Dunántúlon; *Pócs Éva*: Áldás és átok, csoda és boszorkányság; *Bencsik János*: A cigány hagyományokkal foglalkozó önkéntes néprajzi és nyelvjárásgyűjtők ötödik országos konferenciája; *Küllős Imola*: Textológiai vitaülés; *Balassa M. Iván*: Érmelléki Tájház Gálospetriben; *Magyari Márta*: A debreceni múzeum ünnepe; *Hála József*: A Néprajzi Múzeum Napja; *Knézy Judit*: A magyar sajtgyártás és sajtfogyasztás története; *Tislér István*: Állandó horvát helytörténeti kiállítás – Tótszerdahely; *Korkes Zsuzsa*: A karácsonyi képes levelezőlap XX. századi története; *Szűcs Judit*: Csongrádi népélet; *Kaudersné Madarász Zsuzsanna*: Tízéves a népművészeti oktatás Fóton; *Berkes Katalin*: Néprajzoktatás a Balassi Bálint Intézetben.

A Néprajzi Értesítő repertóriuma 1900 – 2000. Szerk.: *Nagy Réka*. Budapest 2003. 182 old. és 16 old. kép.

Névtani Értesítő 26. Szerk.: *Farkas Tamás*. Az ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézete Névkutató Munkaközösségének időszakos kiadványa. Bp. 2004. 236 old. – A tartalomból: *Gerstner Károly*: Köszöntőféle Hajdú Mihályhoz; *Hajdú Mihály*: Nyirkos István köszöntése; *B. Gergely Piroska*: Az *István* név és becézői Kalotaszegen; *N. Fodor János*: Adalékok a helynévi eredetű családnevek kialakulásához – A gutkeled nemzetség szólátmonostori ágának családnevei; *Mizser Lajos*: Balazsér mai családnevei; *Farkas Tamás*: A családnevek konnotációjáról; *Raátz Judit*: Új névformákkal az Európai Unióba!?; *Fehér Krisztina*: Névelméleti alapvetések a magyar ragadványnév-kutatás első korszakában (1872–1957); *Előry Vilma*: Kisbabot néhány dűlőnevéről; *Kocán Béla*: Aklihegy helynevei; *Erdélyi Erzsébet*: Kecskemét első hivatalis utcanevei (a „három város" tükrében); *Mizser Lajos*: Bártfa kútjai; *Balogh Zsolt*: Harangláb kutyanevei; *Fercsik Erzsébet*: Névtani témájú szakdolgozatok az ELTE TFK Magyar Nyelvtudományi Tanszékén (1984–2003).

Nyelvtörténeti ritkaságok a Batthyányak körmendi uradalmából. Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta: *Kondicsné Kovács Éva*. Kiadja a Csaba József Honismereti Egyesület. Körmend 2003. 144 old.

Ny. Nagy István: Pesty Frigyes kéziratos helynévtára: Történelmi Veszprém megye. Jókai Mór Városi Könyvtár. Pápa 2000. 387 old.

Oszkó és a Hegypásztor Kör. Szerk.: *Kálmán István*. Kiadja a Hegypásztor Kör. Oszkó 2003. 32 old.

Ódor Imre: Bikal. Szerk.: *Füzes Miklós*. Száz Falu Könyvesháza Kht. Bp. 2001. 146 old.

Az Őrségi Nemzeti Park építészeti emlékei. Szerk.: *Markovics Tibor, Márkus Rita, Szentendreyné Havas Márta*. Kiadja az Őrségi Nemzeti Park Igazgatóság. Őriszentpéter 2003. 82 old.

Paládi-Kovács Attila: Szekerek, szánok, fogatok a Kárpát-medencében. Szabadtéri Néprajzi Múzeum. Szentendre 2003. old.

Paládi-Kovács Attila: Tájak, népek, népcsoportok. Válogatott tanulmányok. Akadémiai K. Bp. 2003. 412 old.

Partium. A Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság Honismereti Lapja. Szerk.: *Dukrét Géza*. Nagyvárad 2003. 1–2. sz. 24 old. – *Dukrét Géza*: IX. Partiumi Honismereti Konferencia; *Dukrét Géza*: XI. Honismereti tábor; *Puskel Péter*: Bronzba álmodott magyar Golgota; *Matekovics Mihály – Matekovics Mária*: Fogalom – árnyékkal: Gondolatsor az aradi Szabadság-szobor esztétikájáról; *Pásztai Ottó*: A nagyváradi vegyipar története; *Kupán Árpád*: Mezőtelegd iparosításának történetéből; *Péter I. Zoltán*: A nagyváradi városháza centenáriuma; *Sebestyén Kálmán*: A nagyváradi távbeszélés kezdetei.

Pausz–Palotai Erika: Egy falu Baranyában: Kisjakabfalva I–II. Forrásanyag és családok 1768–2000. Szerzői kiadás. 2000. 864 old.

Pásztai Ottó: „Aki fényt hagyott maga után...". Dr. Károly Irén József élete és munkássága. Szerk.: *Dukrét Géza. Partiumi Füzetek 29*. Kiadja a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság, a Királyhágómelléki Református Egyházkerület és a Nagyváradi Római Katolikus Püspökség. Nagyvárad 2004. 107 old.

Pátria. A Vas Megyei Honismereti Egyesület hírlevele. Szerk.: *Gyulavári Csaba*. Szombathely 2004. 1. 20 old. – Egyesületi számvetés; *Zsámboki Árpád*: Elnökségi beszámoló a 2000–2003 között végzett munkáról; *Szakály Ferenc*: Az Ellenőrző Bizottság jelentése; A Vas Megyei Honismereti Egyesület középtávú cselekvési programja 2004–2007-re; A Vas Megyei Honismereti Egyesület 2004. évi munkaterve; Vas megyei évfordulós személyek; A Honismereti Szövetség munkájából; Pungor Zoltán – a Honismereti Emlékérem büszke

tulajdonosa; *Szibler Imréné Varga Mária*: Honismereti kiadványszerkesztők XI. Országos Konferenciája Zánkán; „Hős Rákóczi népe..." történelmi vetélkedő; *Dénes József*: Németh Imre (1913–2004); *Hargitai József*: Vallomás a szülőföldről II.; *Pethő Gyula*: /0 éve történt a szombathelyi zsidóság tragédiája.

Petrovay R. Sándor: Alsócsallóközi kis egyházi építmények lexikona. Komáromi régió. KT Könyv és Lapkiadó Kft. Komárom 2003. 95 old.

Petrovay Resko Sándor: Felvidéki kastélyok lexikona II. Nyitrai kerület – Szlovákia. Szlovákia. KT Könyv és Lapkiadó Kft. Révkomárom, 2003. 306 old.

Péceli Pálné: A sátoraljaújhelyi Carolineum története 1873–1948. V. István Közgazdasági és Informatikai Szakközépiskola. Sátoraljaújhely 2002.

Pécsvárad. Szerk.: *Füzes Miklós*. Kiadja az Önkormányzat. Pécsvárad 2001. 662 old.

Péterszabó Ilona: '56 után 57-en a temesvári perben. Ed. Publi Ştirea Express. Arad 2002. 311 old.

Pozsgai Gézáné – Víg Márta: Emberek az embertelenségben. Emlékezés a kunhegyesi zsidóságra és a holocaust áldozataira. Kiadja az Önkormányzat. Kunhegyes 2004. 414 old.

Puskely Mária: Nyisd fel szemedet és lass! Boldog Batthyány-Strattmann László élete. Szent István Társulat. Bp. 2003. 48 old.

Putnok és térsége: idegenforgalmi kalauz. Szerk.: *Baloghné Pernyész Lili* és *Dobosy László*. Putnok és Térsége Társulás. 2003. 32 old.

A Rákóczi-szabadságharc dokumentumai: Abaúj-Torna, Borsod, Gömör-Kishont és Zemplén megyékből, 1703–1704. A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár és a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Fejlesztési Ügynökség közös kiadványa. Miskolc 2004. 263 old. – *R. Várkonyi Ágnes*: Rákóczi tanácsülései Miskolcon 1704, 1706; *Gyulai Éva*: Aszalay Ferenc a kuruc állam kancelláriáján (1703–1711); *Fazekas Csaba*: II. Rákóczi Ferenc miskolci pátense a vallási ügyéről; *Bánkúti Imre*: A rozsnyói szenátusi tanácsülés jegyzőkönyvei.

Rálátás. Zsákai Helytörténeti – honismereti, kulturálisx tájékoztató. Szerk.: *Dankó Imre*. Zsáka 2004. 2. 40 old. – *Selmeczi Kovács Attila*: Györffy István cifraszűre; *Dankó Imre*: Sárrétudvari első vására – egy pillantással az Alföld közlekedés-szállítási viszonyaira; *Surányi Béla*: A magyar kertészeti szakoktatás történetének vázlata; *Bánkiné Molnár Erzsébet*: Adalékok a lakatnyitó fű történetéhez; *Bangó Aliz*: Az agyag gyógyító ereje; *Dankó Imre*: Kicsoda ez a Zsákay János?; *Voigt* Vilmos: Pótlás a bábaemsterség kutatásához; *Dankó Imre*: P. Szalay Emőke hatvan éves; *Dankó Imre*: Emlékezés Fehér Gézára.

Redemptio. A jász és kun települések honismereti lapja. Fel. szerk.: *Kiss Erika*. Kiadja a Jász Múzeumért Alapítvány. 2004. 3. 20 old. – A tartalomból: *Kürti László*: A Lajosmizsei Helytörténeti és Kulturális Egyesületről; *dr. Bartha Júlia*: Kunhegyesi kunkapitány; A török népek fotókon – kiállítás a fővárosban; *dr. Kürti László*: Szomjas-Schiffert György (1910–2004); Helytörténeti, néprajzi pályázatok értékelése; *Kiss Erika*: Szüle Kati; *Petrányi István*: A régi május elsejék; *Víg Márta*: Az I. Nagykun vers- és prózamondó versenyről; *Selmeczi Kovács Attila*: Györffy István rideg nyája; *Újszászi jubileum*; *Kiss Erika*: A Jászságtól a Beregig; *dr. Örsi Julianna*: Nagykunsági értékek hírvivői; *Vígh Márta*: Emlékezés [Kunhegyesen] a vérkorszak áldozataira; Zsidók emléke Tiszafüreden; *Németh Zoltán*: 225 éve született Virágh Pál, Kunszentmiklós főbírája; *dr. Örsi Julianna*: Civil összefogás a Nagykun értékekért; *Molnár Melinda*: Gyűjtemény a Jászság peremén [Besenyszög]; *FIF*: Hírek a Jászkunságból; *Víg Márta*: Költészeti rendezvény Kunhegyesen.

Református Kalendárium a 2004. évre. Kiadja a Királyhágómelléki Református Egyházkerület. Nagyvárad 2004. 250 old. – A tartalomból: Erdélyi főpapi sors – Tőkés László püspökkel beszélget *Bereczki András*; Merre tartasz Erdély? – Kovács László főgondnokkal beszélget *Bereczki András*; *Józsa Ferenc*: Életmentés Aradon; *Kulcsár Árpád*: Kisnyégerfalvi reménység; *Bogya Miklós*: Egy új gyülekezet élete [Feketeerdő]; *Földesy Márta*: Nem panaszkodva, hálát adva... [Belényessonkolyos]; Alsóvalkó; *Illyés Tamás Zoltán*: Kismajtény, építő gyülekezet; *Major András*: Sárközújlak; *Tukacs József*: Nagykároly; *Báthori Gyula*: Gencs; *Hegedűs István*: Tasnád; *Bogya Kis Mária*: Új gyülekezet [Szatmárnémeti] Szamos-negyedében; *Varga Pál*: Magyari Domokos lelkész bejegyzései a monói Diáriumba; *Major Miklós*: Valkóvára, a „bérctetőre épült gyönyörű sasfészek"; *Héder János – Gulácsy Lajos*: Egyház a tüzeskemencében – Próbára tett magyarok Kárpátalján; *Fodor Lajos*: Egyházmegyék a történelem sodrában; *Kovács Ferenc*: Krüzsely Erzsébet emlékezete; *Kovács Rozália*: Református iskolák Érmihályfalván az 1948-as tanügyi reformig; *Gavallér Lajos*: Református iskola Micskén a trianoni döntés után; *Kupán Árpád*: Az első és egyetlen sikeres nemzeti felkelésünk évfordulója: Négyszáz éve lobbant lángra a Bocskai István vezette szabadságharc; *Mihálka Zoltán*: Az első világháború és tragikus következményei; *Jósa Piroska*: Akikért nem szólt a harang: Emlékezés a II. világháború nagyváradi civil áldozataira; *Gavrucza Tibor*: Volt egyszer egy Érmellék; *Járosi Éva*: A bölcsesség minden országban szükséges – Apáczai Csere János halálának 345. évfordulója; *Járosi Éva*: Kazinczy Ferenc születésének 245. évfordulója; *Balaskó Vilmos*: A máramarosi gyémánt története; Üzenet presbitereknek – Csikesz Sándor 1929-ben és 1937-ben, presbiteri konferenciákon elhangzott beszédeiből; *Péter I. Zoltán*: Ady Endre csucsai presbiter volt; *Dukrét Géza*: Régi eszközeink; *Farkas Zsolt – Vetési László*: Gyülekezeti felmérés és falumisszió Dél-Biharban; *Bitay Zoárd*: Bunyszekszárd szórványközség, élt száz évet (1860–1960); A Királyhágómelléki Református Egyházkerület címtára.

Református templom és temető a miskolci Avason. Szerk.: *Dobrossy István*. Borsod-Abaúj-

Zemplén Megyei Levéltár és Herman Ottó Múzeum. Miskolc 2003. 395 old.

Rezdülj, lelkem húrja! Kilencvenéves a kórusmozgalom Marosszentgyörgyön. Szerk.: *Bölöni Domokos*. Impress Kiadó. Marosvásárhely 2001. 64 old.

Rétsági Évkönyv. Szerk.: *Végh József*. Kiadja a Városi Művelődési Központ és Könyvtár. Rétság. 2002. 159 old. – A tartalomból: A Rétsági Körjegyzőség történetéből; *dr. Szabó Józsefné*: Szülőföldem, Rétság 30 éve; *Hajnis Lászlóné*: Vallás és hiedelem Nógrád megye néhány szlovák nemzetiség-lakta községében; *Ferencsik Norbert*: Rétság környékének nappali lepke és szitakötő faunája; *Végh József*: Nyugat-Nógrád szőlőkultúrája egykoron és napjainkban.

Riederauer Andrea – Bíró Friderika – Bodonczi László – Rudolf Péter: Magyarföld megmarad. Kiadja az Önkormányzat. Magyarföld 2001. 60 old.

Rott Nándor veszprémi püspök bérmálási feljegyzései 1921–1938. Sajtó alá rendezte: *Körmendy József, Rajczi Pál. A veszprémi egyházmegye múltjából 17*. Veszprém 2000.

Sárközi Sándor: Monok: Kossuth Lajos szülőhelye. Bíbor K. Miskolc 2002. 83 old.

Sárospataki Népfőiskola, 1986–2001. Szerk.: *Balázsi Károly, Bolvári-Takács Gábor*. Sárospataki Népfőiskola Egyesület. Sárospatak. 2002. 171 old.

Sebő József: Moira. Brusznyai Árpád élete és kora. Kairosz Kiadó. Bp. 2002. 327 old.

Sebő József: Szigligettől Esztergomig. A Királyi Régió. *Láng Tibor* fotóival. Utószó: *Rechnitzer János*. Kiadja az Új Horizont Folyóirat és Könyvkiadó Alapítvány. Veszprém 2003. 152 old.

Somlósi Lajos: Sárvár: MMIII. Szombathely 2003. 71 old.

Sopron vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái II. 1595–1608. Szerk. és bevezető: *Turbuly Éva*. Kiadja a Győr-Moson-Sopron megye Soproni Levéltára. Sopron 2002. 206 old.

Söptei Imre: Kőszeg turizmusának története 1949-ig. Kiadja az Irottkő Natúrparkért Egyesület. Kőszeg 2003. 144 old.

Srágli Lajos – Vándor László: Egervár. Száz Magyar Falu Könyvesháza Kft. Bp. 2001. 200 old.

Sudár Lászlóné Molnár Zsuzsanna: Balladák, Románcok, balladás dalok a Répce mellékéről: magyar, horvát, cigány népköltészeti alkotások. Kiadja a Farkas Sándor Egyesület. Csepreg 2003. 218 old.

Šarošac, Djuro dr.: Magyarországi horvát, szerb és szlovén temetők, temetkezési szokások és sírjelek. Krónika Könyvkiadó, Pécs 2003. 256 old.

Szabó Pál: Magyarország 1956-ban. *Körös Könyvtár*. Békés Megyei Könyvtár – Körös Irodalmi Társaság. Békéscsaba 2004. 51 old.

Szabó Sándor: Adalékok Polgárváros-Keszthely történetéhez. Keszthely 2002. 52 old.

Szakály Orsolya: Egy vállalkozó főnemes: Vay Miklós báró (1765–1824). Eötvös K. Bp. 2003. 264 old.

Szaszák György: Kassa műemlékei: turistakalauz. AB-Art. Pozsony 2002. 120 old.

Székelyföld. Főszerk.: *Ferenczes István*. Csíkszereda 2004. 5. 178 old. – A tartalomból: *Mihály János*: Fejezetek a lövétei római katolikus egyházközség történetéből III.; *Gerendás Lajos*: Járványok, vészek Erdélyben, *Gagyi József*: Föld és gazdálkodás: régi és új modellek egy székelyföldi faluban.

Székelyföld. Főszerk.: *Ferenczes István*. Csíkszereda 2004. 6. 178 old. – a tartalomból: A panaszos mártírkodás ideje lejárt – Hermann Gusztáv történésszel beszélget *Sarány István*; *Sántha Attila*: (Székely) szavainkban élünk; *Seres Attila*: A magyarországi segélyezés szerepe a moldvai csángók egyházi oktatásában a XIX. szd. végén; *Gazda József*: A négy „magyar" év alulnézetből VIII.; *Szőcs Miriam*: A csíkdelnei szárnyasoltár.

Szénássy Árpád: Komáromi krónikás. KT Könyv és Lapkiadó Kft. Komárom 2003. 324 old.

Szilágyi Mihály: Gyönk. Száz Magyar Falu Könyvesháza Kft Bp. 2000. 212 old.

Szita László: Nagyharsány. Szerk.: *Füzes Miklós*. Száz Falu Könyvesháza Kht. Bp. 2001, 156 old.

A Szombathelyi Bercsényi Miklós Általános Iskola jubileumi évkönyve (1993–2003). Szerk.: *Kristófné Almási Mária, Prácserné Szabó Ágota, Tóthné Dallos Anikó*. Kiadja az iskola és a Mozdulj Alapítvány. Szombathely. 2003. 83 old.

A szombathelyi Élelmiszeripari és Földmérési Szakközép- és Szakmunkásképző Iskola jubileumi évkönyve az iskola fennállásának 75. tanévében. Szerk.: *Meizner Ferencné*. Kiadja az Iskola. Szombathely 2003. 139 old.

Szülőföldünk 31. A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Honismereti Egyesület közleményei. Miskolc 2003. december 156 old. – *Borúth Elemér* (1833–1886): II. Rákóczi Ferenc születése napján (óda); *Fehér József*: A Nagyságos fejedelem jelleme; *Hőgye István*: A Rákócziak zempléni kapcsolatai; *Evva Margit*: A Nagyságos fejedelem és kora az abaújiak szemszögéből; *Csorba Csaba*: A Rákóczi-szabadságharc kitörésének 300. évfordulóján; Felavatták a Rákóczi szobrot Miskolc-Görömbölyön; *Kormos Dénes*: Rákóczi szobor avatása Rátkán; *Bodnár Tamás*: A Kassai „Blogvada" gyalog- és lovasezred 1704 szeptemberében; *Siska József*: Bodrogköz a kuruc korban; *Rémiás Tibor*: Miskolc és a Rákóczi-szabadságharc ifj. négyesi Szepessy Pál naplójában; *Kis Domokos Dániel*: A Szatmári Király család a Rákóczi szabadságharc idején, és szerepe a XVIII. szd.-ban; *R. Várkonyi Ágnes*: A szatmári béke ifjúsága; *Gyulai Éva*: Rákóczi titkára; Aszalay Ferenc feleségének levele a lengyelországi bujdosás kezdetén (1711); *Kis Domokos Dániel*: Szatmári Király Ádám hazatérése; *Rózsa György Gyula*: Rákóczi újratemetése és borsodi emlékezete; *Hajdú Jenő – Kázmér István – Balassa Zoltán*: Borsi, a Nagyságos Fejedelem szülőhelye; *Print Andrea*:

II. Rákóczi Ferencet ábrázoló művek a Herman Ottó Múzeum Képzőművészeti Gyűjteményében Képzőművészeti Gyűjteményében; *Kézi Erzsébet*: Történetírásunk Rákóczi-képe a XX. században; *Tusnádi László*: A Rákóczi-ősök olasz kapcsolatai; *Komáromy Sándor*: Ifjúsági történelmi regény az 1697-es hegyaljai felkelésben; *Halász Magdolna*: Európa legbátrabb asszonya: Zrínyi Ilona; *Dankó Imre*: Megkésett emlékezés Horváth Gézára, Sárospatak két nagyszerű szobrának alkotójára; *Hideg Ágnes*: Borsod-Abaúj-Zemplén megyében (bibliográfia); *Tarczai Béla*: Hősi eszmény és kegyeleti kultúra; *Uő.*: „Miskolc város elesett hősei"; *Uő.*: A Miskolci Hősök Temetője; *Iglói Gyula*: A miskolci Hősök tere; *Tóth Arnold*: Értékelés a XXXVIII. Istvánffy Gyula Honismereti Gyűjtőpályázatról; *Bózsvári József*: Gondolatok a Marjalaki Kiss Lajos történelemverseny kapcsán; *Ónody Józsefné Ágoston Éva Antónia*: II. György Napi emlékezés Tardon Telepy Györgyre; Rákóczi Napok Fonyban; *Csengeri Pál – Hegymegi Kiss Gábor*: Kertbarát emlékszoba Mályiban; *Korbuly Dezső*: II. Rákóczi Ferenc; *Pap János*: Mezőkövesdről indult az erdélyi művelődés tudós szervezője, György Lajos; *Gyulai Éva*: Egy székely tanár munkássága a XX. szd-i Erdélyben.

Takács László – Kovács Zsolt: Hejőbába története. Kiadja az Önkormányzat. Hejőbába 2002. 327 old.

Takács László: Tard története. Kiadja az Önkormányzat. Tard 2002. 400 old.

Takács Péter: Tállya. Szerk.: *Porkoláb Albert*. Száz Magyar Falu Könyvesháza Kft. Bp. 2002. 209 old.

Tamás P. Miklós: Ifjúsági Centrum. *Tájak – Korok – Múzeumok Kiskönyvtára 607*. Kiadja a TKM Egyesület. Bp. 1999. 16 old.

A tanító dicséretik hallgatóitól mindenekben: református egyházlátogatás a Borsod-Gömör-Kishont Egyházmegyében, 1665, 1668, 1669. Szerk.: *Dienes Dénes*. *Acta Patakina 13*. Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei. 2003. 141 old.

Tájházi Hírlevél. Szerk.: *Szablyár Ferenc*. A Magyarországi Tájházak Szövetségének Tájékoztatója. Jósvafő 2003. 4. 71 old. – A tartalomból: *Szablyár Ferenc*: Beszámoló; *Cseri Miklós dr.* beszéde; *Borbás Péter*: Népi építmények karbantartása, felújítása; *Kücsán József*: A tájházak hiteles berendezése – a sikeres működés kulcsa; *Szablyár Péter*: Jósvafői faluséta; *Devescovi József*: Tájházak és berendezésük faanyagvédelmének gyakorlata; *Jakabné Heller Anna*: A hímesházi Heimatmuseum; *Dobosyné Antal Anna*: Újabb adalék a „tájház" fogalmának meghatározásához.

Természetvédelmi séták a körmendi Várkertben. Szerk.: *Szentendrey Géza*. Kiadja az Őrségi Nemzeti Park Harmatfű Természetvédelmi Központ. 2003. 32 old.

Tibola Imre: Feljutott az oltár magasára: Boldog Batthyány László kanonizációjának története. Kiadja a Székesegyházi Főplébánia. Szombathely 2003. 196 old.

XVI. századi uradalmi utasítások: a kamarai uradalmak prefektusai, udvarbírái és ellenőrei részére. Szerk. és bevezető tanulmány: *Kenyeres István*. Történettudományi Alapítvány. Bp. 2002.

Tolnay Gábor: Föld – Ember – Törvény. Adatok, tények, következtetések Dévaványa mezőgazdaságának és mezőgazdasági népességének történetéből a XX. szd. első felében. *A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei*. Szerk.: *Hajdú József*. Szolnok 2004. 468 old.

A Tokaji Írótábor a sajtóban. Bibliográfia 1972–2001. Szerk.: *Buda Attila*. Bíbor K. Miskolc 2002. 210 old.

Tornagörgő kismonográfiája. Malá monografija obce Hrhov. Szerk.: *Rémiás Tibor*. Kiadja az Önkormányzat. Tornagörgő 2004. 212 old. és 20 old.

Tóthárpád Ferenc: A Kőszegi Kaszinó 170 éve: adalékok a Kőszegi Kaszinó(k) történetéhez: 1832–2003. Kiadja a Kőszegi Várszínházért Alapítvány. Kőszeg 2003. 104 old.

Tóth Dezső: Egy évszázad egyesületi mozgalma Dákán. *Dákai füzetek 10*. Kiadja a Szülőföld Baráti Kör. Dáka 2004. 128 old.

Tóth Ferenc: Emlékeim Bálint Sándorról. *A Makói Keresztény Értelmiségi Szövetség Füzetei 37*. Szerk.: *Tóth Ferenc*. Makó 2004. 32 old.

Tóth Sándor – Srágli Lajos: Lovászi. Száz Magyar Falu Könyvesháza Kft. Bp. 2002. 177 old.

Tököly Gábor: Kastélyok, kúriák, udvarházak Gömörben. Méry Ratio. Somorja 2003.

Turán. A magyar eredetkérdéssel foglalkozó tudományok lapja. Fel. szerk.: *Esztergály Előd*. 2004. 1. sz. 128 old. – A tartalomból: *Bakos István*: Tájékoztató a Teleki-szoborról és gróf Teleki Pálról; *Takács György*: „Hajjad fülem, hajjad angyalok zöngését!"; *Kiss Dénes*: Számomra számos számtalan számadás ad számot; Az Atilla pályázat díjazottjai; *Makoldi Sándorné*: Múltunk cserepei; *N. László Endre*: Kimle vezér szellemhada; *Stanczik-Sterecz Ervin*: A Szent László legenda sámánisztikus elemei; *Bárdi László*: Az első magyar Selyemút-expedíció; *Esztergály Zsófia Zita*: A valóság tényleg valóságos, vagy csak egyszerű kitaláció? – Beszélgetés Pap Gábor művészettörténésszel; *Harangozó Imre*: Mint a hó tiszták legyünk…

Ulrich Attila: Járdánháza története a kezdetektől napjainkig. Kiadja az Önkormányzat. Járdánháza 2002. 212 old.

Új jelenségek a magyar nyelvben. Válogatás a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma anyanyelvi pályázataiból. Szerk.: *Balázs Géza* és *Grétsy László*. Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma. Bp. 2004. 194 old. – *Grétsy László*: Előszó; *Batár Levente*: Új nyelvi és tartalmi elemek az álláshirdetésekben; *Benkő Péter Tamás*: Elektronikus kommunikációs formák; *Berkéné dr. Sajti Ilona*: Új nyelvi jelenségek grammatikai vizsgálata SMS-szövegekben; *Berzlánovich Ildikó*: Angol szavak magyar szövegkörnyezetben; *Durucz Istvánné*: Diáknyelv – diákszleng a XXI. szd. elején; *Huszár Ágnes*: Az igekötő-használat legújabb fejleményeiből; *Kormányos Katona Ágnes*: A bizalmas stílus terjedése.

A régi Magyarország képeslapokon

Pécs: Pécsi takarékpénztári palota. Kiadó ismeretlen, lapszám 7246 Állapota: postai bélyegzés 1916.04.21.

Kolozsvár: Mátyás király tér, Státus paloták. Kiadó ismeretlen. Egész címoldalas. Állapota: postai bélyegzés 1905.02.22.

300 Ft

A régi Magyarország képeslapokon

Eperjes: Rákóczi-ház. Kiadó Stehr féle könyvkereskedés, Eperjes
lapszám: 648 Állapota: postatiszta, 1910 körüli

Szabadka: sz. kir. város székháza. Kiadó Heumann Mór Szabadka (Divald és Monostory, Budapest,
lapszám: 8. sz-1913) Állapota: posta tiszta, 1913